

Bronislovas Kuzmickas

TARP KAIMYNŲ IR PASAULYJE

VYKSMAI IR REFLEKSIJOS

Bronislovas Kuzmickas

TARP KAIMYNŲ IR PASAULYJE

VYKSMAI IR REFLEKSIJOS

Bronislovas Kuzmickas

TARP KAIMYNŲ IR PASAULYJE

VYKSMAI IR REFLEKSIJOS

Versmė

VILNIUS | 2018

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

ISBN 978-609-8148-61-9 (popierinė kn.)

ISBN 978-609-8148-81-7 (elektroninė kn.)

Knygą elektroniniu formatu išleido
„Versmės“ leidyklos Elektroninių knygų
rengimo centras. Vilnius, 2019-06-18

© Bronislovas Kuzmickas, 2018

© „Versmės“ leidykla, 2018

PRATARMĖ 7

TARP KAIMYNŲ

- Kaimynystė prasideda nuo sienų 13
Nelengva gera Lenkijos kaimynystė 19
Tolima artima kaimynė Baltarusija 57
Kova dėl lojalumo šalies pietryčiuose 84
Vakaruose kaimynas – iš rytų. Prūsijos nebėra 118
Baltijos kelias ir proveržis per šiaurę 151

PASAULYJE

- Europos Sąjungos erdvėje 183
„Lietuva Lietuvoje“ ir „pasaulio Lietuva“ 211
Postmoderni tapatybė postmodernios tikrovės fone 222
Tradicija, modernybė, postmodernybė 235
Apie pasitikėjimo kultūrą 281
Juozas Girnius dabarčiai 293
Sekuliarėjanti visuomenė 299

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ 313

PRATARMĖ

Šia knyga norima gražinti skaitytoją į pirmuosius atkurtosios Nepriklausomybės metus bei jų išvakares, parodyti, kaip buvo kuriama užsienio politikos strategija, mezgami politiniai diplomatiniai santykiai su kaimyninėmis valstybėmis. Nušviesti, kaip tai atspindėjo to meto Lietuvos viešojoje nuomonėje, žiniasklaidoje.

Knygos tikslas taip pat yra apžvelgti kai kuriuos socialinius ir kultūrinius reiškinius, kurie išryškėjo per dvidešimt septynerius metus, kai išsilaisvinusi Lietuva tapo atvira pasauliui, o pasaulis atviras jai. Aptariamos Lietuvos narystės Europos Sąjungoje prieštaros, gausios emigracijos pasekmės tautos ir valstybės egzistencijai.

Nepriklausomybės laikotarpiu buvo pereita iš XX į XXI amžių, vyko reikšmingos kultūros ir visuomenės gyvenimo slinktys, įvardijamos tradicijos, modernybės ir postmodernybės terminais. Apie tai bus kalbama atvirumo ir Lietuvos „buvimo pasaulyje“ bei lietuviškojo tapatumo sampratos kaitos požiūriais.

Žvelgiant į Lietuvos vidaus gyvenimą, apibūdinamas itin svarbus individą, visuomenę ir valstybę saistantis dvasinis fenomenas – pasitikėjimas. Pabrėžiama filosofo Juozo Girniaus teiginių apie tautiškumą ir katalikybę reikšmė dabarčiai. Toliau aptariamas dabartinę krikščionybės būklę Vakaruose, iš dalies ir Lietuvoje, apėmęs sekuliarizmas, išryškunami kriziniai šio reiškinio bruožai.

Tai nėra akademinio pobūdžio tyrimas, bet gan laisva istorinė įvykių ir jų refleksijų apžvalga. Į tai, kas vyko ir vyksta, autorius žiūri kaip stebėtojas ir vertintojas, kartais ir kaip tiesioginis įvykių dalyvis.

Pagrindinis žinių šaltinis – tuometinė, daugiausia 1988–1994 m., žiniasklaida, istorinė publicistika. Į aptariamus įvykius kartais pažvelgiama ir iš ilgesnės istorinės perspektyvos, kaip į tąšą to, kas vyko praeityje. Nevengiama pasinaudoti vėlesnių tyrimų rezultatais bei interpretacijomis, o vietomis bandoma pasvarstyti ir apie ateitį.

Dubysa
Raseiniai

Mituva
Jurbarkas

Šakiai

Neman

Kaunas

Kazlų Rūda

Kybartai
Vilkaviškis

Marijampolė

Kalvarija

Pušk

Suwałki

Sejny

Lazdijai

Druskininkai

Augustow

Dotnuvė
Šušvė

Nevezė

Ramygala

Kėdainiai

Ukme

Jonava

Gelvo

Neiris

Kaišiadorys

Žiežmariai

Semeliškės

Prienai

Butrimonys

Alytus

Daugai

Merkinė

Ula

Kort

TARP KAIMYNŲ

KAIMYNYSTĖ PRASIDEDA NUO SIENŲ

Apie šalies vietą pasaulyje, jos geopolitinę padėtį daug pasako artimoji kaimynystė, platesnė regioninė aplinka, pastebima vos pažvelgus į žemėlapi. Metams slenkant, kaimyninių santykių pobūdis neretai keičiasi, kartais yra išorinio saugumo ir darnaus sambūvio sąlyga, o kartais, priešingai, – konfliktų šaltinis. Kaimyninių sąveikų ir poveikių plėtroje formuojasi tautos politinis charakteris ir kultūrinis tapatumas, nes iš kaimynų daug kas gaunama, kartu ir atiduodama, o „mainai“ ne visada būna taikūs ir lygiaverčiai.

Esminės svarbos kaimynystės santykių elementas yra valstybinės sienos, jų nustatymas, pripažinimas ir apsauga. Tai esminiai valstybės suverenumo matmenys, apibrėžiantys pagrindinę tautos gyvenamąją erdvę. Sureguliuoti santykius su kaimyninėmis valstybėmis, nustatant sienas ir pasirašant atitinkamas sutartis, yra pirmajai svarbos uždaviniai, kylantys valstybėms, ką tik išsivadavusioms iš daugiametės nelaisvės. Siekiant šių tikslų, kaip savotiška parengiamoji užduotis, kyla reikalas aiškintis, kaip istoriškai nusistovėjo tautos etnokultūrinė teritorija, į kurią atsikurianti valstybė gali pagrįstai pretenduoti ir kuri, išorinės agresijos atvejais, būna aneksuojama, kolonizuojama, skaidoma ir kitaip siaurinama.

Šių klausimų aptarimas mus trumpam grąžina į netolimą praeitį, primena kai kuriuos įvykius, kurių atmintis yra neatskirama lietuvių tautinio tapatumo savimonės dalis. Per praėjusį šimtmetį valstybės sienų klausimus, kartu su kitais užsienio politikos

uždaviniais, Lietuvai teko spręsti du kartus: prieš ir po 1918 m. vasario 16-ąją ir 1990 m. kovo 11-ąją paskelbtų Lietuvos Nepriklausomybės Aktų.

1918-aisiais metais nepriklausoma Lietuvos Respublika pasirodė pasaulio žemėlapyje kaip naujas, tarsi iš istorinės nebūties išniręs subjektas, įkūnijęs lietuvių tautinio atgimimo idėją. Buvo siekiama sukurti modernią nepriklausomą valstybę, kuri apimtų ir sujungtų dviejų imperijų – carinės Rusijos ir kaizerinės Vokietijos – valdžioje esančias lietuvių etnines žemes. Tai įgyvendinti pavyko tik iš dalies, valstybinės sienos kai kur buvo nubrėžtos kaip tik per tas žemes. Už Lietuvos Respublikos ribų liko sostinė Vilnius ir trečdalis šalies teritorijos, ir tik šiaurinė Mažosios Lietuvos dalis – Klaipėdos kraštas buvo prijungtas prie Lietuvos valstybės. Vis dėlto buvo pasiekta nepaprastai daug, suvokiant, kad tautinio atgimimo prasmė yra tautos ilgaaamžystė, ir tikint, jog kai kurie nerealizuoti tikslai galės būti pasiekti ateityje.

Tarpukario Lietuvos Respublika neturėjo draugiškų kaimynų, išskyrus šiaurines Baltijos valstybes, ir tai su kai kuriomis išlygomis. Tarptautinės padėties požiūriu Lietuva buvo gana vieniša valstybė, supama trijų plėšrių ir stiprių kaimynų. Jų agresyvūs kėsimai Lietuvos atžvilgiu kurį laiką prilaikė vienas kitą, tačiau pačiose Antrojo pasaulinio karo išvakarėse šie kaimynai vienas po kito prabilo ultimatyvių reikalavimų Lietuvai kalba.

1990-aisiais metais padėtis buvo lengvesnė tuo požiūriu, kad jau buvo galima remtis precedentu – prieškarinio Lietuvos Respublikos patirtimi ir įdirbiu užsienio politikos srityje, kaip sektiniais savivokos kriterijais ir įpareigojimais. Lietuva pasaulio žemėlapyje dabar pasirodė jau ne kaip visai nauja valstybė, o tik kaip išėjusi iš

laikinos politinės „užmaršties“, į kurią penkiems dešimtmečiams ją buvo įstūmusios dvi okupacijos.

Todėl ir valstybės padėtis kaimynų atžvilgiu, lyginant su prieš-kariu, buvo gerokai aiškesnė. Vis dėlto ir dabar kai kas buvo neapibrėžta ir neužtikrinta. Antrasis pasaulinis karas, komunizmo ekspansija į Vidurio Europą, įskaitant ir Lietuvos aneksiją, gerokai „pakoregavo“ kai kurių kaimyninių šalių teritorijas ir sienas, tuo pačiu ir Lietuvos padėtį.

Problemų nekilo ten, kur jau buvo istoriškai nusistovėję santykiai ir tautų sutarimu patvirtinta siena, tokia kaip Lietuvos – Latvijos kaimynystę ženklinanti siena šiaurėje. Neaiškumų nekilo ir su tolimesnėmis kaimynėmis, su kuriomis Lietuva neturėjo teritorinio sąlyčio, reikėjo tik atnaujinti jau prieškarį užmegztus, bet sovietinės okupacijos nutrauktus diplomatinčius santykius. Tokios buvo Skandinavijos ir kitos Vakarų valstybės.

Istoriškai nusistovėjusi buvo ir vakarinė Lietuvos siena, su ta esmine išlyga, kad Antrasis pasaulinis karas sukūrė beprecedentį dalyką – sienos linija išliko tokia pati, kokia buvo per kelis šimtus metų, bet už jos nebeliko buvusios kaimynės – Vokietijos (Rytprūsių su dalimi Mažosios Lietuvos). Vietoje jos atsirado Rusijos kolonija, anklavas, pavadintas Kaliningrado sritimi.

Kaimynystės ir valstybinių sienų klausimai Lietuvai visu rimtumu kilo tomis kryptimis, kuriomis nebuvo aiškaus palikimo, o karas nutrynė prieškarį sienas, kurios, beje, ne vienu atžvilgiu nebuvo nei istoriškai nusistovėjusios, nei tautų sutarimu nustatytos ir teisiškai pripažintos. Kaip tik tokia buvo Lietuvos siena su Lenkija, kurios pačios rytinės ir vakarinės sienos, kartu su didelėmis teritorijomis, per karą smarkiai pasikeitė. Tai atsiliepė ir Lietuvos situacijai, nes

nebeliko tarpukario demarkacijos linijos, kuri nuo Lietuvos Respublikos buvo atskyrusi okupuotą sostinę Vilnių ir Vilniaus kraštą.

Prieš pat sovietinę okupaciją sostinė Vilnius ir dalis Vilnijos dramatiškomis aplinkybėmis grįžo Lietuvai. Tai buvo išskirtinės istorinės svarbos įvykis. Kaip yra pastebėjęs Algirdas Julius Greimas, atgaudama Vilnių, Lietuva atgauna ir savo istoriją, tai yra, esmingai svarbią savo tapatumo dalį. Tuo pačiu atsivėrė tiesioginės kaimynystės su Baltarusija erdvė. Su ja taip pat reikėjo nustatyti sieną, darant tai pirmą kartą istorijoje, nes niekada anksčiau su šia kaimyne Lietuvos nesaistė tarpvalstybiniai santykiai suverenių subjektų lygmeniu.

Savitai pasireiškė valstybinių santykių su Rusija, pasiskelbusia žlugusios SSRS palikimo perėmėja, problema. Žvelgiant plačiąja prasme, santykių su ja suregulavimas lygiateisiškumo pagrindais buvo viena iš būtinų Lietuvos nepriklausomybės užtikrinimo sąlygų. Žiūrint konkrečiai, tai buvo Lietuvos sienos su Rusijai priklausančia Kaliningrado sritimi (buvusiais Rytprūsiais) klausimas.

Nors santykiai su kaimyninėmis valstybėmis yra užsienio politikos sritis, tačiau, tariantis dėl santykių su minėtomis šalimis, kaip ypatingas šio vyksmo aspektas, atsivėrė opus Lietuvos vidaus klausimas – pietrytinių rajonų, vadinamų Pietryčių Lietuva, būklė. Šių rajonų politinis, socialinis ir kultūrinis įsiliejimas į visos šalies gyvenimą buvo ypač svarbus nepriklausomos valstybės atstatymui, turintis reikšmės Lietuvos santykiams su Lenkija ir Baltarusija. Tarpvalstybinių santykių su Lenkija ir Baltarusija nustatymas ir Pietryčių Lietuvos integracija į valstybės gyvenimą buvo susipynę į vieną problemų mazgą, kurį keliais aspektais teko „atpainioti“ tuo pačiu 1988–1993 m. laikotarpiu.

Problemiškumas atėjo iš praeities, tiek iš tolimesnės, tiek ir iš artimesnės. Pietrytiniai Lietuvos, šiaurės vakariniai Baltarusijos ir šiaurės rytiniai Lenkijos rajonai savo istorinės raidos, iš dalies ir etnokultūrinio požiūriu sudarė gan vientisą regioną, praeityje buvusį daugiataučių valstybinių formacijų – pirmiausia Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, vėliau – Abiejų Tautų Respublikos, galiausiai – Rusijos imperijos, virtusios Sovietų Sąjunga – sudėtine dalimi.

Istorinė patirtis rodo, jog vienas iš problemiškų daugiatautės valstybės suirimo padarinių paprastai būna istorinis-kultūrinis palikimas, į kurį, visą ar tik jo dalį, savo teises reiškia keli pretendentai. Taip nutinka, kai išaiškėja, jog vienoje ir toje pačioje teritorijoje gyvenantys žmonės ima puoselėti skirtingus tautinius tapatumus, todėl nubrėžti valstybių sienas yra labai sudėtinga (Krakovska 2004: 12).

Tai veiklūs ir kovingi modernieji tautiniai tapatumai, kartais vadinami nacionalizmais. Toks buvo lenkų nacionalizmas, siekęs atkurti ATR, kurią kadaise pasidalinusios kaimyninės imperijos per Pirmąjį pasaulinį karą suiro pačios. Veikliai pasireiškė ir lietuviškasis nacionalizmas, kėlęs tikslą sukurti (žvelgiant istoriškai – atkurti) Lietuvos valstybę, apimančią ne buvusias istorines, o tik etnines lietuviškas žemes. Kiek vėliau pasireiškė baltarusių nacionalizmas, siekęs kurti savo valstybę, dėl teritorijos bei istorinės atminties dalykų ėmęs nesutarti su lenkais, rusais ir lietuviais.

Moderniųjų tautinių tapatumų kilimas ne tik tolimo vieną nuo kitos buvusias artimas etnines bendruomenes, bet ne vienu atveju skaidė ir šeimas, gimines, kai jų nariai rinkosi skirtingus tapatumus. Kaip pavyzdį galima prisiminti iškilųjį Lietuvos gamtinių-kaip prof. Tadą Ivanauską, kurio tėviškė buvo Lebiodkos vietovė

netoli Lydos, Baltarusijoje. Pats Ivanauskas laikė save lietuviu, buvo įsteigęs lietuvišką mokyklą, vėliau gyveno ir dirbo Kaune. Jo brolis Vaclau Ivanouski laikė save baltarusiu, tapo veikliu baltarusių politiku, buvo paskirtas trumpai gyvavusios Baltarusijos liaudies respublikos švietimo ministru. Broliai – Stanislaw Iwanowski ir Jerzy Iwanowski – laikė save lenkais. Pastarasis buvo Lenkijos pramonės ir prekybos ministras.

Panaši neapibrėžtumo situacija susidarė ir suirus Sovietų Sąjungai. Vilnius ir pietrytinė Lietuvos dalis dėl savo daugiakultūriškumo ir sudėtingų istorijos vingių tapo trijų tautų interesų, tik reiškiamų kitaip, nei anksčiau, objektu. Apie tai, kaip tuos interesus buvo siekiama tenkinti ir derinti, kaip, kas ir kam pavyko, o kas – ne, ir bus rašoma tolesniuose šios knygos skyriuose.

Sudarius atitinkamas sutartis ir užmezgus diplomatinis ryšius, kaimynystės santykiai su Lenkija, Baltarusija ir Rusija perėjo į normalių tarpvalstybinių santykių etapą. Tuo tarpu Pietryčių Lietuvos problemos buvo sprendžiamos sunkiai (nors ir su tam tikra pažanga) ir tebesitęsia iki šiol, darydamos ne itin gerą poveikį Lietuvos ir Lenkijos kaimynystei. Ši aplinkybė yra pagrindinis motyvas, kodėl apie Pietryčių Lietuvą bus kalbama po santykių su Lenkija ir Baltarusija aptarimo, nors, kaip valstybės vidaus reikalas, jis galbūt turėtų būti aptartas pirmiau.

2017

Literatūra

Krakovska V., 2004. Tautos ir sienos: svarstymai apie teritorinį tapatumą.

Kultūros barai, Nr. 3.

NELENGVA GERA LENKIJOS KAIMYNYSTĖ

Išskirtinės svarbos Lietuvos užsienio politikos uždavinys buvo užmegzti gerus santykius su Lenkija, su kuria tokių santykių neturėta visą tarpukario laikotarpį. Kaip jau minėta, Lenkijos valstybinės sienos per Antrąjį pasaulinį karą labai pasikeitė tiek vakaruose, tiek rytuose. Nebeliko prieškarinės demarkacijos linijos, kuri buvo laikoma Lietuvos – Lenkijos siena, bet kurios teisėtumo Lietuva nepripažino. Buvusioji siena su Lenkija, savo laiku nužymėta taip pat kaip demarkacijos linija, išliko tik pietinėje Sūduvoje, ties vadinamuoju Suvalkų trikampiu, kuris įėjo į okupuoto Vilniaus krašto teritoriją ir kurio priklausymo Lenkijai teisėtumo Lietuva nepripažino.

Pakilusi iš karo griuvėsių, Lenkijos valstybė buvo „pastūmėta“ gerokai į vakarus, užimdama nemažas rytines buvusios Vokietijos teritorijas, kita vertus, prarasdama daug didesnes rytines teritorijas – vakarų Ukrainą ir vakarų Baltarusiją, taip pat ir okupuotą Lietuvos dalį – Vilnių ir dalį Vilniaus krašto.

Siena seniau

Kalbant apie Lietuvos ir Lenkijos sienas, reikia prisiminti jų istorinės praeities savitumą. Siena su Lenkija egzistavo nuo seno, nors, kiek žinoma, iš pradžių nebuvo parvirtinta dokumentiškai. Tik 1422 m. Melno sutartimi patvirtinant Lietuvos ir Lenkijos sienas su Vokiečių ordinu, vėliau – 1501 m. Melniko aktu nustant Lietuvos

ir Lenkijos santykius, buvo apibrėžta ir teritorija, kur galiojo Lenkijos, o kur – Lietuvos teisės. Tai buvo patvirtinta 1569 m. Liublino unijos aktais, teigusiais, kad turi būti viena Respublika, bet „abiejų valstybių“, nekeičiant senųjų valstybių sienų. Lietuvos pusėje buvo Seinai, Suvalkai, Gardinas, bet Augustavas atskirtas (Jučas 2013: 191; Šilas 1993). (Seinų krašto lietuvis pasakojo šio teksto autoriui, kad į pietvakarius nuo Augustavo dar visai neseniai yra buvę, gal ir iki šiol tebestovi, Lietuvos ir Lenkijos sieną žymėjusio mūrinio stulpo liekanos).

Dabartiniai pietrytiniai Lietuvos rajonai yra tik dalis didesnės teritorijos, apibrėžtos 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos Taikos sutartimi su Rusija, nustačiusia atsikuriančios Lietuvos Respublikos rytines ir pietines sienas, daugmaž atitinkančias lietuvių etninių žemių ribas. Ta sutartis buvo svarbus valstybinis aktas, ja Lietuva rėmėsi kitose tarptautinėse derybose, ji įgijo Lietuvai konstitucinę reikšmę (Laurinavičius 1988). Ta sutartimi apibrėžta rytinė Lietuvos teritorija, gavusi Vilniaus krašto pavadinimą dėl 1920 m. spalio 9 d. generolo L. Želigovskio įvykdytos okupacijos ir prijungimo prie Lenkijos, devyniolika metų (1920–1939 m.) buvo atskirta nuo likusios Lietuvos dalies ir sistemingai lenkinama.

Ši aplinkybė buvo vienas iš veiksnių, lėmusių, kad didelė vietinių gyventojų dalis įgijo daug savitų tautinės ir pilietinės savivokos bruožų. Šalia nuo seniausių laikų lietuviškai kalbančių vietovių, susidarė ištisi lietuviškos (baltiškos) arba mišrios kilmės lenkiškai, baltarusiškai ar „paprastai“ („po prostu“) kalbančių gyventojų plotai, neturėjusių gyvenimo prieškarinio nepriklausomoje Lietuvoje pilietinės patirties. Dėl pastarosios aplinkybės šio krašto gyventojų išitraukimas ir įtraukimas į dabartinės nepriklausomos

valstybės gyvenimą nebuvo savaiame aiškus, priešingai, – tarpais gana sudėtingas dalykas. Padėtį sunkino dar ir sovietmečio, taigi jau dviejų okupacijų palikimas.

Ultimatumas

Tarpukario laikotarpiu dėl Vilniaus krašto okupacijos tarp Lietuvos ir Lenkijos nebuvo normalių santykių, per visą tą laiką ši šalis buvo Lietuvos atžvilgiu gana agresyviai nusiteikusi. Tarpvalstybiniai santykiai buvo užmegzti tik po to, kai Lenkija 1938 m. kovo 17 d. įteikė Lietuvai notą (ultimatumą), reikalaujančią, kad Lietuvos Vyriausybė per 48 valandas nuo jos įteikimo momento užmegztų diplomatinis santykius be jokių išankstinių sąlygų, pripažįstant demarkacinę liniją valstybine siena tarp valstybių. Tuo metu nacistinė Vokietija jau buvo aneksavusi Austriją, okupavo Čekiją. Tuo pasinaudodama Lenkijos kariuomenė užėmė Čekijos pasienio miestą Tešinę. Tai – Antrojo pasaulinio karo pradžia. Netikėtai (gal ir ne visai netikėtai) užklypta, Lietuvos Vyriausybė kreipėsi tiek į Vakarų valstybes, tiek į Sovietų Sąjungą dėl diplomatinės paramos, tačiau visur Lietuvai buvo patarta nusileisti. Skubiamoje Vyriausybės posėdyje po karštų diskusijų, likus dešimčiai valandų iki ultimatumo termino pabaigos, Varšuvai buvo pranešta, kad Lietuva sutinka su Lenkijos reikalavimais. Ultimatumas buvo priimtas be jokių, bent simbolinių, kompensuojamųjų sąlygų.

Tiek pats ultimatumas, tiek ir Lietuvos Vyriausybės nuolaidumas sukėlė paprastų piliečių, ypač jaunimo, pasipiktinimą, protestus, nusiteikimą nenusileisti, blogiausiu atveju gintis su ginklu rankose (Janauskas 2002: 54–55). Tačiau ramiau pasvarsčius aiškėjo, kad ultimatumo priėmimas nedavė pagrindo manyti, jog Lietuvos

Vyriausybė, o juo labiau tauta, atsisakė teisių į Vilnių. Notoje nebuvo minimas Vilnius, todėl ultimatumo priėmimas nereiškė, kad išsižadama sostinės. Lenkijos vadovybė apdairiai numatė, kad Lietuva gali nepriimti ultimatumo, reikalaujančio išsižadėti Vilniaus, o tuomet Lenkijai būtų tekę siekti tikslo „savomis priemonėmis“, tai yra karine jėga. Tokios įvykių eigos Lenkija, matyt, nenorėjo.

Padėtis vis dėlto buvo įtempta ir grėsminga, Lietuvos ir Lenkijos pasienyje buvo telkiamos gausios lenkų kariuomenės pajėgos. Ultimatumo įteikimo dienomis Lenkijoje buvo vykdoma arši antilietuviška propaganda. Varšuvoje vyko didelė prieš Lietuvą nukreipta demonstracija, joje dalyvavo kariuomenė ir kariniai orkestrai, jaunimo, karo veteranų organizacijos. Antilietuviškos manifestacijos vyko Krokuvoje, Poznanėje ir kituose miestuose, jų dalyviai buvo raginami „žygiuoti į Kauną“ („marsz na Kowno“). Lenkų istorikas P. Losovskis rašo, kad demonstracijos buvo surežisuotos, jose nesimatė neapykantos lietuviams. Kas kita – antilietuviška demonstracija Vilniuje, kur lietuviai buvo ne abstrakcija, kaip kur nors Poznanėje ar Varšuvoje, bet gyva realybė, į kurią ir buvo kreipiama tikra neapykanta. Nukentėjo lietuvių Vytauto Didžiojo gimnazijos, lietuvių studentų sąjungos, kitų lietuviškų institucijų pastatai – išdaužyti langai, išlaužytos durys. Ant sienų pasirodė užrašai: „Mušti lietuvius“ („Bić Litwinów“), „Kas lietuvių muša, šimtą metų gyvena“ („Kto Litwina bije, sto lat żyje“) ir pan. (Lossowski 1985: 283–284).

Netrukus buvo užmezgti Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai, kovo 31 d. savo kredencialus Varšuvoje įteikė Lietuvos pasiuntinys Kazys Škirpa, Kaune – Lenkijos pasiuntinys Franciszek Charvatas (Franciszek Charwat).

Ultimatumas pakeitė Lietuvos ne tik užsienio, bet ir vidaus politiką Vilniaus atžvilgiu. Lenkijai reikalaujant, Lietuvos Vyriausybė uždarė 25 tūkstančių narių turėjusią Vilniaus vadavimo sąjungą; taip pat Vilniaus fondą, jungusį 700 tūkstančių žmonių, finansiškai rėmusį Vilniaus lietuvių veiklą; nustojo eiti žurnalas „Mūsų Vilnius“; iš viešosios erdvės dingo beveik du dešimtmečius okupuoto Vilniaus idėją garsinęs ir tautą vienijęs šūkis „Mes be Vilniaus nenurimsim“ (Vaščova 2002: 85). Tuo metu Vilniuje buvo tęsiamas lietuvių slopinimas – uždaryta Lietuvių mokslo draugija, suvaržyta kitokia lietuvių kultūrinė veikla.

Kai 1938 m. gegužės 12 d. buvo priimta naujoji Lietuvos Respublikos Konstitucija su teiginiu, kad Vilnius yra Lietuvos sostinė, Lenkijos politiniuose sluoksniuose kilo didelis nepasitenkinimas. Ambasadorius F. Charvatas įteikė Lenkijos Vyriausybės notą, kurioje pažymima, kad Vilnius yra Lenkijos dalis, pripažinta jai Ambasadorių konferencijos sprendimu.

Tačiau istorijos lemtis buvo tokia, kad pati Lenkijos valstybė tuo metu jau gyveno savo paskutines dienas.

Vilnius atgautas

1939 m. rugsėjo 1 d. Vokietija pradėjo karą su Lenkija. Lietuva apsisprendė tame kare būti neutrali, nors buvo nuomonių, kad reikia naudotis situacija ir imtis veiksmų patiems susigrąžinti Vilnių. Pagal Molotovo – Ribentropo pakto rugsėjo 23 d. slaptąjį protokolą Lietuva buvo priskirta Vokietijos įtakos sferai. Vokietija ragino Lietuvos Vyriausybę jėga atsiimti Vilniaus kraštą, žadėdama karinę paramą. Bet Prancūzija, Anglija, Sovietų Sąjunga davė suprasti, kad nepritartų Lietuvos žygiui į Vilnių.

Tačiau tuometinio Lietuvos pasiuntinio Berlyne Kazio Škirpos nuomone, Lietuvos susilaikymas buvo klaida. Jis siūlė Lietuvos Vyriausybei tuojau pat duoti įsakymą kariuomenei užimti Vilnių, nes kitaip tai padarysianti Raudonoji armija (Truska, Kancevičius 1990: 43). Panašiai galvojo ir įtakingas politikas Ernestas Galvanauskas – Lietuva privalėjo atsiimti Vilniaus krašto ir Suvalkų trikampio lietuvių apgyventas žemes. „Lietuvos vyriausybės neutralumo politika neišgelbėjo Lietuvos nepriklausomybės“ (Švoba 1990: 317, 318).

Galimybė patiems atsiimti Vilnių atrodė gana patraukliai, tačiau buvo suprantama ir tai, jog ja pasinaudodama Lietuva vargu ar būtų galėjusi išvengti pavojaus būti įtraukta į nacistinės Vokietijos veiksmų planus. Šių dienų požiūriu, tai būtų galėję turėti nenuspėjamų pasekmių ir nežinia, ar šiandien Vilnius būtų Lietuvos sostinė. Yra ir kitokia situacijos interpretacija – Lietuvos atsisakymas atsižvelgti į Vokietijos raginimą ir eiti atsiimti Vilnių galbūt lėmė, kad pagal minėto pakto rugsėjo 28 d. slaptąjį protokolą Lietuva atiteko Sovietų Sąjungos interesų sferai.

Pagal išankstinį susitarimą su Vokietija iš rytų pusės karą su Lenkija pradėjo SSRS. Rugsėjo 17 d. į rytinę Lenkijos dalį įžengė Raudonoji armija, rugsėjo 19 d. ji užėmė Vilnių ir Vilniaus kraštą, nesustodama ties 1920 m. liepos 12 d. sutartimi pripažinta Lietuvos siena, tuo pačiu neparodydama tos sienos respektavimo požymių. Galbūt tam reikšmės turėjo Lietuvos atsisakymas žygiuoti į Vilnių, apie ką Maskvoje neabejotinai buvo žinoma. Vilnius ir Vilniaus kraštas imtas laikyti „išlaisvintos“ Vakarų Baltarusijos dalimi ir iškart pradedamas sparčiai „sovietizuoti“ – diegiami „stalininio socializmo kūrimo elementai“, Vilniaus ir Vilniaus krašto laukė įtraukimas į Baltarusijos SSR (Žepkaitė 1990: 28).

Lietuvos žemėlapis, gražinus Vilnių. „Lietuvos žinios“, 1939-10-31

Taip neatsitiko. Maskvoje vyko Lietuvos ir Sovietų Sąjungos derybos. 1939 m. spalio 10 d. pasirašytas reikšmingas istorinis dokumentas – Lietuvos Respublikos ir SSRS „Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos Respublikai perdavimo ir Lietuvos – Sovietų Sąjungos savitarpinės pagalbos sutartis“. Pagal sutartį į Lietuvą įvestos SSRS karinės įgulos, jai buvo perduotas Vilnius ir siauras ruožas į rytus nuo miesto, už kurio ribų liko nemažos lietuvių gyvenamos teritorijos. Derybų metu Lietuvos pasiuntinys L. Natkevičius pastebėjo, kad sunku būtų palikti Vilnių, didelį miestą, prie pat kitos valstybės

sienos be „hinterlando“, kurio gyventojai, nors ir ne visuomet lietuviškai kalba, bet lig šiol vadina save lietuviais. Šios sritys sudaro su Lietuva ekonominę ir geografinę vienetą. Į šias pastabas nebuvo reaguota (Truska, Kancevičius 1990: 309).

Spalio 27 d. Lietuvos kariuomenės Vilniaus rinktinė peržengė demarkacijos liniją, skyrusią Lietuvą nuo okupuoto Vilniaus krašto, spalio 28 d. įžengė į Vilniaus miestą. Užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys atsiminimuose rašė: „O Vilnius. Nepakartojama proga jį atgauti. Galbūt net vienintelė“ (Urbšys 1988: 68).

Nors Lenkijos valstybė faktiškai jau neegzistavo, Lenkijos pasiuntinys Kaune F. Charvatas, gavęs informaciją apie minėtą sutartį, 1939 m. spalio 13 d. įteikė Lietuvos URM protesto notą, kurioje sakoma, kad Lenkija nepripažino ir nepripažins šio nelegalaus akto, Lietuva priėmė iš SSRS teritoriją, kuri teisiškai jai nepriklausė. Tokios pozicijos laikėsi ir Lenkijos Emigracinė Vyriausybė Paryžiuje (vėliau – Londone), puoselėjusi Lenkijos su prieškarinėmis sienomis atkūrimo viziją.

Lietuvos užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys spalio 14 d. atsakė į Lenkijos pasiuntinio notą, Lietuvos Vyriausybės vardu pažymėdamas, kad Lietuva, priimdama iš SSRS Vilnių ir jo sritį, nepažeidė jokių tarptautinių įsipareigojimų Lenkijai ir priėmė tai, kas jai teisėtai priklauso (*Lietuvos ir Lenkijos santykiai...* 1998: 120, 123). Reaguodamas į šį pareiškimą, spalio 16 d. Charvatas demonstratyviai paliko Kauną. Jam išvykus, nutrūko ir tik ką užmegzti diplomatiniai Lietuvos ir Lenkijos santykiai (Tarka 2007: 117).

Ne tik Lenkijos Emigracinė Vyriausybė nepripažino Vilniaus Lietuvai, tokios pat pozicijos laikėsi ir tuometinės Anglijos, Prancūzijos ir JAV Vyriausybės. Tai buvo viena iš priežasčių, dėl kurių,

kaip teigė istorikė R. Žepkaitė, Lietuvos Vyriausybė, nenorėdama konflikto su Vakarais, neskubėjo kelti į Vilnių sostinės (Žepkaitė 1980: 282). Iš tikrųjų kai kurios įstaigos buvo pradėtos kelti, o neskubėjimą, kaip vėliau pripažino ir pati R. Žepkaitė (1990: 141), lėmė daugybė praktinio pobūdžio priežasčių – reikėjo pertvarkyti miesto savivaldą pagal Lietuvos Respublikos įstatymus, reikėjo patalpų valstybės įstaigoms, butų tarnautojų šeimoms, be to, mieste viešpatavo skurdas, dalis gyventojų buvo Lietuvai priešiški, veikė lenkų ginkluotos pagrindinės organizacijos.

Klaidingai supratę dalyko esmę, Vilniaus grįžimo Lietuvai teisėtumo nenorėjo pripažinti ir dalis žinomų Lenkijos inteligentų, tarp jų ir tokių, kurie šiaip jau simpatizavo lietuviams, norėjo lietuvių ir lenkų santarvės. Žymus lenkų publicistas Juzefas Mackevičius (Józef Mackiewicz), Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės idėjos propaguotojas, 1947 m. Londono lenkų laikraštyje „Wiadomości“ išspaudino straipsnį „Kaip tai buvo su lietuviais“, skirtą 1939–1940 m. Vilniaus klausimui. Straipsnyje rašoma: „Sovietų Sąjunga jėga priverčia Lietuvą pasirašyti „sutartį dėl draugystės“ ir kartu jėga jai primeta Vilnių, „kurio ši imti nenori“. Autorius teisingai rašo apie sutarties „dėl draugystės“ primetimą, tačiau jis neteisis dėl Vilniaus: juk Lietuva galėjo būti priversta pasirašyti tokią sutartį ir „neprimetant“ jai Vilniaus. Juoba kad autorius negalėjo nežinoti, jog sostinės atgavimas buvo pirmaeilis Lietuvos Respublikos užsienio politikos uždavinys.

Toliau straipsnyje – komplimentas Lietuvai, pažymint, kad Lenkijai pralaimint karą Lietuvos pozicija jos atžvilgiu „įgavo riteriškas formas“: „Iš trijų Baltijos šalių tik viena Lietuva neįsakė išvykti Lenkijos pasiuntiniui, tuo pripažindama suverenios Lenkijos

egzistavimą“ (Mackevičius 1992). Kad Lietuva buvo verta komplementų, patvirtina ir faktas, jog keliolika tūkstančių lenkų karo pabėgėlių ir internuotų Lenkijos kariuomenės karių Lietuvoje rado humanišką prieglobstį ir galėjo laisvai išvykti kitur. Daug ką tai išgelbėjo nuo žūties Katynėje.

Žinomas tarptautinės teisės ekspertas Vilenas Vadapalas įrodo, kad Lietuva susigrąžino Vilnių ne pagal neteisėtus ir niekinius SSRS ir Vokietijos slaptuosius susitarimus, kuriuose nedalyvavo ir su kuriais nesutiko. Lietuvos suverenias teises į Vilnių ir Vilniaus kraštą pripažino Rusija 1920 m. Taikos sutartimi, ne kartą tai patvirtino vėlesniais aktais. „Lietuvos suvereniteto atstatymas Vilniui ir Vilniaus krašto daliai buvo visiškai teisėtas, nes prieš tai Lenkija valdė šią teritoriją tik faktiškai, pažeisdama Lietuvos suverenias teises“ (Vadapalas 1993: 152).

Lenkijos Emigracinės Vyriausybės nenoras pripažinti Vilniaus Lietuvai, atsisakyti pretenzijų į dalį jos teritorijos nebuvo vien politikų nuostata. Tokią politiką kruvinais metodais bandė įgyvendinti Lenkijos Emigracinę Vyriausybę pripažįstanti lenkų Armija krajojova, nors ta Vyriausybė iš pradžių buvo uždraudusi šiame krašte vykdyti karines akcijas (Bubnys 2007: 106). Nepaisant to, AK daliniai Vilniaus krašte, įskaitant ir Baltarusijai atitekusias vietas, terorizavo lietuvių kaimus, o kartais lietuvių atžvilgiu vykdė tikrą etninį valymą. Tikslas aiškus – ruošti sąlygas pokarinės Lenkijos valstybės atstatymui prieškarinėse ribose. Dėl to buvo labai svarbu parodyti, kad Vilniaus kraštas yra išties lenkiškas, kad jame nėra lietuvių. Be to, karui baigiantis buvo ketinama ne tik vėl atplėšti nuo Lietuvos Vilnių, bet ir užimti visą Lietuvą, paversti ją paklusniu Lenkijos satelitu (*Armija krajojova Lietuvoje* 1999: 65–78).

Visa tai lietuviams, ir ne tik Vilniuje gyvenantiems, kėlė didžiulį nerimą, nes buvo akivaizdu, kad po karo atstatant Lenkijos valstybę kils jos ribų, kartu ir Vilniaus priklausomybės klausimas. Kaip jis bus sprendžiamas, daug priklausys nuo to, kokios politinės jėgos bus Lenkijos valdžioje, kokie bus jos santykiai su didžiosiomis valstybėmis – karo laimėtojomis. Ir nuo to, kaip bus nugalėtojų žiūrima į Lietuvos valstybės atstatymą.

Istorijos ironija – lietuvių nerimas dėl Vilniaus šiek tiek atlėgo tik tada, kai 1944 m. liepos 13 d. jį užėmė Raudonoji armija, ir tą pačią dieną buvo paskelbtas Stalino pareiškimas, kad „išvaduota sovietų Lietuvos sostinė“.

Pietinė Sūduva

Lenkijos okupuoto Vilniaus krašto samprata, kaip jau minėta, be Vilnijos, apėmė ir pietinę Sūduvą (Suvalkiją) su Seinais, Punksku, Suvalkais, Vygriais, Augustavu. Istoriskai tai daugiausia lietuvių, nors vietomis smarkiai suslavėjusios, žvelgiant giliau – jotvingių žemės, nutįsusios dar toliau į pietvakarius ir savo laiku priklaususios LDK. Šiaurinėje dalyje, daugiausia Punksko, mažiau – Seinų apylinkėse, iki pat šių dienų gyvena tautiškai sąmoningi ir kultūriškai veiklūs senieji šio krašto gyventojai lietuviai.

XIX a. pab. – XX a. pr. Seinai buvo vienas žymiausių (po Vilniaus ir Kauno) lietuvių tautinio, kultūrinio ir politinio veikimo centrų. Čia buvo leidžiamos lietuviškos knygos, savaitraščiai („Šaltinis“, 1906–1915; „Šaltinėlis“, 1906–1914), veikė lietuviškos mokyklos, draugijos, organizacijos. Seinų kunigų seminarijoje mokėsi lietuvių kultūros ir visuomenės veikėjai – V. Kudirka, V. Mykolaitis-Putinas, P. Kriaučiūnas, 1897–1903 m. Seinų vyskupu buvo

poetas A. Baranauskas. Šį faktą primena jau keliolika metų šalia Seinų bazilikos stovintis paminklas. Lietuvių kultūrinės veiklos požiūriu, Seinams nedaug nusileido Suvalkai. Čia taip pat buvo leidžiamos lietuviškos knygos, po 1863 m. sukilimo Suvalkų gimnazijoje vyko lietuvių kalbos pamokos, joje mokėsi kelios dešimtys lietuvių, veikė lietuvių kultūros draugija „Vienybė“, choras, vaidybos būrelis, suaugusiųjų kursai. XX amžiaus pradžioje, panaikinus lietuviškos spaudos draudimą, kaip ir kitur Lietuvoje, šiame krašte buvo plėtojama įvairi lietuvių pilietinė ir kultūrinė veikla, kūrėsi lietuviška savivalda.

Visa tai nutrūko 1919–1920 m. vykstant Lietuvos nepriklausomybės kovoms, per kurias teko atremti ir Lenkijos agresiją. Atsitraukdami vokiečiai 1919 m. gegužės 8 d. Seinų miesto valdymą perdavė lietuviams. Lietuvos kariuomenė 1920 m. įžengė į Vilnių, sutinkant Anglijos ir Prancūzijos vyriausybėms ir pačios Lenkijos karinei vadovybei. Tuo pačiu pagrindu lietuvių kariuomenė užėmė ir Seinų, Punsko, Suvalkų žemes, iš kurių pasitraukė lenkų kariuomenė (Žepkaitė, Bubnys 1993). Bet padėtis greit pasikeitė, Lietuvos kariuomenė buvo išstumta Lenkijos dalinių. Vyko aršūs mūšiai, Seinai bent dešimt kartų buvo užimti tai vienu, tai kitu. Viena po kitos buvo nustatomos, pažeidžiamos, atnaujinamos, vėl pažeidžiamos paliaubos ir demarkacijos linijos.

1920 m. spalio 7 d. buvo sudaryta Suvalkų sutartis, nustatanti demarkacijos liniją tarp Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių, įpareigojanti nutraukti karo veiksmus, bet nesprendžianti vienos ar kitos pusės teritorinių teisių. Seinai, Punksas, Suvalkai, Vygriai, jau užimti Lenkijos kariuomenės, taip ir liko Lenkijos pusėje. Lenkai buvo užėmę ir daugiau Dzūkijos vietovių, bet buvo priversti atsitraukti.

**Rusijos imperijos „lietuviškosios“ Kauno ir Vilniaus gubernijos
bei Lenkijos Suvalkų gubernija**

Sutartis turėjo įsigalioti spalio 10 d., tačiau prieš dieną, tai yra spalio 9 d., į nepasiruošusį gintis Vilnių įsiveržė tariamai Lenkijos valdžiai nepaklususi, o iš tikrųjų jos nurodymu veikdama, generolo L. Želigovskio vadovaujama lenkų kariuomenė. Ji veržėsi giliau į vidurio Lietuvą, bet Giedraičių – Širvintų mūšyje Lietuvos kariuomenės buvo sustabdyta.

Tuo metu pietinėje Sūduvoje negausūs lietuvių daliniai neįstengė atsilaikyti prieš gausesnes Lenkijos karines pajėgas ir pralaimėjo ginkluotą kovą dėl šios savo krašto dalies. Netrukus buvo pralaimėta ir diplomatinė kova, nes Ambasadorių konferencija 1923 m. kovo 15 d. minėtas Sūduvos sritis, kaip ir visą Vilniaus kraštą,

priskyrė Lenkijai. Lietuvos ir Lenkijos kariuomenės skyrusi demarkacijos linija buvo pripažinta valstybine siena, nors faktiškai ją nulėmė ne teisiniai ar tautiniai argumentai, bet karinė jėga. Lietuva minėtos konferencijos nutarimo niekada nepripažino, šią sieną laikė neteisėta, neatsisakė teisių į šį kraštą, laikė jį Lenkijos okupuoto Vilniaus krašto dalimi. Oficialiai tarpukario Lietuva šį kraštą laikė savo valstybės dalimi.

Londono universiteto mokslininkė Violeta Krakovska (Wioletta Krakowska), tyrinėjanti teritorijos ir tautų tapatumo santykius Rytų Europoje, pabrėžia, kad moderniuoju raidos tarpsniu tautos neturėtų griebtis smurto, norėdamos apibrėžti savo teritoriją, kaip kadaise darė monarchijos ir imperijos. Tautos teisė į teritoriją šiandien turėtų būti paremta kitais motyvais, tokiais kaip protėvių paveldas ar tautos teisė į laisvę. „Būtent dėl tėvų paveldo Lenkijos lietuviai, gyvenantys Punsko – Seinų – Suvalkų krašte, jaučiasi esą visateisiai šios teritorijos šeiminkai – juk čia kadaise gyveno jotvingiai“ (Krakovska 2004: 13). Tuo aiškiai pasakoma, kad modernioji lenkų tauta, siekdama apibrėžti savo teritoriją, elgėsi grobuoniškai, vykdė ekspansiją į etnines lietuvių žemes.

Pietinės Sūduvos netektis, Seinų – atgimstančios lietuvių tautos kultūros ir religijos židinio atskyrimas buvo ypač skausmingas, tai – „gyvo kūno išplėšimas“. Seinų okupavimą galima traktuoti kaip iš anksto numatytą žingsnį, siekiant parklupdyti nepriklausomą Lietuvą – „tereikia, esą, tik atjungti nuo jos tuos du centrus, kaip Vilnius bei Seinai, ir likusioji „Kauno Lietuva“ anksčiau ar vėliau uždus dėl ekonominio ir kultūrinio nepritekiaus“ (Laurinavičius 1997: 98).

Pietinėje Sūduvoje Lenkijos valdžia daug griežčiau, negu Vilnijoje, slopino ir persekiojo bet kokią lietuvišką veiklą. Lietuviams

nebuvo leidžiama pareikšti, kuriai valstybei jie norėtų priklausyti, buvo uždarnos lietuviškos mokyklos, jų vietoje steigiamos lenkiškos, tėvai, neleidžiantys į jas vaikų, baudžiami piniginėmis bandomis ir kalėjimu. Uždraudžiamos lietuviškos draugijos ir organizacijos, skaityklos, kultūros renginiai, suiminėjami veiklesni lietuviai inteligentai. Iškalbus pavyzdys: „1934 m. (visoje Lenkijos okupuotoje teritorijoje – B. K.) buvo 37 lietuviškos mokyklos, tuo tarpu 1938 m. liko tik dvi ir tos Vilniuje; prieš vaivados L. Bocianskio siautėjimą Vilniaus krašte veikė 476 šv. Kazimiero draugijos skyriai, kuriuose buvo 18 tūkst. narių. Tačiau 1936 m. gruodžio mėn. 3 d. L. Bocianskis visus juos uždarė“ (Baronas 1992). Taip buvo daroma ne tik Suvalkų, bet ir Gardino apskrityje. Uždaryta ir Seinų seminarija, kiek vėliau atidaryta vien lenkiška. Antrojo pasaulinio karo metais šio krašto, kaip ir Vilnijos, lietuviai kentėjo nuo Armijos krajojovs teroro.

Svarbi aplinkybė, nulėmusi Seinų – Suvalkų krašto likimą, buvo ta, kad šių vietovių lietuviškumo ir priklausomybės klausimas nebuvo iškeltas tarptautinėje plotmėje. Santarvės valstybių vadovai, kurie daug ką sprendė to meto Europoje, žinojo, kad Vilnius yra Lietuvos sostinė, kad jos grąžinimo reikalauja Lietuva ir turi tam pakankamai argumentų, o apie Seinų – Suvalkų kraštą, galima sakyti, nieko nežinojo. „Nežinojo, kad Seinai yra lietuvių kultūrinis centras, lietuviškesnis ne tik už Vilnių, bet ir už Kauną,“ – teigė Suvalkiečio slapyvardžiu pasirašęs sovietmečio „savilaidos“ autorius Antanas Patackas (Suvalkietis 1983: 79). Vilnių Lietuvai 1920 m. liepos 12 d. sutartimi pripažino Rusija, o dėl Seinų – Suvalkų krašto lietuviai buvo palikti vieni galynėtis su Lenkija ir pralaimėjo dėl lenkų karinės persvaros.

Kai Antrajame pasauliniame kare Lenkija greitai pralaimėjo Vokietijai, o Raudonoji armija iš rytų dar tik artėjo, šiame krašte trumpam susidarė tam tikra „bevaldystė“, kuria skubėjo pasinaudoti lietuviai. Skatinami vilties susijungti su Lietuva, jie pradėjo kurti vietos komitetus, organizuoti lietuviškas pradžines mokyklas, kurios veikė ir atėjus sovietų armijai.

Tačiau kai pagal papildomą SSRS ir Vokietijos susitarimą šis kraštas atiteko Vokietijai, lietuviškos mokyklos, kaip ir lenkiškos, buvo uždarytos, pradėtos steigti vokiškos. Vokiečiai iš Suvalkų apskrities, į kurią įėjo ir Seinų kraštas, taip pat šiaurinės Augustavo apskrities keleto valsčių, sudarė vadinamąjį „Suvalkų trikampį“, pavadino jį „*Kreis Sudauen*“ ir prijungė prie Rytprūsių, Gumbinės apygardos. Buvo sumanyta iš „trikampio“ iškeldinti vietinius gyventojus ir jį kolonizuoti. Prasidėjo lietuvių iškeldinimas, daugiausia į Lietuvą, išvyko beveik pusė Seinų – Suvalkų krašto lietuvių (Suvalkietis 1983: 100–106).

Baigiantis karui, 1944 m. pasirašius SSRS ir Lenkijos sienų sutartį, buvusi Lietuvos ir Lenkijos demarkacijos linija Suvalkijoje virto tikra geležine, „aukšta spygliuota viela aptverta siena“ – Lenkijos ir SSRS siena. Lietuvos SSR pareigūnai prieš pasirašydami šią sutartį tylėjo, galbūt neišdrįso Stalino akivaizdoje iškelti Lietuvos teisių į lietuviškas pietų Sūduvos sritis klausimo. Kitaip pasakius, nebuvo kam atstovauti Lietuvos interesams.

Karui pasibaigus, Lietuva buvo jau LSSR, jos interesams „atstovavo“ Sovietų Sąjunga, kuriai Suvalkų krašte gyvenantys lietuviai ir jų lūkesčiai visiškai nerūpėjo (Bičkauskienė 1993). Šiame krašte veikė tik lenkiškos mokyklos. Tik po 1950 m. mokyklose pradėta kaip dėstomą dalyką įvedinėti lietuvių kalbą, 1951 m. gruodžio mėn.

Varšuvoje vyko lietuvių kalbos kursai mokytojams. Įdomus sutapimas – nuo tų pačių 1950 m. Vilniaus krašte, kaip žinoma, pradėtos sparčiai steigti lenkiškos mokyklos. Gal būta Maskvos ir Varšuvos susitarimo?

Užbėgant į priekį reikia pasakyti, kad, rengiantis 1994 m. pasirašyti Lietuvos ir Lenkijos sutartį, „Sūduvos teritorinė priklausomybė nebuvo svarstoma, Lietuva geranoriškai išsižadėjo šio krašto Lenkijos naudai“ (Makauskas 1998: 21, 23, 24). Kiek būta „geranoriškumo“, o kiek neišmanymo, abejingumo ir nenoro „aštrinti santykių“, dabar būtų sunku pasakyti. Pagal tuometinę konjunkturą tiesiog nebuvo vilties ką nors laimėti, be to, buvo pasitarnauta sienų neliečiamumo principui.

Jau cituotas Suvalkietis 1983 m. rašė: „Seinų – Suvalkų kraštą Lietuva pralaimėjo, bet tai buvo tik karinis pralaimėjimas, ne politinis ir ne teisinis. Seinų – Suvalkų krašto byla nėra baigta, ji laukia sprendimo“. Ir toliau: „Seinų – Suvalkų krašto, kuriame nuo amžių skambėjo ir tebeskamba lietuviška kalba, mes neatsižadėsime“ (Suvalkietis 1983: 139–140). Ir vis dėlto aplinkybės susiklostė taip, kad teko „atsižadėti“. Jeigu Vilnius ir kai kurios rytinės vietovės vėliau buvo atgautos, tai iš lietuviškos pietinės Sūduvos nebuvo atgauta nieko.

Tokia liūdna buvo netolima praeitis, bet ne ką geresnė ir dabartis, apie kurią buvo nemažai rašoma atgavusios laisvę Lietuvos ir Lenkijos lietuvių spaudoje. Paminėtinas lietuvius diskriminuojantis jų gyvenamų vietovių administracinis suskirstymas. „Suvalkų vaivadijoje lietuviai padalinti į tris valsčius, nors nebūtų buvę sunku likti viename valsčiuje. Tačiau taip darydama valdžia žinojo, ko siekia. Lietuvius suskaldžius, bus lengviau varyti nutautinimo politiką.

Punske Kovo 11-osios lietuvių gimnazija

Aušra. Lenkijos lietuvių leidinys

Seinų, Špiškių valsčiuose valstybiniuose organuose lietuvių nesitiksi, nors gyvena jų čia nemažas nuošimtis, o kiek per keliasdešimt metų nutautėjo“ (Kardauskienė 1992). Seinų mieste, taip pat ir valsčiuje, kur lietuviai sudaro žymią gyventojų dalį, nėra nė vieno lietuviško vaikų darželio, nė vienos lietuviškos mokyklos – 1993 m. buvo rašoma Lenkijos lietuvių bendruomenės vadovų pasirašytame „pro memoria“. Vėliau būklė kiek pasitaisė. Nuo 2005 m. Seinuose veikia Lietuvos Respublikos lėšomis pastatyta ir iš dalies išlaikoma lietuviška Žiburio vidurinė mokykla. Punske nuo 1952 m. veikė nevisa lietuvių vidurinė mokykla, nuo 1956 m. – licėjus (nuo 1992 m. – Kovo 11-osios bendrojo lavinimo licėjus).

Pietinėje Sūduvoje, kaip ir visoje Lenkijoje, lietuvių būklė yra nelengva. Štai ką apie ją papasakojo buvęs ilgametis Punsko klebonas, „labiau lenkas nei lietuvis“ kunigas I. I. Dzermeika (Dziermejko): „lietuviai Lenkijoje patyrė ir kalbos draudimą, ir bibliotekų likvidavimą, ir knygų, spaudos atėmimą, ilgai turėjo laukti ir maldauti pamaldų gimtąja kalba. Juos tiek kartų apgaudinėjo, apkalbinėjo ir šantažavo, kad pasidarė labai jautrūs, nepatiklūs“ (Degutienė 1993).

Lenkijos lietuviai savo Tėvynei didelių pretenzijų niekada nereikšė – pastebi žurnalistė E. Degutienė. Bet jau seniai žinoma tiesa, kad kiekvienos šalies požiūris į tautinę mažumą labai priklauso nuo to, kokia valstybė stovi už tos mažumos pečių. Ir ypač nuo to, ar toji valstybė moka tvirtai ir nuosekliai ginti saviškius visur, kur jie begyventų (Degutienė 1993). Tuo aiškiai pasakoma, kad Lietuvai turėtų labiau rūpėti Lenkijos lietuvių būklė.

Išsivadavusi Lietuva

Sovietinės okupacijos laikotarpiu tarpvalstybinių santykių tarp Lietuvos ir Lenkijos nebuvo, nes abi valstybės buvo nelaisvos, nors ir nevienodai. Skirtingai nuo Lenkijos, kuri ir toliau egzistavo kaip savarankiška valstybė, Lietuva buvo inkorporuota į Sovietų Sąjungą kaip Lietuvos SSR, taigi, praradusi valstybingumą, o sykiu ir istorinio subjekto statusą. Paminėtinas nebent 1944 m. rugsėjo 22 d. pasirašytas susitarimas dėl lietuvių evakuavimo iš Lenkijos teritorijos ir buvusių Lenkijos piliečių evakuavimo iš Lietuvos SSR teritorijos.

Totalitarinio uždarumo sąlygomis net ir asmeninių kontaktų galimybės buvo gana ribotos. Visuomeninis ir kultūrinis šalių gyvenimas klostėsi skirtingai. Lenkija lietuviams buvo užsienis,

imponavo kaip pusiau laisva šalis, o dauguma Lenkijos gyventojų Lietuvą matė tik kaip vieną iš sovietinių respublikų.

Tad nenuostabu, kad 1990 metais, po dešimtmečių atskirties, nebendravimo ir nesikalbėjimo, buvo daug kas neaišku – kaip klostysis abiejų tautų ir valstybių santykiai, kaip Lenkijos valdžia ir visuomenė reaguos į Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą, kaip bus vertinama tarpkario situacija. Buvo nerimaujama, ar nekils naujų įtampų, teritorinių pretenzijų Lietuvai. Nors kartu buvo tikimasi, jog po dramatiškų karo ir komunistų valdymo patirčių mūsų kaimynai lenkai bus daug ką naujai apmąstę ir įvertinę, teiks pirmumą gerai kaimynystei, taikaus sugyvenimo perspektyvai. Kaip optimalaus, buvo laukiama tokio varianto – demokratiška Lenkija oficialiai pripažįsta ir pasmerkia (1920–1939 m.) pietryčių Lietuvos okupaciją (sektinas pavyzdys – Vokietija) ir visiems laikams atsisako pretenzijų į Lietuvos sostinę bei istorines etnines lietuvių žemes (*Voruta* 1991).

Bet buvo suprantama, kad gali būti ir kitaip. Komunistiniai režimai, deklaruodami taiką ir tautų draugystę, daug kur Rytų Europoje ne išsprendė buvusią nesantaiką tarp tautų, bet tik laikinai ją „iššaldė“. Tad klausimai, ar prieškarinė Lietuvos ir Lenkijos nesantaika nėra tik laikinos rimties būsenoje, ar nusikračiusioje komunizmo Lenkijoje neatgims prieškarinis nacionalizmas su pretenzijomis į Vilnių – atrodė ne be pagrindo. Tokie klausimai neramino, palaikė netikrumo ir nepasitikėjimo jausmus. Buvo žinoma, kad lenkų išėjimo spaudoje Vilniaus priklausomybės, Lietuvos ir Lenkijos santykių klausimai buvo nušviečiami ne vien Lietuvai palankiu požiūriu.

Toks neaiškumas kai kam iš politikų Lietuvoje buvo gan parankus. Tariamoms Lenkijos grėsmės motyvą kai kas naudojo kaip argumentą, pateisinantį sovietų armijos buvimą Lietuvoje. „Išeis

sovietų kariuomenė, kas apgins nuo lenkų“, – įtakingo politiko žodžiai. Beje, buvo ir kitokių stereotipų – jeigu Lietuva bus nepriklausoma, joje gyvenantiems lenkams, rusams „bus blogai“, juos galinti apginti tik sovietinė armija. Nesunku suprasti, kieno interesai slėpėjo už tokių pareiškimų.

Apie santykius su Lenkija buvo galvojama nuo pat Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio susikūrimo. Lenkų pusėje taip pat buvo galvojama apie santykius su lietuviais, lenkai bene pirmieji tai parodė. Į Vilnių atvykdavo vienas kitas Lenkijos opozicijos veikėjas, domėjosi Lietuvos demokratiniu judėjimu, bendradarbiavimo galimybėmis, vietinių lenkų būkle ir nuotaikomis. Keletą kartų sąjūdiečius aplankė „Solidarumo“ („Solidarność“) judėjimui artimas politikas Marekas Karpas, dėjęs daug pastangų, kad tarp lietuvių ir lenkų nusistovėtų geras tarpusavio supratimas, įtikinęs Vilniaus lenkus, kad palaikytų lietuvių išsilaisvinimo siekius. Buvo ir daugiau tokių kontaktų.

Bičiukiški laišakai

Neaiškumo ir netikrumo įtampą gerokai sušvelnino grupelės lenkų ir grupelės lietuvių inteligentų 1989 lapkričio mėn. apsikeitimas bičiuliškais laiškais – „Laiškas bičiuliams lietuviams“ ir „Bičiuliams lenkams“. Pirmąjį laišką pasirašė dvidešimt du (B. Geremekas (Geremek), M. Karpas (Karp), A. Michnikas (Michnik), A. Vaida (Wajda) ir kt.), antrąjį – dvylika (V. Landsbergis, B. Leonavičius, J. Marcinkevičius, V. Nasvytis ir kt.) abiejų šalių žinomų meno, kultūros, politikos asmenybių.

1989 m. gruodžio 5 d. lankęsis Lenkijoje Vytautas Landsbergis prisimena, kad „Solidarumo“ aplinkos žmonės – B. Geremekas,

A. Michnikas, J. Kuronis (Kuroń) ir kiti – mūsų atžvilgiu buvo labai draugiški, reiškė solidarumą ir labai rėmė lietuvių reikalą (Landsbergis 2013: 67).

1989 gruozio 27 ir 28 d. Lenkijos Parlamento rūmuose Varšuvoje įvyko Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio delegacijos, vadovaujamos Vytauto Landsbergio, susitikimas su Lenkijos Parlamento Piliečių klubo, vadovaujamo Bronislavo Geremeko, atstovais. Pokalbiai vyko laiškuose išdėstyty ketinimų ir iniciatyvų dvasia. Pasirašytas bendras komunikatas, nutarta sukurti bendras ekonomikos, visuomenės bei kultūros reikalų ir istorijos komisijas (*Lietuvos ir Lenkijos santykiai...* 1998: 173). Lietuvos nepriklausomybės paskelbimas 1990 kovo 11 d. Lenkijoje sukėlė tikrą pritarimo euforiją. Sulaukta širdingų Lenkijos Seimo ir Senato sveikinimų. Bet kai kam Lenkijoje tai buvo tikras „šokas“, kai kurie lenkų politikai buvo nepasirengę, greičiau psichologiškai, negu politiškai, pripažinti Lietuvos kaip nepriklausomos valstybės su sostine Vilniuje fakto. Nepaisant to, jau kovo 21 d. keletas Lenkijos intelektualų kreipėsi laišku į Lenkijos premjerą Tadeušą Mazoveckį (Tadeusz Mazowiecki), ragindami kuo greičiau pripažinti Lietuvos nepriklausomybę. Kadangi tuo metu Lenkijos politiniuose sluoksniuose vyravo „politinis realizmas“, greičiausiai susijęs su netikrumu dėl galimos Maskvos reakcijos, laiškas nepadarė poveikio. Bliviai galvojant, ir nesitikėjome greito Lenkijos pripažinimo (Nekrašas 1997: 138).

Kovo 27 d. Lenkijos Parlamento Piliečių klubo delegacija atvyko į Vilnių. Aptariant platesnio dialogo klausimus, svečiai užtikrino Lietuvos atstovus, kad Lietuvos ir Lenkijos sieną Lenkija laiko tokia pat galutine, kaip ir Lenkijos sieną vakaruose prie Oderio ir

Neisės (*Lietuvos ir Lenkijos santykiai...* 1998: 174). Tai buvo drąsiantis, bet kartu ir skausmingas lietuviams tvirtinimas, galvojant apie Seinų – Suvalkų kraštą.

Nepamirštama spontaniška Lietuvos palaikymo Lenkijos visuomenėje akcija 1990 m. Lietuvos ekonominės blokados ir tragiškomis 1991 m. sausio dienomis. Apie tai rašė visa Lenkijos spauda. Štai įtakingo politiko Adamo Michniko žodžiai laikraštyje „Gazeta wyborcza“: „Ištikimi savajai, krikščioniškajai, žmogiškajai ir lenkiškajai tapatybei mūsų brolių lietuvių labai darysime viską, kas įmanoma. Tegyvuoja laisva Lietuva“ (*1991 sausio 13. Pasaulis žvelgia į Lietuvą* 2004: 60). Visa tai buvo labai laukiami ir gera žadantys ženklai.

Buvo ir kitokių ženklų

Apsikeitimas bičiuliškais laiškais buvo geras ženklas santykių pradžiai, tačiau parodė tik vieną Lenkijos visuomenės viešosios nuomonės pusę. Ateidavo ir kitokių žinių.

Kaimyninėje valstybėje auga domėjimasis Lietuva, bet ne tiek jos politine būkle, kiek Vilniumi ir Vilniaus kraštu, lenkišku istoriniu palikimu, lenkų bendruomenės reikalais. Į pietrytinę Lietuvą iš Lenkijos plūsta nekviesti svečiai – kunigai, vienuoliai, Armijos krajevov veteranai, spekuliantai. Visi jie čia stengiasi platinti mintį apie Vilnių ir Vilniaus kraštą kaip Lenkijos dalį.

Į Vilniaus kraštą ir toliau žiūrima kaip į vieną iš „kresų“, tai yra prarastų (gal tik laikinai?) pakraščio žemių. (Kiek vėliau vienoje apskrito stalo diskusijoje Varšuvoje V. Landsbergis pasakė nematąs didelio skirtumo tarp sąvokų „kresai“ ir „artimasis užsienis“ (rus. „blizkoje zarubežje“).

Dar 1988 m. rudenį, minint Lenkijos valstybės atkūrimo septyniasdešimtmetį, viešojoje erdvėje buvo kalbama apie tai, kaip J. Pilsudskis nesėkmingai bandė atkurti ATR, o L. Želigovskis „vadavo“ Vilnių.

Lenkijos Seimo narys, buvęs „Solidarumo“ judėjimo veikėjas Bogdanas Lisas (Lis) prisimena: „1989 metų rinkimų kampanija – beveik kas antrame susitikime su rinkėjais man buvo užduodamas klausimas, kada atsiimsime Lvovą, kada atsiimsime Vilnių? Aiškinau, kad lietuviai ir ukrainiečiai yra tokios pat tautos, kaip ir lenkai“ (*Sąjūdis – Solidarność: strateginės partnerystės pradžia* 2010: 136). Nors ir patiems klausėjams buvo ne visai aišku, iš ko reikėtų „atsiimti“ šiuos miestus – iš Lietuvos ir Ukrainos ar iš Sovietų Sąjungos. Buvo manančių ir kitaip – norėdami, kad tarp Lenkijos ir Rusijos būtų „buferinė zona“, lenkai su širdies skausmu atsisako Vilniaus ir Lvovo. Bet tai nebuvo populiarus požiūris.

„Vilnijos“ draugijos pirmininkas K. Garšva atkreipia dėmesį į tai, kad Lenkijos spaudoje beveik kasdien pasitaikydavo nepagrįstų išpuolių prieš Lietuvą, į kuriuos dažniausiai nėra kam, kada ir kur atsakyti (Garšva 1993). Lenkijos lietuvių draugijos valdyba 1992 m. kovo 29 dieną Seinuose paskelbė pareiškimą, kad su dideliu nerimu stebi vis stiprėjančią lenkų propagandinę kampaniją, nukreiptą prieš Lietuvos valstybę bei Lenkijoje gyvenančius lietuvius. Pareiškimas, paremtas svariais argumentais, buvo išsiųstas Lenkijos Prezidentui, Premjerui, kelioms ministerijoms, Lenkijos spaudos agentūrai, politinėms partijoms ir t. t. (Lenkijos lietuvių draugijos požiūris... 1992).

Daug kur Lenkijos spaudoje pateisinama generolo L. Želigovskio 1920 m. „akcija“, Vilniaus krašto prijungimas prie Lenkijos, Armijos krajevės veiksmas Lietuvos pietryčiuose pasaulinio karo

metais. Reiškiamos abejonės Vilniaus priklausymo Lietuvai, Lietuvos ir Lenkijos sienų teisėtumu. Kaip savaime suprantama tiesa operuojama teiginiu, kad tas miestas ir kraštas visada buvo lenkiškas ir priklausė Lenkijai. Panašų požiūrį viename interviu spaudai dėstė net pirmasis Lenkijos ambasadorius Lietuvoje Janas Vidackis (Jan Widacki).

Lenkų spaudoje nepavyko aptikti paaiškinimų, kada, kodėl ir koku būdu tas miestas ir kraštas priklausė Lenkijai, nepavyko rasti ir žodžio „okupacija“. Tokio žodžio nebuvo ir Lietuvos Respublikos AT-AS deputato, Lenkų frakcijos nario, kartais rašančio Vilnijos temomis ir nusistačiusio palyginti nuosaikiai Artūro Plokšto tekstuose. Jis pareiškė: „Jūs nerasite nė vieno lenko, kuris vartotų žodį „okupacija“ (*Lietuvos aidas*, 1993 m. vasario 11 d.). Į tokį pasakymą buvo galima žiūrėti, kaip į netiesioginį teiginį, kad Lietuva yra okupavusi „lenkų miestą“. Nevengiama spekuliuoti Molotovo – Ribentropo susitarimo tema – jeigu lietuviai laiko šį susitarimą neteisėtu, tuomet negalioja ir „Stalino nutarimas“ perleisti Vilniaus kraštą Lietuvai.

Lenkų bendruomenė

Nelengvoje Lietuvos santykių su Lenkija plėtroje kaip destruktivus veiksnys iškyla lenkų tautinės bendruomenės (mažumos) pietrytinėje Lietuvoje reikalai. Tendencingai nušviečiama, ši tema Lenkijos spaudoje tampa beveik kasdienių nepagrįstų išpuolių prieš Lietuvą pretekstu. Toje propagandinėje veikloje aktyviai reikiasi Lietuvos lenkų sąjunga (*Związek polaków na Litwie*), teikdama informaciją, iškreipiančią tikrąją padėtį, galbūt turint tikslą Lietuvos atžvilgiu nepalankiai nuteikti Lenkijos visuomenę.

1990 m. birželio mėn. žurnale „Magazyn Wileński“ buvo paskelbtas daugiau nei trisdešimties Lenkijos inteligentų pasirašytas „Memorandumas dėl lenkų padėties Lietuvoje“ (lietuviškas vertimas paskelbtas laikraštyje „Draugystė“, 1990 m. spalio 6 d.), adresuotas Lenkijos valstybės vadovams, visuomenės autoritetams, bažnyčios hierarchams, pasaulio visuomenei apskritai. Dokumentas pradedamas teiginiais, kad prieš Antrąjį pasaulinį karą Vilnija buvo integrali Lenkijos valstybės dalis ir tik įgyvendinus 1939 m. rugpjūčio 23 ir rugsėjo 28 d. Molotovo – Ribentropo susitarimus, žymi šios teritorijos dalis atsidūrė Lietuvos Respublikoje. Kartu su daugybe nutylėjimų ir vienpusiškų faktų interpretacijų, teigiama, kad Vilniuje ir Vilniaus krašte nuo seno gyveno daugiausia lenkai, kad dabartiniu metu, kaip karo ir pokario metų negerovių tąsa, vykdoma lenkų bendruomenės diskriminacija, prievartinis lietuvinimas. Lietuvai keliama daugybė reikalavimų, kurių įgyvendinimas reikštų ne ką kitą, kaip tolesnę pietryčių Lietuvos polonizaciją, atribojimą nuo platesnės Lietuvos visuomenės.

Stebina tai, kad net kai kurie lenkų mokslininkai istorikai nenori pripažinti Vilniaus okupacijos. Apie tai liudija tame pačiame žurnale „Magazyn Wileński“ atspausdintas Lietuvos istoriją tyrinėjančio istoriko Piotro Losovskio (Piotr Lossowski) straipsnis „Ar buvo okupacija?“. Ignoruodamas šimtametę istoriją, autorius teigia, kad Vilnius tik po Antrojo pasaulinio karo „liovėsi buvęs lenkų miestu“ ir tik „šiandien yra Lietuvos valstybės sostinė“. Peršasi išvada, kad Lietuvos lenkų tautinės bendruomenės klausimą, kuris yra Lietuvos vidaus reikalas, stengiamasi pakelti į tarpvalstybinių santykių lygmenį, daryti Lietuvai spaudimą. Norima išreikalauti, kad lenkų

tautinė mažuma Lietuvoje turėtų, palyginti su kitomis tautinėmis mažumomis, išskirtines teises ir galimybes.

Be kitų dalykų, apie spaudimą Lietuvai liudija Lenkijos URM parengtas ir įteiktas Lietuvos URM „Aide memoire dėl lenkų mažumos poreikių Lietuvos respublikoje“ (1990 m. lapkričio 26 d.). Dokumente reikalaujama: lenkų kalbos valstybinėse ir savivaldos institucijose, dvigubos – Lietuvos ir Lenkijos – pilietybės, padalinių lenkų kalba aukštosiose mokyklose, lenkų kultūros rėmimo iš valstybės biudžeto, šv. Mišių lenkų kalba Vilniaus Katedroje ir kt. (*Lietuvos ir Lenkijos santykiai...* 1998: 175–179).

Lenkų kalbos, kaip antrosios valstybinės kalbos pietryčių Lietuvoje reikalavo ir vietinės valdžios pareigūnai, buvusieji sovietiniai nomenklatūrininkai, kadaise propagavę rusų kalbos viešajame gyvenime vartojimą. Lietuviškoje žiniasklaidoje komentuojant šį reikalavimą nurodoma, kad lietuvių ir lenkų dvikalbystė pietrytiniuose rajonuose negali būti įgyvendinama, nes tai prieštarautų tiek Lietuvos Respublikos įstatymams, tiek ir visuomenės konsolidacijos reikmėms. Dvikalbystė šioje Lietuvos dalyje būtų neabejotinai vedusi prie lietuvių kalbos ignoravimo bei išstūmimo iš savivaldos įstaigų.

Įtampa dėl autonomijos

Lietuvos ir Lenkijos santykių plėtrai neigiamai atsiliepė neatslūgstanti įtampa dėl vietinės savivaldos pietryčių Lietuvoje. 1989 m. rudenį ir vėliau kai kurios Vilniaus ir Šalčininkų rajonų vietinės deputatų tarybos priėmė sprendimus, reikalaujančius pripažinti lenkiškas autonomines teritorines apygardas. Jų steigimo iniciatoriai ir aktyviausi rėmėjai buvo vietiniai sovietiniai partijos

lyderiai. Negana to, buvo reikalaujama visą Vilniją paskelbti Lenkų nacionaliniu teritoriniu kraštu su savo statusu, nepripažįstančiu Lietuvos valstybės įstatymų. Kai kur reikalaujama laikytis tik LSSR arba SSRS įstatymų.

Lietuvos visuomenėje kilo protestų banga prieš tokius anti-konstitucinius ketinimus. Autonomijos idėjai nepritarė ir nepriklausomai valstybei lojalūs lenkų tautybės piliečiai. 1991 m. rugsėjį Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos sprendimu buvo paleistos Vilniaus ir Šalčininkų rajonų bei Sniečkaus miesto savivaldybės, atleisti jų vadovai. Naujų vietos rinkimų data nebuvo paskelbta.

Į tai iš karto sureagavo ne tik Lenkijos spauda, bet ir Lenkijos Respublikos Prezidentas Lechas Valensa (Lech Wałęsa). 1991 m. rugsėjo 15 d. laiške Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui Vytautui Landsbergiui jis pabrėžia, kad Lenkija gyvybiškai suinteresuota sudaryti tinkamas tautinės tapatybės apsaugos ir jos ugdymo sąlygas lenkams, gyvenantiems kitose valstybėse, tačiau žinios, ateinančios iš Lietuvos, liudija, kad ten iš esmės apribotos lenkų bendrijos teisės. Tai rodo daugiausia lenkų apgyvendintų Šalčininkų ir Vilniaus rajonų tarybų paleidimas, tiesioginio valdymo įvedimas, savivaldos rinkimų termino atidėjimas. Lenkų mažumos poreikių tenkinimas, laikantis tarptautinių standartų, yra bendras Lietuvos lenkų, Lietuvos valstybės, taip pat Lenkijos interesas.

V. Landsbergis 1991 spalio 1 d. atsakomajame laiške paaiškino, kad politinės ir juridinės priemonės trijų vietos savivaldų, kuriose dominuoja Kremliaus labai prieš Lietuvos Respubliką veikiančios žmonės, atžvilgiu nebuvo nukreiptos nei prieš lenkų, nei prieš

baltarusių ar rusų mažumą. Jokie parlamentiniai sprendimai nėra nukreipti prieš lenkų tapatybę, o tam tikrų politinių grupių teisių apribojimas negali būti vadinamas tautinės mažumos teisių apribojimu.

1991 gruodžio 15 d. laiške Lenkijos Respublikos Prezidentas L. Valensa, priekaištaudamas dėl dviejų rajonų savivaldybių panaikinimo ir tiesioginio valdymo įvedimo, pareiškė, jog tai Lenkijoje sudaro blogą išpūdį, taip pat sudaro išpūdį, kad „mūsų valstybių santykiai patenka į krizės būklę“. V. Landsbergis savo 1991 m. gruodžio 20 d. laiške rašė apie neteisingą informaciją, taip pat patikino, kad nemato Lietuvos ir Lenkijos santykių krizės, nors mato „uolias pastangas priversti prie kokios nors komplikacijos ar krizės“ (*Lietuvos ir Lenkijos santykiai...* 1998: 191–192).

Lenkų teritorinės autonomijos klausimu domėjosi, turėjo savo nuomonę ir Lenkijos lietuviai, patardami jokiū būdu nenusileisti autonominių reikalavimams ir Lenkijos spaudimui. Svarbu pastebėti, kad ir juos buvo bandyta gundyti nacionalinės autonomijos idėja. Tačiau blaiviai mąstantys Seinų – Punsko krašto lietuviai ūkininkai nepasidavė provokacijai suprasdami, kad tai neduotų nieko gero, tik pablogintų jų būklę.

Deklaracija ir sutartis

Nepaisant nesuderinamumų ir įtampų, mezgėsi įvairiapusiški abiejų valstybių ne tik parlamentų, bet ir žinybų oficialūs ir neoficialūs ryšiai. 1991 rugpjūčio 27 d. Lenkijos užsienio reikalų ministras Kšištofas Skubiševskis (Krzysztof Skubiszewski) pranešė Lietuvos užsienio reikalų ministrui Algirdui Saudargui, kad rugpjūčio 26 d. Lenkijos Respublikos Vyriausybė nutarė užmegzti su

Lietuva normalius tarpvalstybinius santykius. Neilgai trukus, jau buvo keičiamasi notomis dėl abipusio ambasadorių skyrimo (*Lietuvos ir Lenkijos santykiai...* 1998: 182).

Pokalbiai su Lenkijos diplomatais dėl sutarties pasirašymo ir normalių diplomatinių santykių užmezgimo vyko nuo 1991 m. pradžios, tačiau gana vangiai, vis atidėliojant savaitėms ir mėnesiams susitikimus ir pokalbius. Atrodė, kad lenkams tarpusavyje sunkiai sekasi susitarti dėl santykių su Lietuva. Kai kurių lenkų politikų nuomone, viena iš kliūčių buvo Lenkijos katalikų bažnyčios vadovybė, negalinti įsivaizduoti Lenkijos be Vilniaus ir Lvovo.

Lietuviams rūpėjo, ar rengiamame dokumente bus oficialiai pripažintas ir įvertintas 1920–1939 m. pietrytinių Lietuvos teritorijų užgrobimas ir gyventojų polonizacijos politika. Apie tai buvo rašoma lietuviškoje spaudoje, to reikalavo dalis Lietuvos AT-AS deputatų, tačiau be aiškaus atsakymo (*Voruta*, 1992 m. sausio 29 d.).

Netikrumą kiek sušvelnino ilgai atidėliotas Lenkijos užsienio reikalų ministro K. Skubiševskio (Skubiszewski) apsilankymas Vilniuje 1992 sausio 13 d., kurio metu buvo pasirašyta deklaracija „Dėl draugiškų santykių ir kaimyninio bendradarbiavimo tarp Lietuvos Respublikos ir Lenkijos Respublikos“. Iš Lietuvos pusės savo parašą padėjo ministras A. Saudargas. Itin svarbus dokumento trečias punktas: „Šalys reiškia įsitikinimą, kad asmenys, priklausantys abiem mažumoms, yra ir liks lojalūs valstybių, kuriose gyvena, piliečiai, o kartu, išsaugodami ir puoselėdami tautinį savitumą, esmingai prisideda prie lietuvių ir lenkų tautų suartėjimo.“ Daugelis principinių deklaracijos nuostatų vėliau buvo perkeltos į tarpvalstybinę sutartį (*Lietuvos ir Lenkijos santykiai...* 1998: 194).

Deklaracija buvo svarbus žingsnis santarvės ir normalių santykių link, tačiau nemažai buvo ir tuo dokumentu nepatenkintų. Lietuvos lenkų atstovai buvo nepatenkinti dėl to, kad dokumentas pasirašytas Lietuvos Vyriausybei dar nepaskyrus rinkimų į Vilniaus ir Šalčininkų rajonų tarybas datos. Lietuviai piktinosi dėl to, kad nebuvo iš anksto pavišintas deklaracijos turinys, nepasmerkta L. Želigovskio akcija. Dar derinant sutarties tekstą, Lietuvos delegacijos vadovas V. Domarkas į žurnalisto klausimą atsakė: „[a]pie Želigovskio agresiją mes šiose derybose nešnekėjome ir turbūt jūs suprantate, kad tokių terminų kaip „agresija“ sutartyje tikrai nebus“. Agresijos pasmerkimo reikalavo sausio 13-ąją prie Užsienio reikalų ministerijos susirinkę gausūs piketuotojai. A. Saudargui buvo reiškiami priekaištai.

Reaguodamas į lietuvių nepasitenkinimą, K. Skubiševskis žurnalistams pasakė: „[d]abar Lenkijos ir Lietuvos santykiams reikalingas tvirtas pagrindas, o kiti klausimai bus aptarti vėliau. Negaliu atsakyti į visus demonstrantų plakatus, nes nemoku lietuvių kalbos... Galiu jus užtikrinti, kad naujo generolo Želigovskio nebus“ (Milkevičiūtė 1992).

1994 m. balandžio 26 d. pasirašyta „Lietuvos Respublikos ir Lenkijos Respublikos draugiškų santykių ir gero kaimyninio bendradarbiavimo sutartis“. Savo valstybių vardu parašus padėjo Algirdas Brazauskas ir Lechas Valensa. Sutartyje reiškiamas apgailėstavimas dėl konfliktų tarp abiejų valstybių po Pirmojo pasaulinio karo, tačiau neatsižvelgta į lietuviams daug rūpesčio kėlusį klausimą dėl Vilniaus ir Vilniaus krašto okupacijos. Tenkinamasi esamosios būklės konstatavimu, teigiant, jog abi pusės patvirtina „viena kitos dabartinių teritorijų su sostinėmis Vilniuje

ir Varšuvoje vientisumą dabar ir ateityje, nepriklausomai nuo jų sienų formavimosi praeityje“. Rudenį (spalio 13 d.) Lietuvos Respublikos Seimas ir Lenkijos Prezidentas sutartį ratifikavo (*Lietuvos ir Lenkijos santykiai...* 1998: 202).

Dar prieš sutarties ratifikavimą, jos tekstas užkliuvo ir kai kuriems Lenkijos veikėjams. Jau minėtas istorikas P. Losovskis interviu Lenkijos radijui pabrėžė, jog visiškai netinka tokiame dokumente rašyti, kad Vilnius yra Lietuvos sostinė, juk tai ir taip esą akivaizdu. Tokia formuluotė galinti tik sukelti abejonių, ar iš tiesų Vilnius yra Lietuvos sostinė. Losovskis nurodė, kad dar iki sutarties ratifikavimo Lenkija turi pateikti Lietuvai papildomų reikalavimų, kad būtų tiksliai išdėstyta, kokias konkrečiai teises turės Lietuvos lenkai. Žinomas politinis veikėjas B. Geremekas, šiaip jau palankus Lietuvai, taip pat pareiškė nusistebėjimą, kodėl V. Landsbergis nori, kad sutartyje būtinai būtų pasmerkta Želigovskio akcija, – juk Lenkija jokio ekspansionizmo nerodanti. Sutarties punktas, jog Vilnius – Lietuvos sostinė, labai užkliuvo ir „kresų“ organizacijų federacijai FOK (Degutienė 1994).

Esama pagrindo teigti, kad Lietuvai ši sutartis turi didelę istorinę reikšmę, nes „iš esmės tai pirmas abiejų valstybių pasirašytas ir jose abejuose įstatymo galią įgijęs aktas, kuriuo galutinai de jure baigiama „abiejų tautų respublikos“ (taip kadaise buvo vadinama jungtinė Lenkijos ir Lietuvos valstybė) istorija ir atsisakoma jos gaivinimo bet kokia forma idėjos“ (Nekrašas 1997: 137). Dėl tikslumo reikėtų pasakyti, kad jungtinė valstybingumo tradicija žlugo gerokai anksčiau – 1920–1921 m.

Reikšmingas išsilaisvinusios Lietuvos gyvenimo įvykis buvo popežiaus Jono Pauliaus II apaštališkasis vizitas Lietuvoje (1993 m.

rugsėjo 4–8 d.), jo lietuviškai sakomos kalbos. Tam tikruose Lenkijos visuomenės sluoksniuose cirkuliavo nuomonė, kad popiežius išdavęs Lenkiją. Jis, esą, pasirašė dėl ketvirto jos padalinimo, pripažindamas dabartines sienas ir Vilnių – Lietuvos sostinę (Ivanska 1994).

Pabaigai reikia pastebėti, jog tarp iškilių lenkų inteligentų buvo ir pasisakančių už greitą Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą. Kaip akivaizdų pavyzdį verta prisiminti lietuvių didikų kilmės lenkų intelektualą, Paryžiuje leisto žurnalo „Kultura“ redaktorių Ježį Gedroycą (Jerzy Giedroyc). Plačiai žinomas politikas, buvęs „Solidarumo“ judėjimo veikėjas Adamas Michnikas jį taip apibūdino: „[t]as užsispyręs lietuvis buvo turbūt nuostabiausias XX amžiaus lenkas“. Kai 1990 m. Vilniuje buvo tik rengiamasi skelbti nepriklausomybę, jis ryžtingai kreipėsi į Lenkijos politikus, pabrėždamas, kad nevalia daryti klaidų Lietuvos atžvilgiu. „Netrukus Lietuva paskelbs savo nepriklausomybę. Kreipiuosi į Seimo narius ir senatorius, kviesdamas padaryti viską, kad Lenkija tą aktą pripažintų viena pirmųjų“. Kreipimasis nebuvo išgirstas (*Jerzys Giedroycas ir Kultūros erdvė* 2004).

Lenkija paskelbė, jog pripažįsta Lietuvos valstybę, 1991 m. rugpjūčio 26 d., tuoj po žlugusio Kremliaus pučo, kai prasidėjo tikra pripažinimų „lavina“ ir jau nebuvo galima toliau delsti. Tą dieną Lietuvą pripažino dar dešimt valstybių (Austrija, Bulgarija, Italija, Kanada, Portugalija ir kitos), o devynios valstybės jau buvo pripažinusios. Pirmoji, kaip žinoma, tai padarė Islandija. Kas trukdė Lenkijai būti pirmąja?

Pabaigai

Nelengvas buvo kelias į gerą, labai svarbią Lietuvai kaimynystę. Vienu metu Lietuvos ir Lenkijos santykius užsienio šalių diplomatai laikė beveik pavyzdiniais, prisimenant, kokie jie buvo prieš karą. Pavyzdiniai santykiai nėra būtini, pakanka tiesiog normalių santykių, kokie jie dabar ir yra.

Lietuva ir Lenkija yra lygiateisės ES ir NATO narės, taigi, bendrai pažvelgus, yra sąjungininkės ir strateginės partnerės. Tai itin svarbu dabar, atsižvelgiant į sunkiai prognozuojamą „rytų faktorių“. Sutartis su Lenkija, kaip dvišalių santykių aktas, yra labai svarbi Lietuvai istorine prasme, tačiau neturi platesnės geopolitinės ir kultūrinės reikšmės. „Kelias į Europą“ per Lenkiją ir drauge su ja, buvęs produktyvus praeityje, užsivėrė praėjusio šimtmečio pradžioje kartu su konfliktu dėl Vilniaus. Tiesa, sovietmečiu Lenkija lietuviams buvo tapusi savotišku „langu“ į vakarietišką kultūrą, kai viename sostinės knygyne buvo galima įsigyti kitaip nepasiekiamų Vakarų autorių lenkiškų vertimų. Išsilaisvinus tai tapo nebeaktualu. Aktualus išlieka sausumos kelias per Lenkiją į Vakarų Europą.

Santykiai su Lenkija pulsuoja netolygiai, priklausomai nuo valdžių kaitos vienoje ir kitoje valstybėje, ir tai yra normalu. Reikšmės turi viena specifinė aplinkybė – Lenkijos visuomenėje gyvuojantis „kresų“ sentimentas, o kartu, tikras ar dirbtinis, rūpestis dėl lenkų bendruomenės teisių Lietuvoje, spaudimas dėl lenkiškų pavardžių rašybos. Bet lenkų istoriniai sentimentai yra kreipiami ne tik į Vilnių, bet ir į baltarusišką Gardiną bei ukrainietišką Lvo-
vą, taigi labai plačiu mastu ir oficialiai reiškiamos formos neturi. Tai tos šalies, galbūt laikina, vidaus problema. Bet koku atveju,

„raminamai“ veikia abiejų valstybių narystė tose pačiose tarptautinėse struktūrose. Laikas, reikia tikėti, toliau dirbs geros kaimynystės naudai.

2016–2017

Literatūra

Armija Krajova Lietuvoje, 1999. Antra dalis. Sudarė K. Garšva, Vilnius –

Kaunas: „Vilnijos“ draugija, Lietuvos politinių tremtinių ir kalinių sąjunga.

Baronas K., 1992. Lenkija – amžinoji problema. *Aušra*, Nr. 4.

Bičkausienė D., 1993. Suvalkų trikampis. Ar nedings jame lietuviai? *Lietuvos aidas*, gruodžio 21 d.

Bubnys A., 2007. Lenkų pagrindžio požiūris į Lietuvos valstybingumą 1939–1944 metais. In: *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*, Vilnius: LII leidykla.

Buchaveckas S., 1994. Armija krajova: istorija ir dabartis. *Respublika*, rugpjūčio 17 d.

Degutienė E., 1993. Savi tarp svetimų? O gal svetimi saviems? *Lietuvos aidas*, gruodžio 7 d.

Degutienė E., 1994. „Na Litwie“ ar „W Litwie“? *Lietuvos aidas*, kovo 25 d.

Garšva K., 1993. Santykių įvertinimas ar antrasis ultimatumas? *Lietuvos aidas*, liepos 16 d.

Ivanska E., 1994. Pirmieji žingsniai Lietuvos link. *Dienovidis*, liepos 15 d.

Janauskas G., 2002. Jėga nėra teisė. In: *Prievartos vaisiai. Lietuvos – Lenkijos santykiai 1920–1940 metais*. Parengė L. Gudaitis, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.

Jerzys Giedroycas ir *Kultūros* erdvė. Sudėtingas lenkų ir lietuvių dialogas, 2004. In: *Lenkijos kultūros dienos Vilniuje*. Balandis–gegužė, Warszawa: Instytut Adama Mickiewicza.

Jučas M., 2013. *Lietuvos Didžiosioji Kunigaikštystė. Istorijos bruožai*, Vilnius:

- Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai,
Lietuvos dailės muziejus.
- Kardauskienė M., 1992. Lenkijos spauda rašė. Aušra, Nr. 3.
- Krakovska V., 2004. Tautos ir sienos: svarstymai apie teritorinį tapatumą.
Kultūros barai, Nr. 3.
- Landsbergis V., 2013. *Mūsų patriotizmas, jų šovinizmas?*, Mokslo ir
enciklopedijų leidybos centras.
- Laurinavičius Č., 1988. Lietuvos pripažinimo klausimu. Apie 1920 m. liepos
12 d. Maskvoje pasirašytą sutartį. *Tiesa*, liepos 12 d.
- Laurinavičius Č., 1997. Dėl Lietuvos ir Lenkijos konflikto 1919–1920 metais.
Delimitacijos Suvalkijoje aspektas. In: *Politika ir diplomatija. Lietuvių
tautinės valstybės tapimo ir raidos fragmentai*, Kaunas: Naujasis lankas.
- Laurinavičius Č., 2007. Lietuvos valstybingumo galimybių mozaika:
1944 metai. In: *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*. Sudarė
A. Anužauskas ir Č. Laurinavičius, Vilnius: LII leidykla.
- Lenkijos lietuvių draugijos požiūris į lenkų antilietuvišką propagandos
kampaniją, 1992. (Autoriaus archyvas).
- Lietuva – Lenkija: kur istorinė tiesa?, 1993. *Lietuvos aidas*, rugpjūčio 27 d.
Lietuvos aidas, 1993 m. vasario 11 d.
- Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1917–1994*, 1998. Dokumentų rinkinys. Sudarė
V. P. Plečkaitis, J. Widackis, Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“.
- Lietuvos rytai*, 1993. Straipsnių rinkinys. Sudarė K. Garšva ir
L. Grumadienė, Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
- Lossowski P., 1985. *Po tej i tamtej stronie Niemna. Stosunki polsko – litewskie
1883–1939*, Warszawa: Czytelnik.
- Mackevičius J., 1992. Kaip tai buvo su lietuviais. *Mažoji Lietuva*,
Nr. (176) 38.
- Makauskas B., 1998. Pietinės Sūduvos lietuviai už šiaurinės administracinės

- linijos ir geležinės sienos (1920–1991). In: *Molotovo – Ribentropo pakto pasekmės. 1997 m. rugpjūčio 22–23 d. konferencija Marijampolėje. Medžiaga*, Vilnius: Nacionalinio tyrimų centro leidykla.
- Memorandumas dėl lenkų padėties Lietuvoje, 1990. *Draugystė*, spalio 6 d.
- Milkevičiūtė G., 1992. Žingsnis į santarvę. *Vakarinės naujienos*, sausio 16 d.
- Nekrašas E., 1997. Lietuvos ir Lenkijos 1994 m. sutartis. In: *Svarbiausios Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys 1918–1995*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Solidarność – Sąjūdis: początek strategicznego partnerstwa. Sąjūdis – Solidarność: strategicznos partnerystės pradžia*, 2010, Warszawa: Wydawnictwo DIG.
- Suvalkietis, 1983. *Seinų – Suvalkų kraštas*, Suvalkija.
- Šilas V., 1993. Penkios didžiosios Lenkijos nuodėmės. *Lietuvos aidas*, rugpjūčio 12 d.
- Švoba J., 1990. *Seiminė ir prezidentinė Lietuva. Istorinė apybraiža*. Vilnius: Vyturys.
- Tarka K., 2007. Lietuva Lenkijos vyriausybės politikoje Antrojo pasaulinio karo metais. In: *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*, Vilnius: LII leidykla.
- Truska L., Kancevičius V., 1990. *Lietuva Stalino ir Hitlerio sandėrio verpetuose*. Vilnius: Mintis.
- Pasaulis žvelgia į Lietuvą. 1991 sausio 13*, 2004. Spaudai parengė J. Glinskis, D. Vildžiūnas, J. Bieliausienė, Vilnius: Kronta.
- Urbšys J., 1988. *Atsiminimai*, Chicago: Tautos fondo leidinys.
- Vadapalas V., 1993. Lietuvos Respublikos suverenitetas Vilniaus kraštui. In: *Lietuvos rytai*. Straipsnių rinkinys. Sudarė K. Garšva ir L. Grumadienė, Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
- Vašcova Ž., 2002. Vienas prieš daugumą. Kazio Škirpos kurta saugios Lietuvos koncepcija. In: *Prievartos vaisiai. Lietuvos – Lenkijos santykiai*

- 1920–1940 metais*. Parengė L. Gudaitis, Kaunas: Vytauto Didžioji universiteto leidykla.
- Voruta*, 1991 m. lapkričio 1–15 d.
- Voruta*, 1992 m. sausio 29 d.
- Zinkevičius Z., 1993. *Rytų Lietuva praeityje ir dabar*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Žepkaitė R., 1980. *Diplomatija imperializmo tarnyboje. Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919–1939 m.*, Vilnius: Mokslas.
- Žepkaitė R., 1990. *Vilniaus istorijos atkarpa. 1939–1940*, Vilnius: Mokslas

TOLIMA ARTIMA KAIMYNĖ BALTARUSIJA

Ne mažiau svarbi, bet ir nelengva, tik kitokiu, negu su Lenkija, požiūriu, buvo kaimynystės su Baltarusija, kaip suverenia valstybe, pradžia. Lietuva 1990 m. kovo 11-osios Nepriklausomybės Aktu atkūrė savo valstybingumą, o Baltarusijos SSR AT 1991 m. rugpjūčio 25 d. paskelbus nepriklausomybę, šalis pirmą kartą tapo suverenia, pripažinimo siekiančia ir jo sulaukiančia valstybe. Tad supranta ma, kad šalis neturėjo istoriškai nusistovėjusių ir teisiškai patvirtintų sienų, taip pat ir savarankiškų politinių bei ekonominių santykių su kitomis valstybėmis palikimo. Tiesa, Lietuvą ir Baltarusiją vieną nuo kitos skyrė jų, kaip buvusių sovietinių respublikų siena, tačiau ji buvo išvesta ne pagal abiejų tautų susitarimą, bet daugiau išreiškė valią tų, kurių galios lauke tuomet buvo šios šalys. Nebuvo aišku, kaip santyčiai su šia kaimyne klostysis dabar, abiem tapus nepriklausomomis valstybėmis. „Baltarusiai lietuviams iki šiol lieka nežinomas matmuo. kas šiuo metu yra Baltarusija ir kas ji bus ateityje, vargu ar žino ir patys baltarusiai. Tad ir mes linkę palaukti, pasižiūrėti“ (Girkontas 1993).

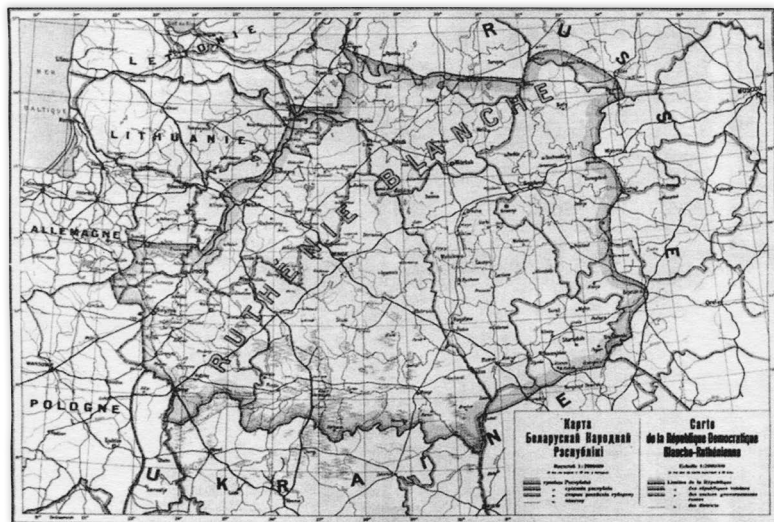
Lietuvoje į Baltarusijos nepriklausomybės paskelbimą, reiškusį ir jos „išėjimą“ iš Sovietų Sąjungos, buvo žiūrima labai teigiamai, numatant geros kaimynystės perspektyvą. Į Baltarusiją buvo žiūrima kaip į labai svarbią kaimynę ne tik todėl, kad Lietuvos siena su ja tęsiasi apie 730 km. Itin svabu buvo tai, kad Baltarusija, tapdama nepriklausoma valstybe, patikslina ir apibrėžia Lietuvos

geopolitinę situaciją rytuose ir pietuose, darnūs santykiai su ja gali pakoreguoti ir Lietuvos orientaciją šiaurės ir pietų (Skandinavija – Vidurio Europa) kryptimis (Kuzmickas 1992). Lietuvos saugumas, ekonominiai ir kultūriniai interesai reikalavo, kad tai būtų demokratiška ir taikinga kaimynė.

Bendra praeitis

Gerai lietuvių ir baltarusių tarpusavio santykiai veda į kelių amžių bendro gyvenimo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Abiejų Tautų Respublikoje laikotarpį. Po pastarosios žlugimo, abi tautos siejo daugiau kaip šimtą metų trukęs buvimas Rusijos imperijos sudėtyje, baudžiavų, sukilimų ir persekiojimų patirtis. Baltarusių, kaip ir lietuvių, tautinis atgimimas kilo priešinant, nors ir skirtingu laipsniu, rusifikacijai ir polonizacijai. „Lietuvių ir gudų santykiai per amžius buvo grindžiami tarpusavio pagarba ir geranoriškumu“ (Luckievič 1993: 108).

Tad istoriškai lietuviai ir baltarusiai buvo labai artimos tautos, tačiau atėjus tam tikram laikui jų keliai ėmė skirtis. Anksčiau prasidėjęs lietuvių tautinis atgimimas leido greičiau pradėti vaduotis iš svetimųjų politinių ir kultūrinių įtakų, pagaliau, ir iš svetimųjų valdžios, sukurti (1918 m.) modernią nepriklausomą valstybę – Lietuvos Respubliką. Svarbu konstatuoti, kad baltarusių tautinis sąmonėjimas, nors ir vykęs, kaip minėta, kiek lėčiau, politinę išraišką įgavo tuo pačiu metu – tik ką įsisteigusi Baltarusijos Rada 1918 m. kovo 25 d. paskelbė nepriklausomą Baltarusijos liaudies respubliką (toliau – BLR). Jos būstinė trumpą laiką buvo Vilniuje. Tačiau toliau nebuvo pažengta: tiek Rados įsisteigimas, tiek ir BLR paskelbimas buvo daugiau tik simboliniai aktai, neįsikūniję

Baltarusijos liaudies respublika 1918 m.

suverenios valstybės kūrimu, neįgiję platesnio pripažinimo. BLR pripažino tik Lietuva, Latvija ir Ukraina. Neturėdama realios valdžios, BLR vadovybė kurį laiką buvo įsikūrusi Lietuvos Respublikos laikinojoje sostinėje Kaune. Baltarusių politikas J. Voronka tapo Lietuvos Vyriausybės ministru gudų reikalams. Kilus nesutarimams su Lietuvos Vyriausybe, BLR būstinė 1923 m. lapkritį persikėlė į Prahą (Stalioraitis 1994: 53).

Baltarusijos liaudies respublikos vadovybė nebuvo tiksliau apibrėžusi savo teritorinių siekių. Kai kurie Rados nariai sutiko Lietuvai pripažinti Vilnių ir Gardiną, kaip numatyta 1920 m. liepos 12 d. Maskvoje pasirašyta Lietuvos Taikos sutartimi su Rusija. Gardine buvo suformuoti baltarusių daliniai, kurie dalyvavo Lietuvos nepriklausomybės kovose. Bet kiti Rados nariai į tą sutartį, ypač į jos

teritorinį aspektą – Vilniaus ir Gardino pripažinimą Lietuvai – žiūrėjo labai neigiamai ir protestavo. Vilnių jie laikė savo kultūros centru, teigė, kad LDK buvo baltarusių valstybė (Gimžauskas 2001: 24). Tai parodo 1918 m. išleistas žemėlapis, kuriame Vilnius ir dalis rytinės Letuvos priskirti Baltarusijai.

Nepaisant to, 1920 m. lapkričio 11 d. Kaune buvo pasirašyta BLR ir Lietuvos sutartis dėl abipusio pripažinimo ir abipusės pagalbos kovojant su Lenkija ir Sovietų Rusija. Tačiau, vos pradėjusi kurtis, nepriklausoma baltarusių valstybė buvo sužlugdyta – rytinę jos dalį užėmė Raudonoji armija ir įkūrė (1919 m. sausio 1 d.) Baltarusijos SSR, o vakarinę dalį, kaip ir visą Vilniaus kraštą, okupavo Lenkija.

Per visą tarpukario laikotarpį, kaip ir anksčiau, Vilnius buvo svarbiausias vakarinių baltarusių kultūros centras. Kurį laiką čia gyveno ir dirbo baltarusių rašytojai Janka Kupala, Jakubas Kolasas, Alaiza Paškevič (Ciotka). Lenkijos okupacijos laikotarpiu Vilniuje buvo įsikūrusios baltarusių politinių ir visuomeninių organizacijų būstinės, leidžiami baltarusiški laikraščiai, veikė kultūros įstaigos. Jose buvo plėtojamos baltarusių tautinės idėjos, puoselėjami nepriklausomybės siekiai, kas buvo neįmanoma BSSR sostinėje Minske. Antrojo pasaulinio karo išvakarėse dėl šovinistinės Lenkijos politikos baltarusišku, kaip, beje, ir lietuvišku, kultūros įstaigų labai sumažėjo. Nepaisant to, tarp baltarusių buvo gyvas tikėjimas, kad ateityje Vilnius ir toliau bus ne tik jų kultūros centras, bet ir priklausys Baltarusijai. Užbėgant į priekį, galima pasakyti, kad 1939 m. Sovietų Sąjungai nusprendus Vilnių grąžinti Lietuvai, tarp tautinės pakraipos baltarusių veikėjų kilo nusivylimas ir nepasitenkinimas, kartu ir antilietuviškos nuotaikos (Мазько 2004: 295, 297).

Reikia taip pat pastebėti, kad tuo metu (1939 m.) kaip tik tautiškai ir demokratiškai mąstanti baltarusių inteligentija labai nukentėjo nuo sovietinės valdžios represijų. Netrukus gudus užliejo antroji represijų banga, sunaikinusi inteligentijos likučius, pergyvenusius Antrąjį pasaulinį karą (Luckievič 1993: 107).

Nacių Vokietijai 1939 m. rugsėjo 1 d. užpuolus Lenkiją, į vakarinę Baltarusijos dalį „vaduoti“ jos gyventojų 1939 m. rugsėjo 17 d. įžengė Raudonoji armija. Po dviejų dienų buvo „išvaduotas“ ir Vilnius. Lietuvai atsirado vilčių, kad SSRS užleis Lietuvai pagal 1920 m. sutartį visą ar bent didžiąją dalį jai pripažintos teritorijos. Bet Maskva nesirengė to daryti. Pagal Vokietijos ir SSRS 1939 m. rugpjūčio 23 d. nepuolimo sutarties (žinomos kaip Molotovo – Ribentropo paktas) slaptąjį (pirmąjį) protokolą, Lietuva turėjo priklausyti Vokietijos sferai. Atsižvelgiant į tai, Vilnių ir Vilniaus kraštą, traktuojamus kaip Vakarų Baltarusijos teritorijas, buvo rengiamasi prijungti prie Baltarusijos SSR. Maskvos laikraščiuose pasirodė pranešimų apie Vilniuje vykstančius „darbo žmonių“ mitingus, reikalaujančius prijungti Vilnių prie Baltarusijos SSR (Truska, Kancevičius 1990: 61).

Padėtis pasikeitė, kai rugsėjo 28 d. naktį Maskvoje buvo pasirašyta Vokietijos ir SSRS sienų ir draugystės sutartis (antroji), kuria Vokietija sąjungininkės naudai atsisakė pretenzijų į Lietuvą. Skubiai iškviestam į Maskvą Lietuvos užsienio reikalų ministrui Juozui Urbšui pateikiama pasirašyti „Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos Respublikai perdavimo ir Lietuvos – Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartis“, pagal kurias Lietuvai grąžinamas Vilnius ir siauras ruožas teritorijos į rytus nuo miesto, maždaug penktoji Vilniaus krašto, kuris jai buvo pripažintas pagal 1920 m. sutartį, dalis.

Sutartis buvo pasirašyta 1939 m. spalio 10 d., o Lietuvos Seime ratifikuota spalio 14 d. posėdyje. Istorikė R. Žepkaitė rašo: „[s]palio 20 d. Lietuvos delegacija Maskvoje parengė dokumentą „Aide-memoire“, kur pažymėtos Daugėliškių, Švenčionių, Godutiškio, Mielagėnų, Tverečiaus, Gervėčių, Rodūnės, Dieveniškų, Marcinkonių, Druskininkų vietovės, siūloma siena, paliekant tas vietoves Lietuvos pusėje. Išdėstomi motyvai, kuriais remiami reikalavimai: mokyklų skaičius, skaityklos, žemės ūkio rateliai, kovos prieš Lenkijos valdžią faktai. Lietuvos delegacijos reikalavimai buvo atmesti“ (Žepkaitė, be datos. Lietuvos ir SSRS siena 1939 m. Autoriaus archyvas).

Prie šios sutarties buvo pridėtas spalio 27 d. pasirašytas papildomas protokolas dėl sienos. Jo pirmu straipsniu nustatyta nauja Lietuvos ir SSRS siena, o trečiu pažymėta, kad šis protokolas pakeičia 1920 m. liepos 12 d. sutarties antrąjį straipsnį. Taip buvo numatyta tarpvalstybinė siena (Lopata, Sirutavičius 1997: 12).

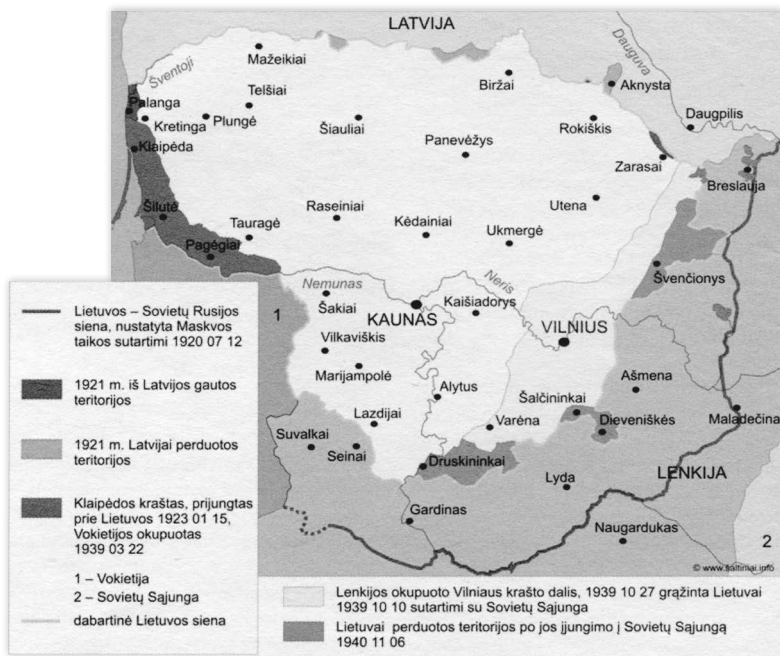
Lietuvos visuomenėje ta sutartis, grąžinusi valstybei jos sostinę, buvo sutikta pakiliai, bet glumino tai, kad Sovietų Sąjunga pasiliko didelius Vilniaus krašto plotus, kuriuose autochtonai lietuviai tuo metu dar sudarė didžiąją gyventojų dalį.

Atskirti nuo Lietuvos

Baltarusijai atitekusios Vilniaus krašto dalies lietuviškų vietovių gyventojai prašė sovietinės vadovybės priskirti juos prie Lietuvos valstybės. Nuspręsta organizuoti Baltarusijai priskirtų Švenčionių, taip pat Adučiškio, Astravo, Vydžių, Varenavo, Rodūnios ir kitų pasienio rajonų gyventojų apklausą dėl juose gyvenančių lietuvių noro persikelti į Lietuvos valstybę arba dėl šių rajonų atidavimo

Lietuvos valstybei. Apklausa vyko 1940 m. birželio viduryje, tai yra tuo metu, kai SSRS jau buvo įteikusi Lietuvai ultimatumą ir vyko laipsniška Lietuvos aneksija. Minėtų rajonų lietuviai balsų dauguma nusprendė keltis į Lietuvą. Susidarė gana sudėtinga politinė padėtis, kurios atomazga įvyko 1940 m. rugpjūčio 3 d., kai SSRS AT patvirtino „Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos“ priėmimą į SSRS, kartu patvirtino ir Baltarusijos SSR pasiūlymą perduoti „Lietuvos Sovietų Socialistinei Respublikai“ Švenčionių raj. vakarinę dalį ir Vidžių, Adutiškio, Astravo, Varanavo ir Rodūnios rajonų dalis, kuriose didžioji gyventojų dalis yra lietuviai. Ar toks Baltarusijos „dosnumas“ nebuvo inspiruotas Maskvos – atviras klausimas. Baltarusijos delegacija nesutiko priskirti Lietuvai lietuviškos Astravo rajono Gervėčių apylinkės motyvuodama tuo, kad ši lietuviška apylinkė yra apsupta baltarusių tautybės gyventojų ir gerokai nutolusi nuo Lietuvos Respublikos sienų (Piročkinas 1991; Žepkaitė 1993: 176; taip pat žr. *Lietuva ir Baltarusija...* 1993).

Sprendimas pradėtas įgyvendinti 1940 m. pabaigoje. Gardine svarstant (1940 m. spalio 1–2 d.) Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos SSR sienos klausimą, Lietuvos delegacijai pavyko atgauti Švenčionių rajono rytinę dalį, Adutiškį, Druskininkus, Dieveniškės su aplinkiniais lietuviškais kaimais. Galbūt būtų buvę prijungti ir kiti žadėtieji rajonai, bet 1941 m. birželio 22 d. prasidėjo SSRS – Vokietijos karas, per kelias dienas vokiečių kariuomenė užėmė Lietuvą su visu Vilniaus kraštu. Karas pakeitė situaciją. Jam pasibaigus, Vidžių, Apso, Astravo, Rodūnios ir Varanavo rajonai taip ir liko neprijungti prie Lietuvos. Nustatyta nauja Lietuvos SSR ir Baltarusijos SSR siena, kuri kaip valstybinė Lietuvos Respublikos siena tebegalioja ir dabar (Žepkaitė 1993: 176).

Lietuvos sienos, 1920–1940 m. nustatytos valstybinėmis sutartimis

Kaip galima matyti, Lietuvos ir Baltarusijos valstybių sienos nustatymą žymiu mastu lėmė tarptautinė konjunkcija, galingų kaimyninių valstybių vadovų valia, nedaug atsižvelgianti į istorinius ir teisinius kriterijus, gyventojų tautybę ir lūkesčius. Taip pat galima teigti, kad po 1940 m. Lietuvai atstovaujantiems sovietiniams pareigūnams trūko mūsų šalies interesų supratimo, atsakomybės, gal ir drąsos.

Neigiamą paveiklį aptariamo klausimo kėlimui darė ir tai, kad karo metais Vilniaus krašte ir Baltarusijoje vyko ginkluotų susirėmimų tarp lietuvių policijos bei vietinės savisaugos dalinių ir

baltarusių (šiek tiek ir lietuvių) sovietinių partizanų. Šitokie įvykiai Baltarusijoje kūrė nepalankią Lietuvai politinę atmosferą, šviežiai jų atmintis gerokai komplikavo pokarinius lietuvių ir baltarusių santykius. Kelti lietuviškų vietovių perdavimo Lietuvai klausimą praktiškai vargu ar buvo įmanoma.

Baltarusijos pusėje likusių lietuviškų etninių žemių gyventojai lietuviai, kaip ir Lenkijos okupacijos metais, stengėsi išlaikyti savo tautiškumą, puoselėjo viltį tapti Lietuvos valstybės piliečiais. Tačiau tokio nusistatymo laikytis buvo nepaprastai sunku, ir ne tik tiems, kurie buvo palikti anapus valstybinės sienos. Sovietams įvykdžius Lietuvos aneksiją, ne lengviau buvo ir atgautų Vilnijos vietovių lietuviams. Deklaruodama tautų lygiateisiškumo užtikrinimą, sovietinė valdžia faktiškai slopino lietuvių, dabar jau ne tik, kaip anksčiau, lenkindama, bet ir rusindama, visą viešąjį gyvenimą orietuodama į rusų kalbą. Be to, pasibaigus karui, dalis lenkiškai kalbančių gyventojų iš atgautųjų vietovių išvyko į Lenkiją, į jų vietas atvyko daug baltarusių, ukrainų ir rusų, kurie nebuvo Lietuvos autochtonai. Tokia situacija truko visą sovietmetį, per jį lietuviybė čia patyrė ne mažesnių nuostolių, nei per Lenkijos okupacijos laikotarpį.

Baltarusijai atitekusių lietuviškų vietovių lietuviai ir toliau neatsisakė siekio susijungti su Lietuvos valstybe. Savo ruožtu, jų nepamiršo ir Lietuvos visuomenė, inteligentija. Kraštotyrininkai, kalbininkai, kitokių sričių inteligentai nuolatos lankydavosi pas Gervėčių, Pelesos, Vidžių ir kitų vietovių lietuvius, nuveždavo lietuviškų knygų, prenumeruodavo spaudos. Kurį laiką valdžia netrukėdė tai daryti, bet nuo 1973 m. LKP CK pradėjo varžyti ekskursijas, o prieš tai buvo uždrausta etnografų ekspedicija į Pelesą. Tačiau kultūrinė veikla nenutrūko, tik įgavo nelegalų, „privatų“

popūdį. Ypač aktyvūs buvo VU kraštotyriminkų klubo „Ramuva“ nariai. Kai oficialiai nebuvo galima vykti į lietuviškus Gudijos kaimus, buvo vykstama neoficialiai, pasiekiant tolimas lietuvių sales. Tokios išvykos buvo ne mažiau laukiamos tenyksių tautiečių ir ne mažiau svarbios palaikant jų dvasią. Ypač buvo pageidaujama lietuviškos spaudos, ją užsakyti buvo galima tik vietiniame pašte. Tai daryti reikėdavo apdairiai, nes vietinis saugumas aiškindavosi, kas tokie ją užsakinėja (Patackas 1994: 46).

Gerų permainų buvo laukiama iš prasidėjusios „pertvarkos“, viliamasi, kad ji „padarys istorines pataisas ir Baltarusijos teritorijoje esančios lietuviškos žemės sugrįš į nedalomos Lietuvos glėbį“ (Šimelionis 1989). Po 1990 m. kovo 11-osios Lietuvos Nepriklausomybės Akto paskelbimo, Baltarusijos lietuviai dėjo viltis į Lietuvos valstybės Vyriausybę, rašė memorandumus, kreipimuisi, prašančius ir raginančius ieškoti būdų grąžinti tas vietas Lietuvai. Bet tai nedavė laukiamų rezultatų.

Kreipimesi, adresuotame Lietuvos valstybės vadovams V. Landsbergiui, G. Vagnoriui ir A. Saudargui, priimtame Gervėčių krašto, kurį sudaro 17 didelių ir vieningų lietuviškų kaimų, žmonių susirinkime (1991 m. spalio 3 d.), rašoma, kad tragiškuose tautai sausio 13-osios įvykiuose Gervėčių krašto žmonės gynė Aukščiausiąją Tarybą, televizijos bokštą, aktyviai dalyvavo plebiscite dėl Lietuvos nepriklausomybės. Gervėčių krašto žmonės net sovietmečio stagnacijos laikais rinko parašus dėl prisijungimo prie Lietuvos. Daugiau kaip 40 metų Gervėčių kraštas buvo niekinamas, kartais net buvo draudžiama kalbėti gimtąja kalba. „Dabar mes sužinom, kad derybose su Baltarusijos Respublika net nekliamas klausimas dėl Gervėčių krašto prijungimo, keitimo į nutautusius ar bent ypatingo

Lietuva ir Baltarusija: "... Būkime tokie, kokie buvome galingos LDK metais"

K r e i p i m a s i s

*į Lietuvos Prezidentą p. Algirdą Brazauską,
į Baltarusijos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininką p. Stanislavą Šuškevičių,
į visus baltarusius ir lietuvius*

Pelesos bažnyčia

Tomo Srebačiaus nuotr.

Baltarusijos lietuvių kreipimasis. Pelesos bažnyčia

Stasys Abran
hab. daktaras,
profesorius

Jonas Avyžiu
rašytojas

Romas Batūr
daktaras, doce

istorijos katedr

Povilas Čibir
Itab. daktaras,

fakulteto prof

Viktorija Dau
hab. daktarė, p

literatūros kate

Jurgis Dvaric
Muzikos akade

Lietuvos Kultūr

Kazys Grigas
hab. daktaras, I

Albinas Grišk
hab. daktaras,

Pelesos-Armon

kas

Napoleonas I
daktaras, Lietu

Vytautas Kul
hab. daktaras, I

Jonas Lankut
hab. daktaras, I

tautosakos inst

Alma Lapinski
daktarė, literat

baltarusistų as

Nijolė Laurin
daktarė, folklor

baltarusistų as

Jonas Macko
Vilniaus Dailės

statuso, apibrėžto sutartimis“. Prašoma nepalikti likimo valiai senų lietuviškų etninių žemių krašto lietuvių. Palikti likimo valiai, daugelis gervėtiškių patys vyko į Lietuvą, Vilniuje įsikūrė veiklus Gervėčių klubas (Norime grįžti į Lietuvą 1991).

Varanavo rajono lietuvių (1991 m. gruodžio 12 d.) „Memorandume dėl Pietryčių Lietuvos lietuviškų vietovių, jų gyventojų grąžinimo Lietuvos Respublikai“, adresuotame V. Landsbergiui ir

G. Vagnoriui, rašoma: „Gražiais lietuviškais pavadinimais, kaimuose ištiesai lietuviškomis pavardėmis ir pravardėmis jų gyventojai lietuviybę išsaugojo carizmo laikais, kaip išgalėdami gynė ją nuo lenkiškųjų okupantų aršios želigovskijados metais. Mus palaikė broliška gudų tauta, kurios vakarinę dalį engė tie patys lenkų okupantai“. „Apie šios padangės lietuviškumą liudijo dar ir tai, kad čia iki šio šimtmečio 40-ųjų metų, per visą lenkmetį, lietuviškos inteligentijos su aukštuoju mokslu, kilusios iš vietos lietuviškų kaimų, bažnytkaimių, miestelių buvo daugiau negu kitų tautybių. O nepamirškime, kad lenkiška rytų Lietuvos administracija labai trukdė šviestis lietuviams gimtąja kalba“. Memorandumą pasirašė A. Griška, I. Šimelionis, K. Garšva (Memorandumas dėl... 1992).

Laiškuose iš Pelesos, Armoniškių, Varanavo ir kitų lietuviškų vietovių skundžiamasi tebesitęsiančia polonizacija, lietuviško mokyklinio švietimo, kultūrinės veiklos trukdžiais, prašoma, kad dėl šių dalykų Lietuvos valdžia tartųsi su atitinkamomis Baltarusijos įstaigomis (Voruta 1992). Valdžios pastangų ką nors daryti nesimatė, bet Lietuvos visuomenė ir toliau nepaliko Baltarusijos lietuvių užmarščiai.

Dėl sienų

Ruošiantis užmegzti diplomatinis santykius su Baltarusija ir nustatyti sienas, reikėjo apsispręsti dėl pamatinės pozicijos. Žiūrint teisiniu požiūriu, ta pozicija galėjo būti paremta 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos Taikos sutartimi su Rusija, kuria apibrėžtai teritorijai faktiškai tapti Lietuvos valstybės dalimi, kaip žinome, sutrukdė 1920 m. spalio mėn. Lenkijos valdžios inspiruota L. Želigovskio įvykdyta agresija.

Teko spręsti painų klausimą – ar realu laikytis 1920 m. sutarties, atsižvelgiant į tai, kad ji buvo pasirašyta ne su pačia Baltarusija, bet su Rusija, kuriai tada priklausė didžioji Baltarusijos dalis? Dabar juk siekiame apibrėžti santykius su nepriklausoma Baltarusija. Tačiau esamoji siena su ja nustatyta ne kaimynų sutarimu, bet iš esmės pagal Kremliaus nurodymus – kaip riba, skirianti dvi „sąjungines respublikas“ – LSSR ir BSSR.

Sprendžiant šiuos klausimus, AT-AS Užsienio reikalų komisijoje buvo konsultuojamasi su istorikais (Č. Laurinavičiumi, A. Eidintu), URM, KAM pareigūnais. Nebuvo lengva sutarti dėl bendros nuomonės. Kai kas manė, jog turime ieškoti būdų įtikinti baltarusius, kad reikia atsižvelgti į 1920 m. Lietuvos Taikos su Rusija sutartį, tuo kvestionuojant esamąją sieną. Bet taip pat buvo savaiame aišku, kad tokia iniciatyva gali būti vaisinga tik sulaukus antrosios pusės pritarimo. Tačiau Baltarusijos Vyriausybės nuostata šiuo klausimu nebuvo žinoma, nors buvo galima numatyti, kokia ji galėtų būti. Taip pat buvo nesunku suprasti, kad Lietuvos noras kvestionuoti esamą sieną, koreguoti ją savo naudai vestų į konfliktą su kaimynine valstybe, su kuria kaip tik siekiame gerų santykių. Nebuvo pamiršta ir jau minėta trumpai egzistavusi Baltarusijos liaudies respublika, kurios kai kurie veikėjai Vilnių ir Vilniaus kraštą laikė baltarusiška teritorija.

Reikėjo taip pat atsižvelgti į tą aplinkybę, jog per pastaruosius 70 metų, praėjusių nuo 1920 m. sutarties, ja apibrėžtoje teritorijoje buvo intensyviai slopinamas lietuviškumas, daug kur pastebimai susiaurėjo lietuviškai kalbančių ir norinčių išlikti lietuviais gyventojų plotai. Tai buvo rimtas argumentas, silpninantis motyvaciją remtis 1920 m. sutartimi. Todėl teko sutikti su jau minėta 1940 m.

siena, kuri, šiaip ar taip, tenkino dalį Lietuvos teritorinių siekių. Liko galimybė derėtis su baltarusiais dėl anapus sienos atsidūrusių lietuvių būklės, gal ir dėl nežymių sienos korektyvų.

Tačiau kalbėtis su baltarusiais apie šiuos dalykus aplinkybės buvo itin nepalankios. 1990–1991 m. buvo labai neramūs – pietrytiniuose rajonuose sumaištį kėlė lenkakalbiai autonominikai, po šalį važinėjo sovietiniai kariškiai, užiminėdami įstaigų pastatus, bauginami gyventojus. Ypač neramus buvo pasienio su Baltarusija ruožas, kuriame buvo užpuldinėjami, sumušami Lietuvos pasienio kontrolės postų pareigūnai, deginami jų nameliai. 1991 m. gegužės 19 d. Šalčininkų rajono Krakūnų pasienio kontrolės poste naktį nušautas posto pamainos vadas Gintaras Žagunis. Nebuvo žinoma, iš kurios pusės – ar ne iš Baltarusijos – įvykdytas šis teroro veiksmas. Buvo baiminamasi, kad konfliktai pasienio su Baltarusija ruože nevirstų plačios agresijos prieš Lietuvos valstybę pradžia.

Nebuvo aiški Baltarusijos, kaip valstybės, politinė ateitis. Artėjo rinkimai, per kuriuos politinių jėgų santykis galėjo pasikeisti nebūtinai geros kaimynystės su Lietuva labui. Darėsi akivaizdu, kad prosovietiškos jėgos pradeda lošti „baltarusiška korta“. Dar M. Gorbačiovo „pertvarkos“ metais, aiškėjant Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo galimybei, buvo girdimi ateinantys iš Kremliaus įspėjimai, esą, jei Lietuva išstosianti iš Sovietų Sąjungos, teksią kelti Vilniaus ir Klaipėdos priklausomybės klausimus. Ar ne kaimynų rankomis imperijos jėgos gali bandyti tai daryti?

Visa tai suvokiant, aiškėjo kitas dalykas – reikia stiprinti sienos apsaugą, neatidėliojant kurti ginkluotąsias pajėgas. Tarp šitaip galvojančiųjų buvo ir situaciją gerai pažįstantis „Valstybinės komisijos

rytų Lietuvos problemoms išnagrinėti“ pirmininkas, linkęs į kategorišumą Romualdas Ozolas, dienoraštyje rašęs (1992 m. gegužės 10 d.), kad karas su Baltarusija yra neišvengiamas (Ozolas 2010: 423). Reikėjo dėti visas pastangas, kad jo nebūtų.

Nori Vilniaus

Šioje įtemptoje situacijoje aiškėjo ir kiti dalykai. Baltarusių inteligentija jau nuo seniau ieškojo savo tautinio tapatumo apibrėžties, savo vietos istoriniame laike ir erdvėje. Natūralu, kad tokias paiškas lydėjo nacionalistinės gaidelės, tačiau mums svarbu, kad jose buvo gana pastebimi antilietuviški akcentai. Reikšmingą vaidmenį šiame vyksme vaidino ir tebevaidina kai kurie baltarusių istorikai, aiškinantys, kad LDK buvusi baltarusių valstybė, kurios pavadinimą ir istorinį palikimą pasisavino „žemaičiai“. Teigiama, kad terminas „litvin“, „licvin“ reiškia ne istorinį lietuvį, bet baltarusį, o lietuviui siūloma taikyti „letuviso“ terminą. „Taigi „letuvisai“ – tai tikrieji lietuviai, o „licvinai“ tai – baltarusiai; „Letuva“ – tai dabartinė Lietuva, o „Litva“ – tai Baltarusija“ (Laiškas „Lietuvos ryto“ redakcijai... 1992). Baltarusija, esą, ir yra pagrindinė LDK palikimo paveldėtoja, jai turįs priklausyti Vilniaus kraštas, o Vilnius – būti jos sostine. Tokią nuostatą propagavo ir „Slavų soboru“ pasivadinusi organizacija, savo suvažiavime 1992 m. vasario 20 d. priėmusi rezoliuciją, teigiančią, kad Baltarusija turi istorines ir juridines teises paveldėti Vilniaus kraštą.

Atidžiau pasidomėję pastebime, kad baltarusių nuostata lietuvių atžvilgiu nevienareikšmiška. Iš vienos pusės, lietuviai – baltarusių bendražygiai, kartu gynę LDK valstybingumą, potencialiai – būsimeji sąjungininkai, ginant naują baltarusių valstybę. Iš kitos

pusės – lietuviai pasisavino LDK, kuri buvusi „baltarusių valstybė“, istoriją, kartu ir jos sostinę Vilnių (Girkontas 1993).

Baltarusijos spaudoje pasirodė aiškinimų, kad Antrojo pasaulinio karo pradžioje Vilnius ir Vilniaus sritis neteisėtai perduota „buržuazinei Lietuvai“, neatsižvelgiant į baltarusių tautos valios (*Sovietskaja Belorussija*, 1990 m. rugpjūčio 25 d). Pabrėžiama, jog tai Molotovo – Ribentropo pakto pasekmė, todėl, pripažįstant jį neteisėtu, Vilniaus krašto priklausomybės klausimas turėtų būti sprendžiamas iš naujo. Svarstomi tariamai galimi sprendimo variantai – nuo Vilniaus perdavimo Baltarusijai iki „nepriklausomo miesto“ statuso. Jeigu Vilnius taptų tokiu miestu ir jame veiktų krašto seimas, dalyvaujant visoms tautinėms bendruomenėms jis ir nuspręstų, kieno jurisdikcijai turi priklausyti miestas ir kraštas, – samprotaujama viename iš baltarusių laikraščių (*Naša niva*, 1992, Nr. 5; žr. Vainius 1993).

1991 m. Maskvos baltarusių kultūros draugija Maskvoje išleido kažkokio E. Širijajevio sudarytą atlasą „Rus belaja, Rus čionnaja i Litva v kartach“ („Baltoji Rusia, Juodoji Rusia ir Lietuva žemėlapiuose“). Anotacijoje rašoma, kad po Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų dalis Baltarusijai priklausančių teritorijų buvo prijungtos prie kitų šalių – Lietuvos ir Lenkijos. Talpinami įvairių laikų Baltarusijos žemėlapiai, tarp jų ir jau minėtas 1918 m. išleistas Baltarusijos liaudies respublikos žemėlapis, kuriuose Vilnius ir Vilniaus kraštas pavaizduoti kaip kokia Baltarusijos provincija.

Leidiny s buvo nemokamai platinamas tarp Naujosios Vilnios ir Vilniaus rajono gyventojų, jį buvo galima nusipirkti ir spaudos kioskuose. Nesunku suprasti, kaip tokių teiginių propagavimas galėjo atsiliiepti dviejų kaimyninių tautų ir valstybių santykiams.

Tokios ir panašios nuomonės buvo dėstomos ne tik kai kuriuose leidiniuose, bet pasigirsdavo ir iš Baltarusijos politikų tribūnų. Lietuvai vos paskelbus nepriklausomybės atkūrimą, 1990 m. kovo 29 d. Baltarusijos SSR AT Prezidiumas padarė pareiškimą teritorijos klausimu, ryšium su Lietuvos „išėjimu iš SSRS“. Jeigu Lietuvos SSR išeis iš SSRS, – sakoma pareiškime, – netenka galios 1940 m. rugpjūčio 3 d. SSRS AT įstatymo punktas apie Baltarusijos SSR Švenčionių rajono ir dalies Vidžių, Adutiškio, Astravo, Varanavo ir Rodūnės rajonų teritorijos perdavimo Lietuvos SSR. „Ryšium su tuo, kas išdėstyta, – sakoma toliau pareiškime, – būsime priversti primygtinai reikalauti sugrąžinti Baltarusijos SSR baltarusiškas žemes“ (Astikas, Vainius 1993).

Tenka prisiminti ir Baltarusijos užsienio reikalų ministro P. Kravčenkos žodžius, 1992 m. pasakytus Reuter korespondentui, esą Vilniaus kraštas turįs priklausyti Baltarusijai. Dėl šių ministro žodžių Ministerija turėjo atsiprašyti Lietuvos (Astikas 1993).

Baltarusijos liaudies frontas „Adradženė“

Bet kaimyninės valstybės politiniuose sluoksniuose buvo ir kitokių nuomonių. Akivaizdus pavyzdys – visuomeninis politinis judėjimas (nuo 1993 m. politinė partija) „Adradženė“ (balt. „Atgimimas“), Liaudies frontų Baltijos valstybėse atitikmuo. Judėjimas susikūrė ir pradėjo dirbti daug sunkesnėmis, nei Sąjūdis Lietuvoje, sąlygomis. Mezgėsi geras abiejų judėjimų tarpusavio supratimas, abu kėlė demokratijos, socialinio teisingumo, tautinio atgimimo tikslus (Landsbergis 1995: 154). Sąjūdžio mitinguose pasirodavo baltarusių delegacijos su baltarusių vėliava, kuri buvo draudžiama Baltarusijoje. Padedant sąjūdiečiams, 1989 m. birželio 24–25 d.

Baltarusijos demokratinio judėjimo atstovai Vilniuje, 1990 m.

J. Juknevičiaus nuotr., LCVA

Vilniuje įvyko Baltarusijos Liaudies fronto steigiamasis suvažiavimas, vėliau vyko keli Soimos posėdžiai. „Adradžennės“ Soimos valdyba 1990 m. balandžio 3 d. pareiškė, kad BSSR AT Prezidiumo pareiškimas nėra savarankiškas sprendimas, jis nėra padiktuotas tikro rūpesčio dėl baltarusių tautos interesų. Ta aplinkybė, kad pareiškime išdėstyti teritoriniai reikalavimai siejami tik su Lietuvos išėjimu ar neišėjimu iš SSRS, rodo, kad tai tėra tik politinio šantažo būdas. BSSR AT Prezidiumo nuomonės dėl teritorijos tikslas, – rašoma pareiškime, – yra ultimatyvaus spaudimo keliu sutrukdyti įgyvendinti Lietuvos Respublikos valstybinę nepriklausomybę, sukurti įtampos tarp Baltarusijos ir Lietuvos židinių, provokuoti tarpnacionalinę nesantaiką ir karinį įsikišimą (Белорусский

народный фронт... 1990). Tačiau šio judėjimo aplinkoje esama ir Lietuvai nedraugiškų nuotaikų, iš dalies susijusių su tuo, jog Baltarusijos istorikų, kaip jau minėta, skleidžiami teiginiai, kad Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvusi baltarusių valstybė.

Dėl Druskininkų

1992 m. vasario mėn. pradėjus dirbti mišriai Lietuvos ir Baltarusijos sienų nustatymo komisijai, apie teritorines pretenzijas Lietuvai vėl prabilo jau minėtas Baltarusijos užsienio reikalų ministras P. Kravčenko (1992 m. vasario 24 d.). „Nesantaikos obuoliu“ tapo Druskininkų kurortas, žlugęs Lenkijos valstybei, trumpą laiką (1939 m. spalį – 1940 m. rugpjūtį) priklausęs Baltarusijai. Druskininkų priskyrimą Lietuvai (tuomet jau LSSR), esą, lėmęs toks argumentas: geriausias Lietuvos kurortas Palanga esąs draudžiamoje pasienio zonoje, kas apsunkina jo prieinamumą, todėl Lietuvos darbo žmonių poreikiams reikia palikti Druskininkų kurortą, kuriuo galėsią naudotis ir baltarusiai, nes sąjunginių respublikų sienos esančios sąlyginės (Gliožaitis 1997).

Galiausiai susitarta dėl baltarusiškos senatorijos „Baltarusija“ Druskininkuose. Be sanatorijos nebus diplomatinių santykių, – yra pareiškęs P. Kravčenko. Nesutarimai trukdė sienos delimitavimo darbams, be to, rodė ne tik Minsko, bet gal ir Kremliaus norą įvelti Lietuvą į ginčus dėl Vilniaus priklausomybės.

Į baltarusių teritorines pretenzijas, susilaikant nuo oficialių valdžios pareiškimų, buvo reaguojama lietuviškoje spaudoje, pateikiant joms atremti tinkamus argumentus. Buvo aiškinama, kad Baltarusija, reikšdama Lietuvai teritorines pretenzijas, turėtų paneigti 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos Taikos sutarties su Rusija,

pagal kurią buvo nustatyta Lietuvos rytinė siena, teisinę galią. Sutartis neprieštaravo tarptautinei teisei ir 1921 m. kovo 8 d. buvo užregistruota Tautų Sąjungos sekretoriате. Vėliau nei Lietuva, nei Rusija (RSFSR, jos teisinė perėmėja SSRS) nepriėmė jokio teisės akto, liudijančio tos sutarties atsisakymą, nors lenkai spaudė tai daryti. 1926 m. Lietuvos Respublikos ir SSRS sutartis remiasi kaip tik 1920 m. sutartimi, pažymint, kad jos „visi nuostatai palaiko savo galią ir neliečiamybę“ (*Svarbiausios Lietuvos Respublikos tarpautinės sutartys...* 1995: 31–32).

Beje, reikia pastebėti, kad SSRS AT 1940 m. rugpjūčio 3 d. aktas dėl Lietuvos priėmimo į SSRS sudėtį faktiškai naikino 1920 m. liepos 12 d. sutarties galiojimą, bet jis nebuvo teisinis: Lietuva buvo įtraukta į SSRS panaudojus politinę jėgą. Apskritai, apie 1920 m. liepos 12 d. Taikos sutartį Baltarusijoje kalbama nenoriai arba ji paprasčiausiai nutylima. Kaip jau minėta, kai kurie BLR atstovai vienu metu protestavo prieš teritorinį šios sutarties aspektą. Trūksta duomenų, rodančių, ar kokių nors pareiškimų darė BSSR vadovybė. Nors, tiesą sakant, ji ir negalėjo protestuoti be nurodymo iš Maskvos (Astikas 1993).

Amerikos lietuvių visuomenės veikėjas Algimantas Gureckas, detaliai analizuodamas situaciją ir problemas, kurios neišvengiamai kiltų Lietuvai siekiant gauti lietuvių gyvenamas Baltarusijos teritorijas, daro išvadą, jog „geriau pasilikti su dabartine Lietuvos – Gudijos siena, atsisakant pasirašyti bet kokius sienos pakeitimus Lietuvos nenaudai“ (A. Gureckas, be datos. Autoriaus archyvas).

1991 m. spalio 24 d. Vilniuje Vytautas Landsbergis ir Stanislavas Šuškievičius pasirašė deklaraciją „Dėl Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos Respublikos geros kaimynystės santykių principų“. 1991 m.

gruodžio 20 d. Lietuvos Respublikos AT-AS pripažino Baltarusijos Respubliką, 1991 m. gruodžio 27 d. Baltarusijos Respublikos AT pripažino Lietuvos Respubliką. 1992 m. užmegzti diplomatiniai santykiai ir prasidėjo naujas dviejų kaimyninių valstybių santykių etapas.

Susidarė sąlygos abiejose sienos pusėse gyvenančių tautinių mažumų – lietuvių ir baltarusių – tautinei ir kultūrinei raiškai. Atskirtieji nuo Lietuvos valstybės Baltarusijos lietuviai turi galimybę organizuotis, puoselėti savo kultūrinį savitumą. Daugelyje vietovių (Breslaujoje, Gardine, Gervėčiuose, Lydoje, Pelesoje, Rodūnioje, taip pat Minske) yra organizuotos lietuvių bendruomenės, veikia lietuvių kultūros draugijos, kurios dalyvauja Baltarusijos tautinių mažumų festivaliuose. Jas visas vienija Baltarusijos lietuvių bendruomenė. XX a. pabaigoje Gervėčiuose įkurta lietuviška vidurinė mokykla. Rimdžiūnuose 1994 m. Lietuvos valstybės lėšomis pastatytas Lietuvių kultūros, švietimo ir informacijos centras. Jame „Vilnijos“ draugijos ir Gervėčių klubo iniciatyva 1994–1996 m. įkurta Rimdžiūnų lietuvių vidurinė mokykla, vaikų darželis, mokinių bendrabutis. Lietuvių kalba leista mokyti pradinėse klasėse jau anksčiau.

Nors dauguma Lietuvos baltarusių vaikus leidžia į rusiškas mokyklas, žymiai mažiau – į lietuviškas, 1994 m. Vilniuje atidaryta baltarusiška P. Skorinos vidurinė, veikia Baltarusių liaudies kūrybos mėgėjų klubas „Siabryna“, mokykla ir kitos organizacijos.

Pabaigai

Lietuvoje į Baltarusijos nepriklausomybės paskelbimą, kaip jau minėta, nepaisant minėtų neaiškumų, buvo žiūrima gana teigiamai. Pažymima, kad Baltarusija, kaip ir Ukraina, tapdama nepriklausoma valstybe, užbaigia pokomunistinės Europos politinio žemėlapiu

nuspalvinimą (Kuzmickas 1992). Į politikos sceną išeina visi Vidurio ir Rytų Europos istorinės dramos veikėjai. Dėl to darosi apibrėžtesnė Lietuvos geopolitinė situacija Rusijos ir Lenkijos atžvilgiu.

Lietuvos ir Baltarusijos ryšiai su Lenkija daug kuo panašūs istoriniu, kultūriniu ir tautiniu požiūriais – daug metų gyventa toje pačioje valstybėje, kurioje dominavo lenkiška bajoriška kultūra. Vakarinė Baltarusija, kaip ir pietrytinė Lietuvos dalis, tarpukariu valdytos Lenkijos, yra smarkiai sulenkintos, su gausiomis lenkiškai kalbančių gyventojų bendruomenėmis. Jeigu dėl jų būklės ar kitų dalykų kiltų įtampų su Lenkija, Lietuva ir Baltarusija galbūt galėtų laikytis vienodos pozicijos.

Panašus abiejų valstybių santykis ir su Rusija, kurios imperinės – iš pradžių carinės, po to sovietinės – valstybės dalimis teko būti ir Lietuvai, ir Baltarusijai. Šiai tapus nepriklausoma, Lietuva rytuose ir pietuose ribojasi ne su didžiosios imperijos dalimi, bet su suverenia, savo politinio veido ieškančia valstybe. Kaip bus toliau, daug priklausys nuo to, kaip naujoji valstybė gebės atitrūkti nuo Rusijos traukos, nuo sovietinio palikimo inercijos.

Situacija gana prieštaringa. LDK vartota kaceliarinė slavų kalba, kirilika, stačiatikybė teikia rimtų argumentų baltarusių tapatinimuisi su rusų pasauliu. Ką kita sako tos pačios LDK politinė ir karinė istorija, per kurią raudona gija eina karai su Rusija, kurių dalyviai buvo ir tuometiniai Baltarusijos gyventojai. Paminėtinas 1514 m. šiaurės rytų Baltarusijoje įvykęs Oršos mūšis, kuriame LDK kariuomenė sutriuškino daug gausesnę Rusijos kariuomenę ir kurio atminimas, praėjus 500 metų (2014 m.), buvo iškilmingai paminėtas ir Lietuvoje, ir Baltarusijoje. Vargu ar panašių įvykių atmintis yra palanki rytietišškai baltarusių savimonės orientacijai.

Kita vertus, istorinis ir kultūrinis LDK ir ATR palikimas (didių rūmų, dvarų pastatų, katalikiškų bažnyčių architektūra, pridėjus dar teisėtvarkos normas ir nemažai kitų dalykų) galėtų būti solidus pagrindas vakarietiškai baltarusių orientacijai.

ATR sudėtyje Baltarusija, kaip ir Ukraina, buvo nors ir ryčiausia, bet vakarietiško europinio regiono dalis. Daug vėliau, iš dalies šio palikimo pagrindu, kūrėsi vakarietiška baltarusių savivoka, kurios politinė raiška buvo jau minėtoji BLR, iš karto agresyvių kaimynų sužlugdyta.

Lietuvos interesų požiūriu, būtų svarbi kaimyninės valstybės orientacija į vakarietiškus politinio gyvenimo standartus. Bet dabartinė padėtis yra kitokia. Kai po gilių politinių sukrėtimų ir permainų Lietuva ir Lenkija tapo Europos Sąjungos ir NATO narėmis, ATR palikimas „skilo“ perpus – Baltarusija, kaip ir Ukraina, liko (gal ne visam laikui) už vakarietiškosios Europos erdvės. Ukraina, kovojanti su nepaskelbta svetimų jėgų invazija, aiškiai orientuojasi į vakarietiškas politines struktūras, bet Baltarusijos visuomenėje panašų polinkį sunkiau pastebėti. Tad Lietuvą ir Baltarusiją dabar skiria ne tik įprasta tarpvalstybinė, bet ir ES bei NATO erdvę žyminti siena. Šalys atsiduria skirtingose geopolitinėse erdvėse, su skirtingais politinio gyvenimo standartais.

Lietuvos interesus, kartu ir kaimyniška pareiga, palaikyti ir skatinti europietišką Baltarusijos orientaciją. Lietuva nemažai daro šia kryptimi – ne kartą tarpininkavo tarp Baltarusijos ir ES bei kitų tarptautinių organizacijų, remia demokratišką Baltarusijos opoziciją. Suteikė Vilniuje prieglobstį 1992 m. įsteigtam ir netrukus iš Minsko išprašytam baltarusių Europos humanitariniam universitetui (EHU). Universiteto veikla yra svarbus veiksnys baltarusių

tapatumo europietiškame kontekste kūrimuisi. Tai itin svarbu, nes nėra neįmanomas ir kitoks variantas – „baltarusiškumas“, priešiškas vakarietiškam „europiškumui“.

Tai kaip tik ir būtų nepageidautina siekiant geros kaimynystės, ypač norint užtikrinti tokį svarbų jos aspektą, kaip išorinis Lietuvos saugumas. To negalima pamiršti, numatant pavojus, kurie galėtų kilti, jeigu kaimynė taptų didelės rytinės valstybės agresyvios politikos priemone.

Tačiau Baltarusijos valdžia, bent kol kas, kaip atrodo, nereiškia noro krypti link Vakarų. Prieš keletą metų tai akivaizdžiai paliudijo plataus rezonanso sulaukęs ES šalių ambasadorių išvarymas iš šalies. Taip pat nėra ženklų, kurie bylotų apie draugiškumą Lietuvai, kai kurie žingsniai rodo kaip tik priešingą dalyką.

Pastarųjų metų nedraugiškas Lietuvai žingsnis yra atominės jėgainės Astrave statyba kartu su Rusijos atominės energijos kompanija „Rosatom“. Iš keleto galimų šiai statybai vietų (ekspertai buvo nurodę tinkamesnę vietovę Mogiliavo srityje), kaip tyčia, buvo pasirinktas Astravas, graži ežerų ir pušynų aplinka, prie pat lietuviškos Gervėčių salos, vos 20 km nuo Lietuvos, kartu ir nuo ES sienos, 50 km nuo Vilniaus.

Jėgainės reaktoriai panašūs į nepatikimą Černobylio tipo reaktorių, kelia ekologinę ir branduolinę grėsmę Lietuvai, bet ji yra statoma, nesiskaitant su Lietuvos nuogastavimais dėl galimo pavojaus Vilniui ir visai rytinei Lietuvai. Jėgainės statyba buvo „viena geriausių priemonių supykdyti Baltarusiją su Lietuva, kuri yra ES ir kuri palaikė Baltarusijos priartėjimo siekį“ (Landsbergis 2016: 25). Lietuvos politikai deda pastangas, kad ES šalys visa tai suvoktų ir ryžtingai pareikštų, jog nenori tokio rizikingo objekto prie Sąjungos sienų.

Minėtos politinės aplinkybės, taip pat tendencinga baltarusių LDK istorijos interpretacija, nėra palankūs veiksniai lietuvių ir baltarusių kultūriniam suartėjimui, bendriems kultūros projektams, nors istorinis ir kultūrinis palikimas tam galėtų teikti vertingos medžiagos. Nelengva buvo geros kaimynystės su Baltarusija pradžia, nelengva ir tąsa.

2016–2017

Literatūra

- Astikas A., 1993. Lietuva ir Baltarusija: praeitis, dabartis, ateitis. *Amžius*, rugpjūčio 28 – rugsėjo 3 d.; rugsėjo 4–10 d.
- Astikas A., Vainius T., 1993. „Vilnių ir Vilniaus kraštą gražinti Baltarusiai“. Rusija į Lietuvą eis per Baltarusiją? *Amžius*, gruodžio 4–10 d.
- Gimžauskas E., 2001. Baltarusių veiksnys moderniosios Lietuvos valstybės teritorijos formavimesi: etnopolitinis, politinis, geopolitinis aspektai (1915–1923). Daktaro disertacijos santrauka, Vilnius.
- Girkontas R., 1993. Lietuviai ir baltarusiai: praeitis ir ateitis. *Atgimimas*, gegužės 5 d.
- Gliožaitis A., 1997. Apie neteisėto SSRS administracinio vieneto – LSSR ribų nustatymą. *Voruta*, lapkričio 22–30 d.
- Griška A., Kriščiūnienė G., 1992. Pelesa – ne sala, o dalis Lietuvos. *Voruta*, kovo 25 d.
- Gureckas A., (be datos). Pastabos dėl Sovietų Sąjungos teritorinių reikalavimų Lietuvai ir Lietuvos sienos su Gudija. (Autoriaus archyvas).
- Kuzmickas B., 1992. Nepriklausoma Lietuva ir nepriklausoma Baltarusija. *Lietuvos aidas*, sausio 25 d.
- Laiškas „Lietuvos ryto“ redakcijai: Dėl „letuvisų“ ir „Lietuvos“, 1992. *Lietuvos rytas*, gruodžio 3 d.

- Landsbergis V., 1995. Kryžkelė, Vilnius: Lietuvos aidas.
- Landsbergis V., 2016. *Astravo grabas*, Vilnius: Baltijos kopija.
- Laurinavičius Č., 1992. Dėl galimų Baltarusijos pretenzijų Lietuvai. (Autoriaus archyvas).
- Lietuva ir Baltarusija: „...būkite tokie, kokie buvote galingos LDK metais“
Kreipimasis į Lietuvos Prezidentą p. Algirdą Brazauską, į Baltarusijos Aukščiausiosios Tarybos pirminiką p. Stanislavą Šuškevičių, į visus baltarusius ir lietuvius (30 parašų), 1993. *Lietuvos aidas*, birželio 3 d.
- Lopata R., Sirutavičius V., 1997. Lietuvos ir Sovietų Rusijos (Sovietų Sąjungos) sutartys. In: *Svarbiausios Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys 1918–1995*. Sudarė V. Sirutavičius, E. Nekrašas, R. Lopata, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Luckievič L., 1993. Pietryčių Lietuva ir gudų tautinis atgimimas. In: *Lietuvos rytai*. Straipsnių rinkinys. Sudarė K. Garšva ir L. Grumadienė, Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
- Mazko E., 2004. Tautinio sąmonėjimo ir valstybingumo link. Vilnius ideologinėse baltarusių koncepcijose. *Darbai ir dienos*, Nr. 40.
- Memorandumas dėl Pietryčių Lietuvos lietuviškų vietovių, jų gyventojų grąžinimo Lietuvos Respublikai, 1992. *Voruta*, sausio 15 d.
- Norime grįžti į Lietuvą, 1991. *Voruta*, gruodžio 1–15 d.
- Ozolas R., 2010. *Aušros raudoniai. Sugyvenimai, arba 1990–1992 metų dienasraščių puslapiai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Patackas A., 1994. Apie „Ramuvą“, tėvyniškumą ir neperžengiamas ribas. Paulius Subačius kalbina Algirdą Patacką. *Naujasis židinys*. Aidai, sausis.
- Piročkinas A., 1991. Savanaudiškas dosnumas. *Tiesa*, liepos 17 d.
- Stalioraitis K., 1994. DLK paveldas ir baltarusiai. *Naujasis židinys*. Aidai, rugsėjis–spalis.
- Svarbiausios Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys 1918–1995*, 1997.

- Sudarė V. Sirutavičius, E. Nekrašas, R. Lopata, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Šimelionis I., 1989. Kaip mus atskyrė nuo Lietuvos. *Švyturys*.
- Truska L., Kancevičius V., 1990. *Lietuva Stalino ir Hitlerio sandėrio verpetuose*. Vilnius: Mintis.
- Vainius T., 1993. Naujausi baltarusių istorijos mokslo atradimai ir geopolitika. *Amžius*, birželio 26 – liepos 2 d.
- Voruta*, 1992 m. kovo 25 d.
- Voruta*, 1992 m. gegužės 6 d.
- Zizas R., 2007. Žudynių Kaniūkuose pėdsakais. *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*. Sudarė A. Anušauskas ir Č. Laurinavičius. Vilnius: LII leidykla.
- Žepkaitė R., 1993. Lietuvos valstybės teritorijos, sienų ir sostinės problemos (1919–1940). In: *Lietuvos rytai*. Straipsnių rinkinys. Sudarė K. Garšva ir L. Grumadienė, Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
- Žepkaitė R., (be datos). Lietuvos ir SSSR siena 1939 m. (Autoriaus archyvas).
- Белорусский народный фронт „Адраджэньне“. ЗАЯВЛЕНИЕ, 3 апреля 1990 г., Менск. (Autoriaus archyvas).

KOVA DĖL LOJALUMO ŠALIES PIETRYČIUOSE

Pietrytiniai – Vilniaus, Šalčininkų, iš dalies Trakų – rajonai, kaip pažymima ir kituose šios knygos skyriuose, yra tik dalis daug platesnės teritorijos, apibrėžtos 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos Taikos sutartimi su Rusija, nustačiusia atsikuriančios Lietuvos valstybės rytines ir pietines sienas. Ši teritorija dėl L. Želigovskio įvykdytos okupacijos negalėjo įeiti į nepriklausomos Lietuvos Respublikos sudėtį ir netrukus buvo prijungta prie Lenkijos.

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui ir žlugus Lenkijos valstybei, pagal Lietuvos ir Sovietų Sąjungos 1939 m. spalio 10 d. sutartį, maždaug vienas trečdalis minėtos teritorijos su sostine Vilniumi buvo grąžinti Lietuvai. Likusieji du trečdaliai, nors nemaža jų gyventojų dalis buvo lietuviai, atiteko Baltarusijai.

Taikos su Rusija sutartimi apibrėžta teritorija, tiek istoriniu, kultūriniu bei religiniu, tiek ir daugumos gyventojų etninės kilmės požiūriu, visada buvo lietuvių etninės teritorijos dalis. Amžių bėgyje dėl socialinių ir kultūrinių aplinkybių keitėsi nemažos dalies gyventojų kalba, bet patys gyventojai etniniu požiūriu nepasikeitė, išliko tie patys, nes niekada į šį kraštą nebuvo jokios gausios imigracijos iš kitur. Kraštas smarkiai suslavėjo (sugudėjo, sulenkėjo), nors išliko nemaži lietuviškai – dzūkų, aukštaičių tarmėmis – kalbančių gyventojų plotai. Daugumai vietinių gyventojų būdingas tautinės savivokos neapibrėžtumas, iš seniau atėjęs tautiškumo siejimas su konfesija arba valstybine valdžia.

Pietrytiniai rajonai kadaise buvo Lietuvos istorinio tapsmo branduolys, daugelio reikšmingų istorinių įvykių vieta. Dėl anksčiau minėtos okupacijos regiono gyventojai kurį laiką buvo atskirti nuo nepriklausomos Lietuvos Respublikos, negalėjo patirti tų teigiamų padarinių, kuriuos sukėlė joje vykdytos socialinės permainos. Lietuvoje buvo apkarpytos dvarininkų žemės valdos, neturtingi kaimo žmonės gavo žemės, buvo statomos mokyklos, tiesiami keliai, skatinamas pažangus žemės ūkis. O Vilniaus kraštas virto apleista Lenkijos provincija, kurioje kaip ir anksčiau šeiminkavo dvarininkai, nes čia nebuvo įvykdyta žemės nuosavybės reforma. Be to, čia įsikūrė (gavę ūkius, žemės sklypus) želigovskinninkai, pasižymėję kovose prieš Lietuvos valstybę, kai kurie atvykę iš įvairių Lenkijos vietų. Visa tai didino šio krašto atskirtį nuo kitų Lietuvos regionų. Nedaug ji tesumažėjo sovietinės okupacijos metais.

Apie regiono problemas, jo gyventojų įtraukimą į demokratėjimo Lietuvoje vyksmą pradėta kalbėti jau Sąjūdžio veiklos metu. Dėmesys smarkiai išaugo Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, aiškėjant vyraujančioms politinėms tendencijoms šiame krašte. Apie tai buvo daug rašoma išlaisvėjusioje spaudoje, esamos situacijos sklaidą ir vertinimą siejant su sklaida ir vertinimu to, kas šiame krašte vyko prieš pusšimtį ir daugiau metų.

Viešojoje erdvėje buvo aptarinėjami tokie klausimai, kaip Vilniaus miesto ir viso krašto nesena istorija, gyventojų tautinė ir pilietinė savivoka, tautinės bendruomenės ir jų teisinė būklė, galiausiai – lojalumas Lietuvos valstybei, integracijos į platesnį Lietuvos gyvenimą būdai. Visa tai buvo Lietuvos vidaus reikalai, tačiau tampriai siejosi su užsienio politika, atsiliepė santykiams su Lenkija

ir Baltarusija. Jų reguliavimą sunkino tai, kad Lietuvos nepriklausomybei nepritariantys arba ją savaip suprantantys regiono vadovai turėjo stiprius „užnugaris“ – tam tikrus politinius sluoksnius Lenkijoje ir Baltarusijoje, iš kurių jie patirdavo poveikį, nesuderinamą su Lietuvos nepriklausomybės įtvirtinimu ir teritoriniu vientisumu. Buvo ir dar vienas „užnugaris“ – tam tikros politinės jėgos Sovietų Sąjungoje, o šiai sugriuvus – Rusijoje, nesuinteresuotos sklandžia nepriklausomos Lietuvos kaimyninių santykių plėtra.

Daugelis politinės situacijos pietryčių Lietuvoje pirmaisiais nepriklausomybės metais aspektų yra gana išsamiai išnagrinėti istorikų, teisininkų darbuose (Biveinis, Kasperavičius 2007; Sirutavičius 2009, 2014; Radžvilas 2014; Žilys 2014). Šiame tekste, be politinio ir teisinio, situaciją regione bandoma apibūdinti istoriniu ir etnokultūriniu aspektais.

Praeityje – lenkinimas ir lenkėjimas

Pradėsime nuo kalbos reikalų. Didžioji dalis vietos gyventojų tarpusavyje bendrauja kalba, kurią patys nuo seno vadina „paprastąja kalba“ („po prostu“), o save pačius suvokia kaip „čionykščius“ arba „vietinius“ (tuteišius). Todėl ir kalba dažnai vadinama „vietinių“, „čiabuvių“ (tuteišių) kalba. Jie yra „vietiniai“ tikrąja prasme, savo sostine laiko Vilnių, nesiorientuoja į Varšuvą.

Lenkijos okupacijos metais (1920–1939) šia kalba kalbantieji buvo besąlygiškai užrašinėjami lenkais. Juo labiau, kad didžioji jų dauguma buvo katalikų tikėjimo, o katalikybė šiose vietovėse dar nuo carinės Rusijos valdymo laikų buvo tapatinama su lenkybe – tai, esą, „lenkų tikėjimas“ („polska wiara“). Iš tikrųjų tai jokia lenkų kalba, kaip ir žodis „tuteišis“ savaime nereiškia „lenko“. Akademikas

Z. Zinkevičius šią kalbą laiko gudų kalbos variantu, kuris yra ilgalaičio pietinių dzūkų gudėjimo ir lenkėjimo padarinys. Tai patvirtina daug kas – daugelio gyventojų aiškiai lietuviškos kilmės pavardės ir vietovių pavadinimai, kai kurie žodžiai, dainos, kiti tautosakos elementai.

Lenkijos valdžios per mokyklas, spaudą, bažnyčią, administracines įstaigas vietos gyventojams buvo skiepijama lenkiška saviemonė, vykdomas nuoseklus prievartinis lenkinimas, tikra dvasinė krašto okupacija. Nors tai darė didelį poveikį šio krašto gyventojų kalbinei ir etninei sąmonei, „vietinė“ savivoka išliko: net jau perėjusieji prie lenkų kalbos dažnai vadina save „vietiniais“ (Zinkevičius 2013: 207). Kaip ir priešingai – kalbantieji „paprastai“ dažnai laiko save lenkais, rečiau – baltarusiais.

Lenkinimo padarinius daugiau ar mažiau patyrė ir lietuviškų kaimų bendruomenės, nes lietuvių kalba buvo išstumta iš viešojo gyvenimo, rodoma nepagarba, kartais tiesiog nepakanta lietuvių kalbai, lietuviškam kultūriniam ir istoriniam paveldui, kitokioms lietuviškumo apraiškoms. Nuo lenkinimo kentėjo ne tik lietuviai, bet ir baltarusiai (gudai) arba tokiais save laikantieji ir norintieji būti. Prievartinės asimiliacijos būdu buvo siekiama Lenkijos imperialistinio tikslo – išspręsti „Vilniaus klausimą“, tai yra parodyti, kad čia lietuvių nesama, jog jame „nuo amžių“ gyvenę vien lenkai (Zinkevičius 1993).

Antrajam pasauliniam karui, o sykiu ir nacių okupacijai einant į pabaigą, 1944 m. rytinė Lietuva tapo lenkų Armijos krajos ir sovietinių arba raudonųjų partizanų telkimosi ir veiklos arena. Lietuviai kentėjo tiek nuo vienu, tiek ir nuo kitų. Ypač pasižymėjo Armija krajoje, vykdžiusi terorą kartu su plėšimais, lietuvių bauginimais

ir žeminimu. Jos vadai, pagrindiniu priešu laikydami ne nacius (iš jų slaptai gaudavo ginklą), bet lietuvius, žudė civilius gyventojus – pirmiausia administracijos darbuotojus, mokytojus, policininkus – net ir rajonuose, kurie prieš karą nebuvo lenkų okupuoti (Kalnius 1994). Teroras sustiprėjo 1945 m., kai naciai, keršydami lietuviams dėl žlugusio plano sukurti lietuviškus SS dalinius, rytinę Lietuvą faktiškai atidavė į AK rankas. Naciams buvo naudingas lietuvių ir lenkų nesutarimas, be to, AK daliniuose jie matė sąjungininką prieš sovietinius partizanus.

Nuo lenkų partizanų savo elgesiu nedaug skyrėsi ir sovietiniai partizanai. Jų vykdomas baudžiamąsias akcijas prieš pietryčių Lietuvos lietuviškų kaimų savisaugą lydėjo sodybų deginimai, plėšimai, terorizavimas, civilių žmonių, „kaltų“ ir „nekaltų“, žudynės (Zizas 2007: 451). Negalėdami pakelti lenkų partizanų teroro, be to, nematydami prošvaisčių ateityje, lietuviai daug kur vien saugumo sumetimais užsirašinėjo lenkais. Daug kas tą patį darė ir pirmaisiais pokario metais, kai buvo išduodami sovietiniai pasai, tikėdamiesi, jog užsirašę lenkais nebus šaukiami į sovietinę armiją, verčiami stoti į kolūkius, lengviau išvengs represijų (Zizas 2007: 454).

Visa tai turėjo labai skaudžių pasekmių šio krašto lietuviškai bendruomenei. „Pietryčių Lietuvoje galima išvardinti ne vieną dešimtį kaimų, kur iki 1944 m. dar šnekėta lietuviškai, o dabar ši viena seniausių indoeuropiečių kalbų yra išnykusi“ (Buchaveckas, Misius 1991).

Lenkinamos mokyklos

Karo metu, kaip Ostlandu vadintos nacių okupuotos teritorijos dalis, buvo sudaryta Lietuvos generalinė sritis, į kurią įėjo ir kai

kurios dabar Baltarusijai priklausančios vietovės – tuometinių Svyrių, Ašmenos, Smurgainių apskričių dalys. Tam tikras, kad ir nedidelis, gyventojų skaičius, ten dar kalbėjo lietuviškai ir laikė save lietuviais, nors dauguma – baltarusiais, kai kurie – litvinais. Čia, kaip ir kitose Vilnijos srityse, ėmė steigti lietuviška savivalda, kurtis lietuviška administracija, taip pat ir lietuviškos mokyklos. Tačiau tai truko visiškai neilgai.

Karui baigiantis ir Lietuvą antrą kartą okupuojant Sovietų Sąjungai, Vilniaus krašte atsinaujino, dar net sustiprėjo lenkinimas, tik vykdomas kiek kitaip. 1945–1947 m. vyko masinis lenkų persikėlimas (repatriacija) iš pietryčių Lietuvos į Lenkiją. Lenkai galėjo pasirinkti – išvykti ar likti Lietuvoje. Neatsižvelgiant į tai, kad lenkų labai sumažėjo, nuo 1950 m. pagal nurodymą iš Kremliaus, neprieštaraujant sovietinei Lietuvos valdžiai, imta gausiai steigti lenkiškas mokyklas, o lietuviškų mokyklų – mažinti. Baltarusijai ir Ukrainai Maskva tokių nurodymų nedavė, dėl to tose respublikose lenkiškos mokyklos nei tada, nei vėliau nebuvo steigiamos, nors ten lenkais save laikančių žmonių buvo daugiau negu Lietuvoje (Gaučas 1993).

Prasidėjo nauja lenkinimo banga, kurią uoliai vykdė respublikos švietimo ministerijoje ir rajonų švietimo skyriuose įsitaisę agresyviai prolenkiškai nusiteikę pareigūnai. Net ir ten, kur Lenkijos okupacijos metais veikė lietuviškos mokyklos, dabar, nepaisant vietinių lietuvių valios, buvo steigiamos lenkiškos. Tiek lenkiškų mokyklų nebuvo pristeigusi net lenkų valdžia. Kita reikalo pusė – per palyginti trumpą laiką Vilnijoje buvo uždaryta apie 300 lietuviškų mokyklų.

Lietuviškuose kaimuose vaikų tėvai, įbauginti sovietinių represijų ir trėmimų, nedrįso prieštarauti. Iš atminties dar nebuvo išnykęs

Armijos krajevios teroras. „Daugelyje dabartinių Šalčininkų ir Vilniaus rajonų vietovių buvo nutautinta dar viena lietuvių karta“ (Buchaveckas 1992: 169).

Svarbu pastebėti, jog tokia padėtis buvo slepiama nuo Lietuvos visuomenės, nebuvo viešai aptarinėjama. Vis dėlto tai nebuvo paslaptis. Ji ėmė kelti inteligentų susirūpinimą. Apie tai, gana rizikuodamas, viešai prabilo rašytojas Antanas Vienuolis kalboje, pasakytoje 1956 m. lapkričio 29 d. LSSR AT sesijoje. „Prieš kurią laiką mūsų Vilniaus krašte pradėta masiškai uždarinėti lietuviškas mokyklas, o vietoj jų imta masiškai steigti lenkiškas ir prievarta per bažnyčią ir mokyklą lenkinti lietuviškiausias Vilniaus krašto sritis...“ Tokiu būdu daugelis lietuvių buvo verčiami savo vaikus, nemokančius lenkiškai, norom nenorom leisti į lenkų mokyklas, kuriose buvo jiems atkakliai kalama, jog jie esą ir turį būti lenkais (*Lenkinimo politika Vilnijoje*, 2009: 185).

Rašytojo Vienuolio kalba plačiai nuskambėjo visuomenėje. Dėl tokios šio krašto mokyklų būklės, taip pat ir dėl lietuviškų mokyklų Baltarusijos SSR prabilo ir daugiau žinomų kultūros žmonių – A. Venclova, V. Mykolaitis-Putinas, B. Dvarionas, A. Aleksandravičius ir kiti. Jie laiškais kreipėsi į LSSR aukščiausią valdžią, tačiau, atrodo, be konkrečių pasekmių.

Po Stalino mirties apie 1957 m. didelėmis žymių kultūros veikėjų pastangomis pavyko susigrąžinti vieną kitą lietuvišką mokyklą, bet dauguma lenkiškomis paverstų mokyklų tokios ir liko. Per visą sovietinį laikotarpį pietryčių Lietuvoje vos gyvai lietuvių kalbai buvo suduotas labai skaudus, netgi mirtinas smūgis. Ji daug kur geso greičiau, negu lenkų okupacijos metais (Gaučas 1993). Vietiniai lenkų lyderiai visą tą bolševikinį lietuviybės naikinimą

vėliau vadino „Stalino dovana lenkams“ (Zinkevičius 2013: 237).

Tokio intensyvaus lenkinimo politikos motyvai nebuvo aiškūs, juo labiau, kad, neilgai trukus, lenkiškos mokyklos buvo verčiamos rusiškomis, rusų kalbai tampant vietos administracijos ir kultūros kalba. Palanki aplinkybė buvo tai, kad „po prostu“ kalbančiams lenkams rusų kalba buvo prestižo kalba, jie lengvai pasidavė rusinimui.

Kartu su tuo diegiama rusiškai kalbančios „sovietinės liaudies“ sąmonė. Bet tai nesumažino vietinių pareigūnų antilietuviško nusistatymo, menkiausias viešas lietuviybės pasireiškimas buvo apšaukiamas „buržuaziniu nacionalizmu“. Šitokia aplinka teikė galimybių įsitvirtinti vietinei sovietinei nomenklatūrai, kuri, savo ruožtu, tokią aplinką palaikė ir ją kūrė.

Beje, vos prasidėjus „pertvarkai“, kalbiniu požiūriu mišriose mokyklose ėmė mažėti rusiškų klasių moksleivių, atitinkamai gausėti lenkiškų, kiek mažiau – lietuviškų. Veikė ilgametės šio krašto polonizacijos inercija, išankstinis nusistatymas. Nepriklausomybės atkūrimas sudarė sąlygas ir lenkiškumo atgimimui.

Atgimimas ir nepriklausomybė

Tokios nuostatos šio krašto viešajame gyvenime, pamažu silpdamos, išsilaikė iki pat Sąjūdžio ir Nepriklausomybės atkūrimo. Tad vietos gyventojų įsitraukimas ir įtraukimas į bendrąjį išsilavinančios Lietuvos politinį ir kultūrinį gyvenimą nuo pat pradžių buvo gana kompliktuotas. Buvo gerai suvokiama, kad tai nevyks savaime, tam reikės ilgesnio laiko, realistiško situacijos vertinimo ir nemažų valdžios pastangų. Pirmiausia reikėjo siekti susikalbėjimo ir tarpusavio supratimo su slavakalbiais vietos gyventojais, kurių

dauguma nuo seno buvo pilietiškai gana pasyvūs, abejingi Lietuvos valstybei, o nemaža dalis ir iš anksto nepalankiai nusiteikusi bei nuteikiama nepriklausomybės atžvilgiu.

Sąjūdžio Iniciatyvinės grupės nariai ne kartą rengė susitikimus su lenkiškai kalbančiais kaimų gyventojais, daug ką jiems aiškino, bet tai buvo tik pati pradžia. Daugumai jų buvo mažai žinomos, o jeigu ir žinomos, tai nebūtinai teisingai suprantamos ir priimamos tos nuotaikos ir viltys, kuriomis tuo metu gyveno didžioji Lietuvos visuomenės dalis. Rusiški ir lenkiški laikraščiai nespausdino straipsnių apie Sąjūdį ir jo siekius. Tiesa, Vilniaus, Šalčininkų, Trakų rajonuose kūrėsi Sąjūdžio rėmimo grupės ir grupelės, tačiau jų nariai daugiausia buvo ne vietos gyventojai, o lietuviai inteligentai – mokytojai, gydytojai, inžinieriai, techniniai darbuotojai, palaikantys ryšius su Vilniaus miesto sąjūdininkais. Iš kitokių profesijų bei socialinių sluoksnių, iš slavakalbių apskritai tarp sąjūdininkų tebuvo vienas kitas. Bet ir tuos, kurie suprato ir priėmė Sąjūdžio siekius, stabdė netikrumas ir baimė. Vietinės valdžios reakcija buvo paprasta – įstojęs į Sąjūdžio gretas, būsi atleistas iš darbo. Todėl Sąjūdžio grupių veiklos apimtis ir sėkmė čia buvo daug menkesnė, negu kitose Lietuvos vietovėse, kur Sąjūdžio mitingai ir kitokios akcijos sutraukdavo šimtus ar net tūkstančius žmonių.

Pietryčių Lietuvoje gyventojų nuotaikas lėmė ne tik daugumos jų tautinės savivokos neapibrėžtumas arba tapatinimasis su lenkiškumu. Ne mažesnės reikšmės turėjo įsisenėjusi paklusimo valdžiai tradicija, bendras socialinis neišprusimas, taip pat netikrumas dėl ateities. Šiame krašte tebeklestėjo „sovietinis feodalizmas“ – užguiti kaimo žmonės labai priklausė nuo vietos viršininkų, ypač – nuo

kolūkių pirmininkų. „Šiandien, deja, daug įsibauginusių žmonių, netikrų dėl savo ateities lietuviškėjančioje valstybėje. Tai puikiausia dirva reikštis dezinformatoriams ir antilietuviškiems agitatoriams“ (Makariūnas 1991). Palanki dirva ir sovietinei partinei nomenklatūrai, kuri išsilaikė savo postuose ir kurios mąstysenoje siekis išlikti valdžioje buvo neatsiejamas nuo priešiško Lietuvos nepriklausomybei, antilietuviško nusiteikimo apskritai.

Gal atrodys paradoksiška, tačiau atgimimas ir demokratėjimas ne palengvino šio krašto žmonių įsiliejimą į platesnį valstybės gyvenimą, o priešingai, gerokai ap sunkino. Naujasis savivaldybių įstatymas, kaip demokratijos laimėjimas bendrąja prasme, suteikė vietinei savivaldai daugiau teisių, bet ir atvėrė kelią savivalei, abejotinoms, nesuderinamoms su valstybės įstatymais iniciatyvoms. Pasirodė, jog išplėtotą savivaldą šiose vietovėse gali pasitarnauti ne tik demokratijai. Šių rajonų sovietiniai partokratai ir polonizatoriai nedelsdami pasinaudojo savivaldybių įstatymu kaip priemone dorotis su tenykščiais lietuviais. „Per porą mėnesių šluote iššluoti lietuviai iš abiejų pakopų savivaldybių, Vilniaus rajone švietimui vadovauti paskirtas žmogus be aukštojo išsilavinimo, bet užtat jau anksčiau pasižymėjęs kovoje prieš lietuviškas mokyklas. Tai – „trečioji Vilniaus golgota“, – rašo tokio pat pavadinimo straipsnio autorius Tautvydas Galinis, – pirmoji buvo lenkų okupacijos metais, antroji – tarybiniais, o trečioji – matyt, jau šiais, nepriklausomybę paskelbus...“ (Galinis 1990).

Lenkiškai kalbančių gyventojų lojalumas buvo labai reikalingas atstatytajai valstybei, siekiant, kad vietiniai slavakalbiai gyventojai įsitikintų, jog jie yra lygiateisiai Lietuvos piliečiai. Tačiau tų rajonų partinė nomenklatūra buvo nusistačiusi kitaip, ką liudija tas faktas,

jog ten išrinkti į Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą-Atkuriamąjį Seimą šeši deputatai lenkai „susilaikė“ 1990 m. kovo 11 d., balsuojant dėl Nepriklausomybės Akto paskelbimo. Dar gerai, kad nebalsavo „prieš“, bet, kaip manoma, tik todėl, kad išvakarėse buvo trijų savo kolegų bei kai kurių Lenkijos Seimo narių atkalbėti. Trys deputatai lenkai – Z. Balcevičius, M. Čobotas ir Č. Okinčicas – „išgelbėjo lenkų garbę“, balsavo „už“ Lietuvos nepriklausomybę, galbūt prieštaraudami daugelio Lietuvos lenkų nuomonei. Šiaip ar taip, šitas lenkų deputatų susilaikymas, istoriko Č. Laurinavičiaus manymu, buvo gana didelis pasiekimas (*Sąjūdis – Solidarność: strateginės partnerystės pradžia* 2010: 124).

Dėl valstybinės kalbos

Paskelbus lietuvių kalbą valstybine kalba, itin svarbu buvo ją gaivinti ir įtvirtinti šių rajonų viešajame gyvenime. Spaudžiama Sąjūdžio ir visuomenės, dar LSSR AT 1988 m. lapkričio 18 d. paskelbė lietuvių kalbą valstybine, o 1995 m. sausio 31 d. AT-AS priėmė Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymą. Dėl to iš karto kilo nemenkas triukšmas, kurį labiausiai kėlė minimų rajonų vietiniai prosovietiniai valdininkai. Jiems buvo sunku susitaikyti su situacija, kad jau nebepakanka, kaip anksčiau, „visiems suprantamos“ rusų kalbos, kad nuo šiol atsakingam darbuotojui reikės rimtai mokytis ne tik profesijos, bet išmokti ir lietuviškai kalbėti (Kaltenis 1989). Įstatyme buvo norima įžvelgti dalies žmonių teisių ribojimą, dar daugiau – norą sulietuvinti slavakalbius.

Ir iš tikrųjų, valstybinės kalbos įstatymas kėlė pagrįsto nerimo lietuviškai nemokantiems. Kai kur buvo gan pagrįstai klausiama – ar galima taip staiga, per vienerius ar dvejus metus išmokti ir vartoti

raštyvedyboje lietuvių kalbą ten, kur viskas buvo tvarkoma rusiškai? Atsižvelgiant į tokius nuogąstavimus, kilo reikmė numatyti realius valstybinės kalbos įtvirtinimo ir vartojimo reikalavimus. Vėliau tai ir buvo padaryta, pailginant kalbos išmokymo laiką iki penkerių metų. Iš kitos pusės, daug kur trūko ir gyventojų, kurie lietuvių kalbos nemokėjo, noro ją išmokti.

Ligtolinis tiek rusų, tiek lenkų kalbos propagavimas viešajame gyvenime, ypač švietimo įstaigose, buvo rimta kliūtis valstybinės kalbos įtvirtinimui. Įvairūs antilietuviškos pakraipos agitatoriai, važinėdami po kraštą su paskaitomis, įnirtingai puolė valstybinės kalbos įstatymo paskelbimą, gąsdindami, jog bus vykdoma prievartinė lituanizacija, visi kitakalbiai Lietuvos piliečiai bus verčiami kalbėti lietuviškai, o nemokantys ar atsakantys išmokti, bus šalinami iš darbo ar net išvaromi iš Lietuvos. Panašiai buvo sakoma ir rusiškuose, nežinia kieno rašytuose ir platinamuose, kitataučius įžeidinėjančiuose provokaciniuose lapeliuose. Kai kur vietiniai vadovai aiškino, kad lietuvių kalba būsianti nereikalinga, nes neilgai gyvuosianti ir Lietuvos valstybė, reikalavo neįsileisti lietuvių kalbos į įstaigas ir įmones, boikotuoti valstybinę kalbą aptarnavimo sferoje. Kurį laiką tam pritarė ir Lenkų sąjungos lyderiai. Todėl tekdavo išsamiai ir kantriai aiškinti, kad lietuvių kalbos paskelbimas valstybine nereiškia valdžios noro sulietuvinti vietinius gyventojus, o tik siekį padėti jiems integruotis į valstybės gyvenimą, be to, ir stabdyti visišką šio krašto sulenkinimą.

Vis dėlto priešinimasis valstybinės kalbos įstatymui buvo ne vienintelė tendencija šiame krašte. Neilgai trukus ėmė reikštis ir pozityvus požiūris. Ne vienoje gamykloje, įstaigoje imta organizuoti lietuvių kalbos kursus, suvokiant, jog įvairių profesijų ir

pareigybių žmonėms, kuriems tenka daugiau bendrauti su kitais, būtina mokėti susikalbėti, pildyti dokumentus valstybine kalba. Buvo ir desperatiškų nusiskundimų – nemokame kalbėti ir rašyti nei lenkiškai, nei lietuviškai, nes esame rusai, patiriame dėl to priekaištų. Už tokių nusiskundimų dažniausiai slypėjo kai kurių asmenų apmaudas, kad negali jaustis „tikrais lenkais“ dėl menko lenkų kalbos mokėjimo, daug rečiau – noras būti tikrais Lietuvos piliečiais, lietuviais.

Dar nepradėjus kaip reikia įgyvendinti valstybinės kalbos įstatymo, iš pietryčių Lietuvos veikėjų pasigirdo reikalavimų valstybine kalba, be lietuvių, paskelbti ir lenkų, kaip „vietos“ kalbą. Krinta į akis tai, kad vietos valdžia pietryčių Lietuvoje, anksčiau neprieštaravusi lenkiškų mokyklų ir vaikų darželių vertimui rusiškais, staiga persiorientavo ir tapo karšta lenkiškumo gynėja. Kaip septintame dešimtmetyje mokyklų kalba buvo keičiama iš lenkų į rusų, taip dabar atvirkščiai – „vietiniai gyventojai, kalbantys baltarusių kalbos dialektu, taip pat gausūs imigrantai iš Baltarusijos per mokyklas buvo rusinami, o dabar pradedami lenkinti“ (Gaučas 1993).

Buvo ir reikalavimų, kad Lietuvoje būtų paskelbta lietuvių – lenkų – rusų trikalbystė. Tai iš karto sukėlė labai nepalankų Lietuvos visuomenės atsaką, paremtą ne tik emocijomis, bet ir rimtais argumentais. Dėl lenkų kalbos kalbininkė Laima Grumadienė rašė: „Šiandien lenkų kalba praktiškai negali būti administracine Šalčininkų ir Vilniaus rajonų kalba todėl, kad daugelis jų gyventojų nepakankamai arba visai nemoka lenkiškai rašyti, kai kurie ir kalbėti“ (Grumadienė 1991).

Buvo nesunku suvokti, jog lenkų kalbos pripažinimas antrąja

viešojo gyvenimo kalba Vilniuje reikštų 1920–1939 m. Lenkijos okupacinės valdžios vykdytos lenkinimo politikos tęstinumą, kar-tu ir netiesioginį jos teisėtumo pripažinimą.

Vėl kova dėl mokyklų

Ypač svarbi valstybinės kalbos įsitvirtinimo sritis buvo švieti-mo politika, lietuvių kalbos mokymo kokybė nelietuviškose mo-kyklose, lietuviškų mokyklų steigimas ir būklė. Ji buvo gana prasta. Dauguma šio krašto jaunųjų Lietuvos piliečių mokėsi lenkiškose ir rusiškose mokyklose, kuriose jie gerai neišmokdavo lietuvių kalbos, nes jose vyravo Lietuvos valstybei nepalankios nuostatos. Nepaisant to, kad 52 procentai vietos gyventojų (pagal lietuvių ir lenkų apklausas) norėjo savo vaikus leisti į lietuviškas moky-klas, vietos valdžia iš visų jėgų trukdė plėsti esamąsias mokyklas ir steigti naujas. Buvo vykdoma plati propaganda prieš lietuvišką švietimą, „kai kurių įmonių vadovai net grasino atleisti iš darbo tėvus, jeigu jie užrašys vaikus į lietuvišką mokyklą“ (Zinkevičius 1998: 35).

Būklė ėmė pamažu keistis, kai Lietuvos švietimo ir mokslo mi-nistru tapo akademikas Zigmas Zinkevičius (1996–1998). Kartu su Vilniaus apskrities viršininku Aliumi Vidūnu, gerai pažįstančiu Vilniaus kraštą, buvo imtasi iniciatyvos steigti naujas lietuviškas mokyklas per Vilniaus apskrities administraciją. Taip išvengiant lenkiškų savivaldybių trukdymų, o tuos kitakalbius gyventojus, ku-rie leidžia savo vaikus į lietuviškas mokyklas, apsaugant nuo nema-lonumų iš savivaldybių.

Apskrities administracija, vadovaujama Aliaus Vidūno, taip pat ėmė rūpintis lietuvių švietimo įstaigų darbuotojų buitimi, išsprendė

labai aktualią mokytojų stygiaus problemą (Zinkevičius 1998: 37–38). Lietuviškojo švietimo, kartu ir valstybinės kalbos įtvirtinimo reikalai gerokai pajudėjo į gerąją pusę.

Reikalavo autonomijos

Lietuviško švietimo plėtros trukdymą papildė kitas vietos veikėjų reikalavimas – kurti lenkų nacionalinį teritorinį rajoną. Kitaip tariant, skelbti lenkų autonomiją, numatant jos ribas, daugmaž sutampančias su buvusia Lenkijos okupuoto Vilniaus krašto demarkacijos linija. Nelengva pasakyti, kiek toks ketinimas buvo vietos valdžios iniciatyva, kiek buvo diriguojama iš Varšuvos, tačiau neabejotina viena – tai atitiko Kremliaus interesus. Kaip tinkamiausia priemonė, siekiant skaldyti ir silpninti nepriklausomą Lietuvą, buvo pasirinkta „lenkų korta“. Buvo norima sukurti „valstybę valstybėje“, kažką panašaus į Gagaūzijos respubliką Moldovos sudėtyje 1990 m., kurios teisėtumo šalies Vyriausybė nepripažino.

Apie lenkų autonomiją pradėta viešai kalbėti dar gerokai prieš 1990 m. kovo 11-ąją. Verta prisiminti 1989 m. balandžio 15–16 d. įvykusį Lietuvos lenkų sąjungos suvažiavimą. Viename jo priimtų dokumentų teigiama, kad geriausias būdas spręsti Vilniaus krašto problemas būtų „sukurti lenkų tautinę autonominę formaciją“. Čia pat pažymima, kad Vilniaus kraštas yra neatskiriama Lietuvos Respublikos dalis (*Lietuvos istorija* 2008: 255).

Įdomu pastebėti, kad Lenkų autonomijos Vilniuje idėja nėra nauja. Per pirmąją sovietinę okupaciją 1941 m. Komunistų partijos nariai lenkai Vilniuje trukdė perkeldinėti į jį Vyriausybės įsitaigas, lietuvininti administraciją, pasiuntė delegaciją į Maskvą, kuri pačiam Stalinui įteikė peticiją dėl autonominio Vilniaus rajono

sukūrimo. Stalinas siūlymą atmetė, o delegacijos dalyviai, grįžę į Vilnių, buvo areštuoti ir apkaltinti nesantaikos tarp tautų kurstymu (Lietuva 1941 m. kovą... 1996).

1989 m. rugsėjo 6 ir 15 d. Šalčininkų ir Vilniaus rajonų vietinės deputatų tarybos paskelbė šiuos rajonus lenkų nacionaliniais teritoriniais rajonais LSSR sudėtyje. Šiuose rajonuose lietuviai jau ne tik faktiškai, bet ir teisiškai turėjo virsti tautine mažuma. Tačiau tą patį mėnesį LSSR AT priėmė nutarimą, kuriuo Šalčininkų ir Vilniaus rajonų paskelbimas lenkų nacionaliniais teritoriniais rajonais pripažintas neteisėtu ir negaliojančiu (Kaltenis 1989).

Aktyviausi autonominkai buvo Šalčininkų krašto sovietiniai partiniai lyderiai (platformininkai), jiems talkino „Jedinstvos“ vadeivos, net nebūtinai lenkai, panaudodami lenkų tautinę idėją savo partiniams tikslams. Šitokią veiklą palaikė ir instruktavo SSKP CK sekretorius O. Šeninas, padėjęs rengti rytinės Lietuvos atskyrimo planus.

Autonominkai nenurimo ir po Kovo 11-osios Nepriklausomybės Akto paskelbimo. 1990 m. gegužę Šalčininkų rajono taryba paskelbė savo teritorijoje negaliojant Lietuvos Respublikos įstatymus ir pripažino tik SSRS ir jau nesančios LSSR įstatymus. Netrukus taip pasielgė ir Vilniaus rajono taryba. 1990 m. spalio 6 d. Eišiškėse įvykęs Vilnijos vietinių savivaldybių tarybų deputatų suvažiavimas paskelbė deklaraciją apie „Lenkų nacionalinio-teritorinio krašto su savo statusu Lietuvos sudėtyje“ įkūrimą.

Autonominkų reikalavimai pasiekė ir LR Aukščiausiąją Tarybą-Atkuriamąjį Seimą. 1991 m. vasario 21 d. Lenkų frakcija pateikė įstatymo „Dėl Lenkų nacionalinio-teritorinio krašto įsteigimo Vilnijoje“ projektą. Tas administracinis vienetas turėjo vadintis

„Vilniaus kraštu“, apimti ne tik Vilniaus ir Šalčininkų rajonus, bet ir tas Trakų, Švenčionių, Širvintų rajonų apylinkes, kuriose buvo lenkų. Oficialioji kalba būtų lietuvių kalba, tačiau be jos, kaip oficiali turėtų būti vartojama ir lenkų kalba. Projektui nebuvo pritarta, nes buvo akivaizdu, jog tokio projekto įgyvendinimas, be kitokių padarinių, reikštų lietuvių kalbos tose vietovėse išstūmimą iš viešojo gyvenimo.

Reikšmingas autonomijos kūrimo įvykis buvo 1991 m. gegužės 22 d. Vilniaus raj. Mostiškių gyvenvietės kultūros namuose įvykęs visų lygių Vilnijos savivaldybių deputatų II suvažiavimu pasivaadinęs sambūris, kuriame buvo apsvarstytas „Vilniaus lenkų nacionalinio-teritorinio krašto statusas“. Suvažiavimas numatė, kad autonominis kraštas turės savo konstituciją, seimą, himną, vėliavą, herbą. Buvo balsų, kurie reikalavo atsiskirti nuo Lietuvos ir jungtis prie Baltarusijos SSR arba sudaryti atskirą Lenkų respubliką SSRS sudėtyje, į kurią būtų kviečiami lenkai iš visų SSRS regionų.

Projektas, kaip akivaizdžiai antikonstitucinis, sukėlė daugelio Vilniaus rajono tarybos ir Vilniaus rajono apylinkių tarybų deputatų protestą, kurį, pasirašydami jo tekstą, palaikė 216 deputatų. Autonomijos projektas buvo smerkiamas lietuviškoje spaudoje, be kitų dalykų, keliant klausimą, kaip tektų gyventi lietuviams tose autonomijose, nes jau buvo pradėta juos masiškai atleidinėti iš darbo. „Pagalvoji apie Vilnių – Lietuvos sostinę, apsuptą deklaruoto lenkų autonominio krašto teritorijos, apie didėjantį lietuvių beteisiškumą lenkiškų savivaldybių valdomose vietovėse jau dabar, vos metams praėjus nuo pirmųjų autonomijų skelbimo...“ Klausama, kuo lenkai daugiau nusipelnė už baltarusius, rusus, žydus, totorius, gyvenančius tame krašte? (Makariūnas 1991).

Žinant pietryčių Lietuvos istoriją, nesunku suprasti, kad autonominkų gretose stovėjo ne tik sovietinės partinės nomenklatūros vadai, siekiantys išlaikyti valdžią savo rankose, bet ir asmenys, svajojantys apie grįžimą į prieškarinės pilsudskinės okupacijos laikus. Mėginimas sukurti lenkišką autonominių administracinių vienetą yra tiesioginis J. Pilsudskio – L. Bocianskio politikos tęsinys. Kalbama jau ne apie „Vidurio Lietuvą“ („Litwą środkową“, kaip šios žemės vadintos 1920–1922 m. – B. K.), o tik apie lenkų apskritį, Lietuvos net neminant, – rašė Vilniaus universiteto profesorius slavistas V. Čekmonas (Čekmonas 1990). Sovietinių partokratų ir lenkiškojo nacionalizmo tradicijos tęsėjų interesai ir pozicijos sutapo.

Kaip liudija ne vienos šalies politinė realybė, politinė autonomija valstybės viduje yra gana rizikingas dalykas, nes gali būti tik pasirengimo etapas tolesniam žingsniui – atsiskyrimui. Tai reikštų Lietuvos padalijimą, kas paskatintų „Latvijos ir Estijos dalijimą, nes ten slaviškų mažumų gerokai daugiau. Tokiu būdu visas Pabaltijys labai greit būtų sutvarkytas“ (Butkus 1989).

Lietuvos visuomenė ir visos pagrindinės politinės jėgos kategoriškai atmetė lenkiškos teritorinės autonomijos idėją, tačiau niekas nebuvo prieš lenkų kultūrinę autonomiją. Ją pripažįstant, reikia visiškai aiškiai pasakyti, jog yra riba, kurios mes niekada neperžengsime, – rašė istorikas Liudas Truska. – „Ta riba – teritorinė-politinė autonomija“. Nė vienas lietuvis nesutiks, kad Lietuvoje būtų kuriamas lenkų valstybė. „Tik politiškai naivūs žmonės gali manyti, jog įkūrus „autonomiją“, išsprendtų problemos. Ne, jos tik prasidėtų“ (Truska 1989). Iš tikrųjų, įsivaizduokime Vilnių, apsuptą pagal savus įstatymus gyvenančių lenkiškų apylinkių, – palankios sąlygos provokacijoms ir konfliktams.

Autonomijos idėjai nepritarė lojalūs nepriklausomai valstybei lenkų tautybės piliečiai. Laikraštyje „Czerwony sztandar“ buvo paskelbtas Liucijos Bžozovskos ir Zigmunto Virpšos straipsnis „Prasome nekalbėti mūsų vardu“, kuriame rašoma, kad dauguma lenkų nepritaria bandymams konfrontuoti su lietuvių tauta. Rašoma, kad pietryčių Lietuvos lenkai gerbia Lietuvą, gerbia lietuvius, vienintelių Tarybų Sąjungoje suteikusius tokias geras sąlygas puoselėti jiems savo kultūrą (Šaknys, Šimelionis 1989).

Kiek vėliau, 1992 m. balandžio 7 d., laikraštis „Kurjer Wilenski“ paskelbė 39 įvairių profesijų Vilnijos gyventojų atvirą laišką Lenkijos Respublikos Prezidentui Lechui Valensai, kuriame reiškiamas susirūpinimas dėl to, kad Prezidentas yra neteisingai informuojamas apie lenkų būklę Lietuvoje. Laiške pažymima, kad dabartinė Lietuvos valdžia pagarbiai traktuoja ne tik Lietuvoje gyvenančius lenkus, bet ir visų kitų tautybių žmones. Juo labiau lenkų niekas neskriaudžia ir nepersekioja. Kartu pažymima, kad LR Aukščiausiosios Tarybos deputatai lenkai, atstovaujantys Vilniaus krašto gyventojams, visą laiką palaikė konservatyvias Kremliaus jėgas, buvo priešiški lietuvių tautos nepriklausomybės siekiams. Rugsėjo mėn. organizuojant perversmą Maskvoje, jam pritarė beveik visi Aukščiausiosios Tarybos Lenkų frakcijos deputatai. Pučui pralaimėjus, dauguma prosovietinių komunistų, nebūtinai tik lenkų, perėjo į Lietuvos lenkų sąjungą, priešinosi žemės ūkio reformai, laikėsi kitokios destruktivios valstybės atžvilgiu politikos.

Išryškėjo ir kita neigiamą tokios būklės pusė. Lenkų autonomijos projektas, reikalavimas pietryčių Lietuvoje pripažinti lenkų kalbą kaip antrą valstybinę kurstė tautinę nesantaiką, palaikė dalies lietuvių visuomenės antilenkiškas nuotaikas. Teikė argumentų

tiems lietuvių veikėjams, kurie sunkiai skyrė promaskvietiškos orientacijos bei šovininistinių nuostatų lenkus nuo valstybei lojalių lenkų tautybės Vilnijos gyventojų, siekiančių demokratiškai spręsti savo, kaip bendrijos, problemas.

Pietryčių Lietuvos savivaldybių reikalavimus kurti „lenkų nacionalinius rajonus“, „lenkų nacionalinį“ teritorinį darinį išanalizavo ir įvertino 1990 m. liepos 6 d. LR AT Prezidiumo nutariniu sudaryta Valstybinė komisija rytų Lietuvos problemoms išnagrinėti. Komisijos išvadose pažymima, jog „Lenkų teritorinės autonomijos“ atsiradimas būtų parankus toms SSRS politinėms jėgoms, kurios siekia sužlugdyti Lietuvos nepriklausomybę, reikšdamos jai teritorines pretenzijas. „Tai galėtų sukelti abejones ir Vakarų valstybėms, atitolintų atkurtos Nepriklausomybės pripažinimo atnaujinimą“ (Valstybinės komisijos... 1993: 369). Be to, tai galėtų sudaryti sąlygas ateityje Lenkijai pretenduoti į šias teritorijas, žinant, kad ji iki šiol nėra oficialiai pasmerkusi L. Želigovskio agresijos ir po to įvykdytos Lietuvos dalies aneksijos (ten pat).

1991 m. rugsėjo 4 d. LR Aukščiausiojoje Taryboje priimtas sprendimas paleisti Šalčininkų ir Vilniaus rajonų bei Sniečkaus miesto savivaldybes, atleisti jų vadovus. Nebuvo paskelbti nauji rinkimai, numatant, kad gali būti išrinkti vėl panašios – promaskvietiškos orientacijos deputatai. Jie atidėti iki rudens, kuomet turėtų įvykti žemės reforma, kuri, kaip buvo tikima, turėtų padėti kaimo žmonėms atsikratyti sovietiškos galvosenos (kai balsuojama taip, kaip nori kolūkio pirmininkas) ir paskatinti žmones galvoti savarankiškai. Į šiuos rajonus, pradėtus vadinti „raudonąja komuna“, Vyriausybės politikos vykdyti pusmečiui paskirtas jaunas politikas Arūnas Eigirdas, numatant, kad paskyrimas bus pratęstas.

Tai buvo tiesioginis valdymas, trukęs šiek tiek daugiau negu pusantų metų, davęs pagrindo priešiškiems veikėjams skelbti pasauliui apie susidorojimą su lenkų tautine mažuma. Kai kas tuo patikėdavo, atvykę į Vilnių užsienio žurnalistai dažnai klausdavo, kodėl Lietuvos valdžia skriaudžia lenkus, bet neklausdavo, kas būtų buvę gana logiška, apie rusų būklę. Nepaisant keliamo triukšmo, gyvenimas pamažu ėmė normalėti.

Lenkų autonomijos projektas įstatymiškai nebuvo įgyvendintas, tačiau ne vienu atžvilgiu tapo realybe, ypač kai Vilniaus ir Šalčininkų rajonų vietos valdžia atsidūrė Lietuvos lenkų rinkimų akcijos, įsisteigusios 1995 m., veikėjų rankose. Šios politinės partijos keliami reikalavimai ir veikla daug kuo atitinka tai, ko 1988–1990 m. siekė autonominkai. Šios partijos pastangomis Vilnija virsta lenkišku rezervatu (Petkevičiūtė, Bačiulis 2007: 14–20). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šios partijos sėkmės ir nesėkmės sulaukia gyvo atgarsio Lenkijoje, tarsi tai būtų ne vien Lietuvos vidaus reikalas. Prisimintinas buvusio Lenkijos prezidento B. Komorovskio, beje, kilusio iš Rokiškio trašto dvarininkų, pasakymas, kad Lietuvos lenkų rinkimų akcijos laimėjimai yra ir Lenkijos laimėjimai.

Lietuvos lenkų bendruomenės vadai ir toliau siekė sau išskirtinės padėties įvairiose srityse. Reikalavo lenkiškų pamaldų Vilniaus Arkikatedroje, nors lenkai Vilniuje turi pamaldų savo kalba proporcingai ne mažiau, kaip lietuviai. Reikalauja aukštosios mokyklos – universiteto, kuriame būtų dėstoma lenkų kalba, nors Lietuvos aukštųjų mokyklų durys yra atviros visų tautybių jaunimui. Dar daugiau, norima, kad lenkų universitetui būtų atiduoti senieji Vilniaus universiteto pastatai. Universiteto idėjai, kaip visiškai nerealiai vien dėl vietinių lenkų intelektualinių pajėgų stokos, nepritarė ne tik lietuvių akademinė

visuomenė. Vilniaus universiteto rektorius Rolandas Pavilionis pasakė, kad „nėra jokių nei konceptualių, nei loginių, nei tuo labiau materialių [resursų] tokiam universitetui šiandien atsirasti.“ Rektorius taip pat prisiminė, kad lenkų okupacijos metais universitete nebuvo jokios lietuvių kalba ir lituanistika besirūpinančios institucijos, katedros ar skyriaus. „Dabar Vilniaus universitete, šalia daugybės kitų kalbų katedrų ir centrų, jau keleri metai veikia Polonistikos centras, šiemet atidaroma Polonistikos katedra“ (Račas 1993). Lenkų universiteto idėjai nepritarė nemažai ir pačių lenkų, taip pat kai kurie žinomi Lenkijos politikai, kultūros žmonės. Nesunku suprasti, kad universiteto sumanymą lėmė politiniai išskaičiavimai, o ne rūpestis dėl lenkų Lietuvoje kultūros ir švietimo reikalų.

Slavakalbiai lietuviai

Tvyrant politinei įtampai dėl pietryčių Lietuvos, kelio į viešumą ir pripažinimo ėmė ieškoti žmonės, laikantys save dzūkų kilmės slavakalbiais lietuviais – vyčiais (vičiais), kalbančiais sava vyčių (vičių) kalba. Pavadinimas kilęs iš jų pavardžių priesagų -ovič, -evič sando „vič“. Tai sulenkėjusių smulkių Lietuvos bajorų kalba. Minima ir jai artima „alšėnų tarmė“, dar žinoma kaip dzūkuančių baltarusių tarmė „po prostu“, kuria kalbama ir kai kuriuose Baltarusijos rajonuose.

Susikūrė „Slavakalbių lietuvių draugija“. 1990–1991 m. savilaidos būdu ji leido laikraštėlį „Fschodnia Litva“ („Rytų Lietuva“), kuriame vyčių tarme buvo aptariamas slavakalbių lietuvių tapatumas, reaguojama į politinius įvykius. Buvo rašomi pareiškimai į Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą, kreipimaisi į kalbininkus, nusiskundžiant, kad vietos spauda, ir lietuviška, ir lenkiška,

nespausdina šia kalba rašytų tekstų. Tik savaitraštis „Gimtasis kraštas“ 1989 m. vasario pabaigoje išdrįso išspausdinti pareiškimą šia oficialiai nepripažinta kalba.

Pareiškimuose Aukščiausiajai Tarybai buvo aiškinama, kad slavakalbiai lietuviai yra lietuvių tautos dalis, kurios negalima priskirti lenkams. Reikšmingas politinis akcentas – protestas prieš ketinimą kurti Lenkų autonominį kraštą pietryčių Lietuvoje. Buvo aiškinaama, kad vyčių kalba yra savita kalba, nepriklausanti nei lietuvių, nei lenkų, nei baltarusių kalboms, nors ir turi su jomis daug bendrų bruožų. Skirtingas esąs ir tų kalbų statusas. Jeigu minėtas kalbas gina valstybiniai įstatymai, tai vyčių kalbos negina nei valstybė, nei įstatymai, nei mokyklos, nors kalbančiųjų šia kalba yra kiek mažiau nei pusė milijono. Reikalaujama šią kalbą pripažinti, jos neignoruoti. Apgailėstaujama, kad per dvejus Sąjūdžio metus slaviškomis kalbomis nebuvo išleista nė vieno lietuviškos dvasios laikraščio (kai kas lenkiškai, rusiškai buvo išleista – B. K.), nė vienos knygos, nebuvo skirta nė vienos valandos per radiją ir televiziją.

Keliama mintis apie kalbinių mažumų teisę, nepritariama Lietuvos tautinių mažumų įstatymui, teigiama, kad įstatymas turėtų vadintis „Lietuvių kalbinių mažumų ir Lietuvos tautinių mažumų įstatymu“.

Į slavakalbių lietuvių pareiškimus nereagavo nei kalbininkai, nei politikai. Tai buvo marginalus reiškinys, neįgavęs politinės formos turbūt dėl to, kad nesudarė platesnė taip galvojančių žmonių bendruomenė su geriau žinomais asmenimis. Akademiko Z. Zinkevičiaus nuomone, tai – Lietuvos lenkų kalba („polszczyzna litewska“), vadinasi, ne kas kita, kaip jau anksčiau minėta tuteišių arba „čionykščių“ kalba.

Šchodnia Litva

GAZETA RUŽNUGAVENDNYCH LITVINUV

Wydanis na višeki gavenđis
slaviansku janzjyčnych litvinuv

Nr.3, 5 červca 1991 roku

OFICIAL'NA POZICIJA SLAVIANSKU
JANZYČNYCH LITVINUV

Da pšyjencia chšiscijanski viary, pradziady puliakuv, bialorusuv, slov'ekuv, pulnocnych i puludnyu zachodnich ukraincuv, ruskich s central'nych rejonuv, jek i viankšosci germanskich naroduv, gadali na baltekich janzjyках. Teras baltekim janzjykami gadaju tyl'ku v Litvia i Latviji. Ješča žyvu, alie s v'styklich stron niščysia najdavnějy balteki dzukski janzjyk. Ten janzjyk naleži du grupy baltekich litevskich janzjukuv. Ten janzjyk jest samy bliski du janzjukuv pradziaduv puludniovyh i šchodnich puliakuv, bialorusuv Šchodni Bialorusi i tutejy slaviansku janzjyču ludnosci Šchodni Litvy.

Niščenia smegu staregu litavskieg dzukskieg janzjyka i mlodych slavianskich dzukskich janzjukuv - višeki gavenđi i al'šenskieg janzjyka (prosty janzjyk), jest niščenia našy pšišlosci.

Každy človiek ma prava viedziac' svoja pšišluc'. V'sistkia, chtura škodzu duviedziacia ludziuv up ich pšišlosci i nišču naša spul'na pšišluc', robju pšastempetva.

Istoričnia my jestemi nie tyl'ku slaviansku janzjyčnymi baltemi, alie i slaviansku janzjyčnymi litvinami, jek i bialorusy. Naša spul'na balteku-litevska pšišluc' nes lonči i bendi lončic'. Drogia ljudi Šchodni Litvy, prosim nikdy up tym nižazapumiac'. Šistkia litvini mušu uvazec' jedna drugich i šukac' drogi du spulčicia. Ta droga jest cienška, alie drugi drogi niema.

ČERA UVAŽAC' JANZYKI PRADZIADUV
PULNOCNO ŠCHODNICH SLAVIANSKU
JANZYČNYCH NARODUV, ČHTURA BYLI
PUDOBNA DU PANSTVUVJEGU JANZYKA
LITEVSKI RESPUBLIKI

DU VŠISKICH AL'ŠENSKU, DZUKSKU,
LITEVSKU, VIČSKU I POL'SKU JANZYČ-
NYCH DZUKUV, DU VŠISKICH LIUDZI
ŠCHODNI LITVY

Tuvažysto slaviansku janzjyčnych litvinuv (vičuv Litevskich) zvracasia du v'sistkich ljudi Šchodni Litvy - putomkuv dzukuv s vel'ku proš'bu, chtura prošim vyslučec'.

V Šchodni Litvia, na siemi dzukuv, na siemi byvšegu Al'šenskiegu ksien'stva, žyju putomki dzukuv (putomki litvinuv-al'šencuv), chtura gadaju slavianskim al'šenskim (prostym) janzjykam pravoslaviani-zuvanych dzukuv, bardzu starym baltekim litevskim dzukskim janzjykam i slaviansku vičsku gavenđu (janzjykam pul'ščony Litevski šliečty). Trocha dzukuv gada na pol'skim, bialoruskim i ruskim janzjyках.

Stary litevski dzukski janzjyk i mloda slavianskia al'šenski janzjyk i vjčske gavenđe jest janzjykami vel'ki istoričny, etničny i janzjykovy vartosci. Te janzjyki jest bugactva dla litvinuv i slavuv. Te janzjyki nie chatnia janzjyki.

Te naša ruzdžona janzjyki dzukuv teras choo zniščic' fanatyki Pul'skieg, Litevskieg i Bialoruskieg panstvovych janzjukuv. Te panovia nia ucu našych dzieci na našych ruzdžonych janzjyках.

DROGIA LIUDZI! Nem pučebna školy na našych ruzdžonych janzjyках. Nem pučebna panstvova školy, v čhturych kulu pulova naučanis v staršykh klasach musi byc' na panstvom janzjyku Litvy i naša dieci mogliby pustampovac' v v'sistkia special'nosci Litevskich universitetuv.

Drogia ljudi Šchodni Litvy! Prosim lončicia du Tuvažystva slaviansku janzjyčnych litvinuv i spul'nia bronie naša ruzdžona gavenđu.

Prosim pisac' du naši redakciji.

Vis dėlto tai buvo įdomus ir prasmingas reiškiny s etnokultūri niu požiūriu, rodantis, kad tarp slavakalbių pietryčių Lietuvos gyventojų, nepaisant dešimtmečius trukusio lenkinimo ir rusinimo, nebuvo išblėęs lietuviškasis sąmoningumas.

Istorinis *post scriptum*

Kad geriau suprastume padėties to meto pietryčių Lietuvoje sudėtingumą, reikia kai ką prisiminti iš praeities. XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje lietuvių tautinio Atgimimo laikotarpiu, kurį vainikavo vasario 16-osios Nepriklausomybės Aktas, brendo modernioji lietuvių tautinė savimonė, buvo vaduojamasi iš prolenkiškų ir prorusiškų įtakų, įskaitant ir lenkų bei rusų kalbų dominavimą. Plečiantis lietuviškai kultūrinei veiklai, gausėjant spaudai, vyko Lietuvos visuomenės „lietuvėjimas“ bei „atlietuvėjimas“, apėmęs didžiąją lietuvių etninės teritorijos dalį. Nemažai lenkiškai kalbančių lietuvių, tarp jų ir kai kurie smulkesni bajorai, susivokė esą lietuviai tiek etninės kilmės, tiek ir istorijos bei pilietybės požiūriu, dėjosi prie tautinio judėjimo, bent jam neprieštaravo. Nors tuo pat metu didelė dalis lenkiškai kalbančių dvarininkų ir bajorų buvo priešiški tautinio atgimimo judėjimui.

Atgimimas, prasidėjęs Žemaitijoje ir Sūduvoje (svarus buvo Mažosios Lietuvos lietuvių veikėjų įnašas), plėtėsi rytų ir pietų kryptimis į slavakalbių gyventojų sritis. Didelės reikšmės turėjo tautinį susipratimą žadinanti nelegali lietuviška spauda, prasidėjusi 1883 m. Rytprūsijuose (Ragainėje, Tilžėje) ėmus leisti mėnraštį „Aušra“ („Ausra“). Vienas iš leidėjų buvo Jonas Basanavičius. Netrukus pasirodė ir daugiau lietuviškų laikraščių, bet jie sunkiai pasiekdavo rytinius ir pietinius Lietuvos gyventojus. Daugumos

jų kalba, kaip parodė ne tik lietuvių, bet ir lenkų mokslininkų tyrimai, buvo ne kas kita, kaip ilgai trukusio dalies dzūkų ir dalies aukštaičių gudėjimo bei lenkėjimo padarinys. Lenkų kalbininkės Halinos Turskos darbuose gan aiškiai aprašoma, kada kurioje Vilnijos krašto dalyje buvo pereinama nuo lietuvių kalbos prie gudų ar lenkų kalbų.

Per visą tautinio atgimimo laikotarpį ir vėliau, susikūrus 1918 m. nepriklausomai Lietuvos valstybei, į lenkiškai bei baltarusiškai kalbančius rytų ir pietų Lietuvos (Vilnijos) gyventojus buvo žiūrima kaip į nutautusius, bet dar nepaveiktus atgimimo bangos tautiečius, matant juos ilgalaikėje atlietuvėjimo, bent jau lojalumo Lietuvos valstybei perspektyvoje. XX a. pradžioje tai dar buvo iš tikro daugiau ar mažiau realu, nes buvo ne per daug nutolta nuo to laiko, kai daugelio lenkiškai kalbančių to krašto kaimų gyventojai dar galėjo prisiminti, kad jų seneliai kalbėjo lietuviškai.

Toks požiūris vyravo ir tarpukario Lietuvos viešojoje erdvėje. Tačiau visuomenės lietuvišumas nebuvo lengvas ir sklandus, jam buvo priešinamasi, jo tikslai tendencingai aiškinami. Šiam vyksmui daug dėmesio skyrė nacionalistinės pakraipos Lenkijos spauda. Kaip dabar joje kartais rašoma apie tariamą Lietuvos lenkų teisių ribojimą, taip ir tuomet buvo tvirtinama, kad Lietuvoje lenkai yra persekiojami.

Įdomu pastebėti, kad tokių tvirtinimų pagrįstumą tuomet neigė ir kai kurie lenkų mokslininkai. Kaip įrodymas gali būti tekstas, kuriame, remiantis istoriko J. Jokubovskio argumentais, rašoma, jog „sunku kalbėti apie lenkų persekiojimą, nes jų nėra Lietuvoje, yra tik sulenkėję lietuviai („spolszczeni litwini“)⁴. Taip apibūdinami tiek Vilniaus krašto, tiek ir kai kurių šiauriau Kauno esančių

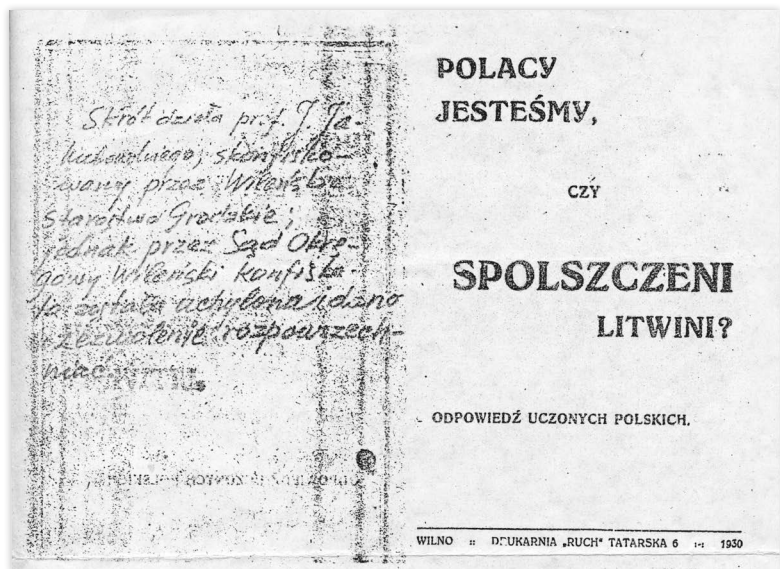
vietovių lenkakalbiai gyventojai. Jų kvietimas grįžti prie protėvių kalbos nėra joks persekiojimas (Polacy jesteśmy czy spolszczeni Litwini? 1930).

Šūkis „Mes be Vilniaus nenurimsim!“ – vienas iš tuometinių Lietuvos visuomenę vienijusių veiksnių ir valstybės užsienio politikos pamatų, išreiškė tikėjimą Vilniaus ir visos Vilnijos atgavimu, o ilgainiui ir atletuvėjimu.

Nedaug tepakitęs, nors ir detaliau neartikuliuojamas, toks požiūris išliko ir Sąjūdžio veikloje, taip pat ir Aukščiausioje Taryboje-Atkuriamajame Seime. Tačiau praėjus okupacijų dešimtmečiams, pietrytinių rajonų vietos gyventojų savivoka buvo jau smarkiai, vietomis negrįžtamai pasikeitusi lietuviškumo nenaudai. Tai suprantant, buvo norima ne tiek etniškai „atlietuvinti“ vietos gyventojus, kiek stabdyti tolesnį jų lenkinimą, ugdyti jų lojalumą Lietuvos valstybei, taigi – jų pilietinį lietuviškumą.

Visu rimtumu į tai atsižvelgiant, lenkiškai kalbantiems gyventojams buvo suteikiama galimybė apsispręsti ir steigti savas bendruomenes. Tai parodo 1989 m. lapkričio 23 d. priimtas Tautinių mažumų įstatymas. Apie tai buvo daug ir išsamiai rašoma lietuviškoje mokslinėje ir publicistinėje literatūroje. Paminėtini V. Čekmono (1990), L. Grumadienės (1991), Z. Zinkevičiaus (1991), B. Kuzmicko (1989) straipsniai ne tik lietuvių, bet ir lenkų bei rusų kalbomis.

Tačiau Sąjūdžio metu viešojoje erdvėje skambėję požiūriai sunkiai galėdavo pasiekti pietryčių Lietuvos slavakalbius gyventojus. Daugumos jų žinios ne tik apie gyvenamojo krašto, bet ir apie Lietuvos apskritai praeitį buvo labai menkos, be to, tendencingai pateikiamos. Prie to labai prisidėjo vietinė spauda, mokyklos, vietos administracija. Spaudoje nuolat blokuojami lietuvių, kartais ir

Esame lenkai ar sulenkėję lietuviai? Lenkijos mokslininkų atsakymas

lenkų kalbininkų bei istorikų tekstai apie šio krašto praeitį. Mokyklose Vilniaus krašto istorija tapatinama su Lenkijos istorija, teigiama, kad Vilnius ir visas šis kraštas yra „lenkų žemė“, kad čia visuomet buvusi Lenkija. Apie tai buvo galima perskaityti vietos lenkiškuose leidiniuose, rajoniniuose laikraščiuose. Kai kuriose mokyklose net dėstoma iš Lenkijoje išleistų vadovėlių, rengiamos viktorinos moksleiviams apie Lenkijos, o ne Lietuvos kultūrą ir istoriją.

Ignoruojama tai, ką šiais klausimais sako tiek Lietuvos, tiek ir Lenkijos istorikų ir kalbininkų tyrimai (Garšva, Gudavičius, Nikžentaitis, Valikonytė, Vidugiris 1987). Elgiamasi taip, tarsi neegzistuojant faktas, jog nuo tikrų lenkiškų etninių žemių ši kraštą skiria

šimtai kilometrų, o Vilnius visada buvo Lietuvos sostinė. Būtinybė išmolti valstybinę kalbą jos nemokantiems traktuojama kaip šio krašto „lituanizacija“. Net kalbos apie prieškarį Lenkijos valdžios vykdytą šio krašto gyventojų polonizaciją, prievartinę jų asimiliaciją yra laikomos lenkų tautinių jausmų įžeidimu. Tokia pat propaganda skleidžiama ir bažnyčiose, kuriose dažnai pamokslus sako atvažiavę iš Lenkijos šovinistiškai nusiteikę kunigai.

Su lietuvių kalbos pradimu buvo prarasta ir vietinė tautosaka, dainos, bylojančios apie tradicinį vietinį tapatumą. Tik daugelio pavardės išduoda lietuvišką kilmę. Dirbtinai kuriamas lenkiškas kultūrinis tapatumas pagal importuojamus iš Lenkijos kultūros, įskaitant ir tautosakinę, įvaizdžius ir elementus (pvz., tautinius drabužius, dainas, šokius ir pan.). Ignoruojamas Lietuvos kultūrinis paveldas, nedarant išimčių ir Lietuvoje kurtos bajoriškos kultūros įvaizdžiams. Tą patį rodo ir skirtinga istorinių įvykių bei asmenybių traktuotė. Kertinis nesutarimų akmuo – Vilniaus priklausomybės klausimas.

Dėstomos mintys visai nereiškia, kad, autoriaus manymu, būtų nepageidautina kultūrinės saviraiškos formų įvairovė, įskaitant ir tautinius skirtumus. Tokia įvairovė yra normalus demokratinės visuomenės reiškinys, suvokiant, jog daug kas „išsilygina“ (bent jau taip turėtų būti) pilietinio lojalumo lygmenyje. Formaliai tarytum taip ir yra, lenkakalbiai pietrytinių rajonų gyventojai yra Lietuvos piliečiai. Bet reali būklė yra kur kas sudėtingesnė.

Pagal tarptautiškai nusistovėjusią pilietiškumo sampratą vietos lenkai turėtų būti traktuojami ne kaip kitaip, o kaip lenkiškai kalbantys lietuviai, nes yra Lietuvos piliečiai. Tačiau vadintis lietuviais labai nenorima, įsitvirtino „Lietuvos lenkų“, kaip tautinės

mažumos (nors labiau tiktų tautinės bendruomenės) terminas. Bet ne visada sutinkama tapatintis ir su šiuo terminu, jam priešstatomas „tikrųjų lenkų“, taigi ne Lietuvos, o tokių, kaip „Lenkijos lenkai“, savivaizdis. Tuo yra atmetama šio krašto lietuviška praeitis, nors kartais ir neneigiama, kad kai kuriuose kaimuose seneliai kalbėjo lietuviškai. Lenkais save laiko dauguma kalbančiųjų „vietinė“ (tuteišių) kalba, suvokdami ją, kaip „prastą“ lenkų kalbą.

Šis klausimas yra geras pretekstas pasižvalgyti plačiau po Europą, kurioje matome visai kitokius atvejus. Kaip pavyzdys gali būti Suomija, kurioje yra nemažai švediškai kalbančių gyventojų, tačiau jie suvokia save kaip suomius, o ne „Suomijos švedus“, juo labiau ne „tikrus švedus“. Viename iš Belgijos pasienio su Vokietija rajonų (Eupene) yra vokiškai kalbančių belgų, bet ne „Belgijos vokiečių“ arba „tikrų vokiečių“ bendruomenė. Tokia yra europinė įvairiakalbių piliečių lojalumo savo valstybėms tikrovė.

Dėl to kyla rimtų abejonių – kokio lojalumo galima tikėtis iš Lietuvos piliečio, kuris savo tėvyne laiko ne ją, bet kitą valstybę, tapatina save su pastarosios piliečiais, į daugelį istorinių įvykių žiūri jos kai kurių, dažniausiai radikalių, politinių sluoksnių akimis?

Iš Lietuvos bajorų kilęs iškilusis lenkų poetas Česlavas Milošas (Czesław Miłosz), vertindamas taip pat bajoriškos kilmės teisininko Mykolo Romerio lietuviškąjį apsisprendimą, apie „lenkų mažumos“ laikyseną rašė: „niekas netrukdyt tai mažumai pripažinti Lietuvą savo tėvyne ir ginti teisę į savo kalbą kaip į vieną iš dviejų Lietuvos kalbų. Ne, jie laikė save lenkais, o savo tėvyne – Lenkiją“ (Miloš 1992).

Blaiviai vertinant dalies pietryčių Lietuvos gyventojų „lenkišką tapatinimąsi“, galima suprasti, kodėl pirmaisiais nepriklausomybės

metais, be kitų problemų, tiek daug rūpesčių kėlė pietryčių Lietuvos gyventojų integracija. „Šis kraštas gali integruotis į Lietuvą, bet gali ir išslysti iš jos tautiškai, kultūriškai, galiausiai valstybiškai. Pavojus didžiulis“ (Astas 2008), – buvo nuogaustaujama net praėjus keliolikai metų nuo Lietuvos valstybingumo atkūrimo. Tuomet mažai kam kėlė abejonių, kad tikrasis tokio „lenkų teisių“ gynimo motyvas yra noras atsiriboti nuo lietuviškojo atgimimo tikslų, priešintis integracijai, tęsti šio krašto lenkinimą.

Apie lenkų mažumos teises, tariamą jų varžymą Lietuvoje nemažai rašoma Lenkijos spaudoje, tai randa atgarsį ir kitose užsienio šalyse. Iš dalies tai sutampa su sovietinės propagandos pučiamu burbulu apie tautinių mažumų teisių pažeidimus Lietuvoje, kaip ir kitose Baltijos valstybėse. Bet, matyt, esama ir kitų šitokios propagandos šaltinių. Tačiau gyvenimas nestovi vietoje, dauguma šio krašto jaunimo jau gerai kalba lietuviškai, o kalbos mokėjimas yra reikšmingas lojalumo savo valstybei bruožas.

2016–2017

Literatūra

- Astas V., 2008. Kaip gyvuoji Vilnija? *Literatūra ir menas*, liepos 11 d.
- Butkus A., 1989. Autonomija – penktasis Lietuvos padalijimas. *Vakarinės naujienos*, rugpjūčio 4 d.
- Biveinis P., Kasperavičius A. P., 2007. Tautiniai santykiai Lietuvoje 1988–1992 metais. In: *Lietuvos istorijos studijos*, Nr. 20.
- Bubnys A., 1989. Skirtingai matoma praeitis. *Vakarinės naujienos*, rugpjūčio 29 d.
- Buchaveckas S., Misius K., 1991. Nelengva diskusija. *Voruta*, liepos 1–15 d.
- Buchaveckas S., 1992. *Šalčios žemė*, Vilnius: Mintis.

- Buchaveckas S., 1997. Lietuvos skaudulys. Dar kartą apie lietuvius ir lietuvių kalbą Pietryčių Lietuvoje. *Dienovidis*, vasario 7 d.
- Čekmonas V., 1990. Lietuvos lenkų tautinės savimonės vystymasis. *Voruta*, Nr. 15, gruodis.
- Čekmonas V., 1990. Raudonas polonezas. Jungtiniam orkestrui pagal užsakymą. *Gimtasis kraštas*, gruodžio 6–12 d.
- Čepaitis V., 2007. *Su Sąjūdžiu už Lietuvą. Nuo 1988 06 03 iki 1990 03 11*, Vilnius: Tvermė.
- Galiniš T., 1990. Trečioji Vilniaus golgota. *Voruta*, Nr. 11, rugsėjis.
- Garšva K., Gudavičius E., Nikžentaitis A., Valikonytė I., Vidugiris A., 1987. Lietuvos ir Baltarusijos TSR pasienio lenkų kilmė. *Gimtasis kraštas*, Nr. 39, rugsėjo 24–30 d.
- Gaučas P., 1990. Valstybės vyrai, pagelbėkite tautiečiams. *Respublika*, spalio 24 d.
- Gaučas P., 1993. Pietryčių Lietuvos švietimas 1945–1992 metais. *Lietuvos aidas*, gruodžio 14 d.
- Gaučas P., 1994. Lietuviškos mokyklos Pietryčių Lietuvoje 1988–1993 metais. *Lietuvos aidas*, rugsėjo 9 d.
- Grumadienė L., 1991. „Vietos“ kalba? *Voruta*, balandžio 16–30 d.
- Kaltenis V., 1989. Autonominės ambicijos. *Tiesa*, balandžio 11 d.
- Kalnius P., 1994. Armijos krajojovs reabilitavimą lems įstatai? *Lietuvos aidas*, sausio 5 d.
- Kuzmickas B., 1989. Reikia apsispręsti. *Atgimimas*, sausio 20 d.
- Lenkinimo politika Vilniuje*, 2009. Straipsniai ir dokumentai. Sudarytojas G. Šapoka, Vilnius: Žaltvykslė.
- Lietuva 1941 m. kovą: Amerikos diplomato pranešimas, 1996. *Naujasis židinys-Aidai*, birželis.
- Lietuvos istorija*, 2008, t. XII, d. I, Vilnius: Baltos lankos.

- Mackevičius J., 1992. Kaip tai buvo su lietuviais. *Mažoji Lietuva*, spalio 29 d.
- Makariūnas K., 1991. Vilniaus Lietuvos nerimas. *Voruta*, Nr. 9, 10, 17, 18, 19.
- Milosz Cz., 1992. Ginčo dėl enklavos ištakos. *Šiaurės Atėnai*, spalio 9 d.
- Petkevičiūtė G., Bačiulis A., 2007. Vilnija virsta rezervatu. *Veidas*, Nr. 19.
- Polacy jesteresmy czy spolszczeni Litwini? Odpowiedz uczonych polskich, 1930. *Przegląd Współczesny*, marzec.
- Račas A., 1993. Lenkų universitetas Vilniuje: idėją tikrina skirtingos nuomonės. *Lietuvos rytas*, birželio 18 d.
- Radžvilas V., 2014. Autonomizmas šiandien. *Nepriklausomybės sąsiuviniai*, Nr. 1.
- Solidarność – Sąjūdis: początek strategicznego partnerstwa / Sąjūdis – Solidarność: strateginės partnerystės pradžia*, 2010, Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Sirutavičius V., 2009. Lietuvių – lenkų santykiai 1988–1990. In: *Lietuvių – lenkų santykiai amžių tėkmėje*. Istorinė atmintis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Sirutavičius V., 2014. Lenkų autonomijos problema. *Kultūros barai*, Nr. 7.
- Šaknys B., 1993. Šalčios kraštas: kaip gyveni, mokytojau? Tik nepalūškite. *Lietuvos aidas*, lapkričio 24 d.
- Šaknys B., Šimelionis I., 1989. Vilnijos lietuvių nerimas. *Literatūra ir menas*, rugpjūčio 5 d.
- Truska L., 1989. Kultūrinei autonomijai – taip, politinei – ne. *Vakarinės naujienos*, liepos 24 d.
- Valstybinės komisijos rytų Lietuvos problemoms išnagrinėti išvados, 1993. In: *Lietuvos rytai*. Straipsnių rinkinys. Sudarė K. Garšva ir L. Grumadienė, Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
- Zinkevičius Z., 1991. Lietuvių golgotos. *Voruta*, rugpjūčio 1–31 d.
- Zinkevičius Z., 1993. Nutautinimas. Kalbinė situacija Rytų Lietuvoje

praeityje ir dabar. *Dienovidis*, spalio 22 d.

Zinkevičius Z., 1998. *Kaip aš buvau ministru*, Kaunas: Judex.

Zinkevičius Z., 2013. *Lietuviai. Praeities didybė ir sunykimas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

Zizas R., 2007. Žudynių Kaniūkuose pėdsakais. In: *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.

Žilys J., 2014. Pietryčių Lietuvos regioninė autonomizacija 1988–1990 metais; Pietryčių Lietuvos regioninė autonomizacija 1990–1991 metais. *Nepriklausomybės sąsiuviniai*, Nr. 2, 3.

VAKARUOSE KAIMYNAS – IŠ RYTŲ. PRŪSIJOS NEBĒRA

Vakarų kaimynystė

Vakarinė Lietuvos kaimynė šimtmečiais buvo Vokietija, kuriai nuo Kryžiuočių ordino laikų priklausė nuo amžių jose gyvenusių vakarinių lietuvių ir prūsų žemės. Tai Mažoji Lietuva, Prūsų Lietuva (vok. Klein Litauen, Preussich Litauen, Provinz Litauen), kurios dramatiški praeities įvykiai yra gyvi lietuvių istorinėje ir kultūrinėje sąmonėje. Pakanka prisiminti darbus, kurie buvo nuveikti Mažojoje Lietuvoje kuriant lietuvišką konfesinę ir pasaulietinę raštiją, grožinę literatūrą, norminant lietuvių kalbą. Tai buvo esminės svarbos moderniosios lietuviybės kūrimosi veiksniai. Mažoji Lietuva visada buvo lietuvių suvokiama kaip natūrali Lietuvos – jei ne valstybine, tai etnine kultūrine prasme – dalis, o jos gyventojai – prūsų lietuviai, lietuvninkai – kaip lietuvių tautos dalis. Santykių su Didžiąja Lietuva požiūriu, šio krašto istorija buvo suvokiama kaip „neužbaigta“, atvira galimiems esminiams pokyčiams. Tokio suvokimo naudai byloja faktas, jog po Pirmojo pasaulinio karo, Vokietijai jį pralaimėjus, atsirado galimybė Lietuvai atgauti (1923 m.) šiaurinę Mažosios Lietuvos dalį – Klaipėdos kraštą, septynis šimtus metų buvusį Vokietijos valdžioje. Lietuva tą galimybę sėkmingai išnaudojo.

Baigiantis Antrajam pasauliniam karui, Mažosios Lietuvos (Rytprusių) padėtis ir ateitis kurį laiką buvo neaiškūs. Kai kurių

Lietuvos rajonų gyventojai galėjo nutuokti, kad tą kraštą ištiko tragiškas likimas, apie tai liudijo jau 1945 m. antroje pusėje ir vėliau po Lietuvos kaimus pasklidę besigelbstintys nuo bado vaikai („vilko vaikai“) ir pagyvenę žmonės. Netrukus keliuose pasirodė į rytus traukiančios vilkstinės vežimų, prikrautų baldų, virtuvinių rakandų, drabužių ir kitokio „karo grobio“. Visa tai matant, buvo daugmaž aišku, kas nutiko vakarų pusėje – ten nebėra kaimynės Vokietijos tokios, kokia ji buvo žinoma (nors pavadinimas dar ilgai išliko pasienio gyventojų, ypač suvalkiečių kalboje). Nebuvo aišku, kas bus toje erdvėje. Neilgai trukus, ėmė aiškėti – į ją kraustosi Rusija, ji ir tampa vakarine Lietuvos kaimyne. Bet tik geografine, ne valstybine prasme, nes tuo metu Lietuva, kaip ir visa Prūsija, buvo užimtos Raudonosios armijos, paverstos, nors ir skirtingo statuso, bet tik administraciniais sovietinės imperijos vienetais. Nebelikus Lietuvos valstybės kaip suverenaus valstybinio vieneto, nebeliko ir jos vakarinės kaimynystės klausimo.

Tas klausimas vėl iškilo į dienos šviesą, kai sovietinėje imperijoje ėmė skaidrėti politinė padangė, prasidėjo „pertvarka“, Lietuvoje susikūrė Sąjūdis. Kai Lietuva atkūrė savo valstybingumą, o imperija suiro, iš karto atsidūrėme prieš geopolitinį paradoksą – Lietuvos vakarinės valstybinės sienos klausimas virto sienos su Rusija klausimu. Teko visu rimtumu svarstyti – ar Lietuvos saugumui nekelia pavojaus tai, kad mūsų šalis, išsilaisvindama iš SSRS ir geopolitiškai toldama nuo Rusijos, dabar yra jos „apeinama“ iš vakarų? Ar tranzito keliai, tiek ekonominiai, tiek ir kariniai, siejantys rusiškąjį anklavą su tikrąja Rusija, nebus kliūtis Lietuvos nepriklausomybės įtvirtinimui, tarptautiniam pripažinimui? Kaip bus su šio krašto lietuviškuoju kultūros paveldu, kokias galimybes turėsime juo rūpintis?

Dabartis ir praeitis

Visa tai buvo tuometinės dabarties, kartu ir ateities rūpesčiai, patraukę politikų, istorikų, publicistų dėmesį. Jų publikuotuose tekstuose – ne tik to krašto dabartinės būklės vaizdai bei svarstymai apie jo ateitį, bet ir gausu žinių apie pusšimčio metų senumo įvykius – sovietinės armijos veiksmus, užimant Rytprūsius, apie tragišką vietos gyventojų likimą.

Daug rašoma ir apie senesnę Mažosios Lietuvos praeitį, apie lietuvininkų kultūrinės aplinkos ir tautinės savivokos kaitą amžių bėgyje, pažymint, jog „Rytų Prūsijoje šimtmečiais vyko du priešpriešiniai procesai: natūrali ir prievartinė asimiliacija ir patriotinis kultūrinis pasipriešinimas. Pastarasis buvo itin vaisingas lietuvių literatūrai“ (Gineitis 1995: 203). Nušviečiama, kaip XIX–XX a. sandūroje pasireiškė Vokietijos valdomos Mažosios Lietuvos lietuvių atgimimo judėjimas, analogiškas daug platesniam ir toliau pažengusiam, Rusijai priklausančios Didžiosios Lietuvos lietuvių tautiniam judėjimui. Tuos judėjimus tuomet slopino tiek carinė Rusijos, tiek kaizerinė Vokietijos valdžia. Juos taip pat silpnino lietuvių vokiečių vienoje Nemuno pusėje ir rusinimas bei lenkėjimas – kitoje. Iš publikacijų taip pat aiškėja, kad didelė dalis Mažosios Lietuvos lietuvių buvo orientuoti į vokišką kultūrą, buvo „vos ne vokiečiai“ (Žalys 1993), tapatinosi su Vokietija, jos politinėmis jėgomis ir institucijomis. Vis dėlto nemaža dalis lietuvių nelaikė savęs vokiečiais, nors nenorėjo tapatintis ir su Didžiosios Lietuvos lietuviais (žemaičiais), suvokė savo savitumą, laikė save tiesiog „šišioniškiais“.

Nepaisant savivokos skirtumų ir kitokių nepalankių aplinkybių, buvo gyva ir bendrąją lietuviškąją tapatumą puoselėjanti idėjinė

tėkmė, kuriai atstovavo 1918 m. lapkričio 16 d. Tilžėje įsteigta Prūsų Lietuvos tautinė taryba, netrukus pasivadynusi Mažosios Lietuvos tautine taryba. Jos parengtame „Pašaukime lietuvininkams“ pabrėžiama: „Ten, kur Labguva, Vėluva, Įsrutis, Darkiemis, Goldapė tai vis yra lietuviški kraštai“ (Karaliaučiaus kraštas – baltų etninė teritorija 1997).

Itin svarbus Tarybos darbas buvo 1918 m. lapkričio 30 d. priimtas „Mažosios Lietuvos Tautinės Tarybos Aktas“, žinomas kaip Tilžės aktas. Jame, remiantis JAV Prezidento T. V. Vilsono (T. W. Wilson) paskelbta tautų apsisprendimo teise, reikalavimo forma kalbama apie „priglaudimą Mažosios Lietuvos prie Didžiosios Lietuvos“. Mažosios Lietuvos tautinę tarybą sudarė apie 50 asmenų iš įvairių krašto vietovių, tad jos atstovų pasirašytas Tilžės aktas buvo vietos gyventojų valios išraiška. Savaiame aišku, jog toks veiksmas nesiderino su nusistovėjusia vokiška pilietine tvarka, Akto signatarai, kaip ir kai kurie veiklesni Tilžės krašto lietuvininkai, vėliau nemažai nukentėjo nuo nacių.

Reikia pastebėti, kad Tilžės aktas neliko tik simboliniu veiksmu, „beverčiu popieriumi“, kaip dabar kai kas teigia. Jo signatarai buvo Klaipėdos sukilimo iniciatoriai, į kurį galima žiūrėti kaip į dalinį Akto įgyvendinimą. Aktu, kaip ir vėliau (1923 m. sausio 19 d.) priimta Šilutės Seimo deklaracija buvo remiamasi, argumentuojant Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos Respublikos teisėtumą. Tilžės akto priėmimo diena – lapkričio 30-oji – 1998 metų Seimo nutarimu paskelbta atmintina, kaip Mažosios Lietuvos prisijungimo prie Didžiosios Lietuvos diena (Mičiulienė 2013).

Tilžės aktas kartais yra nepagrįstai nuvertinamas, o kartais yra gretinamas su 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės

Mažosios Lietuvos tautinės tarybos aktas, pasirašytas Tilžėje.

1918 m. lapkričio 30 d.

Aktu, pažymint, kad abu šie aktai, paskelbti tais pačiais metais, išreiškė to meto tautiškai ir pilietiškai aktyvių lietuvių tautos sluoksnių politinę valią. Iš tiesų, tai be galo reikšmingi įvykiai modernios lietuviybės istorijoje, nepaisant to, kad ir vienas, ir kitas Aktas buvo įgyvendinti tik „iš dalies“ – tik šiaurinė Mažosios Lietuvos dalis – Klaipėdos kraštas „prisiglaudė“ prie Didžiosios Lietuvos, o pastaroji tapo nepriklausoma Lietuvos Respublika, bet laikinai be sostinės Vilniaus ir trečdaliao savo teritorijos.

Potsdamo linija

Vokietija neteko Rytprūsių 1945 gegužės 8 d., kai buvo pasirašytas ir įsigaliojo karą pralaimėjusio Reicho kapituliacijos aktas. Regiono kontrolę perėmė keturi sąjungininkai – SSRS, JAV, D. Britanija ir Prancūzija, tačiau praktiškai jis buvo sovietų kariškių rankose, buvo įsteigta Ypatingoji Kenigsbergo karinė apygarda.

Netrukus Vokietijos mieste Potsdame, buvusioje Prūsijos karalių rezidencijoje, Cecilienhofo rūmuose, buvo surengta konferencija (1945 m. liepos 17 – rugpjūčio 2 d.), kurioje valstybių nugalėtojų vadovai aptarė karo padarinius, Vokietijos būklę ir tolesnį likimą. Prūsija, kaip buvusi Vokietijos dalis, likviduojama, išvedama vadinamoji Potsdamo linija, dalijanti kraštą į dvi dalis: pietinė, buvusi Vakarų Prūsija, atiduodama administruoti Lenkijai, o šiaurinė, buvusi Rytų Prūsija, 1945 m. spalio 17 d. pavesta administruoti Sovietų Sąjungai. Šalys gavo tai, dėl ko jau buvo iki tol susitarusios ir spėjusios užimti (tiksliau – lenkai gavo tai, ką jiems perleido rusai). Linija nubrėžta nesiremiant jokiais etniniais bei istoriniais argumentais, neatsižvelgiant ir į vietovių geografinius ypatumus. Į sovietinio administravimo zoną įėjo ta

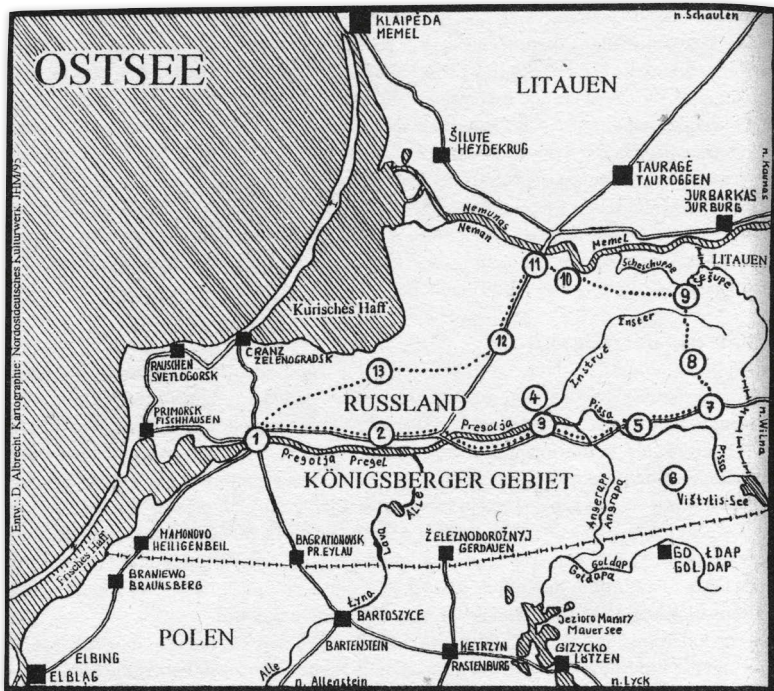
Prūsijos dalis, kuri nuo seno žinoma kaip Mažoji Lietuva, Prūsų Lietuva.

Potsdamo sutartyje rašoma, kad galutinis teritorinių klausimų sprendimas bus padarytas po 50 metų būsimoje Taikos konferencijoje, kurioje turėsianti būti sudaryta Vokietijos ir keturių sąjungininkų taikos sutartis. Tarptautinės teisės požiūriu, ji būsianti panaši į 1919 m. Versalio sutartį, kuria buvo užbaigtas Pirmasis pasaulinis karas. Sutartyje taip pat rašoma, kad Taikos konferencijoje JAV ir D. Britanijos Vyriausybės remia Sovietų pasiūlymą Karaliaučiaus srities klausimu.

Svarbu pabrėžti, kad Potsdamo sutartyje niekur nėra sakoma, kad šiaurinė Prūsijos dalis, vadinasi, Mažoji Lietuva, galutinai atiduodama Sovietų Sąjungai, kalbama tik apie laikiną krašto administravimą. Nepaisant to, SSRS AT 1946 m. balandžio 7 d. įsaku įsteigė minėtame regione pastovų administracinį vienetą – Kenigsbergo sritį (Kenigsbergskaja oblast'), kurią iš karto prijungė prie RSFSR. Po trijų mėnesių 1946 m. liepos 4 d. SSRS AT paskelbė naują, pagal tarptautines teisės normas neteisėtą įsaką, kuriuo jai laikinai administruoti pavestas Kenigsbergo (Karaliaučiaus) miestas pervardinimas į Kalininigradą, o Kenigsbergo sritis – į Kaliningrado sritį.

Lietuva tuo metu buvo okupuota sovietų kariuomenės, iš jos komunistų vadovų nebuvo, gal ir negalėjo būti kokių nors viešų reakcijų dėl tokio konferencijos sprendimo. Nors, kaip žinoma, istorikas P. Pakarklis, nuo seno kaupęs medžiagą apie Mažosios Lietuvos lietuviškumą, buvo pasirengęs ją panaudoti, siekiant, kad bent dalis krašto būtų priskirta Lietuvai.

Savo nuomonę dėl Potsdamo konferencijos rezultatų netruko pareikšti JAV lietuviai. Istorikas ir rašytojas Algirdas Gustaitis

SSRS administravimui pavesta Rytų Prūsijos dalis

laišku kreipėsi į JAV Prezidentą H. S. Trumeną (H. S. Truman), vieną iš svarbiausių – šalia Čerčilio (Churchill) ir Stalino – Potsdamo konferencijos dalyvių.

Laiške klausama: „Ar nei viena iš tų galybių nebuvo pasiūliusi šiaurinę Prūsijos dalį priskirti Lietuvai, deja, tada okupuotai SSSR?“

Mane buvo pasiekusios žinios, kad lietuvių delegacija, apsirūpinusi reikalingais dokumentais, jog šiaurinė Prūsijos dalis turi priklausyti Lietuvai, tenai buvo konferencijos laiku, bet rusai jiems neleido pasirodyti.

Nelaimei, po trumpų debatų, toji sritis buvo pavesta laikinai SSSR administracijai. Tokia padėtis tebėra ir šiandien.“

Į laišką atsakė sekretorė, apgailestaudama, kad JAV Prezidentas negali atsakyti į pageidaujamą klausimą ir pan. Tada laiško tekstas buvo išsiuntinėtas kai kurioms užsienio spaudos redakcijoms lietuvių, latvių, estų, ukrainiečių, ispanų, vokiečių, anglų, lenkų kalbomis (Gustaitis 1993).

Tiesa, kaip pastebi Mažosios Lietuvos visuomenės veikėjas, teisininkas Martynas Brakas, Trumanas yra išreiškęs simpatiją Potsdamo sprendimų paliestiems Rytprūsių gyventojams, bet tai – jokia paguoda: „Mažosios Lietuvos lietuviui Potsdamas liks niekad neužmirštamą jo tėviškės tragediją lėmusiu veiksniu“ (Brakas 1995: 183).

Helsinkio konferencijoje (1975 m.) sovietų vadovai pasiekė, kad ta administravimo teisė būtų įteisinta po „sienų neliečiamumo“ paragrafo skraiste (Banelis 1992).

Etnocidas, rusinimas

Kalbant apie karo metų Mažąją Lietuvą (Rytprūsius), negalima nutylėti kai kurių dalykų. Tai buvo teitorija, į kurią, kaip į Vokietiją, pirmiausia įžengė Raudonoji armija. Kiekvieną jos kareivį ir karišką pasitikdavo pasienio užrašai: „Štai ji, prakeiktoji Vokietija“, „Prieš jus – fašistinio žvėries irštva“. Nuo pirmųjų dienų prasidėjo vietinių civilių gyventojų žudymas, moterų prievartavimai, plėšimai. Pradžia buvo padaryta 1944 metų spalio 9 dieną, kai Šilutės – Klaipėdos plentu traukiančius pabėgėlius užklupo 3-iojo Baltarusijos fronto tankų kolona. Civilių gyventojų vežimai netruko atsidurti po tankų vikšrais. Kiek tuomet žuvo niekuo dėtų žmonių, sunku pasakyti. Žudymai ir prievartavimai tęsėsi užimant kitas vietas

ir užėmus Kenigsbergą, net ir tada, kai mūšiai jau buvo pasibaigę. Toks elgesys iš dalies gali būti paaiškinama stichiškais pavienių kareivių veiksmais, prilygstančiais kariniams nusikaltimams. Bet svarbiausias veiksnys buvo Rytprūsioose kovojusio 3-iojo Baltarusijos fronto vadovybės su generolu Ivanu Černiachovskiu priešaky propaganda, kurią skleidė žurnalistas ir rašytojas Ilja Erenburgas. Tarp fronto karių buvo masiškai platinami jo sukurti propagandiniai lapeliai su raginimu „žudykite, narsieji ir šlovingieji raudonarmiečiai“ ir pan. (Vareikis 1991).

Sovietų kariai nebuvo informuoti apie tautinę Rytprūsių gyventojų sudėtį, nors sovietų vadovybė neabejotinai apie tai žinojo. Visi vietos gyventojai buvo laikomi fašistais. Per bombardavimus, mūšius ir žudynes išlikę gyvi, iškentę 1945-ųjų žiemos šaltį, badą ir ligas gyventojai – vokiečiai ir lietuvininkai – buvo išstremti iš savo gyvenamų vietų, deportuoti (daugiausia 1948 m.) į Rytų Vokietiją. Nemažai jų atsidūrė ir Sibire. Buvo vykdomas tikras etninis valymas, etnocidas. Į išstremtųjų vietą atkeliami kolonistai, daugiausia rusai, taip pat baltarusiai ir ukrainiečiai. Kiek vėliau ėmė atsirasti ir lietuvių, dėl įvairių priežasčių negalėjusių ar nenorėjusių gyventi gimtinėje. Kaip žinoma, grįžti į gimtinę kurį laiką nebuvo leidžiama buvusiems lietuvių tremtiniams ir politkaliniams – daug kas rinkosi Karaliaučiaus kraštą. Tai tęsėsi iki 1949 m., kai Jungtinės Tautos priėmė konvenciją, draudžiančią kolonizuoti užimtus kraštus. Bet buvo jau per vėlu; be to, konvencijos nebuvo paisoma, kraštas buvo ir toliau kolonizuojamas ir ištisai rusinamas. Ar išliko bent kiek vietinių lietuvininkų – nėra žinių. Atsikėlusiams lietuviams nebuvo leista turėti savo mokyklų, darželių, spaudos; vėliau padėtis pagerėjo.

Karaliaučiaus katedros griuvėsiai 1956 m.

Paminėtina, jog ne ką geresnis likimas laukė ir vokiečių kilmės Lietuvos piliečių, kurių didžioji dauguma buvo paprasti ūkininkai. 1945 m. gegužės 3-ioji – tragiška jų deportacijos pradžios diena. Visi jie buvo nugabenti į Tadžikiją, kur nuo nepakenčiamo karščio, bado, užteršto vandens prasidėjo ligos. „Jau pirmą mėnesį žmonės ėmė masiškai mirti“ (Peteraitis 2015).

Vienu metu buvo sumanyta į Kaliningrado sritį perkelti Pavolgio vokiečių autonominės respublikos (per karą panaikintos) vokiečius. Pradžia buvo padaryta, tačiau platesnio masto šis sumanymas neįgavo. Atsiradus galimybėms išvykti, dauguma vokiečių rinkosi Vokietiją, o ne Kaliningrado sritį. Be to, pastarosios vadovai rusai nelabai pageidavo atvykėlių, kaip galimų konkurentų.

Beatodairiškas krašto rusinimas pasireiškė pirmiausia tuo, kad visi vietovardžiai buvo pervardinami rusiškais. Lietuviškos ir prūsiškos kilmės vietovardžių naikinimas juos vokietinant vyko ir prieš Antrąjį pasaulinį karą, ypač naciams atėjus į valdžią. Vis dėlto daug kur išlikdavo šimtmečius išsilaikę vietovių pavadinimų baltiškieji pradmenys. Sovietiniai pareigūnai visus vietovardžius keitė rusiškais, neatsižvelgdami į jokią tradiciją (pvz.: *Tilžė – Tilsit – Sovetsk; Labguva – Labiau – Polesk; Vėluva – Wehlau – Znamensk; Pilkopiai – Pilkoppen – Morskojė; Stalupėnai – Stallupenen – Nesterovo, Krantas – Kranz – Zelionogradsk* ir pan.). Kartu buvo naikinama ir niokojama viskas, kas vokiška, negailint architektūros paminklų, miestų senamiesčių, siekiant suteikti kraštui rusišką charakterį, Karaliaučių verčiant rusišku sovietmečio miestu.

Nedaroma išimčių ir aiškinant krašto istorinę ir kultūrinę praeitį. Kalininigrado srities administracijos vadovas J. Matočkinas vizito Lietuvoje metu pabrėžtinai teigė, kad „Kalininigrado sritis – tai nuo amžių rusų žemė“. Didžiojoje sovietinėje enciklopedijoje – dar gražiau, joje rašoma, kad Rytų Prūsija yra senovinis Pabaltijo slavų (pribaltijskie slaviane) kraštas (Большая советская энциклопедия 1953). Prie viso to prisideda intensyvus krašto militarizavimas, paverčiantis sritį uždrausta karine zona, svarbia vakarine sovietų karine baze.

Lietuviški atgarsiai

Potsdamo konferencijai pasibaigus, lietuvių politinės organizacijos užsienyje, tikėdamos, kad tikrai įvyks jos nutarimuose minėtos taikos sutarties derybos, rašė kreipimuisi į JAV ir kitų Vakarų

šalių vyriausybes, reikšdamos Lietuvos pretenzijas į sovietams administruoti pavestus Rytprūsius.

Tuoju po konferencijos Amerikos Lietuvių Taryba 1945 m. rugpjūčio mėn. išsiuntė Valstybės Departamentui „Memorandumą dėl numatomo Karaliaučiaus ir kaimyninės srities perleidimo SSRS“, kuriame prašė atsižvelgti į tai, kad „kiekvienas teritorijos pakeitimas, apimęs Karaliaučiaus sritį, tiesiogiai liestų Lietuvos būsimą tarptautinį statusą“ ir kad nustatant tos srities galutines ribas, „rimčiausias dėmesys būtų skirtas gyvybiniam suverenios Lietuvos interesams ir gyventojų valiai“ (Brakas 1995: 188–189).

1946 m. lapkričio 6 d. Fuldos mieste (Vokietijoje) iš giminės išvartų lietuvininkų pastangomis buvo atkurta Mažosios Lietuvos Taryba, siekianti tęsti Mažosios Lietuvos Tautinės Tarybos (1918–1924) veiklą. Taryba paskelbė „Mažosios Lietuvos lietuvių deklaraciją“, kurioje rašoma: „Mes, Mažosios Lietuvos lietuviai – atstovai, remdamiesi Atlanto chartijos 3-uoju straipsniu, pakartotinai pareiškiame savo tvirtą valią atsiskirti nuo Vokietijos ir susijungti su savo tautos kamieniu bendroje Lietuvos valstybėje“. Versalio taikos sutartimi (1919 m.) tik iš dalies buvo patenkinti mažlietuvių reikalavimai – prie Lietuvos valstybės prijungtas vien Klaipėdos kraštas, už jos ribų liko pagrindinė Mažosios Lietuvos dalis. Kreipiamasi į demokratiškas pasaulio valstybes, protestuojant prieš Sovietų Sąjungos „pasikėsimus į Lietuvos žemes“, prieš krašto kolonizavimą rusakalbiais (Gliožaitis 1997).

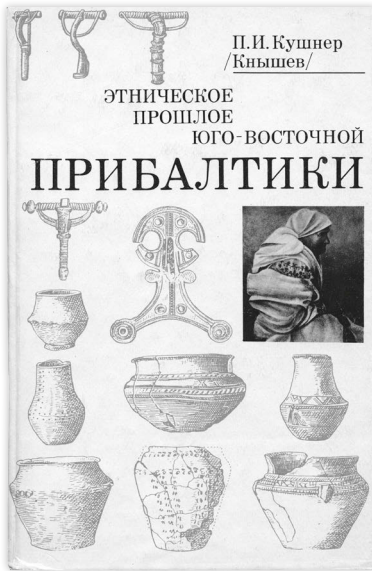
1947 m. sausio 15 d. Mažosios Lietuvos Tarybos prezidiumas paskelbė antrą Fuldos aktą, kuriuo kreipiamasi į demokratišką Vakarų pasaulį dėl Mažosios Lietuvos kolonizavimo rusais. Prašoma: „Pavesti Mažosios Lietuvos valdymą UN [Jungtinių Tautų]

komisijai ir vietos lietuviams leisti sukurti savo valdžią, kol bus įgyvendintas jos gyventojų reikalavimas šį kraštą sujungti su nepriklausomosios Lietuvos valstybe“. Taip pat prašoma: „Žiauriai naikinamos senos kultūringos Mažosios Lietuvos atstovams duoti galimybę pareikšti savo balsą tautų forumė“ (Gliožaitis 1997).

Mažosios Lietuvos Taryba iškelė Karaliaučiaus krašto gyventojų žudynių klausimą. Juo remdamsis, VLIK'as protestą dėl Rytprūsių gyventojų autochtonų genocido įteikė didžiųjų valstybių vyriausybėms. Deja, pastarosios – Sovietų Sąjungos karo sąjungininkės – į protestą nereagavo. Rytprūsių likimo klausimus kėlė ir Monrealyje (Kanadoje) 1953 m. įsteigtas Mažosios Lietuvos rezistencinis sąjūdis, telkęs ir atstovavęs JAV ir Kanados lietuvininkams. Ši organizacija 2005 m. nutraukė veiklą ir įgaliojimus perdavė 1989 m. Vilniuje įkurtai Mažosios Lietuvos reikalų tarybai. Pastaroji, be kitokios savo veiklos, paskelbė pareiškimą (Mažosios Lietuvos reikalų tarybos pareiškimai 1992), kuriame reiškiamas susirūpinimas dėl pavojaus visam regionui, kurį kelia vis didėjanti Kaliningrado srities militarizacija. Europos ir pasaulio politikai kviečiami nepalikti šio reikalo be dėmesio, raginami imtis žygių sustabdyti tolesnį militarizavimą, siekti šios srities demilitarizavimo.

Kušnerio (Knyševo) studija

Ar baigiantis karui sovietų vadovybėje būta ketinimų Rytprūsių ateitį susieti su Lietuva – klausimas nėra naujas, tačiau atsakymui trūksta tikslių duomenų. Esama žinių, jog karui baigiantis, bet dar gerokai iki Reicho kapituliacijos ir Potsdamo konferencijos, sovietų propaganda paskleisdavo žinių, esą reikia atitaisyti skriaudas lietuvių tautai ir grąžinti jai Kryžiuočių ir Vokietijos pagrobtas ir

I. Kušnerio (Knyševo) studija
„Pietrytinio Pabaltijo etninė praeitis“

prie Vokietijos prijungtas žemes. Buvo leista lietuviams rengti įrodymus apie tos srities lietuviškumą nuo senų senovės. Iš kai kurių jau anapilin išėjusių vyresniosios kartos inteligentų teko girdėti, kad, frontui artėjant prie Lietuvos, buvo rengiami Rytprūsių lietuviškų vietovių administracinio padalinimo

(apskričių ir pan.) planai. Tačiau per Potsdamo konferenciją ir po jos liautasi apie tai kalbėti.

Iš kitos pusės, išeivijos spaudoje pripažįstama, kad JAV veikusios lietuvių organizacijos nebuvo tinkamai informavusios šalies Prezidento ir Vyriausybės apie lietuvių tautai turinčias priklausyti buvusias prūsų žemes (Gustaitis 1993: 18).

Vis dėlto atrodo, kad vienu metu sovietinė vadovybė pasijuto netikra dėl sprendimo Karaliaučiaus krašto priklausomybės atžvilgiu, galbūt numanė, kad sąjungininkai gali pareikalauti rimtų įrodymų, pagrindžiančių Karaliaučiaus srities priskyrimą Rusijai. Priežastis netikrumui atsirado, kai 1951 m. JAV prezidento rinkimų kampanijos įkarštyje vienas iš pretendentų senatorius P. A. Taftas (Taft) į savo programą įrašė Teherano, Jaltos ir Potsdamo konferencijų sprendimų reviziją (Bakanienė 1993).

Tuo pretekstu SSRS Mokslų akademijai buvo duotas nurodymas parengti leidinį ir įrodyti, kad šiaurinė Rytų Prūsijos dalis yra lietuvių, taigi, vienos SSRS tautų etninė teritorija. Etnologas P. I. Kušneris (Knyševas) etnografinių, archeologinių, istorinių duomenų pagrindu parengė gerai dokumentuotą studiją – „Pietryčių Pabaltijo etninė praeitis“, kurioje neginčijamai įrodomas šio krašto lietuviškumas. Parodoma, jog dėl naikinimo ir nutautinimo išnyko ištisa tauta – prūsai, lietuvių nutautinimas vyko lėčiau. Pabrėžiama, kad Mažoji ir Didžioji Lietuvos yra vientisa etninė lietuvių teritorija, lietuviai – autochtonai, vokiečiai – kolonistai. Rengiant leidinį, Kušneriui talkino lietuvių istorikai P. Pakarklis ir J. Žiugžda (Кушнер (Кнышев) 1991: 173).

Tačiau 1952 m. padėtis pasikeitė, JAV prezidentu buvo išrinktas Dvaitas Eizenhaueris (Dwigt Eisenhower), neketinęs palaikyti savo varžovo Tafto programinių nuostatų. Pasikeitė ir sovietų propagandos akcentai, imta teigti, kad Kaliningrado sritis sukurta senose Pabaltijo slavų žemėse. Kušnerio knyga išimta iš mokslinių bibliotekų ir sunaikinta, išliko vos keli vienetai specialiuose bibliotekų fonduose. To pakako, kad knyga būtų išversta į lietuvių kalbą ir 1979 m. išleista Čikagoje, o 1991 m. „Minties“ leidykla Vilniuje išleido knygos rusišką variantą su prof. V. Mažiulio pratarme.

Sovietmečiu ir po jo

Sovietmečiu buvo bandymų Karaliaučiaus sritį ekonomiškai susieti su Lietuva. Yra žinoma, kad 1946 m. Lietuvos SSR Kompartijos vadas Antanas Sniečkus buvo iškviestas į Maskvą, kur Stalinas pasiūlė Karaliaučiaus (Kalininigrado) sritį prijungti prie

LSSR. Vėliau tokį pasiūlymą Lietuvai buvo pakartojęs SSRS Kompartijos CK ideologas M. Suslovas. Nei vienu, nei kitu atveju siūlymas nebuvo priimtas.

Nors nėra aiškūs nei siūlymų, nei atsisakymo juos priimti motyvai, galima neabejotinai teigti, jog Lietuvai, sukaustytai okupacinio režimo, prisijungti kraštą su beveik milijonu sovietizuotų rusakalbių gyventojų būtų buvę pražūtinga. Toks sujungimas būtų reiškęs ne mažlietuvių puoselėtą „priglaudimą“ prie Didžiosios Lietuvos, o tik pastarosios dar didesnę pajungimą ir rusinimą.

Panašių bandymų buvo ir vėliau. Kai 1957–1965 m. Sovietų Sąjungoje buvo kuriamos Liaudies ūkio tarybos, centralizuotą ūkio valdymo tvarką siekiant keisti teritorine, kai kurių Kaliningrado srities ūkio šakų valdymas buvo pavestas atitinkamoms LSSR ministerijoms. Radosi požymių, jog einama link laipsniško Kaliningrado srities ir Lietuvos SSR ūkio suliejimo. Viename užsienio leidinyje teko matyti žemėlapi, kuriame Lietuvos ir Karaliaučiaus krašto teritorijos pavaizduotos kaip vientisas ūkinis masyvas. Liaudies ūkio tarybų projektui nepasiteisinus, nutrūko ir pradėti kurti ryšiai. Galima pritarti nuomonei, kad „Rytprūsiai nebepriauginami prie Lietuvos, ir toks bandymas teduotų panašų į Jugoslavijos rezultatą“ (Patašius 1997).

Nutolus nuo rūsčios karo dienų realybės, Lietuvoje buvo susirūpinta to krašto lietuviškojo kultūrinio-istorinio palikimo išsaugojimu. Istorikas Povilas Pakarklis 1945–1948 m. surengė keletą ekspedicijų į Karaliaučiaus kraštą ir Laukstyčių (vok. Lochstaedt) pilies griuvėsiuose rado K. Donelaičio, M. Pretorijaus, kitų vertingų lituanistikos ir prūsistikos rankraščių, Prūsijos karalių paliepiamų lietuvininkams jų gimtąja kalba.

Paminklinis akmuo Kristijono Donelaičio gimtinėje Lazdynėliuose

1979 m. Tolminkiemyje (nuo 1946 m. - Čistyje Prudy) kaip Karaliaučiaus istorijos ir meno muziejaus filialas įkurtas Donelaičio memorialinis muziejus. Prieš tai Lietuvos valdžios ir visuomenės pastangomis bei lėšomis 1971–1979 m. atstatyta 1950 m. nugriauta evangelikų liuteronų bažnyčia, kurioje klebonavo didysis poetas. Pastatytas paminklinis akmuo Lazdynėliuose.

Srityje yra dar beveik 50 išlikusių pastatų, susijusių su lietuviams itin brangiais dalykais (Mažosios Lietuvos reikalų tarybos pareiškimas 1991). Lietuvos pastangos rūpintis jų priežiūra ne visada buvo sėkmingos, nors kai ką pavyko pasiekti, daug kas priklausė nuo Karaliaučiaus srities vietos valdžios.

1993 m. buvo pastatytas paminklas Herkui Mantui, bet jau kitais metais nugriautas, nors viskas buvo suderinta. Yra memorialinė

lenta Vydūnui Tilžėje (Sovietske), tačiau įrengti muziejų nepavyko – Lietuva savo lėšomis pastatė butus Vydūno namo gyventojams iškeldinti, tačiau reikalas nepajudėjo (Vasiliauskaitė 2005: 11). Reikšmingas teigiamas akcentas – Karaliaučiaus centre iškilmingai atidengtas paminklas Liudvikui Rėzai.

Taip pat pasirūpinta dėl Nemuno baseino, Kuršių marių ir Kuršių nerijos aplinkosaugos. Bet apie senuosius vietovardžius, bent jų priminimą, net negalėjo būti kalbos.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, kultūrinių ryšių galimybės ne pagerėjo, o kai kuriais atžvilgiais net pablogėjo. Mažosios Lietuvos lietuvių kultūros ir istorijos tyrimai ne kartą buvo palaikyti teritorinėmis pretenzijomis ir net kišimusi į vienos ar kitos valstybės vidaus reikalus (Kaunas 1993).

Karaliaučiaus krašte gyvena gan kompaktiška, apie 20 tūkstančių lietuvių tautinė mažuma, ilgai neturėjusi reikiamų kultūrinės ir dvasinės raiškos sąlygų. Lietuviai daug kartų raštu kreipėsi į srities vadovybę, Rusijos Federacijos valdžią, lygiagrečiai adresuodami laiškus ir Lietuvos vadovams. Jų prašymai iki šiol likdavo be atsako. Kaliningrado srities lietuvių bendruomenė buvo įregistruota tik po to, kai Lietuvos AT pirmininkas V. Landsbergis asmeniškai kreipėsi į Rusijos Federacijos prezidentą B. Jelciną (Stakišaitis 1993).

Tačiau lietuviškų mokyklų reikalai prasti. Tiesa, 1989 m. LSSR švietimo ministerijos mokyklų inspektoriaus Alfonso Kairio pastangomis Karaliaučiaus srities rusiškose mokyklose įsteigti keli lietuvių kalbos būreliai, kurių vadovams algas mokėti įsipareigojo Lietuva (Vasiliauskaitė 2005: 11), tačiau pasiekti, kad Tilžėje būtų pastatyta lietuviška mokykla ar Karaliaučiuje įsteigta lietuviška internatinė mokykla, nepavyksta.

Sutartis ir susitarimas

Lietuvos vakarinės kaimynystės klausimas buvo sprendžiamas paskutinėmis Sovietų Sąjungos gyvavimo dienomis bendrame tarpvalstybinių santykių su ja reguliavimo kontekste. Tai buvo pirmajai reikšmės reikalas nuo pat pirmų Lietuvos Nepriklausomybės dienų. Reali įvykių eiga ir Vakarų šalys ragino Lietuvą derėtis su SSRS, tuo tikslu 1990 m. liepos 5 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą „Dėl pasirengimo tarpvalstybinėms deryboms su TSR Sąjunga“, o liepos 11 d. nutarimu sudaryta 10 asmenų Politinio, teisinio ir diplomatinio pasirengimo deryboms su TSR Sąjunga komisija. Netrukus sudaryta ir derybų delegacija. Tačiau pasirengimas baigėsi konsultacijomis, derybos neprasidėjo, nes antroji pusė nebuvo joms nusiteikusi.

Padėtis pasikeitė patyrusio nesėkmę 1991 m. rugpjūčio pučo Maskvoje dienomis, kai SSRS formaliai dar egzistavo, tačiau išaugo Rusijos ir jos demokratiško lyderio Boriso Jelcino, ryžtingai pasipriešinusio pučistams, politinė įtaka. Demokratinei Rusijos valdžiai reikėjo politinės pagalbos, Lietuvai taip pat buvo svarbūs geri santykiai su Rusijos Federacija, reikalingas jos pripažinimas. Atsirado galimybė su Rusijos Federacija pasirašyti tarpvalstybinę sutartį,

1991 m. liepos 29 d. Vytautas Landsbergis ir Borisas Jecinas pasirašė „Sutartį tarp Lietuvos Respublikos ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų“. Lietuva ir RFSR pripažino viena kitą tarptautinės teisės subjektais ir suvereniomis valstybėmis. Kai kam atrodė, kad tai tarsi sutartis tarp dviejų sovietinių respublikų, užmaskuotu variantu grąžinanti mus į Sovietų Sąjungą. Todėl pririekė aštrių diskusijų Lietuvos AT-AS, kad sutartis būtų ratifikuota.

1991 m. rugsėjo 6 d. ir SSRS pareiškė atnaujinanti Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės pripažinimą. Buvo deramasi dėl SSRS kariuomenės iš Lietuvos išvedimo, kuris buvo baigtas 1993 m. rugpjūčio 31 d. (Stankevičius 2002: 44). Ši diena yra Lietuvos galutinio išsivadavimo data.

Ilgos ir sudėtingos buvo 1993 m. prasidėjusios derybos dėl Lietuvos – Rusijos sienos nustatymo. Sunkiausia buvo susitarti dėl sienos Vištyčio ežere, Nemuno žiotyse, Kuršių mariose, atriboti ekonomines zonas Baltijos jūros šelfe, kuriame yra naftos telkinys. Lietuvai teko 20 procentų Vištyčio ežero, vietoj turėtų 2 procentų. 1997 m. spalio 24 d. Lietuvos Respublikos prezidentas Algirdas Brazauskas Maskvoje pasirašė sutartį dėl sienos. 1999 m. spalio mėn. Lietuva šią sutarį ratifikavo. Rusija tai daryti neskubėjo.

Sutartyje su Rusijos Federacija slypėjo ir Lietuvos vakarinės kaimynystės klausimas. Tą pačią dieną Lietuvos Respublikos Ministras Pirmininkas G. Vagnorius ir RTFSR Ministras Pirmininkas I. Silajevas pasirašė „Susitarimą tarp Lietuvos Respublikos ir RTFSR dėl bendradarbiavimo ekonominėje ir socialinėje-kultūrinėje RTFSR Kaliningrado srities raidoje“. Susitarimas reiškė ir Lietuvos vakarinės sienos, tačiau kaip sienos su Rusija atkarpos patvirtinimą (Stankevičius 2013: 55). Tai – „grynas geopolitinis kuriozas“: su rytuose esančia valstybe Lietuva patvirtina savo sieną vakaruose.

Žvelgiant istoriškai, ta siena – tai ne kas kita, kaip ta pati Lietuvos siena su Vokietija, nepakitusi nuo 1422 m. Melno sutarties laikų. Šiame kontekste svarbu prisiminti, jog tą sieną patvirtino 1928 m. sudaryta, 1929 m. ratifikuota „Sutartis tarp Lietuvos Respublikos ir Vokietijos Valstybės sienos dalykams sutvarkyti“ (*Svarbiausios Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys...* 1995: 95–112).

Šia sutartimi Lietuvai buvo pripažintas Klaipėdos kraštas, tai reikšmingas faktas ir dabarties požiūriu. „Pastaroji turėtų tramdyti tuos Rusijos sluoksnius, kurie reiškia pretenzijas į Klaipėdos kraštą – esą jis atitekęs Rusijai po Antrojo pasaulinio karo kaip Vokietijos Rytprūsių dalis“ (Patašius 1997). Iki šiol ne retenybė išgirsti iš rytų ateinančią nuomonę – Lietuvai atsiskyrus, Rusija, esą, turinti teisę Klaipėdą „atsiimti“. Net labai aukšti Rusijos pareigūnai leidžia sau pamiršti, jog Klaipėdos krašto atėmimas iš Lietuvos 1939 m., kaip ir kitų Hitlerio anšliusų grąžinimas teisėtiems jų savininkams, buvo pagrįstas sąjungininkų nustatytu kriterijumi: „Aliantai pripažįsta Vokietiją tokioje teritorinėje apimtyje, kokia buvo 1937 m. gruodžio 31 d.“ Net M. Gorbačiovas kadaise, girdint šio teksto autoriui, yra pareiškęs galįs „uždėti leteną“ ant Klaipėdos, jeigu Lietuva atsiskiria (Kuzmickas 2006: 96). Tai primena, jog nėra geresnio būdo gintis nuo agresyvių kaimynų užmačių, negu tarptautinė teisė (Patašius 1997).

Mažosios Lietuvos reikalų taryba prie LR AT-AS Prezidiumo 1991 m. rugsėjo 6 d. padarė pareiškimą, pasirašytą Tarybos pirmininko Vytauto Šilo, dėl Lietuvos ir Rusijos Federacijos sutarties. Pareiškimе sakoma, kad sutartis yra labai svarbi Lietuvai, tačiau jos vertę menkina bendrame pakete esantis susitarimas dėl bendradarbiavimo Kaliningrado srities raidoje. „Šiuo susitarimu patenkinami ypatingi Rusijos interesai, o lietuvių istorinės atminties, srities lietuvių lietuviškumo išlaikymo interesai paliekami neapibrėžtumo būsenoje“. Susitarimas neatspindi ypatingo Lietuvos suinteresuotumo lietuvių istorinės atminties įamžinimu bei čia gyvenančių lietuvių lietuviškumo išlaikymo reikmių, tačiau užtikrina rusams rūpimų klausimų sprendimą Lietuvoje. Išreiškiamas

pageidavimas, kad Lietuvos Respublikos AT-AS turėtų paaiškinti, jog minėtas susitarimas neturi būti traktuojamas kaip suverenių teisių į šią užkariautą teritoriją pripažinimas Rusijai (Mažosios Lietuvos reikalų tarybos pareiškimas 1991).

Dar prieš pasirašant šį susitarimą, jo projektą kritiškai įvertino ir JAV lietuvių teisininkas Algimantas Gureckas. Savo pastabose šiuo klausimu (1991 m. birželio 21 d.) jis rašo: „Jei 1991 04 03 d. susitarimo projektas būtų priimtas ir pasirašytas, tai reikštų bet kurių teisių į šį kraštą atsisakymą ir jo pripažinimą Rusijai“. „Gal šis kraštas pasiliks Rusijai ir Lietuvai teks su tuo susitaikyti, bet tikrai būtų netikslinga mums patiems prie to prisidėti“ (Gureckas 1991). (Reikia pastebėti, jog tokius pareiškimus ir pastabas, teisingas istoriniu požiūriu, galėjo daryti visuomeninė organizacija ar privatus asmuo, bet ne Lietuvos Respublikos AT, nes tai būtų prieštaravę pagrindiniam susitarimo tekstui, darę susitarimą neįmanomą.)

Taikos konferencijos nebus

Taikos konferencijos, kuri buvo numatyta Potsdamo konferencijos dokumentuose, matyt, jau niekada nebus. Penkiasdešimt metų po karo buvo suėję 1995 m., bet niekas iš buvusių keturių sąjungininkių apie tai neužsiminė. Maskvos sutartis (oficialiai, Sutartis dėl Vokietijos klausimo galutinio suregulavimo), kurią 1990 m. rugsėjo 12 d. pasirašė keturios Antrojo pasaulinio karo nugalėtojos ir dvi Vokietijos valstybės, kartais vadinama „Du plius keturi susitarimu“, atvėrė kelią Vokietijos susivienijimui (1990 m. spalio 3 d.) ir išsprendė pagrindinius klausimus, kuriuos būtų tekę spręsti Taikos konferencijai. Maskvos sutartimi Vokietija visiškai ir galutinai atsisakė teisių į visas žemes, kurios neįėjo į buvusių

Vakarų bei Rytų Vokietijų ir Berlyno miesto teritorijas, taigi atsisakė ir Karaliaučiaus krašto, nors sutartyje apie šį kraštą nieko nekalbama.

Dėl to teisininkas Algimantas Gureckas pastebi: „Tačiau atsiskydama savo teisių ji jų neperleido nei Sovietų Sąjungai, nei Rusijai, nei jokiai kitai valstybei“. Tad pagal pastarąją sutartį, Sovietų Sąjunga turi teisę tik tą kraštą administruoti, bet suverenių teisių į tą kraštą neturi. Tas pats tinka ir Rusijai, nes Sovietų Sąjunga negalėjo ir negali jai perleisti daugiau teisių į tą kraštą, negu ji pati jų turėjo (Gureckas 1991).

Panašus požiūris išdėstytas ir Mažosios Lietuvos problemų konferencijos pareiškime (1993 m., Vilnius), pažymint, kad šiandien, jau nebeegzistuojant Sovietų Sąjungai, Potsdame pasirašytas laikino administravimo pavedimas jai neteko galios ir prasmės.

Žvelgiant į ateitį

Vokietijos atsisakymas teisių į buvusias Rytprūsių teritorijas, kaip jau minėta, nereiškė jų perleidimo Rusijai. To nepatvirtino ir jokia didžioji valstybė, tiksliau pasakius, istorikai neranda tai patvirtinančių dokumentų. Nepaisant to, Rusijos kolonija tapęs Karaliaučiaus kraštas – Kaliningrado sritis nuo pat karo pabaigos faktiškai buvo tvarkomas kaip integrali Rusijos dalis. Vis dėlto, tiek pačioje Rusijoje, tiek ir kitur, netrūksta nuomonių, kad krašto ateitis nėra aiški. Tokių nuomonių pagausėjo žlugus Sovietų Sąjungai, kartu ir mėginimų numatyti, koks srities statusas galėtų būti toliau, – toks, koks yra dabar, ar kitoks.

Netenka abejoti, kad tai labai priklausys nuo Rusijos politinio gyvenimo raidos, turint galvoje ir galimą Kaliningrado srities

visuomenės evoliuciją. Ją galėtų skatinti ekonominio ir kultūrinio savarankiškumo Maskvos atžvilgiu siekiai, taip pat kaimyninių vakarietiškos kultūros šalių poveikis ir patrauklumas, bendravimo su jomis plėtra, kiti veiksniai.

Esama požymių, kad srities valdžiai nelabai patinka būti laikomai tik eilinio, paklusnaus centrai Rusijos regiono nomenklatūra. Ji nori visus ekonomikos svertus laikyti savo rankose, vykdyti nepriklausomą biudžeto ir mokesčių politiką, užmegzti savarankiškus ekonominius ryšius su užsieniu ir pan. Tenka skaityti, kad ir kai kurie kiti Rusijos regionai (Uralo, Primorės) jau seniai puoselėja didesnio savarankiškumo siekius kaip galimybę patiems, be centro nurodymų, disponuoti savo gamtiniais resursais.

Srities administracijos vadovas J. Matočkinas, po 1991 m. rugpjūčio pučo į šį postą paskirtas paties B. Jelcino potvarkiu, užsienio žurnalistams pasakė, kad anksčiau ar vėliau gyvenimas privers priimti Baltijos respublikos idėją, nors ir kaip būtų stengiamasi šį procesą stabdyti (Degutis 1992). Kitu atveju, savarankiškumo idėjos turinys nusakomas taip: „Kaliningrado srities transformacija į Rusijos federacijos Baltijos respubliką, įgyjant jai savarankišką tarptautinio subjekto statusą“ (Лашкевич 1992). Svarstymų šia tematika ne kartą buvo girdima ir per užsienio radijo stotis. Kaliningrado srities kultūros fondo pirmininkas rašytojas Jurijus Ivanovas radijo „Deutsche Welle“ (1992 m. rugpjūčio 15 d.) žurnalistui yra pasakęs, kad bręsta idėja grąžinti miestui istorinį jo – Kenigsbergo – pavadinimą. Sritis gali virsti maža valstybe, ketvirta Baltijos respublika, susigrąžindama ir buvusį – Prūsijos – pavadinimą, o ne likti paprasta Rusijos Federacijos sritimi (autoriaus archyvas).

Tačiau neabejotina ir tai, jog kai kurie nesutarimai su Maskva dėl ekonomikos, dėl savarankiškumo visai nereiškia, kad srities vadybėje būtų galvojama apie atsiskyrimą nuo Rusijos. Priklausomybės ryšiai yra žymiai stipresni už rimto savarankiškumo motyvus. Daug ką lemia Rusijos kariuomenės buvimas srityje, pavirtusia Europoje labiausiai militarizuota teritorija. Kariškiai čia sudaro didelę gyventojų dalį, yra labai įtakingi, o ir vietos valdžia nelabai nori, kad kariuomenės skaičius mažėtų. Ko gero, baiminamasi kaimynų, nes tik būdamas Rusijos sudėtyje Kalininigradas gali išvengti Vokietijos, Lenkijos ar Lietuvos teritorinių pretenzijų, o dabartiniai srities vadovai – išsaugoti savo kėdes (Degutis 1992).

Karaliaučiaus krašto ateities klausimas patraukia ir kitų šalių autorių dėmesį. Amerikiečių teisininkas Reimondas Smitas (Raymond Smith), pagal tarptautinės teisės reikalavimus parengęs Kaliningrado srities statuso analizę, teigia, kad šios teritorijos priklausomybės problema būtinai iškils. Sprendžiant ją, prie apskrito stalo turėtų sėsti Vokietijos, Rusijos, Lenkijos, Lietuvos ir vietinių gyventojų atstovai. Mat visi jie gali pareikšti pretenduoją į šią teritoriją. Kadangi nė viena iš keturių valstybių neturi aiškiai pagrįstų pretenzijų į sritį, didžiausią galimybę spręsti srities likimą turėtų vietos gyventojai. Jų laisvas apsisprendimas tarptautinėje teisėje – pats stipriausias argumentas (Smith 1992).

Mažosios Lietuvos reikalų tarybos pirmininkas Vytautas Šilas taip pat pabrėžtinai teigia, kad negalima spręsti Karaliaučiaus krašto, tapusio Rusijos kolonija, ateities, neatsižvelgiant į senųjų gyventojų nuomonę. Kai kalbama apie kokių nors tautų teritorijų ateitį, visada pasidomima, ką apie tai mano vietos gyventojai (Šilas 1992).

Pravartu paminėti epizodą iš Gibraltaro istorijos. Ši vietovė, esanti Pirėnų pusiasalio pietuose, nuo 1704 m. yra Didžiosios Britanijos kolonija. Ispanija ne kartą kėlė šios vietovės atgavimo klausimą, britai dėl to 1967 m. ir 2002 m. surengė plebiscitus. Didžioji gyventojų dauguma pasisakė už tolesnį priklausymą Didžiajai Britanijai. Tačiau Jungtinės Tautos tokio jų apsisprendimo nepripažino, nes 1704 m. anglams užėmus Gibraltarą, visi senieji jo gyventojai išvyko arba buvo išvaryti, o dabartiniai gyventojai yra vėlesnių atvykėlių iš įvairių kraštų palikuonys ir neturi teisės nuspręsti jo likimą. Vis dėlto kolonijinis statusas Gibraltarui buvo išsaugotas, tačiau jis iki šiol yra įtemptų santykių tarp Ispanijos ir JK šaltinis (Gureckas 1974).

Analogiškai ir Karaliaučiaus krašto atveju, vietiniais gyventojais turėtų būti laikomi ne kolonistai rusai, bet ištremtieji, išblaškytieji vokiečiai ir lietuvininkai bei jų palikuonys. Tik klausimas, ar galėtų juos patraukti ir bent kiek sutelkti gan miglotas tikslas atkurti buvusią tėvynę – Prūsiją?

Pasigirsta ir nuomonių, jog perspektyvus būtų penkių valstybių – Rusijos, Vokietijos, Lenkijos, Lietuvos ir Švedijos kondominiumo variantas, galintis padėti Kaliningrado sričiai išeiti iš izoliacijos ir ekonominės stagnacijos. Pati Rusija turėtų pasirinkti: arba paversti anklavą ekonominiu-politiniu placdarmu, kuris palengvintų ir įtvirtintų ryšius su Vakarais, arba įteisinti ir sustiprinti Kaliningrado, kaip karinio „forposto“ vaidmenį, – 1994 m. balandžio 1 d. buvo rašoma Vokietijos laikraštyje „Die Zeit“ (Kumpfmüller 1994).

Jau minėtas Algimantas Gureckas kalba apie Prūsijos valstybę: „[g]eriausias Lietuvai sprendimas būtų atskira Prūsijos valstybė,

Baltijos sąjungos narys, o jei tokia sąjunga nebūtų sudaryta, kad ši valstybė turėtų kuo artimesnius ekonominius, politinius ir kultūrinius ryšius su Lietuva“ (Gureckas 1989).

Politologas Aleksandras Štomas siūlo Prūsijos kaip Baltijos valstybės, sutvarkytos pagal Šveicarijos modelį, variantą. Vokiečiai galėtų atgauti turėtąjį turtą, bet tik tie, kurie persikeltų čia gyventi. Gyventų keturios tautos – rusai, lenkai, vokiečiai ir lietuviai, būtų ir keturios kalbos. „Tai labai drastiška vizija, kurios realpolitikai nepriima, bet, manau, jog, kalbant iš pagrindų, yra vienintelis būdas išspręsti Rytų Prūsijos problemai taip, kad niekam nebūtų skaudu, ir kad niekas nenorėtų jokių revanšų“ (Štomas 1963).

Verta rimto dėmesio politikui Audriui Butkevičiui mintis, kad Kalininigrado sričiai kaip reta tinka laisvosios ekonominės zonos idėja, nes srities geopolitinė padėtis yra unikali, ji yra realus centras tarp Rytų ir Vidurio Europos. „Bet yra milžiniškas darbas – sukurti tokią zoną, sumažinti tenai Rusijos kariuomenę, pakeisti visą infrastruktūrą, kuri yra šiandien pritaikyta grynai kariniams tikslams“ (Butkevičius 1993).

Rusiškoje literatūroje minimi ir tokie variantai: sritis pertvarkoma į Baltijos vokiečių respubliką Rusijos sudėtyje; sritį pasidalina Lenkija ir Lietuva; sritis grąžinama Vokietijai. Pažymima, kad Rusija neturi perspektyvios strategijos srities atžvilgiu, išskyrus tvirtinimą, kad tai – neatskiriama Rusijos dalis (Зверев 1997: 73–74).

Skaitant išdėstytas nuomones dėl Karaliaučiaus krašto ateities, sunku nesuabejoti dėl to, kad jų autoriai daugiau išreiškia kai kurių suinteresuotų kaimynų greičiausiai per ankstyvus lūkesčius, negu nusako realiai galimos raidos kryptį. Vargu ar galima abejoti dėl to, kad srities statusas ir ateityje liks toks, koks yra dabar.

Sovietų Sąjungos žlugimas nieko nepakeitė: sritis, tapusi Rusijos Federacijos dalimi, pasidarė jai gal dar svarbesnė, negu anksčiau. Gausiai skaitomame Rusijos savaitraštyje „Literaturnaja gazeta“ buvo rašoma – srityje yra neužšąlantys giliavandeniai Baltijos jūros uostai, kurie ateityje gali kompensuoti rusų prekybinio ir karinio-jūrinio laivyno netektis Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje. Tvirtos Rusijos pozicijos šiame rajone leistų daryti esminį poveikį politinių ir strateginių aplinkybių formavimui visame Pabaltijyje, užtikrintų Rusijai tiesioginius kontaktus su Europos šalimis, aplenkiant Baltarusiją ir Pabaltijo respublikas (Квицинский 1992).

Tapusi vakarine, rytinė Lietuvos kaimynystė pakeitė ne tik bendrąją geopolitinę, bet ir geokultūrinę Lietuvos padėtį. Sunaikinta Prūsija, kaip savita baltiškos ir germaniškos kultūrų erdvė, nutrauktos šimtmečius trukusios kūrybinės tradicijos bei ryšiai, kurių atmintis, lietuviškoji-prūsiškoji jų pusė, jau seniai yra tapusi neatimama lietuviškojo istorinio ir kultūrinio tapatumo dalimi.

Belieka saugoti to krašto palikimą, kiek jo dar išliko, mokslo tyrimais, meninėmis ir kitokiomis kūrybinėmis interpretacijomis įtvirtinti jį dabarties pasaulio kultūros kontekste. Tai yra daroma, daugiausiai Lietuvoje (kaip pavyzdys galėtų būti paminėtas grafiko A. Každailio iliustracijų ciklas Petro Dusburgiečio „Prūsijos žemės kronikai“), Vokietijoje, šiek tiek ir Lenkijoje, suvokiant tai, kaip istorinės atminties ir kultūrinės atsakomybės priedermę. Kaip reikšmingą žingsnį ją vykdant, reikia paminėti Valstybinės lietuvių kalbos komisijos 1999 m. rugsėjo 30 d. priimtą nutarimą dėl Karaliaučiaus krašto tradicinių autentiškų lietuviškų ir prūsiškų vietovardžių vartojimo. Taip pat mūsų priedermė yra siekti, kad

senoje lietuvininkų ir prūsų žemėje nenyktų ir medžiaginiai palikimo pėdsakai, kad jie būtų saugomi ir prieinami.

Domėjimasis tuo palikimu duotų naudos ir kaliningradiečiams, jeigu, bręstant savarnkiškumo idėjai, būtų galvojama apie regiono istorinį ir kultūrinį savitumą, ieškant jo vokiškų, prūsiškų, lietuviškų šaknų. Labai praverstų, kaip jau minėta, P. I. Kušnerio (Knyševo) knyga apie pietryčių Pabaltijo etninę praeitį.

Tačiau dabartiniu ir, matyt, artimiausiu metu sunku to tikėtis. Rusų kolonistai nejučia ir neieško istorinio ir kultūrinio ryšio su žeme, kurioje gyvena. Valdžiai rūpi parodyti Rusijos karinio buvimo šio krašto istorijoje pėdsakus, tuo pagrindu yra kuriamas srities rusiško tapatumo modelis. Tai tampa ideologinio karo objektu, tenka paneigti prorusiškų autorių išvedžiojimus, kad Mažoji Lietuva buvo ne istorinė tautinė realybė, o tik vaizduotės regionas (Purvinas 2016 / 2017).

Istorijos slinktis permaininga, joje kai kas keičiasi, o kai kas kartojasi, nors ir kitokiais pavidalais – šimtmečius trukusį vakarietišką – teutonišką grėsmės Lietuvai šaltinį pakeitė rytietišką – rusišką. Dabar Lietuvos vakarinė siena, tapusi siena su Rusija, kaip kadaise siena su Vokietija, yra nesaugumo zona. Tarkim, kokie nors Karaliaučiaus krašte sutelktos rusų armijos generolai, iš tikrųjų ar tik apsimestinai, nepaklūsta savo aukštesnei vadovybei ir patraukia „gražinti Rytprūsiams“ Klaipėdos krašto. „Niekur pasauly nėra patogesnio placdarmo Želigovskio spektakliui pakartoti“ (Patašius 1997). Tokios galimybės suvokimas buvo viena iš aplinkybių, nuo pat pirmųjų Nepriklausomybės metų skatinusi galvoti apie būtinybę Lietuvai tapti NATO nare.

Literatūra

- Bakanienė D., 1993. Rusijos kolonija – lietuvių tautos etninė žemė. *Lietuvos aidas*, lapkričio 19 d.
- Banelis V., 1992. Reikia išsiaiškinti. *Tėviškės žiburiai*, vasario 18 d.
- Brakas M., 1995. *Mažosios Lietuvos politinė ir diplomatinė istorija*, Vilnius. Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Butkevičius A., 1993. Mes be Karaliaučiaus nenurimsim. (Pokalbis prie apskritojo stalo). *Amžius*, liepos 31 – rugpjūčio 6 d.
- Degutis R., 1992. Kaliningradas: laisva ekonominė zona ar ketvirta Baltijos valstybė? *Mažoji Lietuva*, Nr. 5 (143).
- Gineitis L., 1995. *Prūsiškasis patriotizmas ir lietuvių literatūra*, Vilnius: Pradai.
- Gliožaitis A., 1997. Apie neteisėto SSRS administracinio vieneto – LSSR – ribų nustatymą. *Voruta*, Nr. 47 (329).
- Gureckas A., 1974. Dėl Rytprūsių ateities. *Aidai*, Nr. 8, spalio.
- Gureckas A., 1989. Kliūtis kelyje į nepriklausomybę: nepriklausoma Lietuva ir Karaliaučiaus sritis. *Į laisvę*, Nr. 106.
- Gureckas A., 1991. Pastabos dėl Lietuvos ir Rusijos susitarimo 1991 04 03 d. projekto dėl Karaliaučiaus srities ir šios srities ateities klausimu. (Autoriaus archyvas).
- Gustaitis A., 1993. *Potsdamas ir Lietuva dega. Aštuoniomis kalbomis apie Lietuvą*. Sudarytojai ir leidėjai A. ir P. Sabaliauskai, Klaipėda: Rytas.
- Karaliaučiaus kraštas – baltų etninė teritorija. Mažosios Lietuvos reikalų taryba, 1997. *Lietuvos aidas*, Nr. 19.
- Kaunas D., 1993. Lietuvių mokslo ir kultūros interesai buvusioje Rytų Prūsijoje. *Atgimimas*, Nr. 30.
- Kumpfmüller M., 1994. *Amžius*, Nr. 13 (151).
- Kuzmickas B., 2006. *Išsivadavimas. Užsienio politikos epizodai 1988–1991*,

- Vilnius: Apostrofa.
- Mažosios Lietuvos reikalų tarybos prie LR AT Prezidiumo pirmininko pareiškimas, 1991. (Autoriaus archyvas).
- Mažosios Lietuvos reikalų tarybos pareiškimas, 1991 m. kovo 8 d. (Autoriaus archyvas).
- Mažosios Lietuvos reikalų tarybos pareiškimai, 1992. *Voruta*, kovo 25 d.
- Mažosios Lietuvos problemų konferencijos pareiškimas, 1993. (Autoriaus archyvas).
- Mičiulienė J., 2013. Apie Mažosios Lietuvos priglaudimą. *Lietuvos žinios*, lapkričio 28 d.
- Patašius A., 1997. Lietuvos sienos: rusiški vingiai. *Lietuvos aidas*, Nr. 152.
- Peteraitis E., 2015. Pamirštasis Lietuvos vokiečių genocidas. *Respublika*, gegužės 29 – birželio 4 d.
- Purvinas M., 2016 / 2017. Ar Mažoji Lietuva tebuvo mirasas? *Voruta*, Nr. 12 (830), gruodžio 31 d.; Nr.2 (832), vasario 25 d.
- Smith R., 1992. Status of the Kaliningrad oblast under international law. *Lituanus. The Lithuanian quarterly*, vol. 38, No. 1.
- Stakišaitis A., 1993. Kaliningrado sritis: tendencijos naujame geopolitiniame fone. *Atgimimas*, rugpjūčio 18 d.
- Stankevičius Č. V., 2002. *Derybos su Rusija dėl kariuomenės išvedimo iš Lietuvos*, Vilnius: Leidybos centras prie KAM.
- Stankevičius Č. V., 2013. *Sudėtingas Lietuvos derybų su Maskva kelias 1990–1992 metais*, Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija.
- Svarbiausios Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys 1918–1995*, 1997. Sudarė V. Sirutavičius, E. Nekrašas, R. Lopata, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Šilas V., 1992. Dėl lietuvių tautos teisių Karaliaučiaus krašte. *Voruta*, kovo 23 d.

- Štomas A., 1993. Mes be Karaliaučiaus nenurimsim. (Pokalbis prie apskritojo stalo.) *Amžius*, liepos 31 – rugpjūčio 6 d.
- Vareikis V., 1991. Žudynės prie Karaliaučiaus. *Mažoji Lietuva*, vasario 27 d.; *Dirva*, balandžio 11 d.
- Vareikis V., 2009. Klaipėdos krašto užėmimas: dokumentai prieš mitus. *3Kultūros barai*, Nr. 2.
- Vasiliauskaitė L., 2005. Karaliaučiaus mokyklos golgota. *Atgimimas*, liepos 15–21 d.
- Žalys V., 1993. *Kova dėl identiteto. Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m. / Ringen um Identität. Warum Litauen zwischen 1923 und 1939 im Memelgebiet keinen Erfolg hatte*, Lüneburg: Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk.
- Большая советская энциклопедия*, второе издание, 1953, т. 19, с. 426.
- Зверев Ю., 1997. Калининградская область России в новой системе геополитических координат. In: *Россия, Украина, Белоруссия*, Москва: Весь Мир.
- Квицинский Ю., 1992. Камо грядеши Калининград? *Литературная газета*, rugpjūčio 12 d.
- Кушнер (Кнышев) П. И., 1991. *Этническое прошлое юго-восточной Прибалтики*. Повторное издание, Вильнюс: Минтис.
- Лашкевич Н., 1992. Калининград – западный остров России. *Известия*, gegužės 13 d.

BALTIJOS KELIAS IR PROVERŽIS PER ŠIAURĘ

Skirtingai nuo nelengvai prasidėjusių kaimynystės santykių pietuose ir rytuose, šiaurės kryptimi santykiai klostėsi patikimai ir saugiai. Tai artimiausi kaimynai – Latvija ir Estija, taip pat toliau į šiaurės vakarus esančios Skandinavijos valstybės. Saugi kaimynystė šiaurėje buvo labai svarbi aplinkybė Lietuvos kelyje į Nepriklausomybę ir tarptautinį pripažinimą.

Pabaltijiečių sutarimas

Sklandžiai Lietuvos santykių su Skandinavijos šalimis pradžiai daug davė geras lietuvių, latvių ir estų tarpusavio sutarimas, pasireiškęs bendrais veiksmais ir pastebėtas pasaulyje vos tik susikūrus Pabaltijo šalių demokratiniams judėjimams.

Pamatai pabaltijiečių sutarimui buvo pakloti anksčiau – tarpukario nepriklausomybės laikotarpiu. Po Pirmojo pasaulinio karo paskelbusios nepriklausomybę Lietuva, Latvija ir Estija greit užmezgė viena su kita diplomatinius santykius ir jau 1919 m. pasikeitė nuolatinėmis atstovybėmis. Susitarė tarpusavio santykiuose kylančias problemas spręsti taikiai, derinti veiksmus tarptautinėje arenoje.

Verta prisiminti Baltijos valstybių delegacijų bendradarbiavimą Paryžiaus taikos konferencijoje 1919 m. Visas tris valstybes vieni-jo tokie patys tikslai – gauti tarptautinį teisinį nepriklausomybės pripažinimą, apginti nepriklausomybę ir valstybių sienas nuo rusų

bolševizmo, vokiečių imperializmo, Rusijos generolų, siekusių atkurti žlugusią imperiją. Palanki aplinkybė buvo tai, kad konferencijai vadovaujantys didžiųjų valstybių diplomatai į Baltijos valstybes žiūrėjo kaip į vientisą administracinę vienetą ir kėlė joms tuos pačius uždavinius – dalyvauti kovoje prieš rusų bolševizmą (Gaiagalaitė 2000: 35–36).

Nuo pirmųjų Nepriklausomybės metų buvo normaliai plėtojami tarpusavio ekonominiai ir kultūriniai ryšiai, einama politinės konsolidacijos linkme. Tačiau glaudesniai suartėjimui kliudė kai kurie užsienio politikos skirtumai, ypač Lietuvos konfliktas su Lenkija dėl Vilniaus. Ryga ir Talinas palaikė gerus santykius su Varšuva, ir manė, kad Lietuvos pastangos atgauti Vilnių neduoda ir neduos nieko gero, jos tik trukdo rimtesnei Lietuvos, Latvijos ir Estijos integracijai. Juo labiau, neleidžia sudaryti Baltijos valstybių ir Lenkijos sąjungą, kaip atsvarą galimai grėsmei tiek iš Vokietijos, tiek iš Sovietų Sąjungos.

Tad saugumo požiūriu tarpukario laikotarpiu nebuvo padaryta ko nors realiai reikšmingo. „Baltijos šalys nepakankamai ryžtingai siekė sąjungos ir tarptautinio saugumo garantijų. Susidūrusios su sunkumais, nuleisdavo rankas“ (Butkus 1993: 147).

Bet buvo ir teigiamų poslinkių. Tai raiškiai liudija 1934 m. rugsėjo 12 d. Ženevoje pasirašyta „Lietuvos, Estijos ir Latvijos santarvės ir bendradarbiavimo sutartis“, žinoma Baltijos Antantės (Entente Baltique, Baltic League) vardu. Svarbiausias sutarties tikslas buvo derinti trijų valstybių užsienio politiką, teikti viena kitai visokeriopą politinę ir diplomatinę pagalbą. Sutarties galiojimo laikas – 10 metų (*Svarbiausios Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys...* 1997: 120–125).

1939 m. gruodžio 10 d. Lietuvos, Latvijos ir Estijos atstovų susitikime buvo nuspręsta įsteigti žurnalą „Revue Baltique“, siekiant Baltijos valstybėms geriau pažinti viena kitą ir padėti pamatus glaudžiam politiniam, kultūriniam ir ekonominiam bendradarbiavimui. Deja, išleistas 1940 m. Taline ir išplatintas galėjo būti tik pirmas jo numeris. Antras, jau prasidėjus sovietų aneksijai, konfiskuotas, didžioji tiražo dalis sunaikinta.

Baltijos Antantės nuostatomis nebuvo lemta pasireikšti kriziniais 1939 m., kai, negalėdamos atsispirti SSRS spaudimui, Baltijos valstybės – Estija (rugsėjo 28 d.), Latvija (spalio 5 d.) ir Lietuva (spalio 10 d.) – sutiko su sovietinės kariuomenės dalinių įvedimu į jų teritorijas. Tai buvo visų trijų valstybių nepriklausomybės praradimo pradžia.

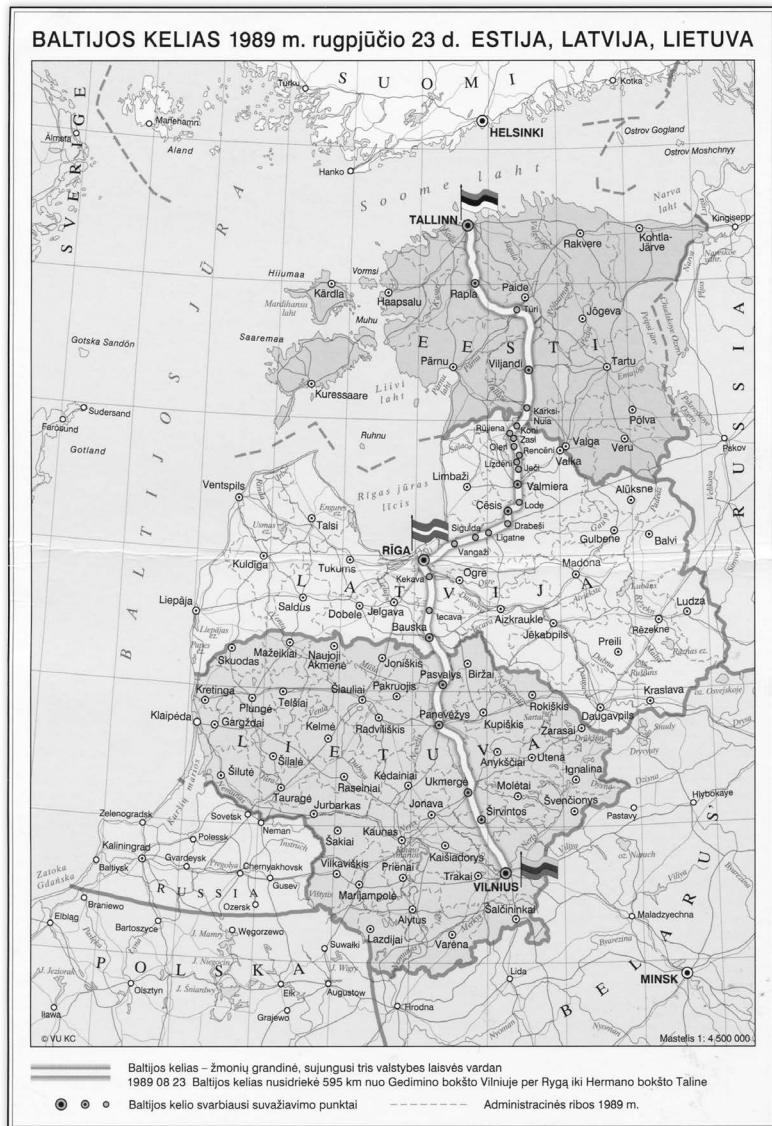
Karo metai, sovietų ir nacių okupacijos, didžiulės netektys ir kančios labai suartino Baltijos tautas. Atslūgus stalinistinėms represijoms, atsirado galimybių kultūriniam bendradarbiavimui, kuris vis intensyvėjo – periodiškai rengtos pabaltijiečių dailės parodos, teatro, kino festivaliai, menotyrininkų konferencijos, sporto varžybos, kiti renginiai. Neoficialioje aplinkoje nebuvo vengiama keistis ir politinėmis nuomonėmis. Bendravo žaliųjų organizacijos, 1988 m. rugsėjo pradžioje įvyko bendra Lietuvos, Latvijos ir Estijos žaliųjų protesto akcija Baltijos jūrai gelbėti.

Bendravo, politinius dokumentus rengė trijų tautų pasipriešinimo dalyviai. 1979 m. rugpjūčio 23 d. buvo pasirašytas „45-ųjų pabaltijiečių memorandumas“ – laiškas-kreipimasis į Jungtines Tautas, reikalaujant likviduoti Molotovo – Ribentropo slaptojo protokolo padarinius ir atkurti Baltijos valstybių nepriklausomybę. Dokumentas greitai pateko į Vakarus ir, padedant rusų disidentams, jau

1979 m. spalio mėn. buvo skaitomas užsienio radijo stotyse. Šis dokumentas tapo pretekstu ir pamatu Europos Parlamento rezoliucijai (1983 m. sausio 13 d.). Išsilaisvinimo tikslais bendravo ir užsienio šalyse gyvenantys išeiviai iš Baltijos šalių, paminėtina 1981 m. įkurta Amerikos baltų laisvės lyga (Baltic American Freedom League).

Gera kaimynystė ir tarpusavio supratimas buvo savaiame aiškūs dalykai. Todėl 1988 m. susikūrę trijų tautų demokratiniai judėjimai – pirmiausia Estijoje, netrukus Lietuvoje ir Latvijoje, – jau rado gerą socialinę ir kultūrinę aplinką ir plėtojosi, įgaudami bendras struktūrines formas. Tai galima nusakyti sausa faktų kalba. 1989 m. gegužės 13–14 d. Taline įvyko Lietuvos Sąjūdžio, Latvijos ir Estijos Liaudies Frontų atstovų konferencija, kurioje politiniams veiksams derinti buvo įkurta nuolat veikianti Baltijos Taryba. Priimta keletas svarbių dokumentų: Baltijos tautų teisių deklaracija; Estijos, Latvijos ir Lietuvos ekonominės nepriklausomybės deklaracija; Kreipimasis į Sovietų Sąjungos demokratines jėgas; Kreipimasis į valstybių – Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijų narių vadovus; Kreipimasis į Jungtinių Tautų Generalinį Sekretorių; dokumentai apie būsimąjį Baltijos valstybių bendradarbiavimą atkūrus nepriklausomybę (*Baltijos asamblėja* 1989).

Baltijos Tarybos posėdžiai vyko paeiliui Pernu, Cėsiuose ir Panevėžyje. Liepos 15 d. Pernu vykusiamame posėdyje buvo nutarta surengti masinę manifestaciją „Baltijos kelias“, skirtą prieš 50 metų pasirašytam Molotovo – Ribentropo paktui prisiminti ir pasmerkti, o kartu ir vieningam trijų tautų laisvės siekiui išreikšti. 1989 m. rugpjūčio 23 d. pasaulis stebėjo beprecedentę, puikiai koordinuotą akciją – automagistralėje Vilnius – Ryga – Talinas susikibusių rądomis trijų valstybių gyventojų grandinę.

Baltijos kelias 1989 m. rugpjūčio 23 d.

1989 m. lapkričio 11 d. Baltijos Tarybos posėdyje Cėsiuose buvo aptartos trijų tautų demokratinių judėjimų užsienio politikos problemos ir uždaviniai. Nutarta koordinuoti diplomatinę veiklą užsienio šalyse, pasiskirstyti veiklos sritis, numatyti veiklos vadinamosiose socialistinėse šalyse principus. 1990 m. sausio 14 d. posėdyje Pernu buvo aptariami rengimosi skelbti Nepriklausomybės atkūrimą būdai. Estams ir latviams svarstant, ar nereikėtų pradėti nuo referendumų, kam, kaip buvo manoma, pritartų ir M. Gorbačiovas, V. Landsbergis perspėjo nepakliūti į Gorbačiovo ruošiamus spąstus: „Jeigu skelbiate referendumą dėl atsiskyrimo, pripažįstate, kad esate teisėta SSRS dalis. Todėl ne atsiskyrimas, o Nepriklausomybė, tautos apsisprendimo teise“. Kaimynai, kaip žinoma, rinkosi savotišką „kompromisinį“ kelią, iš pradžių paskelbė „pusiau Nepriklausomybę“ (Kuzmickas 2006: 87).

Bendradarbiavimas tęsėsi ir Lietuvai 1990 m. kovo 11-ąją paskelbus Nepriklausomybės Aktą. 1990 m. gegužės 12 d. buvo įkurta trijų valstybių Baltijos Taryba – tarpparlamentinio ir tarpvyriausybinių bendradarbiavimo institucija (*Together...* 1992: 12).

Baltijos Tarybos veiklą skatino skandinavų Šiaurės Tarybos vadovai, jie buvo kviečiami kaip stebėtojai ir konsultantai į Tarybos sesijas. Vėliau, Šiaurės Tarybos pavyzdžiu, parlamentų ir vyriausybių bendradarbiavimas buvo atskirti, parlamentų bendradarbiavimui buvo įsteigta atskira institucija – Baltijos Asamblėja.

Tarybos ir Asamblėjos veikla stiprino Baltijos valstybių vienybę, ypač nacionalinio saugumo srityje. Vėliau ėmė aiškėti ir kai kurie skirtumai, tiksliau pasakius – bendrų regiono ir atskirų nacionalinių interesų skirtumai, bet tai netrikdė sutarimo dėl esminių dalykų.

Skandinavų pagalbos ranka

Pabaltijiečių demokratiniai judėjimai iš karto patraukė Vakarų Europos, pirmiausia – Skandinavijos šalių, žiniasklaidos ir politikų dėmesį. Skandinavai anksčiau, nei kiti Vakaruose, „vėl atrado Baltijos valstybes“, parodė, jog geriau, nei kiti, suvokia politinių permainų rytinėje Baltijos pakrantėje svarbą, ir ne tik Baltijos jūros regionui. Tai padėjo ir pabaltijiečiams „vėl atrasti Šiaurę“, nes atsivėrė galimybės po penkiasdešimties metų atskirties vėl laisvai bendrauti su šiauriniais kaimynais.

Pradžia buvo nelengva. Atskirų šiaurės valstybių politika pabaltijiečių siekių atžvilgiu buvo nevienoda, priklausė nuo vyriausybės politinio pobūdžio, santykių su Sovietų Sąjunga. Kai Danijos užsienio reikalų ministras Ufė Elemanas-Jensenas (Uffe Ellemann-Jensen) ir jo kolega iš Islandijos Jonas Baldvinas Hanibalsonas (Jón Baldvin Hannibalsson) 1989 ir 1990 m. nedviprasmiškai reiškė palankumą Baltijos valstybių nepriklausomybei, oficialioji Švedijos ir Suomijos laikysena buvo santūri ir gana skirtinga nuo Danijos pozicijos.

Švedijos Vyriausybės, o jos daugiausia buvo socialdemokratinės, per visus sovietinės okupacijos dešimtmečius, įskaitant ir „perestroikos“ laikotarpį, Baltijos valstybių atžvilgiu laikėsi sovietams palankios pozicijos. „Per pokario metus mes neprieštaravome užkariavimams kitapus Baltijos, nors labai garsiai protestavome prieš užkariavimus tolimiausiuose kraštuose“, – vėliau rašė švedų diplomatas (Freden 2010: 103).

Bet negalima nepaminėti ir kitokių faktų. Karo ir pirmaisiais pokario metais Stokholmas ne kartą buvo lietuvių, taip pat latvių ir estų, suvažiavimų ir konferencijų vieta. 1970 m. įkurtas Baltijos institutas (Baltiska institutet), 1980 m. – Baltijos studijų centras

Stokholmo universitete, kurių tikslas buvo skatinti skandinavų ir baltų bendradarbiavimą mokslo tyrimų bei kultūros srityse.

Tai išreiškė Švedijos visuomenės, pirmiausia – mokslo ir meno, palankų požiūrį į pabaltijiečius, tačiau valdžios laikysena keitėsi lėtai. Net ir Baltijos šalyse prasidėjus Atgimimui, užsienio reikalų ministras Stenas Andersonas (Sten Andersson), valstybės kabineto sekretorius Pjeras Šoris (Pierre Schori) kurį laiką laikėsi nuomonės, kad Baltijos valstybės nebuvo okupuotas, o nepriklausomybės siekia tik nežymios gyventojų mažumos. Kairiosios pakraipos politikai Baltijos tautų reikalu buvo pasyvūs ir nekalbūs (Freden 2010: 299).

Švedijos Vyriausybė, nors oficialiai laikėsi nešališkos pozicijos, vis tik nebuvo vien pasyvi stebėtoja to, kas vyksta Baltijos valstybėse. 1988 m. rugsėjo mėnesį Švedijos generaliniu konsulu Leningrade buvo paskirtas patyręs diplomatas, sovietologas Tomas Bertelmanas (Tomas Bertelman), turėjęs teisę išdavinėti lietuviams, latviams ir estams visas, taip pat misiją užmegzti nuolatinius ryšius su Baltijos valstybių naujosiomis politinėmis jėgomis. Tuo tikslu jis bent kartą per mėnesį apsilankydavo šių valstybių sostinėse, susitikdavo su demokratinių judėjimų nariais.

Tomo Bertelmano ir užsienio reikalų referento Sovietų Sąjungoje Hanso Olsono (Hans Olsson) iniciatyva 1989 m. buvo įsteigti „atramos punktai“ Baltijos šalyse – Rygoje ir Taline atidarytos pusiau oficialios Švedijos diplomatinės tarnybos-biurai. Jiems vadovauti paskirtas jaunas, labai veiklus diplomatas, jau cituotasis Larsas Fredenas (Lars Fredén), dažnai lankydavęsis ir Vilniuje.

Vilniuje toks biuras nebuvo įsteigtas, nors švedai jį buvo numatę, nes Lietuvos vadovybė nesutiko turėti įstaigą, kuri formaliai būtų siejama su generaliniu konsulu Leningrade – su Sovietų

Sąjunga. Tuo metu Baltijos valstybės formaliai dar priklausė Sovietų Sąjungai, švedų, kaip ir kitų užsienio šalių, diplomatai vykdavo į jas su sovietinėmis vizomis. Kai kada vizos nebūdavo išduodamos arba gaunamos pavėluotai. Nors minėtieji biurai buvo Švedijos diplomatinės misijos Sovietų Sąjungoje padaliniai, jų atidarymas Baltijos valstybėse buvo Stokholmo ypatingo dėmesio šioms valstybėms rezultatas.

1989 m. lapkričio mėnesį Vilniuje lankėsi Švedijos užsienio reikalų ministras Stenas Andersonas, jis susitiko su Kompartijos pirmuoju sekretoriumi Algirdu Brazausku ir Sąjūdžio lyderiu Vytautu Landsbergiu.

Į Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimą Stokholmas sureagavo iš karto. Užsienio reikalų ministras Stenas Andersonas kovo 12 d. paskelbė gan bendro pobūdžio sveikinimo kalbą. Kai kovo 15 d. Maskva pareikalavo, kad Lietuva atšauktų nepriklausomybės paskelbimą, o į Vilniaus gatves, siekdami įbauginti, išvažiavo sovietiniai tankai ir kitokia karinė technika, Švedijos ministras pirmininkas Ingvaras Karlsonas (Ingvar Carlsson) kovo 24-ąją kreipėsi į sovietų Vyriausybės vadovą Ryžkovą ir perspėjo dėl pasekmių, jei-gu prieš Lietuvą būtų panaudota karinė jėga. Tai buvo svarbūs kaimyniško dėmesio ženklai, nors nuo drąsesnių politinių pareiškimų buvo susilaikoma. Pirmosios vieno kito Lietuvos politiko kelionės, norint užmegzti politinio pobūdžio ryšius, buvo traktuojamos tik kaip privačios.

Kurį laiką panaši buvo Norvegijos ir Danijos vyriausybių pozicija. Danai, karo metais patyrę nacių okupaciją, gerai prisiminė ir savo nerimą dėl galimos naujos okupacijos, kai sovietų kariuomenė jau buvo užėmusi Bornholmo salą ir neskubėjo iš ten trauktis.

Tokia patirtis padėjo danams suprasti pabaltijiečių laisvės siekius, bet ir mokė atsargumo.

Paramą pabaltijiečių siekiams viešai reiškė pavieniai skandinavų parlamentarai. Tuos siekius nuo pat pradžių palaikė švedų dešinieji – ypač Moderatų partija, jos lyderis Karlas Biltas (Carl Bildt), teisingai numatęs Vidurio ir Rytų Europos politinės raidos kryptį.

Tuoj po Kovo 11-osios Švedijos ambasadorius Maskvoje Orjanas Berneris (Örjan Berner) ėmė kviestis į savo rezidenciją mūsų politikus pietų. Juose dažnai dalyvaudavo Lietuvos Vyriausybės nuolatinis atstovas Maskvoje E. Bičkauskas, keletą kartų teko lankytis ir šio teksto autoriui. Iš švedų pusės, be ambasatoriaus, dalyvaudavo ir daugiau asmenų.

Šeiminkus domino būklė Lietuvoje, santykių su Maskva perspektyva, Švedijos paramos ir kiti klausimai. Per vienus pietus (juose dalyvavo ir E. Bičkauskas) buvome supažindinti su Riksdago pirmininku Tage Petersonu (Thage Peterson) ir keliais parlamentarais. Jie aiškiai pasakė, kad Švedijos Vyriausybė Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimą laiko visiškai teisėtu, tačiau kol kas nenori viešai to pripažinti, ketina apsiriboti „tylia“ konkrečia pagalba, plėtoti ryšius įvairiose srityse, nes mano, kad tuo tarpu tai svarbiau negu politinės deklaracijos. Svarbiausius darbus dar turi padaryti patys pabaltijiečiai, sakė švedai. Pagalba turėjo būti grynai praktinio pobūdžio, be politinių užuominų, suderinama su sovietų skelbiamu viešumu ir atvirumu. Įvairioms bendradarbiavimo programoms ir projektams buvo skirta keli milijonai Švedijos kronų.

Oficialių pareiškimų buvo labai laukiama, tačiau ir konkreti pagalba buvo reikalinga. Susilaikymas nuo viešų pareiškimų, matyt, rodė, kad šiauriniai kaimynai, ir ne tik jie, tada dar nelabai tikėjo

Mitingas Stokholme, kalba Švedijos Riksdago narys Karlas Bildtas (Carl Bildt)

pabaltijiečių siekių sėkme. Nors, kita vertus, buvo suinteresuoti, kad įvyktų kaip tik taip, kad kaimynai rytuose būtų ne imperija, o trys nepriklausomos, demokratiškos valstybės. Švedijai tai buvo svarbu strateginiu saugumo, ekonominių ryšių, gamtosaugos ir kitais požiūriais.

Nors Švedijos Vyriausybė, kaip minėta, buvo santūri ir apdairi, šalies visuomenė nesivaržė viešai reikšti savo palankumą pabaltijiečių išsilaisvinimo siekiui. Su tuo negalėjo nesiskaityti ir Vyriausybė. Daug nuveikė Lietuvos draugai parlamentarai Karlas Bildtas, Gunnaras Hiokmarkas (Gunnar Hökmark), Andešas Bjorkas (Anders

Lietuvos viceprezidentas Bronius Kuzmickas šiandien prieš pietus atvyko į Švediją. Jo tikslas: sudaryti egzilinę vyriausybę užsienyje. Frihamne Kuzmickas susitiko su anksčiau į Švediją atvykusiu parlamentaru Emanueliu Zingeriu. /.../
Expressen, 1991 01 14

15

Laikraštis „Expressen“

apie B. Kuzmicko atvykimą į Švediją

Bjorck). Daugiausia jų pastangomis vienoje centrinių Stokholmo aikščių buvo pradėti rengti masiniai mitingai su lozungu „Mes palaikome baltus“.

Pirmą kartą į pirmadienio mitingą žmonės susirinko 1990 m. kovo 19 d., praėjus savaitei po Lietuvoje paskelbtos Nepriklausomybės. Mitingai vykdavo kiekvieno pirmadienio vidurdienį, juose kalbėdavo žinomi kultūros, meno, politikos asmenys, valdžios atstovai. Mitingus imta rengti ir kituose Švedijos miestuose. Jie vyko nuo 1990 m. kovo iki 1991 m. rugsėjo.

Parlamentiniai ryšiai

Neilgai trukus, Skandinavijos šalių parlamentų iniciatyva pradėjo megztis ryšiai su Baltijos valstybių parlamentais. Pirmoji Vilnių aplankiusi užsienio parlamentarų grupė buvo Danijos Folketingo delegacija, 1990 m. balandį atskridusi, kad savo akimis pamatytų, kas čia vyksta. Spalio mėn. lankėsi Šiaurės Tarybos delegacija, o lapkričio mėn. vėl Danijos parlamentarai, po to – Švedijos Riksdago moderatų partijos lyderiai – Karlas Biltas, Gunaras Hiokmarkas, Jonas Hafstriomas (Jonas Hafström).

Kaimyniška parama iš šiaurės tęsėsi, ryšiai plėtėsi. Jau minėtų Tomo Bertelmano ir Tagės Petersono iniciatyva Švedijos Riksdagas ėmė kviesti pas save pabaltijiečių parlamentarų delegacijas semtis

Švedijos užsienio reikalų viceministras Pjeras Šoris, Bronislovas Kuzmickas ir Emanuelis Zingeris – viename iš mitingų Stokholme 1991 m. vasario mėn.

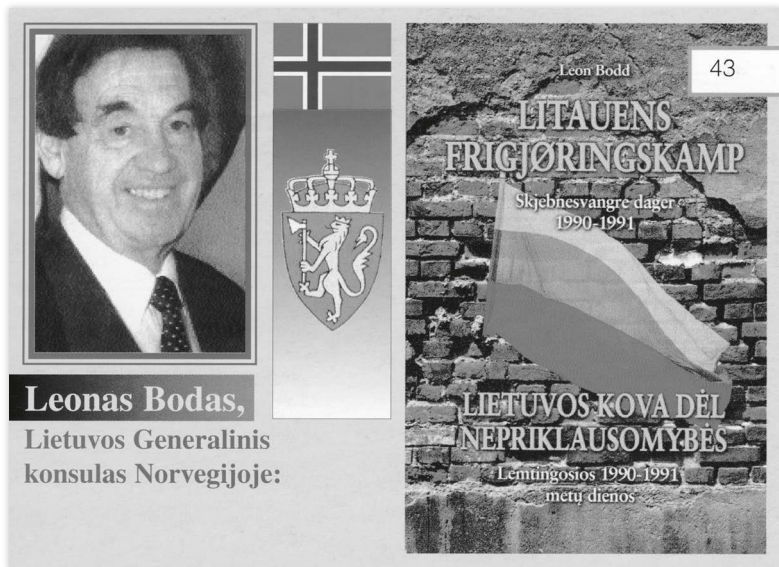
parlamentinio darbo patirties. Estijos, Latvijos ir Lietuvos parlamentarai lankėsi Riksdage po du kartus. Vėliau buvo kviečiami į kursus parlamentų darbuotojai.

Per pirmąjį apsilankymą, vykusį 1990 m. birželio mėn., lietuviai turėjo progą susitikti su Riksdago ir Švedijos Vyriausybės vadovais, nušviesti jiems politinę, socialinę, ekonominę Lietuvos padėtį, kalbėtis apie bendradarbiavimo galimybes. Švedus labiausiai domino Lietuvos ir SSRS derybų, ekonominės blokados, demokratėjimo, Baltijos šalių tarpusavio integracijos klausimai. Švedijos Ministras Pirmininkas Ingvaras Karlsonas per susitikimą pasakė, kad jo šalies Vyriausybė daro ir darys viską, kas galima, Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimui remti.

Švedijos Riksdago pavyzdžiu pasekė Norvegijos Stortingas – jame Lietuvos parlamentarų delegacija lankėsi 1990 m. gruodžio mėn. Lankymosi tikslas buvo toks pat – susipažinti su Norvegijos Parlamento struktūra ir darbu. Buvo sudaryta galimybė susitikti su Stortingo frakcijų nariais. Tarp jų Lietuvos reikalų supratimu ir aktyvia parama išsiskyrė dešinėsios partijos (Høyre) frakcija, kurios narys Ingvaras Godalis (Ingvar Godal) ne kartą lankėsi Lietuvoje. Užsienio reikalų ministras Torvaldas Stoltenbergas (Thorvald Stoltenberg) Vakarų valstybėse kėlė Baltijos valstybių Nepriklausomybės pripažinimo klausimą.

Osle advokatas Leonas Bodas (Leon Bodd), negailėdamas laiko ir jėgų 1990 m. spalio mėn., šalies Vyriausybės pritarimu, įsteigė Lietuvos Informacijos centrą ir tapo jo vadovu, vėliau buvo paskirtas Lietuvos Garbės konsulu. Norvegija, niekada nepripažinusi Lietuvos okupacijos teisėta, nuo 1938 m. neturėjo oficialių kontaktų su Lietuva, todėl jų atkūrimas buvo reikšmingas abiem šalims. Kadangi tokie konsulatai atlieka ir tam tikro rango diplomatinę funkciją, galima sakyti, jog Norvegija pirmoji užmezgė su Lietuva diplomatinio pobūdžio ryšius. Islandijoje Lietuvos Garbės konsulatą įsteigė ir jo vadovu tapo kalbininkas Jorundur Hilmarsonas (Jörundur Hilmarsson).

Lankymasis skandinavų šalių parlamentuose buvo pirmosios oficialios pabaltijiečių parlamentarų išvykos į Vakarų šalis, rodančios Baltijos valstybių pripažinimą parlamentiniu lygiu. Lemiamas argumentas buvo tai, kad Baltijos valstybių parlamentai buvo išrinkti demokratiškai. Net Maskva neginčijo, kad rinkimai Baltijos valstybėse įvyko teisėtai. Tad pabaltijiečių išsilaisvinimo kelyje pirmiausia įvyko „parlamentinis proveržis“ per šiaurę.

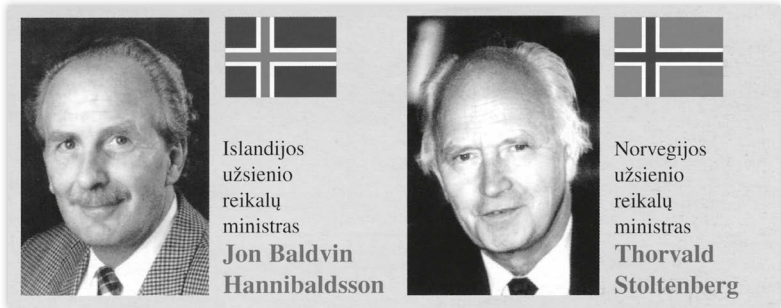

Lietuvos generalinis konsulas Norvegijoje Leonas Bodas

„Tylioji“ pagalba nuskamba garsiai

Skandinavų „tylioji“ pagalba nuskambėjo garsiai ir plačiai 1991 m. sausio 13 d. naktį ir rytmetį, kai sovietų kariškiai smurtavo prieš civilius gyventojus prie Vilniaus televizijos bokšto. Žinios apie tai tuoj pat pasiekė pasaulį per Skandinavijos šalių, daugiausia Norvegijos televiziją.

Sausio 13-osios naktį, kai sovietų tankai iš Šiaurės miestelio Vilniuje pajudėjo link centro ir Vilniaus Televizijos bokšto, Vytautas Landsbergis skambino į Oslą Leonui Bodui ir paprašė pranešti Norvegijos užsienio reikalų ministrui Torvaldui Stoltenbergui ir Islandijos užsienio reikalų ministrui Jonui Baldvinui Hanibalsnui, o per juos ir visam pasauliui, kas vyksta Vilniuje.

Islandijos ir Norvegijos užsienio reikalų ministrai

Veikiama buvo nepaprastai greitai. Norvegijos užsienio reikalų ministras T. Stoltenbergas tą pačią naktį susisiekė su savo šiaurės šalių kolegomis ir tarėsi, kokių veiksmų turi imtis atskira šalis ir šiaurės šalys bendrai. Tą pačią naktį ministras susisiekė su Norvegijos ambasadamis NATO, JT, taip pat su Norvegijos ambasada Maskvoje. Anksti ryte Norvegijos Vyriausybė jau iškėlė šį klausimą JT Sugumo Taryboje. Panašiai veikė ir Islandijos užsienio reikalų ministras J. B. Hanibalsonas.

Tad skandinavų politikų žaibiškos reakcijos dėka jau sausio 13-osios rytą pasaulyje sklido informacija apie naktį įvykdytą sovietų kariškių agresiją. Galbūt tai sulaukė sovietų vadovybę nuo tolesnių agresyvių veismų, informacija ir viešumas pasitarnavo kaip veiksminga atgrasymo priemonė. Pats L. Bodas turi pagrindo manyti, jog „perduodamas reikalingoms instancijoms Vyt. Landsbergio žinią, prisidėjau prie to, kad Aukščiausiosios Tarybos puolimo operacija tą naktį neįvyko“ (Bodd 2000: 56–58, 62).

Norvegijos premjerė Gro Harlem Brundtland (Brundtland) tuoj pat išsiuntė M. Gorbačiovui laišką, kuriame reiškė protestą dėl taikių

Šiaurės šalių kreipimasis į M. Gorbačiovą 1991 01 14

Šiaurės šalių vyriausybės ir jų tautos labai susirūpinę dėl įvykių Lietuvoje per praėjusią parą, kur jau yra ir žmonių aukų. Mūsų tautų vardu mes norime skubiai kreiptis į Jus, pone Prezidente, kad Tarybų Sąjungos vyriausybė ir ginkluotosios pajėgos nutrauktų tolesnį jėgos naudojimą. Konfliktą Baltijos šalyse galima išspręsti tik politinėmis priemonėmis. Todėl mes taip pat prašome Jūsų ir Tarybų Sąjungos vyriausybę atnaujinti pastangas, siekiant dialogo su Lietuvos, Latvijos ir Estijos vyriausybėmis.

Danijos ministras pirmininkas
Poulis ŠLIUTERIS

Suomijos ministras pirmininkas
Haris HOLKERIS

Išlandijos ministras pirmininkas
Steigrimuras HERMANSONAS

Norvegijos ministras pirmininkas
Gru Harlem BRUNDTLAND

Švedijos ministras pirmininkas
Ingvaras KARLSONAS

Šiaurės šalių kreipimasis į M. Gorbačiovą

žmonių žudynių Vilniuje, o Osle vyko protesto mitingai. 1991 m. vasario 7 d. Norvegijos užsienio reikalų ministras Torvaldas Stoltenbergas 47-joje Žmogaus teisių komisijos sesijoje Ženevoje teigė, kad „niekas negali pateisinti brutalaus karinės jėgos pavartojimo prieš beginklius žmones“.

Keitėsi ir Švedijos laikysena. Sausio 15 d. Riksdage vyko posėdis, skirtas solidarumo su Baltijos valstybėmis manifestacijai.

Ta proga buvo prisimenama ir apgailestaujama dėl kai kurių nemažonių praeities faktų – Švedijos Vyriausybė, bene vienintelė Vakarų pasaulyje, 1940 m. buvo pripažinusi Baltijos valstybių aneksiją. Be to, sovietams pareikalavus, iš karto jiems perdavė šių valstybių diplomatinį tarnybų pastatus, aukso atsargas, Švedijos uostuose stovėjusius jų laivus ir kitokį turtą. Iškalbingas ir faktas, kad pabaltijiečių pabėgėliai, daugiausia latviai ir estai, buvo išduoti sovietams, šiems to pareikalavus karo pabaigoje.

Pagalba plečiasi

Tragiškomis 1991 m. sausio dienomis Lietuvoje buvo rengiamasi pačiam blogiausiam. Galvojama apie Lietuvos Vyriausybės darbo tęstinumą egzilio sąlygomis kurioje nors Vakarų šalyje, jeigu Aukščiausioji Taryba ir Vyriausybė negalėtų tęsti savo darbo. Šią misiją vykdyti buvo įgalioti asmenys – šio teksto autorius Bronislovas Kuzmickas ir AT-AS Užsienio reikalų komiteto pirmininkas Emanuelis Zingeris. Jie nedelsdami išvyko šiaurės kryptimi. Atvykę į Stokholmą, iš karto nuskubėjo į gausų mitingą, galėjo pasisakyti, padėkoti švedams už pagalbą. Apie jų atvykimą ir apie įvykius Vilniuje rašė Švedijos spauda. Diplomatinę ir kitokią pagalbą jiems teikė Švedijos Užsienio reikalų ministerija, jos vadovai Stenas Andersonas ir Pjeras Šoris. Savo diplomatiniais kanalais jie parengė B. Kuzmicko vizitą į JAV ir Kanadą, su galimybe susitikti su tų valstybių vadovais, kongresmenais, spaudos atstovais.

1990 m. gruodžio 20 d. Šiaurės Tarybos užsienio reikalų ministras Kopenhagoje įsteigė Baltijos Informacijos biurą su atskiromis patalpomis lietuviškam, latviškam ir estiškam sektoriams. Lietuviškajam sektoriui vadovavo Dalius Čekuolis. 1991 m. sausio mėn.

Stokholme atidarytas Latvijos ir Estijos informacijos centras, kurio paslaugomis naudojosi ir lietuvių politikai. Centro atidaryme dalyvavo beveik visų Švedijoje akredituotų valstybių ambasadoriai. Buvo taip pat nuspręsta steigti Šiaurės Tarybos informacijos centrus Baltijos valstybių sostinėse.

1991 m. sausio pabaigoje, per oficialų Lietuvos parlamentarų vizitą Danijoje, jos užsienio reikalų ministras Ufė Elemanas-Jensenas (Uffe Ellemann-Jensen) šių eilučių autoriui leido suprasti, kad Lietuvos egzilinė Vyriausybė, jeigu to reikėtų, galėtų įsikurti jo šalyje. Be to, Danija, tuo metu jau būdama Europos Bendrijos ir NATO narė, stengėsi padėti Lietuvos, kaip ir Latvijos bei Estijos, pripažinimo reikalus įtraukti į Bendrijos narių užsienio reikalų ministerijų ir tarptautinių organizacijų darbotvarkes.

1991 m. vasario–kovo mėn. Baltijos valstybių parlamentų vadovai buvo pakviesti stebėtojų statusu į 39-ąją Šiaurės Tarybos sesiją Kopenhagoje. V. Landsbergis buvo užimtas kitais reikalais, teko vykti šios knygos autoriui. Sesijoje buvo suteikta galimybė pasisakyti ir Baltijos valstybių parlamentų vadovams, galėjome išdėstyti savo rūpesčius, vertinimus ir pageidavimus. Skandinavų parlamentarų pasisakymuose skambėjo ir žodžiai, smerkiantys agresyvią sovietų politiką Baltijos valstybėse.

Danijos Ministras Pirmininkas Paulas Šliuteris (Poul Schlüter) pažadėjo Baltijos valstybių nepriklausomybės klausimus kelti tarptautiniuose forumuose, net jeigu sovietų diplomatai bandytų tai blokuoti. Internacionalizuoti šiuos reikalus yra vienas iš būdų apsaugoti Baltijos valstybes nuo galimos Sovietų Sąjungos agresijos – teigė Danijos premjeras.

Ministras Ufė Elemanas-Jensenas pokalbio metu pasakė, jog

**Ruošiantis sakyti kalbą Šiaurės Tarybos 39-ojoje sesijoje Kopenhagoje
1991 m. gruodžio 28 d. Iš kairės: Estijos AT Pirmininkas Arnoldas Riutelis
(Arnold Ruutel), Latvijos AT Pirmininkas Anatolijus Gorbunovas,
Lietuvos AT Pirmininko pavaduotojas Bronislovas Kuzmickas**

jis tik ką grįžęs iš JAV, kur lydėjo Jos Didenybę Danijos Karalienę ir turėjo progą pasikalbėti su Prezidentu Džordžu Bušu (George Bush), Valstybės sekretoriumi Džeimsu Beikeriu (James Baker), Kongreso komitetų vadovais. Buvo kalbama ir apie Baltijos valstybių būklę. Prezidentas Bušas savo sveikinimo kalboje, tarp kitko, pasakė: „Dėkoju Danijai už Baltijos valstybių nepriklausomybės siekio palaikymą, jūsų pozicija yra ir mūsų pozicija“. Tai rodė, kad Danijos Užsienio reikalų ministerijos pozicija išreiškė ir daugelio Vakarų valstybių vyriausybių požiūrį.

Pažymėtinas ir toks skandinaviškos praktinės pagalbos veiksmas – Danijos URM pareigūnai pasirūpino, kad pabaltijiečiai – sesijos stebėtojai – gautų Europos Bendrijos valstybių vizas. Tai buvo ypatingas dėmesio ir supratimo ženklas, nes tuo metu užsienio valstybių vizas pabaltijiečiai galėjo gauti tik tų valstybių ambasadose Maskvoje.

Pabaltijiečių dalyvavimas Šiaurės Tarybos sesijoje neliko nepastebėtas Maskvoje. Oficialaus dienraščio „Pravda“ (1991 m. kovo 1 d.) straipsnyje „Kam reikalinga audra Baltijoje?“ rašoma, kad „pabaltijietiškos“ temos įtraukimą į darbotvarkę daugelis suvokė kaip kišimąsi į SSRS vidaus reikalus.

Pirmoji atkurtą nepriklausomą Lietuvos valstybę pripažino Islandija – 1991 m. vasario 11 d., antroji pripažino Danija – 1991 m. vasario 28 d., Norvegija tai padarė 1991 m. rugpjūčio 27 d., Švedija – 1991 m. rugpjūčio 27, Suomija – 1991 m. rugpjūčio 28 d.

Prisimenant praeitį, galima sakyti, kad Lietuvos ir Skandinavijos šalių santykių istorija kartoja: „tiek pirmąkart 1917–1918 m., tiek ir anąkart 1989–1990 m. atkuriant Lietuvos nepriklausomybę skandinavai buvo pirmieji, suteikę moralinę ir materialinę paramą mūsų valstybei“ (Grigaravičiūtė 2000: 125).

„Per pietus“ ar „per šiaurę“?

Baltijos šalių demokratinuose judėjimuose nuo pat pradžios reikšmingą vietą užėmė platesnės geopolitinės orientacijos klausimai. Pagrindinė kryptis nekėlė abejonių – atvirumas ir suartėjimas su Vakarų demokratiškomis ekonominės gerovės valstybėmis, atsiribojant bei tolstant nuo SSRS įtakos regiono, naikinant buvusios „geležinės uždangos“ palikimą. Tai nebuvo kuo nors originalu,

vakarietišką orientaciją tuomet deklaravo ne tik Baltijos, bet ir kitos pokomunistinės Vidurio Europos valstybės.

Bet reikėdavo galvoti ir apie konkretesnius variantus. Pirmaisiais nepriklausomybės metais užsienio žurnalistai ir politikai, be kitų dalykų, pasidomėdavo, kuriai – Vidurio ar Rytų – Europai Lietuva save priskiria, į kuriuos regionus politiškai ir kultūriškai orientuojasi, su kuriomis šalimis ketina daugiausia bendrauti. Aiškinant tai svečiams, tekdavo ir patiems kai ką geriau apgalvoti.

Suvokiant tą aplinkybę, kad Lietuva geografiškai yra tarp Vakarų Europos ir Rusijos, buvo akivaizdu, kad ji priklauso Vidurio Europos regionui, bet tuo pačiu ir Vakarų krikščioniškosios kultūros arealui, nors kai kada būdavo prievarta nuo to arealo atribota. Todėl ir dabar Lietuva savo ateitį sieja su vakarietiškąja Europa, tą siekį realizuoti kaip tik ir buvo vienas iš išsivadavimo motyvų.

Tačiau šį savaitę aiškų dalyką reikėjo dar tikslinti, kuria kryptimi – šiaurine ar pietine – mums pirmiausia būtų tikslinga ieškoti ryšių su Vakarų šalimis, tikintis supratimo ir palaikymo. Kartu plačiau apmąstyti Lietuvos padėtį šiaurės ir pietų, vakarų ir rytų kryptimis. Pagal žemėlapi Lietuva, kaip Baltijos jūros regiono valstybė, gali save laikyti ir kitų būti laikoma šiaurės šalimi, bet istoriškai ir kultūriškai jai artimesnis Vidurio Europos regionas. Praktiškai klausimas buvo toks: kuria kryptimi siekti proveržio į demokratišką Vakarų pasaulį – drauge su latviais ir estais per šiaurę, per Skandinavijos šalis, ar pietų kryptimi, kartu su Lenkija ir kitomis Višegrado šalimis?

Nemažai politikų ir inteligentų manė, kad geriausia partnerė Lietuvai galėtų būti Lenkija, sugebėjusi ir komunistiniais laikais būti „pusiau atvira“ ir gerokai vakarietiška. Turėjo reikšmės

ir istorinė, nors ne vienodai vertinama, atmintis – keletą amžių gyvenę vienoje valstybėje, lietuviai ir lenkai turėtų ir dabar vieni kitus gerai suprasti, vieni kitiems padėti. Taigi išvada – Lietuva yra daugiau Vidurio Europos, negu šiaurės šalis, todėl turi lygiuotis į šį regioną, pirmiausia – į Lenkiją, o Baltijos šalių bendrija esanti ne kas kita, kaip sovietmečio padarinys, „istorinė atgyvena“. Vienas šiaip jau įžvalgus politikas net pajuokaudavo, esą per šiaurę galima nukeliauti nebent tik į Šiaurės ašigalį. Bet pietinės orientacijos nenaudai bylojo ilgai trukęs santykių su Lenkija neaiškumas, Varšuvos politikų pasyvumas, delsimas ir tylėjimas Lietuvos siekių atžvilgiu.

Tačiau nemažai politikų, tarp jų ir šio teksto autorius, Atgimimo laikotarpiu ir po Kovo 11-osios palaikė šiaurinę Lietuvos orientaciją, apie tai ne kartą rašė spaudoje. Į šiaurę kreipė ir glaudus pabaltijiečių bendradarbiavimas, kurį skandinavai labai vertino ir skatino, kaip sektinus pavyzdžius minėdami darnius savo tarpusavio santykius. Vyko nelyginant kokios varžybos: šiaurė ar pietūs? „Vos ne kaip prieš trejetą amžių, kai Lietuva mėgino nutraukti orientaciją į pietus, Kėdainių sutartimi (1655 m.) glausdamasi prie Švedijos“ (Iešmantas 1997).

Tekdavo girdėti tvirtinimų, kad Baltijos tautos yra per daug skirtingos savo istorija, religija ir kultūra, kad galėtų sklandžiai bendradarbiauti, esą lenkai šiais požiūriais yra lietuviams artimesni, vieni kitus geriau pažįstame. Be to, gana panaši Baltijos valstybių ūkio specializacija sukels tarpusavio konkurenciją, varžybas dėl užsienio investicijų. Pastarsis požiūris atrodė gana racionalus, tačiau buvo nesunku suprasti, kad tokia ir panaši propaganda labai artima ateinantiems iš Rytų mėginimams sutrikdyti pabaltijiečių

tarpusavio supratimą. Svarus argumentas prieš tokius požiūrius buvo Skandinavijos šalių bendravimas, rodantis, kad panaši ekonominė specializacija nė kiek netrukdo daugelyje sričių glaudžiai bendradarbiauti ir pasiekti pažangos (Kuzmickas 1992).

Ryšiams su šiaurės šalimis plečiantis, tekdavo pagalvoti apie re-tai kada ateidavusį į galvą dalyką – lietuvių šiaurietiškumą. Aiškėjo, kad istorijos, kultūros ir mentaliteto požiūriais galima atrasti daug Lietuvos skirtumų ne tik nuo Skandinavijos šalių, bet iš dalies ir nuo šiaurinių baltiškųjų kaimynų. Lietuva istoriškai formavosi ne kaip jūrinė, o kaip kontinentinė valstybė, nuo Kryžiuočių ordino agresijos laikų atskirta nuo pamaro. Todėl negalėjo turėti išplėtotų prekybinių, kultūrinių ir kitokių ryšių nei su danais, nei su švedais. XVII–XVIII a. dinastiniai ryšiai (Vazų laikai) ir karai su švedais, jų priežastys ir padariniai – atskiras klausimas.

Lietuvai 1918 m. atkūrus Nepriklausomybę, atgavus dalį Mažosios Lietuvos (Klaipėdos kraštą), padėtis ėmė keistis. Su Skandinavijos valstybėmis buvo užmegzti diplomatiniai ryšiai, apsikeista diplomatinėmis tarnybomis, plėtėsi kultūriniai, prekybiniai ir kitokio pobūdžio ryšiai. Susikūrė Švedų – lietuvių draugija. Tautų Sąjungoje Švedijos politikai palaikė Lietuvą Vilniaus ir Klaipėdos klausimais. Tačiau sklandžiai besiplėtoją ryšiai nutrūko sovietinės okupacijos dešimtmečiais.

Danų politologas Olė Veveris (Ole Wæver), svarstydamas Šiaurės Tarybos galimybę plėstis į rytinę Baltijos jūros pakrantę, teigia, kad Latvija ir Estija yra šiaurietiškos, tuo tarpu Lietuvos istorija ir kalba neteikia daug argumentų laikyti ją „Šiaurės“ dalimi. Kita vertus, rašo autorius, kai skaitai Česlovo Milošo romaną „Isos slėnis“ (kuris yra Lietuvoje), jauti, kad tai yra ta pati gamta, tie patys

valstiečiai, ta pati mitologija, ta pati dienos ir nakties, lėtai virstančių viena kita, samprata. „Tai yra Šiaurė. Todėl galbūt Lietuva yra Šiaurės dalis“ (Waever 1991: 79).

Skandinavams Lietuva atrodė šiek tiek „egzotiška“ (katalikiška) šalis. Nepaisant to, pripažįstama, kad dabarties ir ateities požiūriu ne tiek svarbios istorinės ir kultūrinės tradicijos, kiek į ateitį nukreipti politiniai ir kitokie interesai. O Lietuvoje kaip tik buvo tikima, kad iš šiaurės šalių galima laukti politinio palaikymo. Taip ir buvo atkuriant Nepriklausomybę, taip pat daug ko galima pasimokyti socialiniu, ekonominiu požiūriais. Ypač svarbus saugumo motyvas – iš šiaurės šalių nekyla jokių grėsmių mūsų valstybės vientisumui, politiniam ir kultūriniam tapatumui. Tačiau nėra garantijų, kad tokių grėsmių kada nors negalėtų kilti iš pietų ir rytų.

Klausimas buvo keliamas taip – jeigu šiaurietiška tapatybė nėra mums „duota“ iš praeities, galime ją kurti ir ugdyti savyje, palaiškinti pačių skandinavų. Aptardamas „baltiškąją tapatybę (Baltic identity)“, jau minėtas Veveris pastebi, kad „tapatumas“ nėra statiška būseną, bet yra kuriamas, tai yra noras matyti tam tikrą savo priklausomybę. „Jeigu lietuviai netikėtai nori būti „šiaurietiški“ („Nordic“) ir jei mes visi norime būti „baltiški“ („Baltic“), tada turi būti atskleisti istoriniai ryšiai ir bendra kultūra“. Tam reikia iš naujo perskaityti istoriją, studijuoti kultūrą, bendrauti, siekti bendrų tikslų (Waever 1991: 80).

Tokia šiaurinė „grįžimo į Vakarus“ strategija teikė paskatų naujai pažvelgti į Lietuvos geopolitinę padėtį, į lietuviškąją tapatybę. Buvo prisiminta tarpukario Lietuvos profesoriaus Kazio Pakšto iškelta Baltoskandijos konfederacijos idėja. 1991 m. Panevėžyje įkurta Baltoskandijos akademija, kurios tikslas – vykdyti mokslo

tyrimus, plėtoti įvairiapusiškus Baltijos ir Skandinavijos šalių ir tautų ryšius, integruoti Lietuvą į šiaurės šalių kultūros erdvę.

Baltijos valstybių Nepriklausomybės atkūrimas pakoregavo ir Skandinavijos valstybių geopolitinę situaciją. Joje atsirado „baltiškąji dimensija“, davusi pagrindo galvoti apie Baltijos jūros regiono kaip savito Šiaurės Europos regiono plėtros perspektyvas. Tai tapo skandinavų ir Baltijos politikų bei mokslininkų seminarų ir konferencijų temomis. Bendrieji viso Baltijos jūros regiono šalių bendradarbiavimo klausimai buvo svarstomi parlamentiniu lygiu (Co-operation in the Baltic Sea Area 1992).

Sulaukė dėmesio ir kiti strateginio pobūdžio klausimai, tokie kaip Šiaurės Tarybos ir Baltijos Tarybos ryšių plėtros, trijų Baltijos šalių ir penkių Šiaurės šalių bendradarbiavimo (pagal formulę trys plius penki) perspektyvos (Mouritzen, Waever, Wiberg 1996: 214).

Buvo keičiamasi nuomonėmis dėl to, kad Baltijos šalys turi susitarti, kaip organizuoti savo tarpusavio santykius ir nuspręsti, kiek ir kaip jos nori būti susijusios su Šiaurės šalimis, o pastarosios turi įvertinti, ar Baltijos šalys yra pakankamai šiaurietiškos, kad bendradarbiavimas būtų konstruktyvus (Joenniemi 1994: 42).

Vyravo požiūris, kad jungimosi į platesnį europinį bendravimą kelias eina per regioninį bendravimą. Tad dalyvavimas Šiaurės šalių, kaip kylančio Šiaurės Europos regiono, struktūrose ir būtų Lietuvos, kaip ir dviejų jos Baltijos kaimynių, jungimosi į Vakarų Europos politines ir ekonomines struktūras pradžia (Biering 1993: 175).

Santykių su Skandinavijos šalimis plėtra rodė, kad bendraujame su ta laisvojo Vakarų pasaulio dalimi, kuriai iš tikro rūpi, kad Baltijos šalys taptų nepriklausomomis demokratiškomis valstybėmis. Tuo metu tai būtų buvę sunku pasakyti apie daugelį kitų

Vakarų politikų, kuriuos labiausiai domino, ar Lietuvos Nepriklausomybės siekis nepakenks M. Gorbačiovo politikai.

1990–1992 m. iki Lietuvos narystės ES ir NATO buvo dar tolika. Tačiau kelio į jas pradžia – proveržis per šiaurę į demokratišką Vakarų pasaulį, nepamirštant ir pietų krypties, buvo sėkmingas.

2017

Literatūra

Baltijos asamblėja: dokumentų projektai, 1989, Talinas.

Biering K., 1993. *The Baltic states on the International Scene: An Epilogue*.

In: *The Baltic states in International Politics*, Copenhagen: The Danish Institute of International Studies.

Bodd L., 2000. *Litauens frigjøringskamp. Skjebnesvangre dager 1990–1991 / Lietuvos kova dėl nepriklausomybės. Lemtingosios 1990–1991 metų dienos*, Oslo: Litografia.

Butkus Z., 1993. *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Co-operation in the Baltic Sea Area. Report from the Second Parliamentary Conference at the Storting, 1992. Oslo, April 22–24.

Freden L. P., 2010. *Baltijos šalių išsivadavimas ir Švedijos diplomatija 1989–1991 metais*, Vilnius: Versus Aureus.

Gaigalaitė A., 2000. Baltijos valstybių delegacijų bendradarbiavimas Paryžiaus taikos konferencijoje 1919 metais. In: *Lietuva ir pasaulis: bendradarbiavimas ir konfliktas*: tarptautinė konferencija. Vilnius, 1999 m. spalio 14–16 d., Vilnius: Vaga.

Grigaravičiūtė S., 2000. Lietuva ir Skandinavija XX amžiuje: sąveikos genezė. In: *Lietuva ir pasaulis: bendradarbiavimas ir konfliktas*: tarptautinė konferencija. Vilnius, 1999 m. spalio 14–16 d., Vilnius: Vaga.

- Iešmantas G., 1997. Gravitacija: pietūs ar šiaurė? *Lietuvos aidas*, vasario 6 d.
- Joenniemi P., 1992. The Future of Baltic-Nordic Relations: Towards Regional Partnership? In: *The Baltic Sea Area. A region in the making*. Oslo: Europa-Programmet.
- Kuzmickas B., 1991. Ar Lietuva šiaurės šalis? *Šiaurės Atėnai*, kovo 30 d.
- Kuzmickas B., 1992. Skandinaviškoji perspektyva. *Atgimimas*, sausio 23–31 d.
- Mouritzen H., Waever O., Wiberg H., eds., 1996. *European Integration and National Adaptation. A Theoretical inquiry*, Commack, N.Y.: Nova science publishers.
- Parliamentary conference on co-operation in the Baltic Sea Area*, 1991. Helsinki, January 7–9.
- Together. Council of the Baltic states. 1990–1992 documents*, ed. by V. Landsbergis, 1996, Vilnius: Lithuanian Institute of International Political and Economic Relations.
- Waever O., 1991. Culture and Identity in the Baltic Sea Region. In: *Co-operation in the Baltic Sea Region. Needs and Prospects*, ed. by P. Joenniemi, Tampere: Tampere Peace Research Institute.

PASAULYJE

EUROPOS SAJUNGOS ERDVĖJE

Vienas Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo motyvų buvo siekis išeiti iš prievartinio uždarumo, kultūrinės ir informacinės izoliacijos, grįžti į laisvų tarpvalstybinių santykių erdvę, iš kurios buvome brutaliai išplėšti. Grįžti į tą erdvę kaip visavertei suvereniai valstybei, oriai tautai su savo tikroju vardu, savo istorija ir kultūra, siekiais ir lūkesčiais. Norint šį tikslą realiai įgyvendinti, reikėjo kitų valstybių pripažinimo, atkuriant ir plečiant jau turėtus, mezgant naujus diplomatinis ryšius. Taip pat jungiantis į tarptautinius darinius su kitomis valstybėmis, dalyvaujant tarptautinėse organizacijose.

Šitokiais siekiais buvo paženklintas Lietuvos kelias į Vakarų liberalios demokratijos pasaulį, kuriame kaip strateginiai siekiniai buvo numatyta narystė ES ir NATO. Šie siekiniai kai kuriais pamatiniais aspektais apibrėžė valstybės ekonominę ir politinę raidą – „būtent siekis tapti ES ir NATO nare Lietuvai tapo stimulu, neleidžiančiu nukrypti nuo rinkos ekonomikos ir liberalios demokratijos kūrimo kelio. Be šio stimulo vargu ar mes dabar iš esmės skirtumės nuo savo rytinių kaimynų, ar būtume išvengę autoritarizmo pagundų ir t. t.“ (Kulakauskas 2005).

Klausimų daugiau nei atsakymų

Kelias į narystę ES nebuvo lengvas, reikėjo nuosekliai ruoštis, įvykdyti sudėtingas, reikalavimus atitinkančias reformas. Ta linkme

dirbo valstybės institucijos, ruošėsi ir visuomenė. Tai buvo prieštaringas vyksmas, viešojoje erdvėje galynėjosi skirtingos nuomonės, ginčijosi vadinamieji eurooptimistai ir euroskeptikai, net ir atviri stojimo priešininkai. Susikūrė net judėjimai – Europos judėjimas ir jam priešingas Nacionaldemokratinis judėjimas už nepriklausomą Lietuvą.

Pasirinkimo „už“ motyvacija buvo gan įvairi – noras užtikrintai atitolti nuo buvusios sovietinės erdvės, rūpestis dėl saugumo, lygiavertiškumo ir pripažinimo siekis, baimė likti „vieniems“, pastangos kurti valstybę pagal vakarietiškus europinius standartus. Savo vaidmenį atliko ir vakarietiškos gerovės visuomenės patrauklumas. Veiksmingas motyvas buvo pastangos ugdyti okupacijos pertrauktą, Vakarų kultūros vertybėmis grindžiamą tautiškumą.

Rimčiausias euroskeptikų argumentas plaukė iš narystės Europos Sąjungoje valstybės suverenumo apribojimų prilyginimo Nepriklausomybės praradimui, pasidavimui liberaliajam globalizmui, kosmopolitizmui. Buvo įtarinėjimų, kad narystę ES, kaip ir NATO, kažkas nori savavališkai primesti valstybės piliečiams, neklausiant ir neatsižvelgiant į jų nuomonę. Tai neteko pagrindo, kai 2003 m. gegužės 10–11 d. vykusio referendumo metu dauguma valstybės piliečių pasisakė už narystę ES.

Euroskeptikų teiginiuose slypėjo ir tikras rūpestis dėl valstybės suverenumo, dėl tautiškumo, bet netrūko ir informuotumo stokos, populistinio, su rytietišku atspalviu antivakarietiško. Gana įtartinai atrodė (ir iki šiol taip atrodo) ES prilyginimas SSRS – esą, ar tam išsivadavome iš vienos sąjungos, kad atsidurtume kitoje. „Beveik 50 metų mums buvo nurodinėjama iš Mastvos, dabar bus nurodinėjama iš Briuselio“ (Stoškus 2000). Lengva ranka į vieną

gretą statomi nesugretinami dalykai – sovietinis totalitarizmas ir vakarietiška demokratija. Nesusimąstoma dėl to, kad valstybės suvereniteto sąvoka nėra griežtai apibrėžta, ji turi keletą aspektų, todėl sunku pasakyti, koks turėtų būti „visiškas suverenitetas“. Labai norint, galima rasti argumentų, jog valstybės suverenumą tam tikru aspektu riboja kiekvienas didesnis tarptautinis įsipareigojimas.

Stoti į ES tuo metu rengėsi bemaž visos pokomunistinės Vidurio Europos valstybės, net vyko savotiškos neoficialios varžybos dėl pirmumo. Politikų debatuose, žiniasklaidoje buvo prognozuojama, kuriuo keliu ES planuoja plėstis į rytus – per šiaurę, tai yra, per Baltijos valstybes, ar labiau per pietus, siekiant Balkanus. Tylomis tarpusavy varžėsi ir trys „Baltijos sesės“. Galų gale, ES viršūnėse buvo padarytas optimalus sprendimas – nuo 2004 m. gegužės 1 d. ES narėmis tapo dešimt Vidurio Europos valstybių, tarp jų ir Lietuva. Kiek vėliau panašiai buvo ir rengiantis stoti į NATO. Kiekvienoje iš pokomunistinių šalių stojimas į ES buvo vertinamas kaip itin reikšmingas savos istorijos įvykis, žymintis gilų posūkį ir visos Europos naujausioje istorijoje.

Kurį laiką į europinę tautų bendruomenę, pradžioje vadintą Europos Bendrija, jungėsi tik viena žemyno pusė – Vakarų Europos šalys. Po anksčiau nurodytos datos vienijimasis apėmė jau „dvi Europas“, dešimtmečiais buvusias atribotas viena nuo kitos ne tik skirtingų politinių režimų, bet skirtingas ir daugeliu istorijos, kultūros, mentaliteto, pilietiškumo raidos ir kitų ypatumų. „Vidurio ir Rytų Europa kaip regionas nuo seno buvo civilizacijos požiūriu jaunesnė žemyno dalis. Lygiavertė partnerė nebuvo niekad. Tai turėjo realių pasekmių – ekonominių, politinių, be to, formavo vienoje pranašumo, kitoje – menkumo kompleksus“ (Cywiński 2004: 17).

Rytų – Vakarų skirtumus pokario laikotarpiu dar pagilino komunistinio valdymo Vidurio ir Rytų Europoje dešimtmečiai.

Galvojant apie besiplečiančios ES perspektyvą, buvo nesunku numatyti, jog sėkmė daug priklausys nuo to, kaip derės tarpusavyje, kiekvienas savaip keisdamasis, tie du europietiškamai – vakarietiškas ir rytietiškas, imti vadinti senąja ir naująja, „dvių pagraičių“ Europa. Pirmoji – tai senų demokratiškų tradicijų šalys, sukūrusios ekonominės gerovės visuomenės. Antroji – pokomunistinės Vidurio ir Rytų Europos šalys – „atgimstančių demokratių“, reformuojamų ekonomikų, palyginti žemo pragyvenimo lygio regionas. Jame europietiškas, matuojamas pagal vakariečių pasiekimus, visada buvo vertybė, o dabar, po komunistinio valdymo metų, tapo daugelio trokštama siekiamybe. Nebuvo abejonių ir dėl to, jog „abiejų Europų“ darniam sugyvenimui prireiks ne vieno dešimtmečio.

Įstojusi į Europos Sąjungą, Lietuva politiškai „grįžo į Europą“ (ir „Europa grįžo į Lietuvą“), bet rado joje jau kitokį, nei pradžioje buvo tikėtasi, europietiškamą, kuriam apibūdinti jau nelabai tiko prieškarinio politinės ir ekonominės galios, kultūros ir pažangos masteliai. „Vis dar gajus yra stabilios, aristokratiškos ir taurios Europos paveikslas“ (Dautartaitė 2008: 15).

Didžiosios Vakarų Europos valstybės, per šimtmečius įsitvirtinusios pasaulyje ne tik kaip civilizacijos nešėjos, bet ir kaip politinės, ekonominės, karinės galios bastionai, buvo jau praradusios žymią viso to dalį. Kolonializmo suirimas susiaurino ir kultūrinę Vakarų Europos įtaką, šimtmečius trukusią kultūrinio europocentrizmo nuostatą smarkiai keičia atvirumas kitoms kultūroms, jų lygiavertiškumo pripažinimas. Krikščionybės pagrindu susiformavusį

Europos kultūrinį vientisumą ardo daugiakultūriškumas, nuvertina vartotojiškumas, liberalusis sekuliarizmas. Visa tai Vakarų Europoje kelia nelengvai sprendžiamas daugiakultūrės visuomenės socialinės ir etninės integracijos problemas, kurių nebuvo prieškary. Tad kokios dabar yra Europos kultūros ribos ir įtakos sritys? (Dautartaitė 2008: 15). Klausimas ne retorinis.

Tokia būklė nelabai atitiko vadinamųjų naujųjų europiečių, išlaikiusių atminty prieškarinio Europos įvaizdžius, lūkesčius. Daugiausia tai pasakytina apie katalikiškų šalių gyventojų dvasines nuostatas, kuriems po dešimtmečių prievartinio ateistinio sekuliarizmo kaip tik buvo aktualu gaivinti ir gilinti konfesinį visuomenės ir kultūros matmenį. Su tokiu neatitikimu teko susitaikyti, jį kompensavo išsivadavusių tautų moraliniai ir kultūriniai ištekliai, kūrybiškai išsiskleidę, nusimetus komunistinės ideologijos varžtus.

Žvelgiant globaliuoju požiūriu, senojo kontinento valstybėms dabar tenka ES struktūrų pavidalais kurti save kaip šiandienos, juo labiau, rytdienos ekonominę ir politinę galią, ugdyti potencialą varžytis su kitais šiuolaikinio pasaulio galios centrais. To siekiant, reikia rasti atsakymus į kelis esminius klausimus. Ar lig šiol kuriami ekonominiai ir socialiniai modeliai gebės atlaikyti pasaulinę konkurenciją, kita vertus, ar bus sektini pavyzdžiai naujosioms narėms, tinkami būtinoms reformoms, tolesnei integracijai? Koks vaidmuo vienijimosi vyksme teks naujosioms ES narėms? Tokie klausimai kyla tiek vienoje, tiek ir kitoje Europos pusėje, kiekvienai šaliai tenka permąstyti savo strategiją, daug kuo tarsi naujai į save pažvelgti.

Lietuvai, įstojusiai į demokratiškų valstybių bendriją, pirmąjį uždavinį tampa išsiaiškinti, kuriose srityse būtų racionalu priimti ir vadovautis bendrosiomis ES taisyklėmis, o kuriose būti

savarankiškiems, aiškiai apibrėžti savo nacionalinius interesus, kliautis savo istoriniu palikimu ir kultūra. Taip pat susiorientuoti, kiek mūsų valstybės atstovai galėtų įsitraukti į bendrųjų ES reikalų svarstymą, atstovaudami savo šalies interesams ir prisideddami prie bendrųjų ES uždavinių sprendimo.

Ypač svarbu Lietuvai, kaip ir kitoms naujosioms bendrijos narėms (ir ne tik joms) numatyti ES perspektyvas. Ar ES evoliucionuos kaip nepriklausomų, nors ir riboto suverenumo, valstybių sąjunga, ar kaip federacinio tipo supervalstybė, valdoma nutolusio nuo tautų interesų biurokratinio elito? Ar ES plėtosis pagal autoritarišką „centro“ ir „periferijos“ santykį, ar kaip policentiška „tėvynių Europa“ (Kuolys 2001: 16). Ar nebus taip, kad ES taps kelių didžiųjų valstybių galios įtvirtinimo priemone, o atkurtoji mūsų šalies nepriklausomybė virs nauja „minkšta“ priklausomybe?

Žvelgiant kitu kampu – ar neoliberali Europos Komisijos vadovybė neperrašo pirminio ES projekto stambaus kapitalo turėtojų naudai, nepaisydama plačių visuomenės sluoksnių, ypač dirbančiųjų, interesų? Galvojant, ko galima tikėtis iš narystės ES, reikia taip pat permąstyti, ko turime laukti iš savo valstybės, kokia šioje situacijoje yra valstybės paskirtis tautos atžvilgiu.

Diskusijų šiais klausimais kontekste racionaliai nuskalbėjo akademiko Eduardo Vilko nuomonė, jog narystė ES sustiprintų ekonominę valstybės saugumą: „didžiulei ekonominei erdvei, kokia yra Europos Sąjunga, išoriniai poveikiai turi daug mažesnę reikšmę ir ten Lietuva galės nebijoti pakliūti į krizę dėl išorinio poveikio. Aišku, gali pati krizę susikurti, nors ir tai mažai tikėtina. Neleis“ (Vilkas 2008: 323). Jeigu Lietuva dėl nekompetentingų politikų ir norėtų sau pakenkti, ES neleistų to padaryti.

Du lygmenys

Kadangi į ES jungiasi valstybės, savitos savo istorija, kultūra, politinio gyvenimo tradicijomis, tai sunkiai išvengiamas yra toks bendro pobūdžio klausimas apie europietiškumą – koks jis yra dabar, koks gali būti kuriamas siekiant ES tikslų jos politinių struktūrų rėmuose? Atidžiau pažvelgę matome, jog to, ką vadiname europietiškumu, ryškėja du lygmenys – politinis-teisinis ir tautinis-kultūrinis. Kitaip tariant, aiškėja bendro pilietinio europietiško ir individualių tautinių (etnokultūrinių) europietiško dermės aktualumas.

Plėtojant bendruosius teisės principus, klojami europietiškosios pilietinės bendrijos pamatai, įpareigojantys valstybes nares laikytis kai kurių bendrų vidaus ir užsienio politikos nuostatų. Taip yra kuriamas bendrasis pilietinis europietiškas, aprėpiantis visas nares, nors neatmetantis įvairaus lygmens nacionalinių įstatyminių normų, kurios išsitenka bendruose ES įstatymdavystės rėmuose. Pirmaeilės svarbos tampa gerai apgalvota bendrųjų ES ir atskirų nacionalinių normų subordinacija, būtina tokioms situacijoms, kai reikia spręsti, kuriais atvejais dera teikti pirmumą vienoms normoms, kuriais – kitoms.

Dviejų lygmenų europietiškas dvejina pavienių individų pilietiško sąmonę – būdami savo valstybės piliečiai, jie tampa ir Europos Sąjungos piliečiais. Lietuvos Respublikos piliečiai tampa ir ES piliečiais, vadinasi, europiečiais tų bendrųjų normų atžvilgiu. Likus nepatenkintam Lietuvos teisėtvarkos institucijų sprendimais, kai kuriais atvejais galima „ieškoti teisybės“ atitinkamose ES institucijose.

Bendroji pilietinio europietiško pusė darosi vis reikšmingesnė, paveikia atskiras nacionalines pilietiško ir socialinio

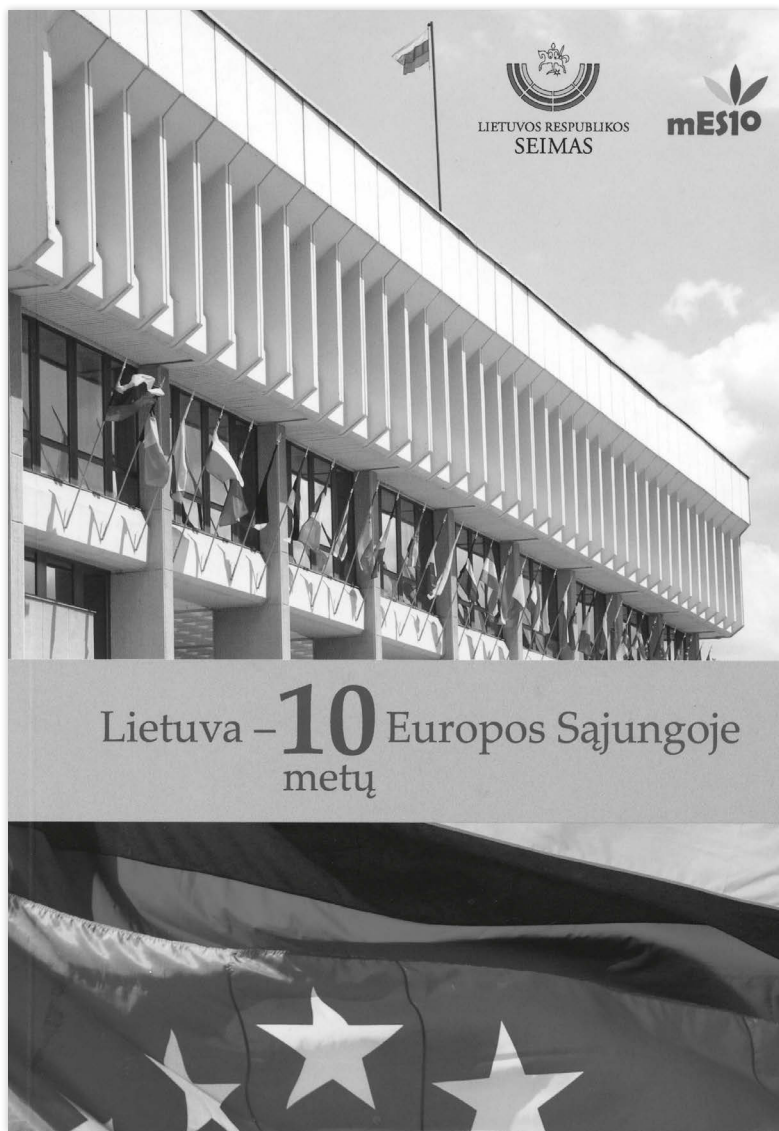
gyvenimo sritis. Tai, be abejo, riboja kai kurias nacionalinės valstybės teisėtvarkos funkcijas ir duoda pagrindo euroskeptikų teiginiams, jog ji nesiderina su valstybės suverenumu.

Nuo to, kaip ES struktūrose kuriamas bendrasis pilietinis europietiškas dera dabar ir ateityje turėtų derėti su individualizuotais tautiniais europietiškais, kaip plėtosis jų santykis visumos ir pavienių šalių mastu, daug priklausys visuminio ES kuriamo europietiško pobūdžio, kartu ir ES projekto sėkmė.

Mintys apie tai mus grąžina prie jau minėto esminio klausimo – ar perspektyvoje europietiško idėja materializuosis kaip unifikuotas politinis ir teisinis darinys, į antrąjį planą nustumiantis tautiškumą, pamažu – ir tautinę valstybę, ar tautiškumas ir tautinė valstybė išliks kaip pamatiniai minėtos idėjos turinio elementai?

Pirmasis variantas būtų analogiškas istoriniam prancūzų nacijos formavimosi keliui – valstybės įstatymų besilaikantys gyventojai yra prancūzai, valstybė sukuria pilietinę naciją, etninė kilmė ir kultūrinė tradicija šiam vyksmui neturi reikšmės. Pagal šitokį požiūrį, bendrųjų ES įstatymų pripažinimas ir laikymasis daro mus europiečiais, o etniškumo svarba menksta, prilygsta „vietiniam“ savitumui. Kitoks kadaise buvo vokiškas kelias – etniškumas, kultūra yra pirminis pradas, tauta kuria įstatymus, valstybę. Toks buvo ir modernios Lietuvos Respublikos 1918 m. sukūrimas – Lietuvos Taryba vasario 16-ąją paskelbė Nepriklausomybės Aktą, pagal kurį valstybė šalies gyventojus, nepaisant tautybės, darė savo piliečiais. Kuriame kelyje dabar yra ES – atviras klausimas, o su juo susijusi ir Lietuvos ateitis.

Čia galima išvelgti vidinį ES projekto prieštarumą. Tautų istorija liudija, kad niekur kitur pasaulyje tautiškumas neįgijo tokio

LR Seimo kanceliarijos leidinys

„Lietuva – 10 metų Europos Sąjungoje“, 2014 m.

apibrėžtumo, nebuvo toks svarbus kultūrinis ir politinis veiksnys, kaip Europos kontinente. Pati europietiško sąvoka radosi moderniaisiais laikais, kartu su tautinių tapatumų raiška. Aštuonioliktame amžiuje, Apšvietos laikotarpiu, pradėta vartoti „Europos“ kaip žemyno visumos, kuriai būdingas tam tikras civilizacinis turinys, sąvoka, kartu pasirodė ir nacijos samprata dabartine prasme. Formavosi žemyno tautas aprėpianti europietiško samprata, įgavusi apibendrintą kultūrinio savitumo bei kokybės reikšmę.

Todėl keblu kalbėti apie europietišumą atsietai nuo tautiškumo. Du tris pastaruosius šimtmečius europietišumą reprezentavo ne kas kitas, kaip vienos ar kitos tautinės bendrijos nariai – prancūzai, anglai, olandai, ispanai ir pan. Galima dar pridurti, jog civilizaciniu požiūriu europietiškas išsiskiria kaip tautinių kultūrinių tapatumų visuma, per pora tūkstantmečių susidariusi antikinės kultūros ir krikščionybės palikimo pagrindu. Nesunku matyti, koks tautiškai mozaikiškas yra „Europos veidas“. Tiesa, dabartiniais globaliųjų sąveikų laikais, daugelis kultūros ir kitokių ribų yra plačiai peržengiamos, tačiau ne tiek, kad imtų irti ES tautinė sandara.

Pagal vertybinį Europos Sąjungos projektą, Europa vienijasi kaip valstybių, tautų, kultūrų, kalbų, įskaitant ir regioninius savitumus, įvairovė. Tokią sampratą patvirtinantis pavyzdys gali būti kalbinė Europos Parlamento darbo praktika, kai oficialiame diskurse skamba įvairios nacionalinės kalbos. Todėl sunkiai tikėtina, kad ES galėtų ją sudarančių tautų pritarimu išsirutulioti į „betautę“ supervalstybę.

Tautiškumo „vieta“ bendrojoje ES besikuriančio europietiško sandaroje Lietuvai yra pirmajai svarbos dalykas. Ar lietuviai,

ištvėrę sovietinį „tautų suartėjimo ir susiliejiimo“ politikos spaudimą, atsilaukys prieš subtilesnius, bet ne mažiau destruktivius kosmopolitizmo ir globalizmo poveikius, ar nebus „paplauti“ tautiniai, kultūriniai, moraliniai visuomenės pamatai?

Nuo panašių neaiškumų nėra laisvos ir kitų, neseniai į ES įstoju-
sių šalių visuomenės. Vidurio ir Rytų Europos šalyse tautiškas, kadaise įgavęs politinės raiškos formas, kaip tik ir buvo veiksmingas išsivadavimo iš totalitarizmo, demokratijos atkūrimo veiksnys. Tiesa, dabartiniai iššūkiai kitokie, palyginti su buvusiais prieš dvidešimt su viršum metų, tačiau toks laiko tarpas per trumpas, kad pasikeistų tautiško reikšmė naujųjų ES narių visuomenės savivokoje. O Vakarų Europos tautos, atrodo, jau yra išgyvenusios aktyvius savų „nacionalizmų“ periodus, tautiško idėjos yra netekusios konstruktyvių impulsų. Ima viršų tautiškas „tirpdantys“, universalieji bendražmogiški idealai – laisvė, lygybė, pakanta, teisės viršenybė, pilietiškumas, teisėtvara ir pan. Bet tai neduoda pagrindo galvoti, kad tautinių vertybių (nacionalizmo) veiksmingumas negali atsigauti, jeigu tik atsirastų pakankamų iššūkių. Be to, europietiško samprata gali rutuliotis, įgaudama kurio nors kūrybingo ir konstruktyviai veržlaus tautiško (prancūziško, vokiško, angliško) atspalvį. Tautinio tapatumo kūrybiškos sklaidos pagrindu gali kilti ir nacionalinės europietiško versijos.

Vienijimasi lydi atsiskyrimas

Nors ES politinėje mąstysenoje vyrauja vienijimosi, orientuoto į bendrąsias vertybes, kryptis, netrūksta ir vidinių trikdžių. Tai atvejai, kai sunku susitarti dėl pamatinių dalykų. Kaip pavyzdį galima paminėti Prancūzijos ir Olandijos (Nyderlandų) – o tai vienos iš

Europos Bendrijos pradininkų – rinkėjų nepritarimą ES Konstitucijai. Bandant suprasti, kodėl tai įvyko, iškyla ta aplinkybė, jog Sąjunga, būdama valstybių ir tautų įvairovė, neturi vienijančio, pasaulėžiūrų skirtumus pranokstančio pagrindo, būtino priimti tokios svarbos dokumentą. Šiuo atveju kaip tik ir pasireiškė liberalios minėtų šalių idėjinės tradicijos.

Netrukus ėmė reikštis ir rimtesni dalykai. Tikras ažiotažas kilo, kai Jungtinės Karalystės visuomenės dauguma per referendumą nusprendė trauktis iš ES („Brexit“). Kaip pavyks tai padaryti iki galo, kokie bus padariniai abiem pusėms, parodys turinčios prasidėti ir, matyt, ilgai truksiančios derybos. Tai stiprus smūgis ES projektui, neabejotinai turėsiantis jai nepageidaujamų padarinių. Pirmiausia dėl to, kad traukiasi stambus ir įtakingas „žaidėjas“. Be to, tai precedentas, galintis stiprinti panašius ketinimus kitų šalių visuomenėse. Nors iš karto pasireiškė ir kitokia reakcija į britų apsisprendimą – ištikimų ES šalių susitelkimas, pastangos operatyviau šalinti nepasitenkinimo priežastis, efektyviau derinti bendruosius ir atskiruosius interesus.

Galbūt į „Brexitą“ galima žiūrėti kaip į išskirtinį atvejį, nes ir Jungtinė Karalystė, šimtmečius buvusi galinga pasaulinė imperija, nėra „paprasta“ ES narė. Nesigilinant į konkrečius pasitraukimo motyvus, galima prisiminti, kad britiškoje kultūroje visada buvo raiški skirtingumo nuo likusios – kontinentinės – Europos sąmonė. Tad galima suprasti, kad Londonui darėsi sunkiai priimtina situacija, kai teko laikytis iš Briuselio ateinančių nurodymų. Kitų, tai yra kontinentinių, ES narių visuomenėms nėra būdinga nei tokia savojo atskirumo sąmonė, nei ambicijos ir motyvacija, nei realios galimybės pasekti JK pavyzdžiu.

Daugiausia dėl „Brexit“o, bet ne tik dėl jo strateginio apmąstymo objektu tampa galimi ES ateities scenarijai, ypač jeigu integracijos kryptį imtų keisti dezintegracija. Kad tai nėra tik abstrakti galimybė, liudija Prancūzijoje, Vokietijoje, Austrijoje ir kitur stiprėjantys radikalūs, kartais pavadinami nacionalistiniais, politiniai judėjimai, į pirmąjį planą keliantys savo šalių interesus, nebūtinai suderinamus su ES nuostatomis. Kai kas eina ir toliau, pavyzdžiui, radikalūs Austrijos politikai kelia referendumo dėl išstojimo iš ES klausimą. Daug ką parodys artėjantys prezidento rinkimai Prancūzijoje, parlamentų rinkimai Nyderlanduose ir Vokietijoje.

Panašūs dalykai ryškėja ir Višegrado šalyse, ypač Lenkijoje ir Vengrijoje. Daugiau nei prieš dešimtmetį nusprendusios tapti ES narėmis, dabar šios šalys nori didesnio savarankiškumo, ne visada pritaria Briuselio iniciatyvoms, nors iš ES neketina trauktis. Šiaip ar taip, visa tai byloja ne apie glaudesnę ES vienijimąsi, bet apie priešingą tendenciją.

Dar kartą „už“ ir „prieš“

Tokios naujienos labai svarbios Lietuvos visuomenei. Jos kelia rūpestį dėl valstybės ir tautos ateities tokiu atveju, jeigu ES evoliucionuotų į Briuselio biurokratų diriguojamą federaciją. Vis dėlto nepritarimą federacijai šalies politikai sieja ne su nepaklusimu „centrui“ (nebent dėl vieno ar kito konkretaus dalyko), juo labiau, ne su ES „byrėjimu“, nors esama ir tikinčių tokia prognoze. Ateitis siejama su Sąjungos valdymo sistemos reformomis, kurios stabdytų federalizavimą ir kartu šalintų dezintegracijos tendencijų priežastis.

Tos priežastys yra žinomos iš euroskeptikų retorikos, garsiai skambėjusios dar tik galvojant apie stojimą į ES. Labiausiai buvo

nerimaujama dėl valstybės suverenumo ribojimų, plaukiančių iš narystės ES taisyklių, kas ir iki šiol euroskeptikų yra laikoma Lietuvos Nepriklausomybės praradimo pradžia. Manoma, kad tautinės valstybės nykimas, išvalstybėjimas, kartu ir ištautėjimas būtų sunkiai išvengiami, jeigu ES rimtai pasuktų federalizavimo linkme.

Nerimui dėl tokių nepageidaujamų dalykų pasitarnauja kai kurie europiečiai intelektualai, kvestionuojantys vakarietiškojo tapatumo pagrindus, nuvertinantys tautinę valstybę, kaip neva atgyvenusią ir keistiną kosmopolitiškais valstybiniais dariniais. Vyks ta lėtas paradigminis mąstymo pokytis, kurio idėjinės ištakos yra neoliberalus reliatyvizmas, ekonominis pragmatiskumas, raiškūs šiuolaikinėje europietiškoje mąstysenoje. Prie to netiesiogiai prisideda kone visuotinė tapusi Vakarų Europos visuomenių sekularizacija, kuri, beje, nepaveikia islamiškų diasporų, taip pat vienpusis „politinis korektiškumas“, kuriam krikščionybės kritika yra „geras tonas“, o islamo – ksenofobija. Daug kas rodo, jog krypstama link postmodernios, daugelio tradicinių sampratų atsisakančios arba jas savaip interpretuojančios visuomenės.

Panašiai veikia ir pastaraisiais metais pasipylę pabėgėlių ir kitokių imigrantų ir Pietų ir Rytų srautai. Jie papildė iš šiaip gausias neeuropinių kultūrų ir tikėjimų diasporas didžiosiose Vakarų Europos valstybėse, nepaprastai atsparias ar tiesiog priešiškas europinei integracijai. O europietiskumas ne vienu atžvilgiu „užleidžia pozicijas“.

Po ilgų diskusijų dėl ES Konstitucijos, buvo pritarta projektui, kuriame net neminima krikščionybė, nors ji glūdėjo pačiuose europiškumo kaip civilizacinio darinio pamatuose. „Europa“ vadinama geopolitinė sritis, kuri anksčiau buvo vadinama krikščioniškuoju

pasauliu. „Jeigu nebūtų buvę šio geopolitinio darinio, tai nebūtų buvę pamato, ant kurio Apšvietos laikais buvo sukurta Europos idėja“ (Šlekys 2004: 13). Krikščionybės nepaminėjimas ES Konstitucijoje silpnina vertybinius Europos bendrijos pamatus, atima iš jų vertikaliąją dimensiją, kuri yra itin svarbi tiek akistatoje su veržliu islamiškuoju pasauliu, tiek ir atsveriant vis labiau technologizuojamo pasaulio vienmatiškumą.

Jeigu pasirodytų, kad federacijos perspektyva gali virsti realybe, nesunku numatyti, jog kai kuriose ES šalyse stiprėtų separatistinės nuotaikos, o tai ilgainiui galėtų kelti grėsmę pačiam ES egzistavimui. Problema – kaip išvengti tiek vieno, tiek ir kito. Tinkamiausias būdas – politinės reformos, ribojančios ES centralizaciją, kurios stiprėjimas kaip tik ir provokuotų išcentrines jėgas.

Apie reformų reikalingumą daugiausia kalbama Višegrado šalių politikų sluoksniuose. Bet tai svarbu ir kitoms Vidurio Europos šalims, neseniai tapusioms ES narėmis. Savaiame aišku, ir Lietuvai. Visos šios šalys yra išgyvenusios panašius politinius virsmus, visose stojimo metu buvo gerai suvoktas ES, kaip europinio politinio darinio, tikslingumas ir reikalingumas globalaus dinamiško pasaulio kontekste. Tokio požiūrio laikomasi iki šiol, neketinama atsisakyti narystės ES. Tuo pačiu šių šalių visuomenėse yra gyvas ryžtas išlaikyti savo ne taip seniai atkurtą valstybinį savarankiškumą ir istorinį subjektiškumą. Vaduojantis iš komunistinės diktatūros, visose jose didesnę ar mažesnę vaidmenį suvaidino tautinė savivoka ir krikščionybė. Šios idėjinės jėgos yra įtakingos ir dabar.

Nesiliaujančios migracijos bangos, daug kur nepasiteisinusi multikultūrizmo politika bei kitokie globalizmo veiksniai iškelia ir tarsi naujai nušviečia tautinio kultūrinio savitumo, valstybės

suverenumo svarbą. Prabylama net apie ateinantį naują „tautų pavasarį“, analogišką tam, kuris Vidurio Europoje vyko XIX a. viduryje, griūvant ligtolinėms imperijoms.

Kad tai realu ne vien Vidurio, bet ir Vakarų Europoje, rodo kai kuriose valstybėse – Prancūzijoje, Austrijoje, Olandijoje – pastaruoju metu auganti tautinės pakraipos politinių jėgų įtaka. Panašia prasme reikia traktuoti ir jau minėtą JK apsisprendimą trauktis iš ES. Nežinia, kaip toli tokia politinė raida tose šalyse gali eiti ir kaip tai gali atsiliepti ES raidai.

Tokio neaiškumo akivaizdoje galbūt ateina laikas Vidurio Europos valstybėms imtis didesnio vaidmens, sprendžiant ES tolesnę raidą. Kartais pasvarstoma, ar prie to turėtų prisidėti ir Lietuva. Nors ji ir nepriklauso Višegrado grupei, tačiau yra Vidurio Europos šalis, turinti panašią, kaip ir kitos regiono šalys, istorinę patirtį ir lūkesčius.

Situacija verta rimto, ir ne tik politikų, apmąstymo. Tačiau bendrauti su Višegrado šalimis trukdo Lietuvos santykių su Lenkija specifika, glaudesnių santykių stoka. Be to, Višegrado šalys tėra tik keturios dabar (po „Brexito“) jau iš dvidešimt septynių ES narių, tad vargu ar galėtų pasiekti ko nors reikšmingo esminiais klausimais, žinant, kad sprendimai priimami visų šalių konsensuso pagrindu.

Todėl Lietuvai tikslingiau laikytis ligšiolinės santykių su Briuseliu strategijos, o problemiškais atvejais veikti iš vieno su Baltijos kaimynėmis. Neprarado strateginės reikšmės tas faktas, kad prieš ketvirtį amžiaus atgavusios Nepriklausomybę Lietuvos „proveržis“ į Vakarus vyko kaip tik per šiaurę, kartu su kitomis Baltijos valstybėmis.

Neturėtume išleisti iš akiračio ir tokios perspektyvos – kas lauktų mūsų šalies, jei ES ištiktų tikra krizė, gresianti tolesnei jos egzistencijai? Atsakyti galima taip – pirmiausia ateitų neapibrėžtumas ir netikrumas, kuriuose slypėtų ir blogesnių dalykų, svarbiausia – nesaugumas. Be to, kyla ir kitas, gal daugiau teorinis, klausimas – kokia būtų Europa, kuo galėtų remtis jos vienybė, ar iš viso yra įmanoma ES suirti?

Ar Europa kaip vieningas politinis ir kultūrinis darinys yra vertybė, su kuria reikia sieti Lietuvos ateitį? Gali pasirodyti, jog tai klausimas iš kategorijos – „kas būtų, jeigu būtų“? Į jį rimtai galima nežiūrėti. Vis dėlto tokių klausimų svarbą suvokia ir aptarinėja filosofai ir politologai, nors turėtų pasukti galvas ir politikai, ekonomistai, kultūrologai ir visi valstybiškai mąstantys piliečiai (Jokubaitis, Radžvilas 2016: 36–48). Tokio pobūdžio netikrumas dėl ateities yra viena ir priežasčių, gaivinančių „nacionalizmus“, kuriuose slypi grėsmė ES projektui, bet kurie savaiame siunčia signalus vadovaujančiam elitui Briuselyje, kad reikalingi vidaus politikos pokyčiai.

Svarstant šiuos klausimus, reikia pastebėti, jog euroskeptiški piliečiai, įžvelgiantys neigiamą europinės integracijos poveikį Lietuvos valstybei ir tautiškumui, ne vienu atžvilgiu perdeda. Pagrindo būgštavimams esama, tačiau išleidžiama iš akiračio tai, kas gali ar galėtų neigiamybės atsverti, kompensuoti suverenumo ribojimą. Tai būtų konstruktyvus Lietuvos atstovų dalyvavimas rengiant ir priimant Sąjungos sprendimus, sąjungininkų ieškojimas siekiant, kad sprendimai derėtų su Lietuvos interesais. Būtų netoliaregiška nematyti tų pozityvių permainų ir naujovių, kurių atėjimą spartina narystė ES. Kalbant apie tautiškumą, iš vakariečių, pavyzdžiui,

olandų, norvegų, škotų ir kitų netgi galima nemažai pasimokyti, kaip tausoti ir kultivuoti savojo tautiškumo atributus globaliojo atvirumo sąlygomis.

Neturėtume ignoruoti ir geopolitinio faktoriaus – šiuolaikiniame sudėtingame ir nenuspėjamai kintančiame pasaulyje Lietuva kaip valstybė negali gyvuoti atskirai, tenkindamasi tik dvišaliais santykiais su kitomis valstybėmis. Nenorėdama likti viena ir vieniša, stengdamasi turėti saugumui reikalingą sąjungininkų, valstybė turi dalyvauti įtakingose tarptautinėse organizacijose. Europos Sąjunga kaip tik ir yra viena iš sėkmingiausių per visą žmonijos istoriją organizacijų. „Esame unikaloje ekonominėje ir politinėje 28 valstybių sąjungoje, suvienijusioje pokario Europą ir atnešusioje ilgalaikę taiką, demokratiją ir gerovę didžiajai mūsų žemyno daliai. Narystė ES sustiprino Lietuvos saugumą ir padėjo įtvirtinti europietiškas vertybes – demokratiją, teisės viršenybės principą, pagarbą žmogaus teisėms ir asmens laisvėms“, – rašoma leidinyje, skirtame Lietuvos Europos Sąjungoje dešimtmečiui (*Lietuva – 10 metų Europos Sąjungoje* 2014: 8).

Skirtingos patirtys

Lietuvai tapus ES nare, plečiasi lietuvių gyvenamosios vietos erdvė. Tradicinė lietuviškojo tapatumo vieta, apibrėžiama geografiniais, etniniais, kultūriniais, istoriniais matmenimis, dabar tampa ir bendros europinės erdvės dalimi. Valstybės ES narės nustoja būti lietuviams išoriniu pasauliu ir tampa savita „papildoma“ jų gyvenimo ekumena. Savo ruožtu, pastaroji jau kuris laikas yra tapusi globaliųjų sąveikų ir poveikų arena. Tai ją, kartu ir lietuviškąją erdvę, neribotai išplečia.

Negalima pamiršti ir kitokios, neeuropinės, liūdąja vadinamos lietuvių ekumenos, tai – sovietų valdžios išstremti lietuviai Sibire, Altajaus krašte ir kitose Rusijos srityse. Juos primena kasmet vykstančios „misija Sibiras“ ekspedicijos, kurių tikslas – tvarkyti lietuvių kapines, susitikti su ten pasilikusiais lietuviais ir jų palikuonimis.

Jungdamiesi į europinę bendriją, lietuviai, kaip ir kiti pokomunistinių šalių europiečiai, puoselėja lūkesčius pradėti gyventi pagal Vakarų gerovės standartus, Vakarų demokratijos, žmogaus teisių ir kitokius politinės bei socialinės tvarkos modelius.

Kita šios situacijos pusė yra ta, kad lietuviai, kaip ir jų rytų kaimynai, ateidami į Vakarų europinę bendruomenę, atsineša savo autoritarinėse, kolektyvizmą vienpusiškai teigiančiose visuomenėse išugdytas „socialines ydas“. Jomis galima laikyti pilietinį pasyvumą, iniciatyvos ir motyvacijos stoką, kartais – nepagrįstus norus, neretai – ir polinkį į nelegalią veiklą bei nusikalstamumą.

Esama ir asmens savybių vertinimo skirtumų. Tyrimai parodo, jog tam tikrą gerovės lygį pasiekusiose šalyse mažėja tokių savybių, kaip darbštumas, atkaklumas, medžiaginių gėrybių siekis, svarba. Labiau vertinama tai, ko reikia darniam bendravimui – tolerancija, pagarba kitiems, atsakomybės jausmas, geros manieros. Tačiau Lietuvoje yra kitaip – labiau vertinamas darbštumas, ryžtingumas siekiant tikslo, manant, kad geros manieros tam nėra būtinos. „Galima padaryti išvadą, jog lietuviai nemano, kad elgiantis padoriai galima išlikti atkakliam – geros manieros tarsi trukdo ryžtingai siekti tikslo“ (Gudavičiūtė 2000). Minėti bruožai ne vienam išėiviui tampa rimta subjektyvia kliūtimi pritaapti naujoje aplinkoje ir siekti europinės gerovės.

Vakariečiai gali daug ko pamokyti rytiečius – našesnio darbo metodų, ekonominio racionalumo, pilietinės disciplinos ir politinės kultūros. Bet aiškėja ir tai, kad perdėm pragmatiška, medžiaginė gerovė ir komfortą labiau už ką kitą vertinanti Vakarų visuomenė nepajėgi pasiūlyti naujų, žmones telkiančių ir asmenybės ugdančių tikslų. Su vakarietiškuoju gyvenimo būdu asocijuojasi neoliberalizmas, individualizmas, vartotojiškumas, nukreiptumas į ateitį, hedonizmo kultūra. Tai gerokai kontrastuoja su rytietiškuoju europiniu mentalitetu, kuris gali būti apibūdinamas (nepaisant minėtų „ydų“) kaip „romantiškas“, sentimentalus, dėmesingas istorijai ir praeities skriaudoms (Liubinienė 2002: 54). Šitokie skirtumai gali apsunkinti atvykėlių ir vietinių tarpusavio supratimą ir santykius. Vytautas Radžvilas pastebi, kad nesame pajėgūs susitelkti ateities vizijos pagrindu. „Mūsų sąmonėje funkcionuoja praeities dimensija, mokame gyventi dabartimi, bet ateities dimensijos nėra“ (Radžvilas 2001: 12). Daugelio „gyvenimas dabartimi“ pasireiškia ne kitaip, o noru nelabai renkantis priemones, greitai praturtėti. Beje, su tokiu noru negalima tapatinti pastangų išbristi iš paprasčiausio skurdo.

Nuo to, kaip minėtieji mąstysenų ir patirčių skirtumai abi-pusiškai prisitaikydami ir keisdami „sąveikaus“ tarpusavyje, daug priklausys rytiečių dalyvavimo ES raidoje pobūdis, iš dalies ir šio europinio projekto sėkmė. Nelabai tikėtina, kad vakariečiai galėtų „užsikrėsti“ minėtomis rytietiškais ydomis, o rytiečiai sparčiai mokytųsi vakarietiško gyvenimo įpročių. Neatmestina ir tokia prognozė, kad „postkomunistinėse šalyse bus ir iš komunizmo paveldėtų ydų, ir tų, kurios būdingos kapitalistinėms šalims“ (Werle 1995: 80). Žvelgiant kitu aspektu – daug lems tai, kaip tarpusavyje derinsis vakarietiškasis postmodernizmas ir rytietiškasis

postkomunizmas. Pastarasis, integruodamasis į Vakarų visuomenes, gali destruktiviai paveikti jų socialines ir politines institucijas.

„Grįžtame į Europą“ emigruodami?

Vieno be galo svarbaus Lietuvos „grįžimo į Europą“, į laisvąjį pasaulį aspekto nenumatė nei rezistentai, nei Nepriklausomybės strategai. Buvo tikima, kad į išsivadavusią Lietuvą ims gausiai grįžti įvairiu laiku iš jos išvykę tautiečiai ir jų palikuonys. Grįžimų iš tikrųjų buvo ir dabar esama, tačiau nuo pirmųjų Nepriklausomybės dienų prasidėjo kaip tik priešingas vyksmas – kone masinė emigracija iš Lietuvos, žiniasklaidoje ne kartą prilyginta tautos „evakuacijai“. Ne tik pirmaisiais išsilaisvinimo metais, bet ir iki šiol dešimtys tūkstančių Lietuvos piliečių kasmet išvyksta į Vakarų Europos šalis ir dar toliau dirbti, mokytis, pamatyti pasaulio, pradėti naują gyvenimą. Kad išvyksta, dėl to negalima pasakyti nieko peiktino, – juk siekėme gyventi atviraime pasaulyje; neramina tai, kad daug mažiau grįžta.

Į dabartinę išėiviją Lietuvos visuomenėje žiūrima gana prieštaringai: kaip į dramatišką tautos nykimą, protų nutekėjimą, kūrybinių jėgų ir ūkinio potencialo praradimą; kaip į dėsninę globalėjančio pasaulio žmonių mobilumą, užtikrinantį ne tik prekių, paslaugų, bet ir gyvenimo patirčių, žinių, mąstysenų mainus; kaip į normalų naudojimąsi demokratijos teikiama teise laisvai išvykti iš savo šalies ir į ją grįžti.

Pastarasis požiūris numato perspektyvų grįžtamąjį ryšį, pasireiškiantį ne tik faktišku tautiečių grįžimu, bet ir jungtiniais verslo, mokslo, kultūros projektais, kūrybiniais mainais ir kitokiomis iniciatyvomis. Išvykstantieji ilgam ar trumpam atitolsta nuo gimtojo krašto, tačiau tarsi savotišką privilegiją įgyja galimybę pamatyti

daugiau pasaulio, tiesiogiai bendrauti su kitų šalių ir tautų žmonėmis. Šitai turi neabejotiną pozityvią socialinę ir kultūrinę prasmę. Grįžtantieji gali parvežti daug ką naujo, tai vienas iš būdų lietuviams atsikratyti buvusio priverstinio uždaramo padarinių.

Vis dėlto platesnio socialinio ir kultūrinio išprusimo galimybės emigracijoje dažniausiai yra gana ribotos. Nepalanki ta aplinkybė, kad atvykėliai, palyginti su vietiniais vakariečiais, iš karto atsiduria skirtingoje padėtyje ir daugelį dalykų vertina iš skirtingų pozicijų. Vakariečiai paprastai yra darbdaviai, savininkai, mokytojai, viršininkai ir šiaip jau geresnės padėties, turtingesni žmonės. Tuo tarpu atvykėliams tenka samdinių, pavaldinių, pašalpos prašytojų, tiesiog svetimšalių, o kai kam – ir benamių, bedarbių vaidmenys. Prisideda ir bendresnio pobūdžio kultūriniai skirtumai. Į klausimą – ar įmanoma lietuviui išeiviui išsamiau susipažinti su britiškuoju, norvegiškuoju ar kitokiu europietišku, praplečiant savo lietuvišką europietiško sampratą, sunku atsakyti teigiamai. Daug lemia socialinė padėtis. Juk retai kuriam pasiseka užkopti ant aukštesnio profesinės veiklos ir socialinės padėties laiptelio. Jeigu ir pavyksta, tai daugiau tik išoriškai. Vien gyventi ir dirbti kitakalbėje vienos ar kitos šalies aplinkoje nepakanka, kad atvykėlis išsivaduoję iš savo atsivežtų neadekvačių naujoms sąlygoms stereotipų ir kompleksų. Tiesa, padėtį gerokai keičia santuokos su vietiniais. Bet tai daugiau gražių lietuvių privilegija, kuri, deja, labai mažina motyvus grįžti į gimtąją šalį.

Nelygi padėtis siaurina emigrantų visaverčio bendravimo su vakariečiais galimybes, palaiko atskirtį, ribojimąsi panašios padėties žmonių aplinka. Dėl to sumažėja ir sugrįžusiųjų galimybės dailintis savo „vakarietiškuoju“ išprusimu, gyvenimo būdo įpročiais

su namuose likusiais tėvynainiais. Išimtį sudaro studijuoti išvyksiantis jaunimas, žinoma, jeigu jis baigęs mokslus sugrįžta. Vis dėlto, nepaisant socialinių skirtumų ir ribotumų, laisvo judėjimo galimybė turi neginčijamą pranašumą palyginti su gyvenimu uždaroje visuomenėje.

Išvykimai ir sugrįžimai, gyvenimo emigracijoje ir gimtinėje patirtis parodė, jog „ten“ ir „čia“ gerokai skiriasi požiūriais į europinio bendravimo ir vienijimosi tikslus bei prasmę. Senųjų ES valstybių piliečiams atrodo, kad naujosios narės turėtų labiau stengtis derinti savo ekonominę, politinę ir teisinę tvarką prie vakarietiškų standartų, o naujai įstojusios šalys laukia daugiau finansinės ir kitokios paramos.

Kad ne tik lietuvius, bet ir kitų postkomunistinių šalių žmones Vakarai traukia dėl didesnio uždarbio ir geresnės socialinės aplinkos – savaimė suprantama. Tačiau kartu, kaip jau minėta, vyksta ir „protų nutekėjimas“. Jau dabar „atsilikusios“ ir neturtingos rytinės šalys pradeda teikti savotišką „intelektualinę labdarą“ turtingesniems vakariečiams – rengia paklausius kai kurių sričių aukštos kokybės profesionalus, daugiausia gydytojus. Pastaruoju metu britai solidžiais atlyginimais ketina prisivilioti iš rytinės Europos kelis tūkstančius šeimos gydytojų. Daug investavusios į jų parengimą, rytinės šalys patiria pastebimą nuostolį – tai yra pagrindas rytiečiams jaustis „išnaudojamiems“. Net kyla minčių kada nors pateikti vakariečiams sąskaitas.

Vakariečiams taip pat nėra svetimi skeptiški požiūriai į atvykėlius, matant juose svetimus „kitus“, atvykusius ne tik užsidirbti, bet ir pasinaudoti žmogaus teisėmis, pašalpomis bei kitomis socialinės gerovės sąlygomis, prie kurių kūrimo jie nėra prisidėję.

Negatyvų požiūrį į ateivius pastaruoju metu stiprina nenutrūkstantis pabėgėlių iš Sirijos, kitų Artimųjų Rytų ir Šiaurės Afrikos šalių srautai. Aiškėja, jog nemaža jų dalis yra paprasčiausi ekonominiai emigrantai, ieškantys gero uždarbio, išmokų, kitokių geresnio gyvenimo sąlygų. Jų skaičius, jau viršijantis vieną milijoną, yra rimtas iššūkis visoms ES šalims, skatinantis telktis, dalintis atvykėlių prieglobsčio našta, bendromis jėgomis stiprinti sienų apsaugą. Bet tai ir ardo europiečių vienybę, nes sunkiai sutariama, kiek kuri šalis turėtų priimti pabėgėlių, priešinamasi kvotų nustatymui. Lietuva turi ne per didžiausią kvotą, vargu ar ta pati bus įvykdyta, nes pabėgėlių netenkina gyvenimo Lietuvos sąlygos. Nemeilė pabėgėliams iš Sirijos ir aplinkinių valstybių Vakarų šalyse grėžiasi ir į imigrantus iš naujųjų ES šalių, tai parodė neseni išpuoliai prieš juos Anglijoje.

Akivaizdu, kad gausi emigracija jau tapo nepakeičiama dvidešimt pirmojo amžiaus lietuvių tautos egzistencijos aplinkybė. Ji rodo, kad lietuviai anaipol nėra tokie sėslūs ir taip stipriai prisirišę prie tėvų žemės, kaip tradiciškai manyta. Jie lengvai ją palieka ir kelia sparnus, svetur ieškodami geresnio gyvenimo. Toks „nomadinis“ polinkis yra gana pastebimas šiuolaikinio lietuvių mentaliteto bruožas.

Ne tik po Europą, bet ir po platųjį pasaulį sklindantys tautiečiai savaip plečia lietuvių gyvenamą erdvę, verčia galvoti apie „globalios Lietuvos“, Lietuvos kaip „virtualios bendruomenės“ projektus. Jų kūrimas numato lietuviškų diasporų tarpusavio bendravimą ir ryšius su Tėvyne, kuriems neturėtų kliudyti geografiniai nuotoliai. Internetinės komunikacijos priemonės tokį projektą daro techniškai įmanomą tiek įvairiais lokaliais mastais, tiek ir globaliai.

Tokie projektai, be abejonės, reikalingi ir svarbūs, tačiau jie negali teigiamai pakoreguoti tautos egzistencinės būklės. Net ir sėkmingai įgyvendinus numatomus tikslus, praradimai neišvenigiami, nes toks „globalus“, svetur gyvenantis tautietis nedalyvauja Lietuvos visuomenės gyvenime, nemato gimtosios žemės spalvų. Jo tautinė savimone neišvengiamai abstraktėja ir blanksta, nes reikia prisitaikyti prie gyvenamojo krašto aplinkos, būti tokiam, „kokio reikia“, palapsniui „užmirštant“ dalį ligšiolinio tapatumo, įgyjant naujo tapatumo bruožų.

Kaip paradoksaliai beatrodytų, panašiai svetur gyvenančių lietuvių savimoneį paveikė ir Nepriklausomybės atgavimas – ne priartino, o greičiau atitolino nuo Lietuvos. Pavyzdžiui, Kanados lietuvių bendruomenės nariai, karo metu išeivių palikuonys, laikė save „lietuviais Kanadoje“, lietuviškumo puoselėjimą suvokė kaip patriotinį įsipareigojimą Tėvynei, savo veikla siekė prisidėti prie jos išlaisvinimo. Lietuvai tapus nepriklausoma, pastarasis motyvas nublanko, išeiviai ėmė save suvokti kaip lietuviškos kilmės kanadiečius, ten gimusius ir augusius. Nors lietuviškas patriotizmas subjektyviai nesumažėja, tačiau ateities perspektyva jau kanadietiška, amerikietiška ir pan.

Tad išeivio, pabėgėlio, kitokio atvykėlio pradinė socialinė adaptacija veda prie integracijos, pastaroji evoliucionuoja į asimiliaciją, ypač jeigu sukuriama mišri šeima, įgyjama naujosios šalies pilietybė.

Dviguba pilietybė

Šitokiame kontekste iškyla dvigubos pilietybės problema, turinti tautinių, teisinių, moralinių aspektų. Aiškindamiesi, kaip ją

spřesti, ką vienoks ar kitoks sprendimas duotų Lietuvai ir išeiviams, susiduriame su rimtais „už“ ir „prieš“. Tų išeivių, kurie gyvena svetur kaip Lietuvos piliečiai ir neketina tapti gyvenamosios šalies piliečiais, dviguba pilietybė neturėtų labai dominti.

Jos labiausiai pageidauja tie išeiviai, kurie neketina grįžti, yra priėmę ar ketina priimti gyvenamosios šalies pilietybę, netekdami Lietuvos pilietybės. Reikia manyti, kad siekti dvigubos pilietybės juos skatina patriotizmas, bet negalime nepastebėti ir pragmatinių motyvų – tokia pilietybė teiktų jiems galimybę naudotis tiek vienos, tiek kitos valstybės teisėmis ir socialiniais privalumais. Tokia situacija iš tikrųjų teiktų nemažai patogumų, tačiau galima suabejoti, ar ji būtų teisinga Tėvynėje gyvenančių tautiečių atžvilgiu, kurie neturi tokių plačių galimybių.

Kai individas yra dviejų valstybių pilietis, daugeliu atvejų gali kilti principinis klausimas, kurios valstybės interesams ir pareigoms turėtų būti teikiamas pirmumas? Pilietybės priėmimas paprastai yra susietas su priesaika, kuri iš esmės yra moralinis aktas. Nėra jokių problemų, jeigu išpareigojimai vienai ir kitai valstybei nekonfliktuoja tarpusavyje. O kaip elgtis, jeigu konfliktuoja? „Jei prisiekei abiem valstybėms, kyla klausimas: kuriuo atveju tu melavai?“ (Ragauskas, Romanovskis 2007). Ar pritarimas tam, ko reikalauja vienos valstybės pilietiškumas, nereikštų išdavystės kitos pilietybės atžvilgiu? Tai tektų spřesti ir prisiimti atsakomybę konkrečiam asmeniui.

Galima tikėtis, kad Lietuvos pilietybė sustiprintų kitų valstybių piliečiais tapusių lietuvių ryšį su gimtuoju ar jau tik tėvų bei senelių kilmės kraštu. Kita vertus, tai gali skatinti emigraciją bei mažinti jau išvykusių norą grįžti. Šiaip ar taip, emigracijai kol kas

nemažėjant, dvigubos pilietybės klausimą, referendumu ar kitaip, matyt, teks spręsti. Daug priklausys nuo to, kaip bus parengtas įstatymo projektas.

Tikėtina, kad mūsų šalies ateitis žymiu mastu klostysis pagal „globalios Lietuvos“ modelį ir didelę jos gyventojų dalį sudarys dvilypio tapatumo, gal ir dvigubos pilietybės asmenys.

2015–2017

Literatūra:

Cywiński B., 2004. 25 klausimai apie Europą. *Kultūros barai*, Nr. 1.

Dautartaitė M., 2008. Dekoduojant Europą. *Atgimimas*, vasario 15–21 d.

Gudavičiūtė D., 2000. Lietuviai – ir didžiausių nevykėlių, ir patriotų tauta.

Lietuvos rytas, lapkričio 18 d.

Jokubaitis A., Radžvilas V., 2016. Europa po Europos Sąjungos?

Nepriklausomybės sąsiuviniai, Nr. 4 (18).

Kulakauskas A., 2005. Apie neaiškią dabartį ir nežinomą ateitį.

Kultūros barai, Nr. 7.

Kuolys D., 2001. Kokia Lietuva gerai jaustųsi Europos Sąjungoje.

Iš diskusijos redakcijoje. *Kultūros barai*, Nr. 10.

Lietuva 10 metų Europos Sąjungoje, 2014, Vilnius: Lietuvos Respublikos

Seimo kanceliarija.

Liubinienė V., 2002. Change of Values in Lithuania in the process of

European Integration. *Sociologija*, Nr. 2.

Radžvilas V., 2001. Kokia Lietuva gerai jaustųsi Europos Sąjungoje.

Iš diskusijos redakcijoje. *Kultūros barai*, Nr. 10.

Ragauskas P., Romanovskis A., 2007. Dviguba pilietybė: už ir prieš.

Atgimimas, rugsėjo 28–spalio 4 d.

Stoškus K., 2000. Ėjimas į Europą... ir kas po to? *Naujoji Romuva*, Nr. 1.

Šlekys D., 2004. Konstitucija be krikščionybės – Europa be atminties.

Atgimimas, liepos 2–8 d.

Vilkas E., 2008. *Neramios savaitės Lietuvoje. Populiarioji publicistika*.

Kaunas: Aušra.

Werle J., 1995. The Dilemmas of our Technological Civilization.

Dialogue and Universalism, Nr. 8–9.

„LIETUVA LIETUVOJE“ IR „PASAULIO LIETUVA“

„Lietuva Lietuvoje“ – tai lozungas iš nedidelės partijos, nesėkmingai bandžiusios laimėti vienuose Seimo rinkimuose, programos. Bet nesėkmė nemenkina lozungo prasmės. „Pasaulio Lietuva“ gali būti suprantama, kaip valdžios sluoksniuose apčiuoto, Lietuvos ateities viziją įvardijančio termino – „globalioji Lietuva“ – pakaitalas.

Nesileidžiant į tų sąvokų analizę, galima pasakyti, jog tai, ką jos išreiškia, yra tarsi dvi Lietuvos. Ta, kuri gyvena savo istorinėje žemėje, joje mato savo ateitį ir neišsivažinėja, tęsia ir atnaujina savo kultūrinės tradicijas. Ir ta, kuri ieško savo sėkmės ir ateities svetur, emigruoja, sklaidosi pasaulyje ir jame pamažu nyksta.

Dabartinės Lietuvos valdžios, matydamos emigracijos mastą ir nežinodamos, kaip į ją reaguoti, kaip stabdyti, siūlo pažvelgti į ją „iš gerosios pusės“ – kaip į perspektyvų „globalios Lietuvos“ ateities projektą, nors nieko konkretaus, bent tuo tarpu, negali pasakyti apie jo įgyvendinimą.

Turiu iš karto pasakyti, kad „pasaulio Lietuvos“ idėja yra „antrinis“ reiškiny, pati sąvoka atsiranda daugiau tik „iš reikalo“, matant nenutrūkstantį išvykstančiųjų srautą ir nesulaukiant didesnio priešingos krypties judėjimo. Tai ne tik dabarties reiškiny, emigracijai iš Lietuvos jau daugiau kaip pusantro šimto metų. Pirminė ir patatinė realybė yra „Lietuva Lietuvoje“, ji yra „pasaulio Lietuvos“ radimosi šaltinis ir egzistavimo prasmė. Emigranto ir išėivio sąvokos čia vartojamos kaip sinonimai.

Kaip bevadintume, šiuo metu tai gana glaudžiai sąveikaujančios, viena kitą palaikančios ir savaip „maitinančios“ tos pačios šalies, tos pačios tautos egzistencijos pusės. Jos kartais supranta viena kitą, yra viena kitai draugiškos, o kartais – ne, net apsižodžiuoja. Visa tai žada sunkiai numatomą ateitį, kartu ir miglotą „pasaulio Lietuvos“ perspektyvą.

Ar gali Lietuva būti kur nors „ne Lietuvoje“, tai yra – ne istorinėje protėvių žemėje ant Nemuno ir Baltijos krantų? Jeigu laikysime, kad Lietuva, tai, pirmiausia, jos vaikai – lietuviai, taip pat joje gyvenantys kitokių tautybių žmonės, turėsime atsakyti, kad gali. Čia pat ir kitas klausimas – ar gali, ir ar ilgai, gyvendamas svetur lietuvis išlikti lietuviu, tai yra nenutausti, žinant, kad tokių lietuvių yra dešimtys ir šimtai tūkstančių? Atsakymų į tokius klausimus gali būti ne vienas.

Šia proga reikia susitarti dėl skaičių – nuolat girdime paaimanavimą: mūsų jau mažiau nei trys milijonai. Bet tai tik Lietuvos gyventojų skaičius, prie kurio reikia pridėti dar apie milijoną diasporoje, tai yra už Lietuvos ribų, gyvenančių lietuvių.

Naivus optimizmas sako, kad mažytė Lietuva „ne Lietuvoje“ gali atsirasti visur ten, kur susiburia bent keliolika mūsų tautiečių. Svarstant abstrakčiai – kodėl gi ne, bet žiūrint praktiškai, viskas atrodo daug sudėtingiau.

Be abejo, išvykdamas gyventi svetur, nepriklausomai nuo motyvų, lietuvis išsiveža su savimi ir dalelę Lietuvos, jos kultūros, jos istorijos, taip pat ir savo asmeninės patirties atmintį. Bet patirtys ir atmintys įvairios kaip ir patys individai – vienu atmintyje slypi sentimentas gimtajam kraštui, o kitų – tik nuoskaudos ir nemeilė jam; vienus su gimtine sieja ketinimas grįžti į ją, o kitus – tik noras kuo greičiau nusikratyti nuo kojų „tėvynės dulkes“. Išvykstant

„Pasaulio lietuvis“ – Pasaulio lietuvių bendruomenės mėnesinis žurnalas, einantis nuo 1963 m., spausdinantis žinias apie įvairiose šalyse gyvenančių lietuvių bendruomeninę veiklą. Nuo 2003 m. rengiamas Vilniuje

išsivežami ir įpročiai bei polinkiai, tiek geri, tiek ir blogi, dorybės ir ydos. Todėl gyvenimas iševijoje ne tik traukia „lietuvių prie lietuvių“, bet neretai ir atstumia vieną nuo kito, o tai daug lemia, kuriasi ar ne lietuviškos bendruomenės ir kokių motyvų skatinamos jos tai daro.

Lietuvių bendruomenės ir yra pamatinės „pasaulio Lietuvos“ ląstelės, savotiškos lietuviško sąmoningumo salos ir salelės, gebančios suvokti savo skirtingumą nuo aplinkos, plėtoti lietuvišką veiklą, dalyvauti, tiesiogiai ar „nuotoliniais“ būdais, Lietuvos gyvenime.

Nesunku prisiminti, kokios svarbios tokios iševijų salelės buvo okupacijų metais. Kiek kitokia prasme jos svarbios ir dabar, laisvės metais, nes savo veikla, patirtimi, žiniomis, ryšiais ir daugeliu kitokių dalykų gali prisidėti prie gerovės Lietuvoje augimo, plėsti jos žinomumą pasaulyje. Bet tam, kad iš tikrųjų šitaip vyktų, be kitų dalykų, reikia atitinkamų idėjinių nuostatų. Tačiau sunku spręsti, kiek tokios nuostatos yra gyvos tarp ekonominės motyvacijos emigrantų.

„Pasaulio lietuvių bendruomenė“ žino lietuvių pasklidimo po pasaulį geografiją – daugiau nei keturiasdešimtyje valstybių yra susikūrusios lietuvių bendruomenės. Jos labai skiriasi viena nuo

kitos savo skaičiumi, kultūriniais ir finansiniais ištekliais, vadovaujančiais asmenimis, taip pat lietuviškumo išlaikymo perspektyva. Vienose šalyse lietuvių vienijimasis turi ilgametes tradicijas (pvz., JAV), apimančias jau kelias išėivių kartas, kitos yra visai nesenos, susidariusios iš naujųjų išėivių, jau po 1990-ųjų metų.

Kad bendruomenių gyvastingumui yra labai svarbūs nuolatiniai ryšiai su Lietuva, tai savaime aišku. Bet svarbus ir jų tarpusavio bendravimas. „Pasaulio Lietuvos“ vizijoje yra numatomos ne tik atskiros, išsibarsčiusios išėivių salos ir salelės, bet sąryšinga jų visuma, sutelktos pastangos palaikyti pasaulyje lietuviškumą.

Tokias bendruomenes buvo sukūrusi senoji lietuvių išėivija JAV. Tokios, šiaurės ir anapus Atlanto, buvo ir Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių, tikėjusių karui pasibaigus iš karto grįžti į Tėvynę, bendruomenės. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą ir po jo Amerikos lietuviai politiškai, finansiškai ir kitaip daug prisidėjo prie Vasario 16-ąją paskelbtos nepriklausomos Lietuvos valstybės įtvirtinimo (verta prisiminti milijoną parašų, 1921 m. gegužės 31 d. įteiktų Amerikos prezidentui, prašant pripažinti Lietuvą *de jure*). Antrojo pasaulinio karo metų išėivių, pasitraukusių dėl idėjinių motyvų, politinė ir kultūrine veikla buvo reikšminga atrama 1990 m. atkuriant Nepriklausomybę. Tiek vienu, tiek ir kitu atveju, veiksmingas lietuviškumo išlaikymo motyvas buvo aiškus tikslas – sukurti nepriklausomą Lietuvos valstybę, o jos netekus – vėl atkurti.

Kokie motyvai kurti bendruomenes išėivijoje ir palaikyti lietuviškumą skatina dabar, kai iš nepriklausomos Lietuvos išvykstama (ir grįžtama) visiškai laisvai? Manau, kad svarbus yra natūralus noras retkarčiais pasijausti „tarsi namuose“ bendraujant su savais. Kai gali nueiti į lietuviško maisto parduotuvę, o per Jonines pasišildyti

prie lietuviško laužo kur nors Londono pakraštyje, nyksta aplinkos svetimumo jausmas. Tai be abejo gerai, bet yra ir kita dalyko pusė. Kartu menksta ir noras grįžti į gimtąjį kraštą, svetimame krašte gali pasijausti kaip savame. Tad padėtis dviprasmiška. Kalbant kariniais terminais, galima pasakyti: taktiškai laimime, bet, tikriausiai, neilgam, tačiau strategiškai pralaimime, nes prarandame žmones, galbūt jau visam laikui.

Tarpukario metais aptardamas Lietuvos geopolitinę situaciją ir lietuvių emigraciją geografą Kazys Pakštas siūlė ją tikslingai kreipti į kurią nors vieną šalį, turinčią laisvos erdvės ir resursų, taip siekiant išvengti lietuvių išsibarstymo po pasaulio platybes. Ateina pavojingi laikai, – įžvalgiai rašė profesorius 1935 m., – todėl svarbiau „turėti lietuviybės rezervus tolimose šalyse, negu visą tautą, gyvenančią vienoje vietoje“ (Kazys Pakštas, *Kultūra. Civilizacija. Geopolitika*, 2003, Vilnius: Pasviręs pasaulis, p. 214). Kaip argumentą, jog tai reikalinga ir įmanoma, jis nurodė gausų Lietuvos gyventojų prieaugį bei jo perteklių, atsirandantį dėl mažų miestų ir menkai išvystytos pramonės, nes pritrūksta socialinio ir ekonominio užimtumo.

Profesoriaus samprotavimai šiandien gali būti vertinami kaip sektinas pavyzdys, jog reikia rimtai galvoti apie tautos geopolitinę padėtį, bet jo dėstomi argumenai netinka, aptariant dabartinės emigracijos problemas. Dabar regime kaip tik priešingas aplinkybės – gyventojų prieaugis smukęs, jau kelinti metai daugiau gyventojų miršta, negu gimsta, o taip vyksta iš dalies dėl jaunų žmonių emigracijos. Anuometinę užimtumo stoką dabar pakeitė darbų su gerais atlyginimais trūkumas.

Laisvas žmonių judėjimas, galimybė laisvai išvykti ir parvykti yra vienas iš esminių demokratinio pasaulio privalumų, apie kurį

buvo svajojama nelaisvės metais. Tuomet viešai pareikštas noras išvykti į Vakarų galėjo būti valdžios vertinamas vos ne kaip politinis nusikaltimas. Dabar, išsivadavus, susiduriame su paveldėtomis iš sovietmečio, sunkiai įveikiamomis, tiesiog fatališkoms aplinkybėms, lemiančiomis gausią emigraciją. Dėl to kaltinamos dabartinės valdžios, nelabai atsižvelgiant į tai, jog ir optimaliausiai besitvarkanti Lietuvos valstybė negalėjo tuoj pat užtikrinti uždario ir pragyvenimo lygio, artimo tam, koks yra Vakarų gerovės visuomenėse.

Be to, buvo nuslopintas žmonių gebėjimas imtis iniciatyvos bei atsakomybės, patiems kuriant savo gerovę Lietuvoje. Tad nereikia stebėtis, kad dalis žmonių, išaugusių materialistinės pasaulėžiūros ir prekių deficito aplinkoje, atsivėrus sienoms patraukė ten, „kur geriau“. Dažno emigranto argumentacija paprasta – ten per savaitę uždirbsiu daugiau, negu čia per mėnesį. Bet toks emigracijos prielaidų paaiškinimas nedaug ką duoda, norint, kad padėtis keistųsi teigiama linkme.

Pastarųjų metų duomenys rodo, kad emigracija nemažėja. Ją kažkiek kompensuoja grįžtantieji, yra šiek tiek imigrantų iš kitų šalių, bet visa tai neduoda pagrindo tikėtis, kad apžvelgiamu laiku padėtis galėtų keistis. Pridėjus dar gyventojų gimstamumo ir mirštamumo santykio skirtumą, matome, kad demografinė būklė Lietuvoje jau kuris laikas blogėja. Tuo pačiu kiekybiškai nyksta ir „Lietuva Lietuvoje“. Netektis gali atsverti tik auganti socialinė ir kultūrinė gyvenimo Lietuvoje kokybė, galinti teigiamai paveikti ir išvykstančiųjų bei grįžtančiųjų santykį. Pagal gana optimistišką a. a. akademiko Eduardo Vilko prognozę, iki 2020-ųjų Lietuvos bendrasis vidaus produktas turėtų sudaryti 80–85 procentus ES vidurkio. Tuomet ir lietuviai neturės didelių ekonominių motyvų emigruoti.

**„Akiračiai“ – JAV lietuvių mėnraštis,
einantis Čikagoje nuo 1968 m., spausdinantis politikai, kultūrai,
lietuvių literatūrai ir kalbai skirtus straipsnius**

Dėl to turėtų rimtai padirbėti Lietuvos valdžios institucijos, kiekviena savo kompetencijos ribose, kiekviena politinė partija, siekiant, kad emigracijos mastai neaugtų, kad, priešingai, didėtų Tėvynės patrauklumas. Kad daugėtų paskatų jei ne grįžti, tai bent jau bendrauti kultūros, ekonomikos, politikos srityse.

Gyventojų migracija yra neišvengiamas reiškinys šiandieniniame globaliųjų sąveikų pasaulyje. Lietuva yra tų sąveikų dalyvė, tad savaime suprantama, kad mūsų tautiečiams svarbu retkarčiais „išeiti į pasaulį“ – padirbėti, pasimokyti, pakeliauti, susipažinti, daug ko įgyti. To reikia, kad neatsiliktume, būtume matomi ir vertinami. Matomumas ir žinomumas yra būtina visaverčio egzistavimo globalėjančiame pasaulyje sąlyga.

Žvelgiant šiuo požiūriu, išeivijai tenka tam tikros kultūrų tarpininkės vaidmuo. Dėl to kokybės matmuo, nors ir labai sunkiai, galioja ir dabartiniams emigrantams. Pagal tai, kaip jie išvykę elgiasi, kaip bendrauja, kokius darbus dirba, kokioje socialinėje būklėje atsiduria, yra sprendžiama ir apie Lietuvą. Atitinkamai yra kuriamas vienoks ar kitoks jos įvaizdis, populiarinamas jos vardas. Tai gali

būti nemenka paslauga Lietuvai, tiek teigiama, tiek, beje, ir neigiamas prasme.

Vienas pagrindinių lietuviškojo tapatumo atributų, nemenkinant kitų svarbos, yra lietuvių kalba. Skaudi istorinė patirtis liudija, jog daugybę kartų praradus gimtąją kalbą buvo atsisveikinama ir su lietuviškąja tapatybe, prarandamos ištiesos etninės lietuvių teritorijos.

Kalbos svarba išlieka ir išėivijoje, tačiau tenykštė gyvenimo tvarka diktuoja savo taisykles. Integruojantis į svečios šalies visuomenę, tenka peržengti šeimos, mažos vietinės bendrijos uždaramą, išėiti į viešąjį gyvenimą – visa tai veikia ne gimtosios kalbos išlaidymo naudai.

Išėivių jaunoji karta greitai pajunta diskomfortą dėl to, kad namuose kalbama vienaip, o gatvėje, mokykloje – kitaip. Ne kartą girdėta apie naujųjų išėivių tėvų ir vaikų susikalbėjimo kliūtis. Tam, kad tarp jaunosios kartos būtų gyva gimtoji kalba, imamasi specialių būdų, tokių kaip sekmadieninės mokyklos, saviveiklos rateliai, jaunimo stovyklos, kitokie kultūros renginiai. Tuo itin rūpinosi Antrojo pasaulinio karo išėiviai. Netenka girdėti, kad tai būtų būdinga dabartiniams emigrantams. Be to, ne kiekviena išėivių bendruomenė yra pajėgi tai organizuoti.

Ateina laikas, kai bendruomenių reikalai palaiapsniui pereina į jaunosios kartos rankas, jeigu tik mišrios vedybos, asimiliacija, kosmopolitiškumas bei daug kitokių veiksmų neatitraukia jaunimo nuo to, kas pradėta vyresniųjų. Komunikavimo lietuvių kalba sritys nesulaikomai siaurėja, neišvengiama kalbinio dvejinimosi – kai privačiai kalbama lietuviškai, o aptarinėjant bendruosius reikalus pasirenkama viešojo gyvenimo kalba. Daug kur tai – anglų

kalba. Kai po Nepriklausomybės paskelbimo su oficialiu vizitu lankiausi Kanadoje, lietuvių namuose kalbėjome gimtąja kalba, bet per paskutinį susitikimą su bendruomene buvau paprašytas atsisveikinimo ir padėkos kalbą pasakyti angliškai.

Kyla klausimas, kokia kalba geriausiai sektųsi vieniems su kitais kalbėtis, pavyzdžiui, Anglijoje, Norvegijoje, Ispanijoje ar kitur gyvenančių emigrantų palikuonims? Situacijos problemškumą galėtų pailustruoti tokie epizodai – į mažą miestelį iš skirtingų šalių parvyko dvi šeimos su vaikais parodyti jiems gimtąjį kraštą, aplankyti giminaičius. Vaikai su tėvais kalba lietuviškai, o tarpusavyje vieni – angliškai, kiti – ispaniškai. Jeigu nebus laiku apsispręsta grįžti į Lietuvą, vienos šeimos vaikai bus potencialūs airiai, kitos – ispanai.

Taigi atsiduriama tarp dviejų ar daugiau kultūrų – tai neišvengiama ne tik mūsų išeivių, bet ir viso migruojančio šiandienos pasaulio situacija. Ji gali tiek slopinti, tiek ir skatinti individo socialinį bei kultūrinį aktyvumą, tačiau rinktis tenka. Būtų sunku išvardinti, kiek vertingų lietuvių grožinės literatūros kūrinių buvo sukurta (manau, ir dabar sukuriama), gyvenant kitakalbėje kultūrinėje aplinkoje.

Bet pastaruoju metu matome naują reiškinį – lietuvių išeivių grožinę literatūrą (jau nekalbant apie mokslinę), kurią anglų kalba. Apie tai liudija kanadiečio rašytojo Antano Šileikos angliškai parašyti romanai, amerikietės rašytojos Rūtos Šepetytės jau pagarsėjęs pasaulyje, Holivudo ekranizuojamas romanas „Tarp pilkų debesų“. Galima dar pridėti angliškus filosofų Algio Mickūno, Alfonso Lingio, kultūros sociologo Vytauto Kavoliaus, archeologės Marijos Gimbutienės veikalus.

Nesiimant spręsti, kiek tai yra vienetiniai išskirtinių asmenybių darbai, o kiek platėjančios tendencijos apraiškos, galima sakyti, jog visi minėti asmenys yra „pasaulio Lietuvos“, o kartu ir tikrosios Lietuvos piliečiai. Ne pesimistinės prognozės, o realybė yra tokia situacija, kai vienoje ar kitoje išėivių bendruomenėje vis mažiau lieka lietuviškai kalbančių, tačiau ir toliau puoselėjančių kitus lietuviškumo atributus, dalyvaujančių lietuviškoje kultūrinėje, politinėje veikloje asmenų.

Lengviausia tai pastebėti jau daugiau angliškai, negu lietuviškai kalbančiose Amerikos lietuvių bendruomenėse. Man yra tekę sutikti Amerikos lietuvių, integruotų į šios šalies ekonominę ir kultūrinę gyvenimą, nedrąsiai tariančių lietuviškus žodžius, bet nuosekliai reiškiančių savo patriotiškumą Lietuvos valstybės atžvilgiu. Labai tikėtina, kad ilgainiui kaip tik nuo jų žymiu mastu priklausys lietuviybės reikalai už Lietuvos ribų. Tai būtų tarsi „antrasis“ lietuviybės pasaulyje sluoksnis.

Negalima pamiršti gausios litvakų išėivijos, įvairios šalyse net per kelias kartas išlaikiusios istorinio ryšio su Lietuva atmintį. Esama pagrindo kalbėti ir apie „trečiąjį“ lietuviybės pasaulyje sluoksnį – jį sudarytų kitų tautų mokslo, kultūros žmonės lituanistai, tiriantys Lietuvos istoriją, lietuvių kalbą, Lietuvos kultūrą platesne prasme. Tai taip pat rodo lietuviškos kultūros išėjimą į pasaulį.

Todėl skirtumas tarp „Lietuvos Lietuvoje“ ir „pasaulio Lietuvos“ ne vienu požiūriu gali darytis santykinis. Šiandieninės komunikacijos leidžia būti pasaulio lietuviu neišvykstant iš Lietuvos, kaip ir priešingai – jaustis jos dalimi gyvenant labai toli.

Vis dėlto toks santykinumas yra dviprasmiška būseną, galinti

evoliucionuoti vienaip ir kitaip. Matome du tuo pat metu vykstančius procesus – gausėjančią „pasaulio Lietuvą“ ir tuštėjančią „Lietuvą Lietuvoje“. Esminis klausimas – kada šis judėjimas sustos, gal ir pakeis kryptį?

Žmonių perpildytame dabarties, juo labiau, ateities pasaulyje retai apgyvendinti, apytuščiai „plotai“ neilgai galės tokie išlikti. Gamtinės ir politinės stichijos išstisus minias varo ieškoti saugesnio gyvenimo svetur. Tad ir mūsų šaliai sulaukti gausėjančių imigrantų (nebūtinai tuoj pat) galbūt yra labiau tikėtina, negu grįžtančių emigrantų. Verslininkai jau kuris laikas kelia klausimą apie kvalifikuotų darbuotojų imigraciją taip sutvarkant įstatymus, kad jiems būtų galima atsivežti šeimas. Toks yra ekonominis šalies poreikis. Kils atvykusiųjų socialinės ir kultūrinės integracijos klausimas – gerai, jeigu ir jie sieks to paties.

Gali pasirodyti paradoksiška, bet gali kilti (visai kitu požiūriu) ir lietuvių reemigrantų integracijos klausimas, jeigu Lietuvos valdžia sukurtų ir gebėtų įvykdyti atitinkamą programą. To reikia jai palinkėti.

2016

POSTMODERNI TAPATYBĖ POSTMODERNIOS TIKROVĖS FONE

Svarstant, kas toji postmodernybė, į galvą ateina mintys apie požiūrių įvairovę, reliatyvizmą, atvirumą, eklektiškumą, neapibrėžtumą, neužbaigtumą ir daugybę kitokių bruožų, sunkiai priimtinių tiek klasikinei, tiek moderniajai mąstysenai. Reikėtų dar pridurti nusistovėjusių tvarkų ardymą, skirtingų dalykų gretinimą, o ypač dekonstrukciją, nukreiptą prieš „tiesas“, „esmes“, „vertybes“, „kriterijus“, neišskiriant „tapatybės“ ir kitokių modernių prasingumo pamatų.

Svarbu pabrėžti, kad visa tai egzistuoja ne tik šiuolaikinių filosofų, menininkų, kitų kūrėjų galvose ir kūrinuose. Įvairiais pavidalais tai pasireiškia ir tikrovėje – lemia individų savivoką, bendravimą, kultūrą, ekonomiką, politiką ir dar daug ką.

Galima kalbėti ne tik apie postmodernią mąstyseną, bet ir apie šiuolaikinę postmodernėjančią tikrovę. Atsiranda net terminų, įvardijančių vieną kitą jos reiškinių, – pavyzdžiui, hibridinis karas, postmodernusis totalitarizmas ir pan.

Dar svarbiau tai, kad postmodernybės lauke yra atsidūrusi ir lietuviškoji tapatybė, tiek idealiuoju, tiek ir realiuoju savo lygmeniu. Vertėtų pasvarstyti, kaip minėti dalykai veikia, keičia ir toliau keis lietuvių savivoką, ką naujo dėl to įgyjame ir ko netenkame, kas yra objektyviai neišvengiama, o kas priklauso nuo susivokimo arba nesusivokimo, nuo valingo apsisprendimo arba valios stokos,

nuo troškimų, norų arba nenorų ir kitokių subjektyvių motyvų.

Visa tai taikytina daugiau vidutinio ir jaunesniojo amžiaus tautiečiams, o ypač tiems, kurie augo ir brendo jau nepriklausomoje Lietuvoje, demokratijos ir atvirumo sąlygomis. Jų mąstyseną ir skonius veikė ir veikia ne tik postmodernūs požiūriai į daugelį dalykų, bet ir vis intensyvesnis elektroninių technologijų skverbinimas, vartotojų kultūra, kitokie veiksniai, su kuriais vyresnioji karta apskritai nebuvo susidūrusi. Nors, kaip sakoma, nelygu jaunas, nelygu senas...

Ne paskutinę vietą užima ir visuomenės postkomunistinių (dabar, pasak Almanto Samalavičiaus – „brandaus postkomunizmo“) transformacijų poveikis, todėl šioje plotmėje daug kas susilieja, nelingva nustatyti, kas ką lemia, taigi postmodernybės sąvoką galima vartoti išplėstine prasme. Kyla noras pasvarstyti, koks galėtų būti postmodernusis lietuvis, nes tokių bruožų įgaunama jau dabar, o artimoje ateityje tai bus vyraujantis tautiečio tipas.

Rašyti apie postmodernius dalykus, manyčiau, galima „postmoderniai“ – t. y. nelabai aiškiai, nebūtinai nuosekliai išplėtojant kiekvieną mintį. Vis dėlto esu modernios mąstysenos žmogus, tad pirmiausia turiu paaiškinti, kaip suprantu individo tapatybę.

Modernioji ir postmodernioji tapatybė

Viena vertus, tapatybė įgyjama tarsi savaime, ją apibrėžia, „užduoda“ šeima, kilmė, paveldas, aplinka, tradicija. Antra vertus, tapatybę kuria, ugdo, pasirenka pats individas. Peržengdamas savo subjektyvumą, jis „išeina už savęs“, susisaisto, tapatinasi su išoriniais, realiais ar tariamais esiniais. Jų skalė plati ir įvairi – tai profesija, karjera, šeima, istoriniai veikėjai, literatūriniai personažai,

pagaliau vertybės, idėjos, tikėjimai. Vienoks ar kitoks tapatinimasis – tai asmenybės tapsmo ir brandos kelias.

Moderni individo tapatybės sandara iš esmės suderina tai, kas „įgyjama“ objektyviai, ir tai, kas išsiugdoma savarankiškai. Nors subjektyvioji tapatybės pusė nėra „pririšta“ prie objektyviosios apibrėžties, vis dėlto jų dermė yra daugiau ar mažiau pastovi. Tai reiškia, kad individas suvokia save kaip tokį, tapatinasi (nebūtinai susitapatindamas) su tuo, ką liudija realioji jo padėtis, socialiniai vaidmenys, susiję su šeima, profesija ir pan. Modernusis individas, galima sakyti, yra integruotas iš vidaus – tai pastovus, „prognozuojamas“ žmogus, gebantis savo valią palenkti išsikeltiems tikslams, žinantis, kas esąs ir kuo nesąs, ko norįs ir ko nenorįs. Reikėtų dar pridurti tokius dviprasmiškai vertintinus bruožus, kaip uždarumas, konservatyvumas, inertiškumas.

Postmoderniu galima laikyti tokį individą, kurio tapatybei būdingas silpnas ir nepastovus minėtų pusių – objektyviosios ir subjektyviosios – susietumas. Savo tapatybę jis kuria gan laisvai, ne labai paisydamas kilmės ar tradicijų, ieškodamas „atramos taškų“ daug platesnėse erdvėse, ne tik realioje, bet ir virtualioje tikrovėje. Paslankios, keleriopos tapatybės asmenų gyvenimas yra tarsi nuolatiniis savęs ieškojimas, ne visada sėkmingas, nes ne kiekvienam pavyksta nesuklysti ir surasti savo „tikrąjį aš“. Žinoma, ne visada darniai klostosi ir modernaus individo tapatybė.

Aptariant modernaus lietuvių tapatybę, kaip itin svarbius reikėtų išskirti kai kuriuos objektyviuosius ją apibūdinančius matmenis. Pagal socialinę kilmę ir padėtį modernus lietuvis dažniausiai yra ūkininkas (rečiau bajoras, miestietis), iš ūkininkų kilęs inteligentas, o pagal pašaukimą ir pasirinkimą – kunigas, gydytojas, teisininkas,

tarnautojas, rečiau – kitokių profesijų atstovas. Pagal religiją – katalikas, liuteronas, reformatas arba agnostikas, ateistas. Šeimines padėties požiūriu jis – tradicinės šeimos narys ir atitinkamos seksualinės orientacijos šalininkas. Pilietybės atžvilgiu – sąmoningas, patriotiškas savo valstybės, kai ji nepriklausoma, pilietis. Tapatinimasis su savo valstybe, o nelaisvės metais – su jos idėja, kurią trokštama įgyvendinti, yra itin reikšmingas modernaus lietuvių tapatybės aspektas.

Galima drąsiai teigti, kad būtent tokie lietuviai, atsidūrę istorijos arenoje, atvedė Lietuvą į 1918-ųjų metų Vasario 16-ąją. Pokariu dėl valstybės laisvės guldė galvas partizanai. Galima tvirtinti, kad ir į Kovo 11-ąją lietuviai atėjo kaip modernūs (minėtąja šio žodžio prasme) tautos nariai, nors gerokai „pagrauzti“ sovietinės erozijos.

Dabar, kai jau ketvirtį amžiaus gyvename nepriklausomoje valstybėje, akivaizdu, kad tam tikros dalies tautiečių sąsajos su ja gerokai susilpnėjusios. Sprendžiant pagal nuomones ir nuotaikas, be to, remiantis neseniai atliktų tyrimų rezultatais, nemažai tautiečių tik formaliai tapatinasi su savo valstybe, to ryšio nevertina, nesididžiuoja esantys jos piliečiai, net jaučiasi jai susvetimėję. Nors tuo pat metu gerai suvokia, kad yra lietuviai.

Tokią požiūrį į valstybę (abejingumo priežastys būtų atskira tema) iš dalies kompensuoja tapatinamasis su regionu („esu žemaitis“), jei tik nepradedama šia tema politikuoti. Tai, kad pirmumas teikiamas ne valstybinei, bet regioninei tapatybei, laikytina post-moderniosios savivokos bruožu. Panašai vertintinas ir atvejis, kai labiau tapatinamasi su Europos Sąjunga („esu europietis“), negu su savo valstybe, aiškinant, kad tautinės valstybės reikšmė silpsta ir toliau silps.

Gyvuoja net regioninė Europos Sąjungos vizija, turinti šalininkų įvairiose šalyse. Pagal ją, ES subjektai turėtų būti ne valstybės, bet jų regionai, nes kai kurie iš jų yra istoriškai senesni, kultūriškai autentiškesni už moderniąsias valstybes. Toks požiūris irgi yra žingsnis postmodernybės link. Tokiu poslinkiu laikytinas ir tapatinimasis ne su kokia nors apibrėžta vietove, bet su visu plačiuoju pasauliu. Kas „neturi“ nei valstybės, nei regiono, kuriuos vadintų Tėvyne, žvelgia į pasaulį kosmopolito akimis.

Atsainų požiūrį į valstybę šiek tiek atperka ir tapatinimasis su savo tauta („esu lietuvis ir noriu juo būti“). Tačiau kartu jis atskleidžia, kad daugeliui lietuvių artimesnis tautos kaip etnokultūrinės bendruomenės, o ne valstybinės nacijos suvokimas.

Tapatinintis su tauta neabejotinai svarbu, šio ryšio vaidmuo okupacijų metais buvo didžiulis, bet dabar, kai esame nepriklausomos valstybės piliečiai, jis yra visiškai nepakankamas. Tenkinimasis etniniu sąmoningumu – irgi ryškus postmodernios tapatybės bruožas.

Dekonstruktivus žvilgsnis atskleidžia, koks netvirtas, padrikas yra etnokultūrinis tautiškumas, kaip stinga individus telkiančių jungčių. Tarpusavio ryšių. Vienybės su savo tauta jausmas ypač sparčiai slopsta, pasukus emigracijos keliais. Kur nors Londono gatvėse ar Ispanijos apelsinų laukuose lietuvis nelabai nudžiunga, sutikęs tautietį, ir dažniausiai, deja, turi tam pagrindo.

Tikrovė yra tokia, kad emigracija jau tapo neišvengiama XXI amžiaus lietuvių tautos egzistencijos aplinkybe. Tai rodo, kad lietuviai anaipol nėra taip labai prisirišę prie tėvų žemės, kaip tradiciškai manoma. Jie gana lengvai tą žemę palieka ir kelia sparnus skalesnės duonos ieškoti svetur. Netikėtai išryškėjęs šiuolaikinių

lietuvių polinkis į nomadizmą yra akivaizdus postmodernios tapatybės ženklas.

Svarstomo klausimo požiūriu emigrantai yra labai skirtingi. Vieni išsiveža širdyje tik nemeilę gimtinei, skuba atsikratyti visko, kas ją primena, ir yra nusiteikę niekada į ją negrįžti. Jie savaime iškrenta iš šių svarstymų konteksto. Dauguma išėivių, kaip atrodo, neskuba pareikšti aiškesnės savo nuostatos grįžimo atžvilgiu, tad jie tebėra svarstymų objektas. Dar kiti, gyvendami kitatautėje aplinkoje, jaučiasi ir mąsto taip, tarsi nebūtų palikę Lietuvos, kai kurie netgi teigia iš toli „dar karščiau mylintys Tėvynę“. Yra ir tokių, kurie savo meilę iš tiesų parodo darbais – užmezga glaudžius ryšius, tarpininkauja investicijoms, grįžta su žiniomis, patirtimi, pinigais.

Savaime aišku, kad išėiviams tenka prisitaikyti prie naujos aplinkos, išsiugdyti tokius įpročius ir gebėjimus, „kokių reikia“, kartu neišvengiamai prarandant dalį atsivežtųjų. Pirmiausia kyla problemų dėl socialinės tapatybės. Nedaug kam pavyksta išvengti vaidmenų susidvejinimo: Lietuvoje buvo mokytoja, Čikagoje yra senelių slaugė, Lietuvoje – teisės magistras, o Londone – barmenas ir t. t. Iškyla nelengvas klausimas – su kuriuo iš vaidmenų tapatintis: su dabartiniu faktiškuoju ar su buvusiuoju? Ir kuo save laikyti? Akivaizdus posūkis postmodernaus neapibrėžtumo link.

Panašiai keičiasi ir tautinė tapatybė. Išėivio lietuviškumas Amerikoje įgauna amerikietišką, Airijoje – airišką, Ispanijoje – ispanišką bruožų. Formuojasi „hibridinis tautiškumas“ – lietuvis-amerikietis, lietuvis-kanadietis ir pan. Laikas veikia antrojo dėmens naudai. Andai, Vilniuje gyvenantis Amerikos lietuvis (karo meto išėivių kartos), paklaustas, kuo save laiko, nesvyruodamas atsakė: „Esu amerikietis“. Matyt, jau apsispręsta.

Tiek tautinį, tiek ir socialinį dvilypumą reikėtų priskirti postmoderniajai savivokai ir pripažinti, kad „postmodernių lietuvių“ sparčiai gausėja. Kaip tik jie galėtų ir turėtų būti nepakeičiami „globalios Lietuvos“ projekto dalyviai, kurie padėtų plėsti lietuvių diasporų įvairiose šalyse tarpusavio bendravimą, sutvirtintų ryšius su Lietuva, tolydžio mažėjant gyvenamosios vietos ir nuotolių svarbai. Tai būtų panašu į nuotolinių studijų projektus, kai teigiama, kad universitetas yra visur, kur yra studentas. Pagal analogiją išeitų, kad ir Lietuva yra visur, kur yra lietuvių, norinčių ir galinčių „nuotoliniu būdu“ palaikyti lietuviškąją tapatybę.

Visa tai galėtų būti perspektyvu, bet neišvengiami ir praradimai. Kaip ir nuotolinių studijų lankytojas įgyja žinių, bet negirdi profesoriaus gyvo žodžio, nepajaučia jo asmenybės įtakos, taip ir „globalusis“ tautietis nejaučia gimtosios žemės traukos ir poveikio.

Socialinės, profesinės tapatybės nepastovumas, neužbaigtumas, kaip ir tam tikras tautinės tapatybės dvejinimasis laikytini postmodernaus individo atributais. Tikėtina, kad mūsų šalies ateitis kryps siauresnio ar platesnio „globalios Lietuvos“ varianto link, nemenką jos gyventojų dalį sudarys „mišrios“, „paslankios“ tapatybės tautiečiai.

Nepamiršti praeities

Galvojant apie dabartį, nederėtų pamiršti praeities, nes reikšmingas savimonės sandas yra istorinė atmintis, praeities įvykių ir veikėjų vertinimas, pagarbos jiems ar atsiribojimo nuo jų išraiška. Nekalbėsiu apie neseną praeitį, su kuria daug ką sieja dar gyvi prisiminimai.

Tai sovietinė okupacija, ypač ankstyvasis jos laikotarpis, paženklintas trėmimų, partizaninio karo, prievartinės kolektyvizacijos,

„socializmo statybų“. Tos skaudžios patirties atmintis „dalyvauja“ dabarties gyvenime. Apie tai liudija mokslinės studijos, prisiminimų knygos, atminties dienos, paminklai ir daug kitų dalykų. Juose pateikiami aiškūs, dažniausiai vienareikšmiai to, kas buvo, vertinimai, pagrįsti faktais, politiniais, teisiniais ir moraliniais kriterijais.

Bet viešojoje erdvėje randa vietos ir kriterijų nepaisančios literatūrinės, publicistinės, politologinės ir kitokios praeities įvykių interpretacijos. Vietoje vertybiškai motyvuojamo gėrio ir blogio skyrimo, išvelgiami tik „alternatyvūs“, „kitokie“ pasirinkimai, nyksta teisingo ir neteisingo, aukos ir nusikaltėlio skyrimo kriterijai. Sunku pasakyti, kiek tuo pasireiškia postmodernistinis reliatyvizmas, o kiek postkomunistinis praeities „gražinimas“. Matyt, esama ir vieno, ir kito, kai kuriais netolimos praeities klausimais postmodernistiniai ir postkomunistiniai požiūriai atsiduria vienoje gretoje.

Dabartinei individo tapatybei svarbi ir ta praeitis, kuri nutolusi per šimtmečius ar net dar labiau. Istoriniai naratyvai pateikia gausybę personažų, kurie pamatuotai galėtų papildyti tiek pavienių individų, tiek ir visos tautos dabartinę tapatumo savivoką. Tenka girdėti sakant, kad dabartiniai lietuviai yra buvusių baudžiauninkų palikuonys, esą tai ir paaiškina, kodėl taip stokojama savigarbos, esama tiek daug pasyvumo, godumo, pavydo, kitų vargšams būdingų bruožų, iš kur atsiradęs „tas prakeiktas nuolankumas“... Baudžiava iš tikrųjų skaudžiai paženklino tautos charakterį. Rūpintojėlis yra ypač iškalbingas baudžios prispausto lietuvio įvaizdis, išreikštas tautodailės. Tokį savivaizdį kai kas gali pasitelkti, kad pateisintų aukštesnių aspiracijų stoką, savęs menkinimą. Tai negeras, dvasių smukdantis tapatinimasis.

Laikai keitėsi, iš baudžiauninkų kilo laisvieji ūkininkai – ne tik kantrūs artojai, bet ir apsišvietę, kultūros darbu atsidėję asmenys, knygnešiai, savo kraštą mylintys kovotojai. Tai modernaus lietuvių tipas. Didžiąją dalimi kaip tik jis XX a. kūrė ir puoselėjo lietuvių kultūrą.

Beje, šalia minėto baudžiauninko matome ir margaspalvį bajoro įvaizdį. Bajorai ne tik savo dvaruose dvareliuose šeimininkavo, baudžiauninkus spaudė, vieni su kitais kivirčijosi, bet ir kultūros židinius steigė, o prireikus stodavo ginti Tėvynės. Turbūt šio luomo aplinkoje susidarė lietuvių karžygio įvaizdis. Taigi, bajoras irgi yra istoriškai pamatuotas personažas, su kuriuo galėtų tapatintis dabartiniai lietuviai.

Bet šitokiam tapatinimuisi nepakanka vien popierių, įrodančių bajorišką protėvių kilmę, reikia ir pačiam gerokai pasitempti, elgtis kilniai, garbingai. Jeigu būti tokiam kliudo individo „natūra“, galima į tai žvelgti atlaidžiau – juk gerai žinomas ir bajoro plevėsos, lėbautojo tipas. Žinoma, vien tuo bajorijos įvaizdžiai neišsisemia, nes bajoras – dvilypę tapatybę puoselėjantis asmuo, jis gali būti ir lituanus, ir polonus, o dažnai – vienas ir kitas viename asmenyje. Per bajorystę grįžtame į Abiejų Tautų Respublikos laikus.

Kad tie laikai dar nėra tapę tik praeitimi, liudija kai kurių mokytų asmenų požiūris, kad tęsti tos Respublikos tradiciją ir buvęs tikrasis istorinis Lietuvos kelias, nuo kurio „per klaidą“ nukrypta Vasario 16-ąja. Tai „jogailaitiškoji“, pasak vieno autoriaus, valstybės tradicija, ne tik galinti tapti lietuvių patriotizmo ir tvirtybės šaltiniu, bet gerai deranti ir su Europos Sąjungos integracijos perspektyva.

Taigi skleidžiasi Lietuvos valstybingumo vizija, gerokai platesė

už moderniąją. Dabarties lietuviams ji atveria galimybę tapatintis su viena ar kita tradicija, bet leidžia ir apskritai nesitapatinti su jokia.

Pasak Makluhano, gyvename laikais, kai vienintelis pastovus dydis yra skubėjimas. Taigi nesunku suprasti, jog jauni žmonės skubės kurti savo sėkmės istorijas, kurios ir bus pamatinis tapatybės sandas. Pilietiškumą, kuris lemia ir požiūrį į savo valstybę, veikiausiai nurungs vartotojiškos nuostatos. Vargu ar daug kam rūpės tapatybės įvaidžių ieškoti praeityje, ko gero tik istorikai ir politologai dar svarstys, kuris tūkstantmetės Lietuvos istorijos tarpsnis laikytinas jos valstybingumo tradicijos pamatu.

Tuo istorinę retrospekciją baigiu, nors dar būtų ką pasakyti ir apie kunigaikščių Lietuvą, ir apie baltiškąją (pagoniškąją) kultūrą. Tačiau grįžkime prie dabarties.

Tapatinimosi galimybės

Iš viso to, kas aptarta, manau, galima susidaryti nuomonę apie plačias tapatinimosi galimybes, kurios atsiveria individams, atitrūkstantiems nuo modernybės standartų. Įmanomi labai įvairūs postmodernios tapatybės variantai, susidedantys iš atskirų ne visada vienas prie kito gerai derančių matmenų – tautinių, socialinių, kultūrinių, religinių, istorinių ir kitokių. Bet kuris iš jų gali būti individo tapatybės branduolys. Itin svarbu, kokioje vietoje atsiduria tautiškumo matmuo: ar jis tampa tuo „centru“, susiejančiu visus kitus sandus.

Tačiau tai jau laisvo pasirinkimo ir apsisprendimo reikalas. Sakau „laisvo“, nes pasirinkimą ir apsisprendimą gali diktuoti tradicijos, viešojo nuomonė, priedermės, kiti determinuojantys motyvai. Tiesa, niekas nebūna visiškai nuo jų laisvas, tačiau postmodernioji

mąstysena, lyginant su moderniąja, yra vis dėlto gerokai laisvesnė ir savarankiškesnė. Kita vertus, jai nebūdinga imtis to, kas įpareigoja ilgai perspektyvai. O modernioji asmenybė, būdama vertybiškai angažuota, gali kelti sau tolimus tikslus, kurių neatsisako net ir tada, kai laukiamų rezultatų reikia siekti labai nuosekliai ir ilgai, pavyzdžiui, vykdamas pilietinio ar kitokio ugdymo programas.

Šios pastabos, manau, neduoda pagrindo vienpusiškai, juo labiau – neigiamai vertinti postmoderniosios mąstysenos. Akivaizdūs neabejotinai vertingi šios mąstysenos ir atitinkamos gyvenenos bruožai – tokie kaip atvirumas, nepriklausomumas, imlumas naujovėms, pakanta kitoniškumui, gebėjimas keistis, prisitaikyti prie naujos aplinkos.

Bet nesunku įžvelgti ir kitokių požymių – tai pagrindų ir kriterijų neturėjimas, reliatyvizmas ir moralinis indiferentiškumas, nuoseklumo, atsparumo destruktivioms priklausomybėms stoka. Ar postmodernioji mąstysena kūrybiška, konstruktyvi, ar pasyvi, abejinga, linkusi į savigriovą, lemia išvardintų bruožų tarpusavio ryšis – t. y. svarbu, kurie iš jų dominuoja.

Pagrindinis klausimas – kaip ateityje, pradėdamas jau nuo šiandienos, galėtų klostytis lietuviškojo tapatumo tipologija? Tiksliau tariant, kaip galėtume suderinti modernybę ir postmodernybę – dvi savitas mąstymo ir gyvenenos orientacijas. Optimalus lūkestis būtų toks – rytdienos lietuvis turėtų perimti gerąsias, viena kitą papildančias abiejų orientacijų savybes. Kad tai įmanoma, rodo postmodernybės neapibrėžtumą ir neužbaigtumą – tai svarbi sąlyga, kad šios dvi orientacijos nestovėtų viena kitai skersai kelio, kad postmodernioji mąstysena būtų atvira ir kai kuriems modernaus tapatumo apibrėžtumams. Nebūtų nieko gero, jeigu

tautiečių tapatybėje vyrautų modernybės ir postmodernybės silpnųjų pusių tarpusavio trauka.

Postmodernusis mąstysenos atvirumas yra palankus ankstesnių kartų išeiviams, kurie jau nebemoka tėvų ir senelių kalbos, bet lietuviškų savo šaknų dar nepamiršo, arba tiems, kurie save laiko lietuviais istoriniu ar kokiu nors kitu atžvilgiu.

Pabaigai keletas konkretesnių išvalgų. Tikrovei toliau postmodernėjant, socialiniai tautiečių vaidmenys darysis įvairesni ir paslankesni. Tai susiję su asmenų ir darbo vietų mobilumu, tiek vietiniu, tiek europiniu. Todėl plėsis tautos atvirumas pasauliui – daugės užsienio šalyse dirbančių, studijuojančių, atostogaujančių, keliaujančių, deja, ir nusikaltimus darančių tautiečių. Atvirumas – rimta prielaida, kad susilygintų išvykstančiųjų ir parvykstančiųjų skaičius, vis didėjant pastarųjų persvarai.

Tapatybė – nesvarbu, individo ar tautos – yra unikalus prigimtinės duotybės ir kūrybos arba projekto, kaip dabar sakoma, santykis. Duotybę, kad jos neprarastume, turime adekvačiai suvokti ir be paliovos puoselėti. Postmoderniai tapatybei savikūros, saviugdų vaidmuo yra gerokai svarbesnis negu moderniajai, o skalė, ką pasirinkti, su kuo tapatintis – nepalyginamai platesnė, įgaunanti globalų mastą.

Todėl nesunku numatyti, kad lietuviškasis tapatumas toliau keisis daugiakultūriškumo, gal ir daugiakonfesiškumo kryptimi. Jau ir dabar kai ką matome, pavyzdžiui, nuolatines mantrą *Hare Krišna* kartojančiųjų eitynes.

Sakykime, tai marginalus atvejis, tačiau jis akivaizdžiai rodo, kad į mūsų šalį net iš tolimųjų kraštų ateina egzotiškos kultūros, kurių elementus dalis tautiečių priderina prie savo tapatybės.

Panašių „invazijų“ neabejotinai bus ir daugiau, tad kyla klausimas, ar jos neužgoš lietuvių etnokultūrinės savasties kaip tapatybės šaltinio. Tai niekuo nepakeičiamas tautos lobynas, tačiau jeigu norime, kad kultūrinis paveldas būtų paveikus ir iškalbingas ne tik dabarčiai, puoselėti jį vien tradiciniais būdais nepakanka. Reikia naujesnių, įvairesnių interpretacijų, šiuolaikinio universalesnio požiūrio ir kriterijų, kuriais remdamiesi įvertintume kitų kultūrų poveikį. Tai padėtų atskleisti savojo kultūrinio ir istorinio paveldo svarbą ir vertę kur kas platesniu mastu, negu esame įpratę manyti. Tokio atsinaujinimo reikia, kad į postmodernybę linkstantys lietuviai turėtų kuo įvairesnių atramos taškų savo tautiniam sąmoningumui ugdyti.

2015

TRADICIJA, MODERNYBĖ, POSTMODERNYBĖ

Apie individo, bendruomenės, tautos „buvimą pasaulyje“ galima kalbėti ne tik vietos, bet ir laiko aspektu, žvelgiant ne tik geografiškai, bet ir istoriškai, nes „buvimas“ yra nenutrūkstantis vyksmas, besitęsianti atvirybė. Skirtys ir apibrėžtys tautų istorijoje yra savaimė suprantamos, tačiau ne vien jos „buvimą pasaulyje“ daro gyvą ir visavertį, bet ir atvirumas, bendravimas, gebėjimas imti ir duoti. Prie viso to, kaip būtiną sąlygą, reikia pridėti žinomumą. Bet koks subjektas gali „būti pasaulyje“ ir taip, tarsi jo „nebūtų“, jeigu jis nėra atviras ir plačiau žinomas.

Laikiškumas kaip praeinamybė yra esminis žmogiškosios tikrovės matmuo, žmogus gyvena dabartyje, kuri yra sunkiai apibrėžiamos trukmės tarpsnis tarp praeities ir ateities. Laiko tarpsnių kaitoje individai bręsta kaip asmenybės, etninės bendrijos formuojasi kaip nacijos, jos kuria savo valstybes, pasireiškia kaip istorijos subjektai.

Jeigu į istorinio laiko kaitą žiūrime kultūros raidos požiūriu, kaip itin svarbi iškyla seno ir naujo, tradicijos ir inovacijos, tradicijos ir modernybės sąveika. Bet kurios tradicijos tęstinumas eina prie pabaigos, kai ima reikštis naujybės, o šios, jeigu nebūna tik trumpalaikiai epizodai, pačios pamažu tampa tradicijomis.

Kada suvokiame, kad kultūroje laiko slinktį ženklina ėjimas nuo seno prie naujo, perimamumo bei atsinaujinimo, tradicijos ir inovacijos kaita, nesunku suprasti, jog atitinkamai keičiasi ir

uždarumo bei atvirumo santykis. Tradicinėje sanklodoje uždarumas ne vienu požiūriu vyrauja atvirumo atžvilgiu, o atsiribojimas, atmetimas to, kas „kitoniška“, „svetima“, yra stipresnis už pakantą ir priėmimą. Tai reiškia, jog bendruomenių, turint galvoje ir tautas, per ilgą „užsibuvimas“ tradicijose siaurina jų „buvimo pasaulyje“ akiračius, jų matomumą, žinomumą, tuo pačiu ir visavertiškumą.

Kultūrinė tradicijos raiška

Aptarinėjant tradicijos ir naujovės (inovacijos) santykį, dažnai neišvengiama supaprastinimo ir vienpusiškumo. Tradicijoje, suprantamoje kaip tai, kas perdavimo iš kartos į kartą keliu ateina iš praeities, neretai matoma vien tai, kas atgyvenę ir inertiška, kas stingdo mąstyseną, gręžia į praeitį ir neteikia paskatų ateičiai. O inovacijos paprastai yra siejamos su iniciatyvomis, išradyba, kūryba, manant, kad jos praplečia akiratį, palengvina darbą, pajvairina gyvenimo kokybę, ženklina pažangą, tad jų padariniai bendrąja prasme yra teigiami.

Šitoks supratimas veda prie nuomonės, kad tradiciją ir inovaciją skiria nelabai aiški, bet vis dėlto reali riba, kad tarp abiejų pusių esama daugiau įtampos ir priešpriešos, negu perimamumo ir dermės, kad užsitęsęs laikymasis tradicijų stabdo atsinaujinimą, o naujovės, savo ruožtu, ardo ir išstumia tradicijas. Šitaip mąstant, tautinių bendruomenių, šiek tiek ir pavienių individų gyvenimas pasirodo esąs ne kas kita, kaip įtampos dinamika tarp tradicijų ir inovacijų, uždarumo ir atvirumo.

Bandant išsamiau aptarti tradiciją kaip kultūrinį „buvimo pasaulyje“ būdą, tikslinga iš pradžių apibūdinti jos santykį su inovacija ir parodyti, kad tiek viena, tiek ir kita yra organiškai visuminio

kultūros audinio metmenys. Kiekviena kultūra, civilizacija savo pamatuose turi tam tikrus pirminius idėjinius (mitinius, religinius, filosofinius) šaltinius, kuriais remiantis aiškinamas pasaulis, žmogaus gyvenimas, elgesio vertinimo kriterijai ir pan. Tų šaltinių turinys yra nuolatos interpretuojamas, plėtojamas ir modifikuojamas – „kiekvieną tradiciją sudaro interpretacijų suma ir neįmanoma tvirtinti, jog bet kokia teorija gali pranokti savo tradicinės interpretacijos galias“ (Mickūnas 2011: 123). Taip yra kuriama dvasinė kultūra kaip simbolių, reiškinių, prasmų visuma, kurioje esamojo laiko elementai tampa arba gali tapti ateities įprasminimo idėjiniais šaltiniais.

Taip susidaro pamatinės tradicijos, be kurių kultūra neįmanoma apskritai. Savo ruožtu, be kultūros nėra ir tautinės bendruomenės. Kultūros kūrimas yra nepalaujamas tradicijų steigimas, perdavimas iš kartos į kartą, atnaujinimas. Būti kultūroje reiškia būti tradicijoje, atitrūkti nuo tradicijų galima tik „iškrentant“ – jeigu tai iš viso įmanoma – iš kultūros. Tradicijos yra sudėtinė istorinio paveldo dalis, paveldas slypi pačiuose tautos, valstybės tapatumo pamatuose. „Tradicijos turinys yra vertybės, kurias ankstesnės kartos kažkada aistringai tikrino specifinėse istorinėse aplinkybėse, ir kurios paskui, nuolat iš naujo peržiūrimos, nugludintos ir perduotos iš kartos į kartą kaip turinys“ (Mc Lean 1994: 14).

Panašiai galima kalbėti ir apie tautos istoriją. „Istoriškumas“ yra kultūros kategorija, tačiau platesne prasme, negu tik nuorodos į pirminius etnokultūrinius pradus. Tauta tampa „istoriška“ kultūrine prasme, kai darosi žinoma ir įvardijama platesnio kultūrinio (civilizacinio) arealo kontekste. Galima teigti, jog Lietuvos istoriškumo pradžia laikytini 1009 m., kai Kvedlinburgo analuose

buvo pirmą kartą paminėtas Lietuvos (*Litua*) vardas. Tai ir buvo ankstyvasis Lietuvos „išėjimo į pasaulį“, „buvimo pasaulyje“ patvirtinimas. Nors šis faktas nereiškia, kad lietuviai neturėjo tūkstantmetės istorijos iki tol. Apie tai netiesiogiai byloja archeologijos duomenys (Jovaiša 2016). „Istoriškumas“ yra sąlyginė sąvoka, tačiau nėra kito būdo patvirtinti tautos, šalies egzistenciją laiko tėkmėje, kaip tik siejant su tuo, kas buvo apie ją žinoma platesnėje aplinkoje, rašoma to laikmečio ir vėlesniuose, savuose ir svetiimuose tekstuose.

Gyvendami vakarietiškos kultūros areale, mes priklausome tai kultūros tradicijai plačiąja prasme, kurios pamatiniai šaltiniai yra Antikos, Krikščionybės, Švietimo (Apšvietos) laikotarpių dvasinis ir materialus palikimas.

Į tradiciją reikia žiūrėti ne kaip į kažką vientiso, bet kaip į daugybės atskirų savitų gijų sampyną. Švietime, mene, kitose kultūros ir darbo srityse nusistovi savos tradicijos, įtvirtinančios optimalius žmonių veiklos ir bendravimo būdus, kurie yra savaip perduodami, perimami ar atnaujinami.

Paprasčiausias tradicijų tęstinumo lygmuo yra darbo įgūdžių (amatuose, liaudies mene), tautosakos, bendravimo ir elgesio (etiketo) normų, papročių, apeigų, šventinių ritualų betarpiškas perdavimas kartotės, mokymosi, kasdienės praktikos būdais. Gilesnis, sunkiau pastebimas tradicijų tęstinumo būdas yra savaiminis kultūros kismas, kai vieni iš praeities ateinantys dalykai praranda turėtąją reikšmę ir tampa nebeaktualūs, o kiti perimami, juos keičiant, atnaujinant, suteikiant naujų reikšmės atspalvių. Prisimintinas devynioliktojo amžiaus vokiečių katalikų teologo Johano Kūno (Johann Kuhn) teiginys, kad tradicija – „ne nuolatinis

pirminės tiesos pirmąkart istorine forma kartojimas, bet nuolatinis tos pačios tiesos atgimimas naujomis istorinėmis formomis“ (Kuhn 1859: 219).

Kultūros pamatuose slypinčių tradicijų kitimas ir yra giliosios inovacijų ištakos. „Net ir pačiose stabiliausiose civilizacijose nėra taip, kad simboliniai modeliai laikui bėgant visiškai nesikeistų. Nėra ir taip, kad visuomenėje tam tikras modelis tam tikru laikotarpiu absoliučiai dominuotų“, – rašo Vytautas Kavolis (1995: 71). Akivaizdus tradicijos tęstinumo ir atsinaujinimo atvejis yra kalba, ji gyvuoja per šimtmečius nuolatos papildydama naujadarais. Šitaip žvelgiant, tarp tradicijos ir inovacijos nėra aiškios skirties, nėra ir kokios nors nustatytos „tarp“ srities.

Tradicijos tęstinumo sampratą gerokai supaprastintume, matydami jame tik konkrečių dalykų perimamumą. Ta samprata apima daug daugiau, nes tradicija koduoja kolektyvinę patirtį, yra gyvenamosios tvarumo šaknis, individo socializacijos priemonė. „Paprotytis turi gelbėti žmogų gyventi“ (Kavolis 1993: 118). Tradicija užtikrina kultūros tęstinumą, sąsajas tarp epochų, yra „lemtingas praeities dalyvavimas dabartyje“ (Šliogeris 2001: 175). Tradicijos tęstinumo būdu istorija įtaigoja dabarties žmonių sąmonę, kartu veikia ir ateities tikslus. „Reikšdama pastovumą, stabilumą ir tęstinumą, ji vadovauja kasdienos elgesiui ir pateisina bendruosius tikėjimus ir praktikas“ (*The Concise encyclopedia of Sociology* 2011: 655).

Ilgametės kai kurių kultūros sričių tradicijos yra tolesnės kūrybinės veiklos ir pripažinimo pamatas. Lietuvoje galima paminėti dainų šventes, kryždirbystę (lietuvių kryždirbystė 2001 m. UNESCO paskelbta žodinio ir nematerialaus paveldo pasaulio šedevru), sporte – krepšinį.

Vincas Svirskis „Ežero pakrantėj“
(iš I. Kostkevičiūtės knygos „Vincas
Svirskis“, 1966 m.

Reikia taip pat pastebėti, kad tradicijos perimamumui būdingas tam tikras selektyvumas. Kiekvienoje istorinėje epochoje nusistovi savitas santykis su praeitimi. Kiekviena žmonių karta iš jau randamo palikimo priima tai, kas jai at-

rodo reikšmingiausia, tokiu būdu mes renkamės ne tik dabartį ir ateitį, tam tikra prasme renkamės ir praeitį.

Atkreipiant dėmesį į vidinį tradicijų kintamumą, aiškėja jų gyvastingumas bei kūrybiškumas, atsirandantis dėl ilgametės daugelio žmonių darbinės kūrybinės veiklos. Gyvastingumą lemia ir tai, jog kai kurioms kultūrinėms tradicijoms būdingas gebėjimas pažvelgti į save kritiškai, nuolat kvestionuoti kai kuriuos savo elementus, konstruktyviai reaguoti į laiko reikalavimus. Kavolis atkreipė dėmesį, kad iš visų tradicinių pasaulėžiūrinių sistemų, įskaitant ir komunizmą, „krikščionybė šiandien yra intelektualiai vitališkiausia, ir tai todėl, kad ji vienintelė, kuri kvestionuoja savo tradiciją iš pagrindų (Kavolis 1993: 95). Tai gali „sau leisti“ tik turtingos ir daugialypės tradicijos, galinčios suteikti individams galimybę laisvai interpretuoti atskirus savo tapatumo elementus, neperžengiant bendrųjų rėmų.

Taigi, dažniausiai tradicijos susikuria visuomenės „apačioje“, nors gali ateiti ir „iš viršaus“. Kai kurios ilgalaikės tradicijos yra prasidėjusios nuo valdžios potvarkių, reformų, kitokių precedentų. Tai galima pasakyti apie tokią svarbią visuomeninės struktūrą, kaip teisė. LDK teisės kodeksas – Lietuvos Statutas, – veikė 251 metus (1589–1840). Vakarų moderniosios teisinės sistemos pradžia yra laikoma dar XI amžiuje vykusį „Popiežių revoliucija“, kurioje „iškilo nauja kanonų teisės sistema ir naujos pasaulietinės teisės sistemos“, susidarė profesionalių teisininkų bei teisėjų klasė (Berman 1999: 162). Istorinėms aplinkybėms keičiantis, pamažu išsisemia tradicijos veiksmingumą palaikantys veiksniai, tradicija patiria krizę. Manoma, kad tokia perspektyva laukia ir vakarietiškosios teisės tradicijos, dabartiniu metu susiduriančios su rytietišku civilizacijų teisinėmis tradicijomis. „Praeityje Vakarų žmogus tvirtai nešėsi savo teisę per visą pasaulį.“ Tačiau dabar „Rytų ir Pietų žmogus siūlo kitas alternatyvas. <...> Teisė, anksčiau atrodžiusi esanti „prigimtinė“, pasirodė esanti tik „vakarietiška“ (Berman 1999: 56). Šios tradicijos laukia nemaži inovacinių pokyčių iššūkiai.

Kultūrinė naujovės (inovacijos) raiška

Naujovės ateina ir iš šalies, iš svetur – kaip kitų kultūrų poveikiai, atskirų jų elementų perėmimas, kopijavimas ir mėgdžiojimas. Vienais atvejais tai vyksta natūraliai, kultūrų sąveikų ir bendravimo keliais, kitais – inovacijos atnešamos, įgyvendinamos jėga, tai – kultūrinės hegemonijos kelias, paprastai einantis kartu su politine, karine viršenybe. Šitoks inovacijų atėjimas, nors ir praturtina vietines kultūras, neretai jas slopina ir naikina. Istorijoje žinoma daug atvejų, kai užkariautojų invazija yra nutraukusi šimtametes

vietinės kultūros tradicijas, sunaikinusi jų materialųjį ir dvasinį paveldą. Panašių padarinių gali turėti ir radikalūs politiniai pokyčiai, santvarkų virsmai, per kuriuos suardomos buvusios ideologinės struktūros, vietoje jų nauju politiniu-ideologiniu pagrindu kuriamos ir skiepijamos kitos vertybės ir normos.

Negalima nepastebėti, kad ne viskas, kas nauja, yra inovatyvu ir teigiama, ne visokia naujybė yra gera, turinti konstruktyvių padarinių. Dažna naujovė pasirodo tik kaip trumpalaikė, paviršiumi praslystanti mada, neįsitvirtinanti ir nepaliekanti raiškesnio pėdsako. Kita vertus, anaipol ne viskas, kas iš praeities, yra tik negyvi muziejiniai eksponatai, daug kas turi ilgaamžę išliekamąją vertę, galinčią retsykiais atsinaujinti ir veiksmingai pasireikšti.

Reikia skirti medžiagines, technologines inovacijas nuo dvasinių vertybinių naujovių, su ta pastaba, kad pirmosios daro poveikį ne tik medžiaginei žmonių gyvenimo pusei, bet ilgainiui paveikia ir dvasinę kultūrą. Kanados filosofas ir kultūrologas Maršalas Makluhanas (Marshall McLuhan) veikale „Kaip suprasti medijas. Žmogaus tęsiniai“ (2003) parodo, kaip žmonių gyvenimo būdą, elgesį ir mąstyseną pakeitė automobilio, telefono, radijo, televizijos išradimai ir jų platus įdiegimas.

Nereikia išleisti iš akiračio ir to, kad inovacijų atėjimas nėra vienareikšmiškai kultūrą turtinantis vyksmas. Kiekviena prigijusi technologinė inovacija paprastai varžosi, ilgainiui jas išstumdama, su ankstesnėmis technologijoms, o kartu nuvertindama ir atitinkamus žmonių gebėjimus bei veiklos rūšis. Už kiekvieną techninės pažangos žingsnį tenka mokėti tam tikrą praradimų kainą. Atskiro aptarimo tema yra šiuolaikinės technologinės inovacijos, visame pasaulyje darančios didelį poveikį įvairioms gyvenimo sritims.

Dvasinės kultūros srityje kaip „naujybė“ gali pasirodyti ir kai kurie iš užmaršties prikelti praeities dalykai. Kai visuomenę ištinka vertybių krizė, idėjų badas, kai gyvenimas darosi monotoniškas ir atrodo, kad ateitis nežada nieko gero, gręžiamasi į praeitį, prie „iš-takų“, „pirminių šaltinių“. Juose ieškoma atramos, bandant gaivinti tai, kas buvo iškilu ir vertinga tolimoje praeityje, tai priešstatyti pil-kai dabarčiai. Tam pasitarnauja istorinio, kultūrinio paveldo tyri-mai, praplečiantys ir papildantys visuomenės kultūrinio tapatumo sampratą. Menuose, filosofijoje nuolat atsiranda įvairūs „neo“, pra-tęšiantys kai kurias praeities idėjines tėkmes, įžvelgiantys jose naujų prasmų ir plėtros galimybių. O tokioje subtilioje kultūros srityje kaip drabužių dizainas, nuolat reiškiasi įvairios „retro“ stiliaus ma-dos. „Šiandien matome aiškią tendenciją mėginti atkurti išnykusias tradicijas ar netgi konstruoti naujas“, – rašo žymus anglų sociologas Antonis Gidensas (Anthony Giddens, 2000: 264). Ir kartu abejoja, ar galima tai padaryti.

Nuo tradicijos prie modernybės

Seno ir naujo, tradicijų ir inovacijų kaitos bei vertinimo aspektu galima aptarti tiek ilgus kultūros istorijos laikotarpius, ištisias epo-chas, tiek ir žymiai trumpesnius laiko tarpusnius. Tie patys sociali-niai ir kultūriniai reiškiniai gali pasirodyti kaip raiškios naujovės arba, priešingai, kaip atgyvenusios senienos priklausomai nuo to, iš kokios laiko perspektyvos į juos žiūrime.

Apžvelgiant plačias kultūros tėkmes, tokias kaip romantizmas ar klasicizmas, vertinant atskirus jų raidos etapus, galima įsitikinti, jog tai, kas iš pradžių yra buvę nauja ir šviežia, atėjus vėlyvajam laiko-tarpiui atrodo tradiciška. Tiek ilgesnės, tiek ir trumpesnės istorinio

laiko perspektyvos požiūriu kaip tam tikrą kultūros raidos atkarpą galima aptarti ir dabartį, o į tai, kas joje vyksta, priklausomai nuo pasirinktos pozicijos, galima žvelgti ir kaip į naujybę, ir kaip į tradiciją.

Etnologijoje, kultūrologijoje yra žinomos „tradicinės visuomenės“, „tradicinės kultūros“, tokiomis laikant, pirmiausia, vadinamąsias pirmykštes bendruomenes, kuriose iš kartos į kartą perduodami papročiai reglamentuoja visas žmonių bendravimo ir veiklos sritis. Vidiniai pokyčiai čia vyksta nepaprastai lėtai, taigi tradicija akivaizdžiai vyrauja inovacijos atžvilgiu.

Tradicinėmis, tik kitokio pobūdžio, yra laikomos ir Viduramžių feodalinės visuomenės, kurių struktūrai buvo būdinga griežta luominė hierarchija ir atskirtis, individo gyvenimas tekėjo nusistovėjusia vaga, jo tapatumo savivoka buvo apibrėžta kilmės, priklausomybės bendruomenei, konfesijai, šeimai. Luominė ir konfesinė priklausomybė lėmė ir individo kultūrinę akiratį, apibrėžė jo savarankiškumą ir rinkimosi ribas, „individas susiliedavo su socialiniu vaidmeniu ir socialiniu statusu“ (Gurevičius 1989: 175).

Jeigu laisvės, savarankiškumo ir savasties savivoką laikysime individo vidujybės, o socialinę padėtį – jo išoriškumo atributu, galėsime sakyti, kad tradicinėje kultūroje vidujybė buvo „pririšta“ prie išoriškumo. Kita vertus, tai teikė saugumo, užtikrintumo pajautą. „Prarasdami tradiciją mes prarandame orientyrą, mus saugiai vedusį per beribes praeities erdves, bet šis orientyras kartu buvo grandinė, kiekvieną kartą pririšanti prie iš anksto nulemtos praeities aspekto“ (Arendt 1995: 108).

Kitokia visuomenės sandara ir kultūra, taip pat ir atitinkamas individo tipas formavosi Naujaisiais amžiais, įvardijamais kaip potradicinė visuomenė, modernybės laikai (epoque moderne).

Potradicinė suprantama kaip pofeodalinė, pobaudžiavinė visuomenė, tai kylančio kapitalizmo, industrijos, mašininės technikos, urbanizacijos pasaulis. „Modernybė yra potradicinė tvarka, bet ne tokia tvarka, kai tradicijos ir papročio laiduojamas tikrumas pakeičiamas racionalaus žinojimo tikrumu“ (Giddens 2000: 11).

Reikia pasakyti, kad modernybėje racionalaus žinojimo yra nepalyginamai daugiau, negu tradicinėje feodalinėje visuomenėje, be to, jis radikaliai skiriasi nuo spekuliatyvaus metafizinio racionalumo. Modernybės „projekto“ ideologinis pagrindas buvo Apšvietos laikotarpio, vadinto „Proto amžiumi“, filosofija, teigianti absoliutų tikėjimą racionaliojo proto, kaip vienintelio autoriteto, galia. Apšvietos judėjimas buvo reakcija į baroko kultūrą, į kontrreformaciją, į metafiziką, kaip į jau atgyvenusius reiškinius. Tai, žinoma, nereiškė, kad buvo nusigręžta nuo praeities apskritai: sektinu pavyzdžiu, kaip tęstina tradicija, buvo laikomas Renesansas ir naujai suvokiamas antikinės Graikijos laikotarpis (Ulrich im Hof 1996: 16).

Moderniojoje filosofijoje žmogus suprantamas kaip protu ir valia apdovanotas, sau tapatus, pasaulio atžvilgiu autonomiškas subjektas, savarankiška ir tvirta individualybė. „Modernybės epochoje žmonės tapo individualistai...“ (Taylor 1998: 541). Jis nesiremia autoritetais, jo protas laisvas ir kritiškas, svarbus jo bruožas – viską persmelkianti abejonė, kuri „prasiskverbia į kasdienį gyvenimą bei filosofinę sąmonę“ (Giddens 2000: 11). Tai dekartiškasis subjektas, kurio savivokos atramos taškas yra individualusis *cogito* (mąstau), randantis išeitį iš abejonės.

Tačiau modernusis racionalumas gyvenimą nušviečia ne kaip tolygią ir saugią tėkmę – priešingai, atskleidžia jo dinamiškumą, riziką, iš to plaukiančią būtinybę rinktis. Nors modernusis individas

pasaulį priima kaip racionalią dėsningą struktūrą, „bet ši racionali struktūra nėra struktūra, kurią jis patiria savo individualioje egzistencijoje“ (Hanna Th. 1969: 194). Individualiosios egzistencijos struktūra visai kitokia, ją kaip savo tapatumą individas kuria pats – apsisprendžia, nusistato gyvenimo tikslus ir prisiima atsakomybę. Savarankiškumas, iniciatyva, veiklumas ir atsakomybė yra pagrindiniai moderniojo individo bruožai, darantys jį svarbiausiu visuomeninio gyvenimo subjektu. Kaip teorinė tokio individo refleksija filosofijoje susiformavo metodologinis individualizmas, skirtingai nuo holizmo pabrėžiantis individo pirmumą socialinės grupės atžvilgiu.

Ir vis dėlto „[m]odernioji visuomenė nėra nei holistinė, nei individualistinė...“, – rašo iškilus prancūzų sociologas, modernybės tyrėjas Alenas Turenas (Alain Touraine, 1992: 304). Ir tęsia: „[i]ndividualizmas nutraukia senuosius hierarchinius ir bendruomeninius ryšius, bet nesukuria vyraujančio asmeniniame ir visuomeniniame gyvenime tipo“ (1992: 306).

Tolesnė moderniojo individo tapatumo raida buvo analizuojama vėlyvosios modernybės (neklasikinėje) filosofijoje, kuri, kaip ir kitos pačioje modernybėje subrendusios naujybės, ženklino jos pabaigą, sutampančią su naujo laikotarpio pradžia.

Potradicinė / modernioji Lietuva

Tradicinės kultūros saulėlydį Lietuvoje, stambiu mastu paėmus, galima sieti su baudžiavos panaikinimu, luominių skirtumų ir ribojimų nykimu, asmens išsilaisvinimu, visuomenės individualizacija. Reikia dar pridėti miestų ir pramonės augimą, visuomenės demokratėjimą, švietimo plitimą, liaudiškos kilmės inteligentų atsiradimą ir visa tai lydinčius reiškinius.

Tokie buvo pamatiniai Lietuvos, kaip ir kitų šalių, visuomenės modernėjimo veiksniai (nors kai kurie jų buvo matomi ir anksčiau), pozityviai veikę lietuvių tautinį atgimimą, nulėmę, kad lietuviai „iš liaudies“, iš dalies ir iš „bajorų tautos“ transformuotųsi į modernią tautą.

Tačiau tai lėtas vyksmas, kurį laiką pati tauta apie jį menkai tenusimanė, nedaug apie jį „žinojo“, ir tai tik iškiliausių savo atstovų pastangų dėka. Platesnis pasaulis lietuvių ir Lietuvos dar „nežinojo“, nes senoji Lietuva jau buvo užmiršta, o naujosios Lietuvos žinomumui dar neatėjęs laikas. „Nežinojo“ ir didelė dalis to meto paprastų lietuvių. Istorikas Stasys Matulaitis apie savo tėvą rašė: „Lietuva jam buvo nežinoma. Savo kraštą jis vadino „Polščium“ arba „Lenkų žeme“, namie kalbėjo lietuviškai, bet meldėsi lenkiškai“ (Matulaitis 1957: 61).

Ir tai nebuvo keista. To meto Lietuvos geopolitinė padėtis buvo tokia, kad jos, kaip atskiros šalies, vardas nebuvo minimas vidaus ir išorės informacijos erdvėje. Suvokiant, kad žinomumas, autentiškas įvardijimas yra pirmoji ir būtina „buvimo pasaulyje“ sąlyga, galima sakyti, kad tuometiniame pasaulyje Lietuvos „nebuvo“, nes nebuvo jos vardo to meto oficialiojoje žiniijoje. O modernėjančiame, vis labiau prisodrintame informacijos pasaulyje „nežinomumas“ darosi tolygus „nebūčiai“.

Kaip žinoma iš istorijos, netekusi Abiejų Tautų Respublikos pavaldalio turėto valstybingumo, Lietuva tapo Rusijos imperijos dalimi, neturinčia net nominalios autonomijos. Tiesa, Rusijos sudėtyje atsidūrusios Lietuvos teritorijos kurį laiką dar buvo oficialiai vadinamos Lietuvos vardu. 1801 m. tos teritorijos buvo pertvarkytos į Lietuvos Vilniaus ir Lietuvos Gardino gubernijas. Tačiau nuo

1831 m. Lietuvos vardas oficialiai nebevertotas, o nuo 1863 m. prie Rusijos prijungtosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijos pradėtos vadinti Šiaurės Vakarų kraštu. Rusijos Vyriausybė uždraudė oficialiojoje komunikacijoje vartoti pavadinimus „Lietuva“ ir „Žemaitija“, 1840 m. panaikino ir svarbų lietuvių politinės kultūros palikimą – Lietuvos Statutą, kuris iki tol vis dar veikė visoje buvusios LDK teritorijoje. Ištrinus šalies pavadinimą, oficialiai nebeliko ir lietuvių etnonimo, nebeliko praeitį primenančios istorinės simbolikos.

Panašiai nutiko ir su tomis istorinėmis lietuvių ir prūsų žemėmis, kurios buvo patekusios į Kryžiuočių ordino valstybę, vėliau pasivadinusią Prūsijos karalyste. Iš pradžių ta teritorija buvo oficialiai vadinama Prūsų Lietuvos (*Preussisch Litauen*) ar tiesiog Lietuvos (*Litauen*) vardais, 1736 m. ji buvo pertvarkyta į Lietuvos departamentą (*Litauisches Departament*) su centru Gumbinėje. Nuo 1818 m. departamentas pertvarkytas į Gumbinės apygardą (*Regierungsbezirk Gumbinnen*) ir Lietuvos vardo oficialiai nebeliko. Senos lietuviškos žemės to meto valstybių žemėlapiuose yra nuspalvintos skirtingomis dviejų imperijų spalvomis.

Vis dėlto Lietuvos vardas išliko, būtent – kultūroje, moksle. Kai caro valdžia oficialiuose leidiniuose 1840 m. uždraudė vartoti Lietuvos vardą, Rusijos mokslininkai, daugiausia kalbininkai, nepasakė valdžios pavyzdžiu – Kauno, Vilniaus, Gardino, kai kada ir Suvalkų gubernijas vis tebevadino lietuviškais gubernijomis ir tai buvo daroma iki pat 1914 m. karo (Gimžauskas 2001: 45). Panašiai buvo ir vokiečių valdomoje Prūsijoje. Administracija Lietuvos vardo nebevarė, tačiau jis buvo gyvas kalbininkų, istorikų darbuose.

Lietuvos modernėjimą, kurio esminė išraiška buvo tautos atgimimo pradžia, lydėjo reikšmingi istoriniai įvykiai – 1794, 1831 ir 1863 m. sukilimai, baudžiatvora panaikinimas, Vilniaus universiteto uždarymas, lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimas. Per sukilimus skaudžiai nukentėjo lietuvių liaudis, tačiau jų pralaimėjimas buvo itin skaudus smūgis lenkybės bastionams – dvarams. Tačiau lenkiškumas nesitraukė, tik įgijo patriotizmo, aukos, moralinio pranašumo aureolę. Ją iš sakyklų uoliai kūrė sulenkėjusios Katalikų bažnyčios dvasininkai, efektyviai konfrontuojantys su prievarta brukamu rusiškumu, bet kartu ir perspėjantys naivias „aveles“, kad „Dievas lietuviškai nesupranta“. Lietuvos visuomenė prieštarinčiai dvejinosi. Vienur, neturėdami spaudos gimtąja kalba ir kitokių atsparos taškų, lietuviai sparčiai lenkėjo; kitur liko ištikimi savo kalbai ir kultūrai, mokė savo vaikus slaptose „daraktorių“ mokyklėlėse, knygnešių pagalba švietėsi ir dėjosi prie tautos atgimimo judėjimo.

Kita vertus, pobaudžiavinis asmens išlaisvinimas atvėrė kelius gyventojų migracijai, dabartiniais terminais tariant, darbo jėgos judėjimui, tiek iš kaimų į miestus, tiek ir į kitas šalis. Labai reikšminga judėjimo iš Lietuvos kryptis buvo emigracija į JAV.

Emigracija nebuvo naujas dalykas Lietuvos istorijoje: yra žinoma, kad ji vyko jau LDK laikais. Vėliau emigruoti skatino religinės nesantaikos, politiniai motyvai, persekiojimų grėsmė. Jau XVIII a. į Ameriką ėmė vykti Vokietijos valdomos Mažosios Lietuvos lietuviai. Žymiai gausesnė emigracija prasidėjo panaikinus baudžiatvą iš Rusijos sudėtyje buvusios Lietuvos. Tarp išvykstančiųjų didžiąją dalį sudarė valstiečiai, mažiau buvo amatininkų, dar mažiau – turinčių specialų išsilavinimą, inteligentų. Žiūrint socialiniu požiūriu, tai buvo šio pasaulio „mažieji“, ieškantys darbo, skalesnės duonos,

asmeninės laimės, bėgantis nuo skurdo, neteisybės. Emigravo ir kitataučiai Lietuvos gyventojai – žydai (litvakai), lenkai, baltarusiai.

Išivieniai iš Lietuvos JAV iš pradžių buvo registruojami kaip rusai arba lenkai, o mažlietuviai – kaip vokiečiai. Tik nuo 1898 m. JAV statistikoje lietuvius imta registruoti kaip tautybę. Nuo tada lietuvių atvykimas jau buvo „įviešintas“, jų žinomumas oficialiai patvirtintas.

Tam laikui tai buvo nemenkas pasiekimas, stiprinęs išivienių tautinę savivoką, liudijęs pasauliui lietuvių tautos egzistavimą. Naujoji gyvenimo aplinka skatino organizuotis, imtis kultūrinės veiklos. Iš pradžių daug kas buvo daroma drauge su lenkais, kurie, laikydamiesi unijinės tradicijos, siekė dominuoti, suteikti lenkišką dvasią ir lietuvių veiklai. Pamažu lietuviai atsiribojo nuo lenkų, ėmė organizuotis ir veikti atskirai.

Pradėtos steigti vien lietuvių draugijos (pirmoji – 1875 m. Niujorke), parapijos (pirmoji – 1885 m. Pitstone), pasirodė pirmieji lietuviški laikraščiai – *Lietuviškasis balsas* (1885 m.), *Vienybė lietuvininkų* (1886 m.), neilgai trukus ir kiti.

Atsiribojimas nuo lenkiško, taip pat ir rusiško poveikio reiškė, kad kuriasi savarankiška lietuviška savirefleksija, o joje netrūkus ėmė skirtis dešinioji ir kairioji pakraipos, kuriose abiejose produktiviai dalyvavo iš gimtojo krašto atvykę lietuvių inteligentai.

Lietuviška visuomeninė ir kultūrinė veikla buvo sparčiai plėtojama kaip „amerikietiškas“ lietuvių tautinio atgimimo atgarsis, kuris, savo ruožtu, darė nemenką grįžtamąjį poveikį tam, kas vyko gimtinėje.

Demokratiškoje Amerikoje kūrėsi savotiška „atsarginė“ Lietuva. Kai gimtinėje spausdintą lietuvišką žodį dar grėsė teismai ir tremtys, JAV jis sklido netrūkdomai, papildydamas iš Rytprūsių

nelegaliai ateinančią lietuvišką spaudą. Kūrėsi abipusiškai naudingas ryšys tarp išeivijos ir Tėvynės – reikšminga lietuvių tautinio atgimimo naujovė, virstanti tradicija, svarbus išsilaisvinimo siekio veiksnys.

Per Pirmąjį pasaulinį karą JAV lietuviai rengė įvairias pagalbos Lietuvai akcijas, finansiškai ir politiškai rėmė Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimą. 1919–1920 m. buvo organizuojama Amerikos lietuvių savanorių kariškių brigada, skirta padėti Lietuvai kovoti dėl Nepriklausomybės. Sumanymo teko atsakyti, JAV Vyriausybei nepritarus. Kitas faktas – milijonas parašų, 1921 m. gegužės 21 d. įteiktų Amerikos prezidentui, prašant pripažinti Lietuvą *de jure*.

Lietuvai tapus nepriklausoma valstybe, glaudūs ryšiai su išeiviais JAV ne silpnėjo, bet plėtėsi naujais kultūriniais, finansiniais ir kitokiais pavidalais. Grįžtantys „su pinigais“ tautiečiai labai prisidėjo prie krašto ūkinės pažangos ir modernėjimo. Išeivių ryšius su gimtuoju kraštu ir meilę jam liudijo tokie plačiai nuskambėję įvykiai kaip tragiškas S. Dariaus ir S. Girėno skrydis per Atlantą 1933 m., su Amerikos lietuvių pagalba iškovoti aukso medaliai 1937 m. ir 1939 m. Europos krepšinio čempionatuose.

Bendravimą su tautiečiais išeivijoje, kaip ir nepriklausomos Lietuvos Respublikos gyvavimą, nutraukė sovietų okupacija, penkiems dešimtmečiams vėl ištrynusi Lietuvą iš nepriklausomų valstybių žemėlapiu.

Žvelgiant bendresniu aspektu, reikia pastebėti, kad Lietuva įžengė į XX a. kaip iš esmės žemės ūkio, kaimų, bažnytkaimių, dvarų ir dvarelių, mažų miestelių šalis. Vadinamoji miesto kultūra sudarė palyginti ploną tautos kultūros sluoksnį, miestai buvo kosmopolitiški, daug kur, kaip ir dvarai, persiėmę lenkiškumu.

Kaimo kultūroje, kaip žinoma, ilgiau išsilaiko tradiciškumas su patriarchalinio mąstymo stereotipais, lėčiau ateina naujovės. Todėl ir to meto lietuvių kultūroje vyravo tradicinė liaudies kultūra su tautodaile, dainomis, šventiniais papročiais ir kitkuo.

Nepriklausomybė atnešė labai daug naujo, nes Lietuvos Respublika tapo pripažinta ir lygiateise valstybe, palaikančia ir plėtojančia diplomatinis, kultūrinius, ekonominius ryšius su daugeliu kitų valstybių. Lietuva „išėjo“ į pasaulį kaip laisva, kultūriškai atvira valstybė. Žvelgiant iš kitos pusės, ir modernusis vakarietiškas pasaulis „atėjo“ į Lietuvą.

Lietuvių išsilaisvinimo judėjimas ir nepriklausomo gyvenimo pradžia klostėsi to meto idėjinių, pasaulėžiūrinių, kultūrinių tėkmių kontekste. Romantizmo idėjos, išreikštos daugiausia grožinėje literatūroje, žadino istorinę atmintį ir tėvynės meilę, kėlė dvasią, stiprino ateities viltis. Pozityvistinė ideologija ir švietėjiška veikla kreipė inteligentus į praktinius valstybės kūrimo darbus.

Prelato Mykolo Krupavičiaus iniciatyva įvykdyta žemės reforma apkarpė dvarininkų valdas, aprūpino žeme mažžemius ir bežemius, pirmiausia – nepriklausomybės kovų savanorius. Tai paskatino tradicinius kaimus skirstyti į vienkiemius, sudarė sąlygas kurti individualiems ūkiams, diegti pažangius ūkininkavimo metodus. Laisvi ūkininkai tapo socialiniu ir ekonominiu valstybės pagrindu. Kraštovaizdį ir jaunosios kartos gyvenimą keitė nuosekliai vykdoma tautiška švietimo politika, kaimuose vienas po kito dygstantys modernūs mokyklų pastatai.

Modernėjimo linkme keitėsi ir miestai, juose telkėsi kultūrinis gyvenimas ir tuometinės civilizacijos pasiekimai. Tai akivaizdžiai parodė laikinosios sotinės Kauno modernioji architektūra.

Vis dėlto kaimo motyvai nesitraukė iš kultūros: grožinėje literatūroje, tapyboje vyravo kaimiška tematika, gamtovaizdžiai, pasidarė net madinga idealizuoti kaimą, kritiškai žiūrėti į miestą, jį smerkti.

Postmodernybė – tarp dviejų „post“

Apibūdinant dabartinės Lietuvos – kaip Vakarų pasaulio šalies – visuomenę, terminu „post“ tikslinga pasinaudoti dviem atvejais. Vienas atvejis yra toks, kad Lietuva, kaip ir kitos Vidurio Europos valstybės naujos ES narės, dėl komunistinio valdymo patirties patenka į vadinamųjų postkomunistinių (arba pokomunistinių) šalių kategoriją. Tai ir apibrėžia Lietuvos visuomenės būklės savitumą ES šalių aplinkoje.

Kitas termino „post“ vartojimo atvejis išreiškia tam tikrą dabartinės kultūros santykį su modernybės kultūra. Tas santykis įvardijamas sunkiai apibrėžiamu postmodernybės ar postmodernizmo terminu. Atėjęs iš vakarietiškos kultūros, šis terminas jau kuris laikas vartojamas ir Lietuvoje, apibūdinant daugelio sričių, neišskiriant politikos ir ekonomikos, dabartinės būklės savitumą.

Postmodernizmo terminas atsirado daugiausia kultūroje, žodėlis „post“ nusako tik santykį su praeitimi, įvardija tai, „kas vyksta po anksčiau gyvavusių reiškinių“ (Andrijauskas 2009: 10), ir nieko apibrėžto nesako apie dabartį. Todėl nelabai aišku, ar vartojant šį terminą turima galvoje kažkas visai nauja, ar tai tėra tik modifikuota modernybės (hipermodernybės) tąša. Aišku viena – postmodernybė atsisako daugelio esminių modernybės požiūrių ir vertybių. „Postmodernybė – kaip intelektinis reiškinys yra priešingas Apšvietos mąstymo tradicijai, aiškinančiai socialinės raidos, individo... pamatinius racionalumus“ (Webster 2006: 238).

Jeigu norėtume apžvelgti svarbesnes aplinkybes, kurių poveikis siejamas su naujybėmis, atsiradusiomis ir atsirandančiomis postmodernizmo laikotarpiu, susidarytų išstisas sąrašas. Tai – globalus atvirumas (itin svarbi naujovė pokomunistinėms visuomenėms), globalieji poveikiai ir sąveikos, elektroninių informacijos technologijų plėtra, internetas, kultūros suprekinimas, su modernybės pabaiga sutampanti Vakarų kultūros ir europocentrizmo krizė, rytietišku kultūrų bei multikultūrizmo Vakarų pasaulyje plitimas, intensyvėjantys žmonių migracijos srautai.

Naujybių įvairovė, kaip minėtų aplinkybių padarinys, atitrūksta nuo tų vertybinių ir idėjinių motyvų, kurie kažkada skatino kapitalizmo kilimą ir veikė moderniąją kultūrą, o dabartiniu metu jau baigia išsisemti. „Postmodernistinis judėjimas galutinai užbaigia modernistinės pasaulio reprezentacijos dekonstrukciją“, – rašo Turenas (Touraine 1992: 222). Įsitvirtina nauja kapitalizmo stadija – postmodernusis kapitalizmas, jam skirta Vytauto Rubavičiaus monografija „Postmodernusis kapitalizmas“ (2010), kurioje analizuojami filosofiniai, ekonominiai, kultūriniai šios formacijos aspektai, pabrėžiami tokie būdingi jos bruožai, kaip vartotojiškumas, visų kultūros, meno sričių suprekinimas, sutampantis su kultūriniais, technologiniais, ekonominiais globalizacijos aspektais. Irsta hierarchinė kultūros sandara, nyksta kai kurių klasikinės kultūros sričių skirtumai, pirmiausia aukštosios, arba elitinės, ir masinės kultūrų, meno ir nemeno skirtis, nusitrina ribos tarp meno žanrų ir stilių.

Keičiasi ir individo samprata, nes po Nyčės (Nietzsche) ir Froido (Freud) jis nebėra suprantamas tik kaip socialinė būtybė, „jis tampa geismų būtybe, valdomas beasmėnių jėgų ir kalbos, bet taip pat individuali būtybė, privatus asmuo“ (Touraine 1992: 155).

Tokios modernybei itin svarbios sąvokos, kaip „vertybės“, „esmė“, „tapatumas“, postmoderniosios kultūros diskursuose funkcionuoja tik kaip dekonstrukcijos ir atmetimo objektai. Postmodernybė atsisako ieškoti „autentikos“ ir to, ką sako giminingos sąvokos – „tiesa“, „tikrumas“, „tikroviškumas“, nes „autentiškas būvis“ galys būti tik vaizduotėje, „tiesos nėra“, yra tik „tiesos versijos“ (Webster 2006: 242). „Autentiškumo nėra, yra tik (neautentiški) autentiškumo konstruktai“ (Webster 2006: 245). Kvestionuojama ir tapatumo sąvoka, kartu ir individo, nes eliminavus tapatumą individas virsta tik statistiniu vienetu.

Nepriklausomybę atgavusios Lietuvos visuomenė atsidadė dviejų „post“, labai skirtingos prigimties sociokultūrinių reiškinių – postkomunizmo ir postmodernizmo – sąveikų ir poveikių lauke. Postkomunizmas – daugialypis reiškinys, raiškus ir visuomenės mąstyme, yra padarinyš permainų, kurios įvyko ir dar tebevyksta jau „po komunizmo“. Jame nesunku atpažinti daug bruožų, susiformavusių komunistinio režimo, kurį galima laikyti specifine vėlyvosios modernybės atmaina, aplinkoje. Postkomunistinė mąstysena operuoja daugeliu politinių, ekonominių, teisinių, dorovinių sąvokų, kurios nors ir yra gerokai deformuotos komunistinės ideologijos, vis dėlto išlaiko modernizmui būdingą, ikikomunistinius laikus menantį, tikslumą ir vienareikšmiškumą. Jų pagrindu formavosi ir gana tiksliai apibrėžiamo turinio išsilaisvinimo tikslai, kreipiami į demokratijos ir atvirumo perspektyvą.

Vidurio ir Rytų Europoje buvo tikimasi atkurti suverenias valstybes, savo institucijomis ir visuomenės sandara analogiškas toms, kurios gyvavo iki komunizmo, Lietuvos atveju – iki sovietų okupacijos. Kitaip tariant, buvo tikimasi „grįžti“ į laisvąjį pasaulį,

į „senąją, kultūringąją Europą“, kokia ji buvo iki Antrojo pasaulinio karo. Tačiau Europa ir platesnis pasaulis jau buvo pasikeitę.

Sugriuvus totalitaristiniams režimams, išnykus buvusiam uždarumui, politiniams ir ideologiniams suvaržymams, į pokomunistinėmis tapusias šalis, taigi ir į Lietuvą, per trumpą laiką plūstelėjo labai plati ir įvairi tikrų ir tariamų naujovių lavina. Vėrėsi nauja tikrovė, prie kurios sunkiai derėjo dar palyginti netolimos praeities patirtis.

Be visur naujoves sukeliančių informacinių technologijų, kaip „inovacijos“ buvo suvokiama ir daug tokių reiškinių, kurie Vakarų pasaulyje nebuvo jokia naujovė, o ir Lietuvoje tarpukariu buvo savaimė suprantami dalykai, tačiau kurie sovietmečiu buvo slopinami, naikinami, tendencingai aiškinami, trinami iš žmonių sąmonės. Pirmiausia, tai – Lietuvos Nepriklausomybė, kaip idėja ir kaip faktas, politinis ir kultūrinis atvirumas, kapitalistinė ūkio sankloda. Taip pat – privati nuosavybė, rinkos ūkio pradmenys, konkurencija ir daug kitų dalykų tam tikro amžiaus ir patirties žmonėms atrodė kaip gana radiklios naujovės, prie kurių buvo nelengva prisitaikyti.

Kaip idėjinio bei kultūrinio atvirumo padarinys, į Lietuvą atėjo ir anksčiau aprašytoji postmodernioji pasaulėžvalga, suvokianti daugelio sampratų ir vertybių, lig tol laikytų neabejotinomis, sąlygiškumą, daugiaprasmiškumą ir kitokio pobūdžio „netikrumą“. Pastarųjų kategorijoje atsидuria ir kai kurios sampratos bei vertybės, susiformavusios iš komunistinio režimo patirties, išreiškusios priešinimąsi jam ir išsilaisvinimo siekį. Todėl tarp vienos ir kitos „post“ mąstysenų atsiranda nemažai nesuderinamumo ir įtampos. Tie, kurie aukojo savo gyvenimą vardan tautinio išsivadavimo, jaučiasi neįvertinti ir nesuprasti, kai susiduria su vakarietišku

tautiškumo nuvertinimu, įžvelgiančiu visokio „nacionalizmo“ tikras ar tariamas sąsajas su nacizmu.

Tikinčiuosius, kurie per draudimus ir persekiojimus buvo ištikimi Bažnyčiai ir gynė jos teises, trikdė vakarietiškos kultūros sekuliarizmas, neretai prilygstantis ateizmui. Iniciatyvius piliečius, nelaukusius ateinant vakarietiškos gerovės, o ėmusius savo rankomis ją kurti, žlugdė nusikaltėlių reketas, konkurentų sprogdinimai, bankų griūtys ir kitokios „laukinio kapitalizmo“ apraiškos.

Vyresnioji dabar gyvenančių žmonių karta, išaugusi ir savo tapatumo įvaizdžius įgijusi vėlyvosios modernybės aplinkoje, mąsto ir vertina daugiausia pagal tuomet įgytas sampratas bei vaizdinius, kurių daugumos realiosios „referencijos“ nyksta arba dar tebegyvuoja kaip praeinantys dalykai. Vėlyvoji modernybė šios kartos žmonėms yra žinoma kaip dar nepamirštas sovietinis režimas, kurio patirtis, tiek savo kolaboracionistiniais, tiek konformistiniais, iš dalies ir rezistenciniais variantais formavo vadinamojo sovietinio žmogaus (*homo sovieticus*) mentaliteto bruožus. Pastarųjų pėdsakai, kaip sovietizuotos modernybės reliktai, ne vienu atveju pasireiškia ir dabarties visuomenėje.

O jaunesniosios, pradedant viduriniąja, kartos žmonėms ta netolima praeitis jau mažai žinoma ar visai nežinoma. Jų mąstysena bręsta inovacijų, sampratų ir galimybių erdvėje, kurias teikia atvirumo, globalizacijos, kompiuterinių technologijų ir postmoderniosios kultūros sukeliama pokyčiai.

Tradiciniai, netradiciniai ir pakrikę tapatumai

Nuo seno žinoma, kad kiekvienoje kultūroje (civilizacijoje) formuojasi jai būdingas, tampantis tradiciniu, žmogaus tapatumo

tipas. Inovatyvūs pokyčiai, vykstantys pačioje tradicijoje, ir iš šalies ateinančios naujovės nepakeičia tapatumo bendraja prasme, tačiau tik iki tam tikro laiko. Ilgainiui tradicijos rėmuose ima rasti ir kitokių, juose netelpančių, netradicinių individualios tapatumo raiškos būdų.

Kaip vieną reikšmingiausių veiksnių, darančių poveikį individo tapatumo sampratai bei savivokai, šiandien reikia nurodyti elektronines informacijos technologijas, nevienareikšmius socialinius jų naudojimo padarinius. Technologijos, viena vertus, pagreitina komunikacijas, trumpina nuotolius, taupo laiką, įvairina pramogas. Kita vertus, vis plačiau įsiterpdamos į žmonių tarpusavio santykius, kasdienės jų veiklos aplinką, technologijos labai riboja gyvą žmonių bendravimą, siaurina ar visai išstumia tradicinius bendravimo būdus. Tai galima matyti iš paprasčiausių dalykų – laiškus ir atvirukus gimtadienio proga jau mažai kas siunčia, juos išstūmė elektroninės žinutės; internetinės paslaugos susiaurino tiesioginį darbuotojo ir kliento bendravimą ir pan. Retėjant tradiciniams tarpasmeniniams ryšiams, žmonės tolsta vieni nuo kitų, svetimėja, visuomenė atomizuojasi. Žinoma, tai lemia ne vien technologijos. Šiaip ar taip, tai neabejotini praradimai ir vargu ar juos galės kompensuoti naujesni kibernetiniai bendravimo būdai, kad ir kaip sparčiai įvairėtų jų taikymas.

Dėl to ima keistis ir individo kultūrinės bei socialinės savitapatybės būdai. Kaip kalbėta anksčiau, visais žmogaus brendimo laikotarpiais, nuo pat vaikystės ir šeimos aplinkos, labai svarbus individo tapatybės savivokos veiksnys yra „kiti“, o ypač „reikšmingieji asmenys“, tiesioginis bendravimas ir tapatinimasis su jais, įpratinimas žiūrėti į save jų akimis, atitinkamai ir save jiems pateikti.

Dabar informacinių technologijų teikiamos paslaugos gerokai keičia situaciją. Ne mažiau svarbi, o dažnai ir svarbesnė už betarpišką bendravimą tampa informacija, gaunama teksto ir vaizdo pavidalais, neatsitraukiant nuo televizoriaus ir interneto. Dėl to ne tik išoriškai siaurėja asmeninių kontaktų apimtis, silpsta ir jų poreikis, normaliu dalyku tampa, kad kaimynas nelabai pažįsta kaimyną. Tai prasideda jau vaikystėje – žaidimus smėlio dėžėje keičia kompiuteriniai žaidimai.

Siaurėjanti tiesioginio asmeninio bendravimo sfera tėra tik viena situacijos pusė. Kita pusė – neribota netiesioginių internetinių kontaktų – medijų erdvė, teikianti galimybių naujiems, netradiciniams tapatybės saviraiškos būdams, siūlanti neįprastai plačią tapatinimosi „partnerių“ skalę. Normalu, jeigu jais tampa nors ir toli esantys, bet vis dėlto realūs asmenys, su kuriais būtų sudėtinga susisiekti tradiciniais būdais. Apstu atvejų, kai vienodų požiūrių, skonių ir pomėgių žmonės internetiniais kanalais suranda vieni kitus ir bendrauja tempais, peržengiančiais tiesioginių kontaktų galimybes. Nuotolių nepaisantis dvasinio bendrumo atpažinimas savaip kompensuoja tiesioginio bendravimo stoką. Internetinis bendravimas įgalina rengti pilietines, kultūrines akcijas, kurias būtų sunku įgyvendinti kitokiais būdais. Tai suvokiančių savo kultūrinį bendrumą ir turinčių panašias vertybines preferencijas žmonių prerogatyva.

Kita šitokių pokyčių pusė yra tai, kad tolstama nuo tradicinės kultūrinės aplinkos, nuo tradicinių tapatumo formavimosi būdų, juos įtakančių veiksnių. Vargu ar kas nors galėtų numatyti, į ką visa tai išsiplės toliau, vis dėlto netenka abejoti, kad internetinio tapatinimosi galimybės darysis dar platesnės ir įvairesnės. Sunku

suabejoti ir dėl to, kad toliau gausės individualių tapatybių, kurios formosis kitokiais, nei tradiciniai, pagrindais, kas taip pat turės labai skirtingų, ir nusisekusių, ir nevykusių padarinių.

Tačiau elektroniniame tapatinimosi paieškų tinkle išnyra ir anonimiški, virtualūs personažai, kompiuterinių žaidimų veikėjai, už kurių neretai „užkimbama“, ypač nekritiškame paauglystės amžiuje. Todėl neišvengiamas, gal net labiau tikėtinas, yra kitokių – mišrių, „kaleidoskopiškų“ tapatybių formavimasis, kai individuali savivoka „eklektiškai“ formuojasi ir yra formuojama iš atskirų kultūros, realios ir imituojamos tikrovės fragmentų. „Tačiau šis daugis savęs pateikimą ir socialinį elgesį daro įtemptus ir prieštarinius“, – rašoma tapatybės problemai skirtame veikale (Castels 2006: 22). Tai gali būti vienas iš papildomų žmonių bendravimo prieštaringumo šaltinių.

Taip formuojasi tradicinės kultūros arealą peržengiantys netradiciniai tapatumai. Jiems būdingas atvirumas, bet dažnai ir „neužbaigtumas“, tvirto pagrindo neturėjimas, nežinojimas, „kas aš esu iš tikrųjų“. Dar daugiau, silpsta tokios savivokos poreikis. Interneto technologijos teikia galimybių pasirodyti kitiems ir sau pačiam keiliais pavidalais, nykstant skirtumo tarp to, kas vidujiška ir išoriška, tikra ir netikra, svarbai.

Tradicine tapatybe galima laikyti tokią, kai individas ugdo save patį, išlikdamas savosios kultūrinės tradicijos lauke, bent jau per daug nuo jo nenutoldamas. Vadinasi, kuria savo tapatybę rinkdamasis, priimdamas ir tapatindamasis daugiausia su savo kultūros vaizdiniais, vertybėmis, iškilėmis asmenybėmis, savikūros modeliais. Be abejonės, tam turi reikšmės ne vien kultūrinė aplinka, bet ir kiti socialiniai reiškiniai.

Tradicijos ir inovacijos santykio požiūriu, nesunku pastebėti tam tikrą skirtingų gyvenimo sričių raidos nedarną. Vienur inovacijos, įskaitant ir „iš viršaus“ daromas reformos, vyksta sparčiai, kitur gyvenimas klostosi inertiškai pagal nusistovėjusią tvarką, dar kitur stengiamasi tvirtai laikytis tradicijų bei papročių arba net gairinti tai, kas, atrodo, turėtų būti negrįžtamai nugrimzdę į praeitį. Dėl to trūkinėja ir plyšinėja kultūros ir kitų gyvenimo sričių tarpusavio sanglauda, jos atitolsta viena nuo kitos, o tai trikdo ir žmonių bendravimo galimybes. Visa tai individualiais variantais atsispindi skirtingo amžiaus žmonių gyvenime, kuris paprastai yra susijęs su keliomis sritimis. Kiekvienas žmogus kaip socialinis asmuo tuo pačiu metu atlieka kelis socialinius vaidmenis – kaip šeimos narys, kaip profesionalas, turto savininkas, kultūros vartotojas ir pan. Vaidmenys gali būti ilgalaikiai, trumpalaikiai, autentiški, konjunktūriniai ir dar kitokie. Nepaisant galimos įvairovės, konkretaus asmens vaidmenys paprastai tarpusavyje vienaip ar kitaip dera. Tai, žinoma, nereiškia, kad nebūna vidinių prieštarų. Juk tie vaidmenys, savo ruožtu, yra individo tapatinimosi su kuo nors atvejai, taigi – dalinės tapatybės, išoriniai atramos taškai, į kiekvieną jų įdėta daugiau ar mažiau savasties. Turbūt niekam nepavyksta išvengti ir vien formaliai atliekamų, primestų vaidmenų, kaip neautentiškų tapatybių, dėl to kyla vidinių įtampų, įveikiamų, jeigu pakankamai aiškus pagrindinis tapatumo matmuo.

Inovatyvių iššūkių ir gyvenimo pokyčių netolygumas lemia, kad svyruoja ir keičiasi individo tapatybės atramos taškai, slopsta saugumo ir pasitikėjimo jausmai, o tai itin svarbūs tapatumo savimovės ramsčiai. Šitaip gali nutikti, kai vyksta gilios socialinės ir politinės permainos, keičiasi santvarkos, griūva institucijos, autoritetai

ir vertybės, su kuriomis individas sieja savo tapatybę, mato gyvenimo atramą ir prasmę. Tai sutrikdo asmenybės savimoneę apskritai, atsiranda sutrikę, susidvejinę tapatumai. Panašūs dalykai nėra tik dabarties tikrovė. Hegelis savo „Dvasios filosofijoje“ mini senovės romėnų politiką Kotoną, kuris, žlugus Romos respublikai, negalėjo ilgiau gyventi: „jo vidinė tikrovė nesiekė nei toliau, nei aukščiau jos“ (Гегель 1956: 141). Žlugus komunistiniams režimams, nematė daugiau prasmės gyventi ir kai kurie buvusieji aukšti valdžios ir kompartijos pareigūnai, nes buvo per daug susitapatinę su savo pareigomis ir ideologija.

Šiuo požiūriu ypač jautri yra šeiminė padėtis, sutuoktinių emociniai ryšiai, nes jie labai svarbūs subjektyviai individo tapatumo būsenai. Santuokos iširimas, skyrybos pažeidžia kiekvieno iš sutuoktinių tapatumo savijautą, iškyla reikmė psichologiškai susitaikyti su netektimi, permąstyti savo ligšiolinį tapatumą, rasti atramos taškus naujai tapatumo savimonei. „Ilgalaikėje santuokoje kiekvieno individo tapatumo jausmas būna siejamas su kitu asmeniu, o iš tikrųjų – ir su pačia santuoka“, – rašo Gidensas (2000: 22). Taip pat būna ir netekus sutuoktinio dėl jo mirties.

Mobilumas, migracija

Vienas esminių šiuolaikinio gyvenimo požymių yra labai paspartėjęs gyventojų socialinis mobilumas. Tai reiškia, kad žymiai didesnio, negu kada nors anksčiau, žmonių skaičiaus socialinė padėtis darosi ne tokia apibrėžta ir pastovi, negu prieš keliasdešimt metų, o tai smarkiai keičia ir tapatumo savivoką.

Pagrindinėmis laikytinos dvi mobilumo pakraipos: darbo ieškančių gyventojų judėjimas šalies viduje, kitaip tariant, vidinė

migracija; šalių sienas peržengianti, ne tik darbo paieškų, bet ir kitokių motyvų skatinama migracija. Įvairiose šalyse susidaro neretai gan gausios „mobilių“ žmonių, savotiškų „klajoklių“ kategorijos su savitomis socialinėmis, kultūrinėmis, moralinėmis problemomis, kurios kyla ne tik jiems patiems, bet ir sukelia nemažai rūpesčio nuolatiniais gyventojams.

Šalies viduje vykstantis socialinis judėjimas nėra vien šių laikų reiškinys. Daugelyje šalių jis turi ilgą istoriją, jo pradžia sietina su miestų augimu, industrializacija, besiplečiančia įvairių gyvenimo sričių technizacija, išsilavinimo augimu, aptarnavimo paslaugų sferos plėtra bei kitokio pobūdžio gyvenimo įvairėjimu. Pramoniuose miestuose atsiranda darbo jėgos stygius, kurį nuo seno tenkino ir tebetenkina daugiausia iš kaimo vietovių, iš mažų miestelių atvykstantys žmonės. Savo ruožtu, tai tenkina ir jų norą pakeisti kasdienę aplinką, ieškoti didesnio uždarbio ir geresnio gyvenimo. Tai visą kapitalistinį pasaulį apimantys socialiniai (demografiniai) ir kultūriniai procesai, kiekvienoje šalyje turintys savų ypatumų.

Lietuvoje šis vyksmas prasidėjo praėjusio amžiaus pradžioje, tačiau didesnę mastą įgavo sovietinės okupacijos metais, kai valdžiai vykdant „socializmo statybų“ planus didesniuose miestuose buvo sparčiai kuriama pramonė ir ją aptarnaujanti infrastruktūra, o tam reikėjo darbininkų, tarnautojų, kitokių specialistų. Šią ekonominę-socialinę reikmę tenkino, kaip jau minėta, daugiausia iš kaimo vietovių atvykstantys žmonės, kuriems papildomas miesto patrauklumo motyvas dar buvo ir vyriškos bei moteriškos lyties jaunų žmonių noras pabėgti nuo kolektyvizacijos, nuo kolūkių vadovybės savivalės, nuo sunkių žemės ūkio darbų. Analogiškos aplinkybės lėmė ir aukštos kvalifikacijos specialistų („techninių kadru“) gretų augimą. Tiek

pastarųjų, tiek ir darbininkų skaičių Lietuvoje didino ir atvykstantys iš įvairių Sovietų Sąjungos regionų žmonės su savomis kultūrinės adaptacijos problemomis. Nepriklausomoje Lietuvoje judėjimas iš kaimo į miestą yra labai sumažėjęs, bene svarbiausia priežastis yra tai, kad geresnio darbo daugiausia ieškoma svečiose šalyse.

Svarbu pastebėti, kad miesto gyvenimas, kaip visais laikais, taip ir tuometinio režimo sąlygomis teikė žmogui daugiau individualios laisvės, negu kolektyvizuojamas kaimas. Darbininkas, tarnautojas turėjo apibrėžtą darbo laiką, pastovų atlyginimą ir laisvalaikį, kurį galėjo savarankiškai leisti. Jei kalbėsime apie kaimiškos kilmės darbininkijos augimą miestuose, tai jos atstovams socialinis mobilumas pasireiškė kaimiškos aplinkos keitimu miestiška, žemės ūkio darbo keitimu darbu gamykloje, aptarnavimo sferoje ir pan.

Čia pat reikia pastebėti, kad Lietuvos miestų miestškumas, kaip socialinė ir kultūrinė kategorija, buvo nepakankamai išryškėjęs, kaip ir prieškario metais gana silpnas, neturįs savo ryškesnių bruožų, be to, gerokai kaimiškas. Tokios miestiškos aplinkos, kuri atvykėlius įtrauktų į savo terpę ir skiepytų jiems atitinkamus kultūros ir gyvenimo būdo įpročius, pirmaisiais pokario metais Lietuvos miestuose, galima sakyti, nebuvo. Karas ir pokaris (holokaustas, pasitraukimas nuo artėjančios naujos okupacijos, deportacijos) gerokai pakeitė kone visų Lietuvos miestų gyventojų sudėtį, suardė buvusią socialinę-kultūrinę sanklodą. „Nuo 1940 iki 1990 m. iš pagrindų pasikeitė socialinis Lietuvos miestų turinys ir miesto kultūra“ (Butkus 2011: 77).

Šiuo požiūriu iš kitų Lietuvos miestų labiausiai išsiskyrė Vilnius ir Klaipėda. Palyginti su prieškariniu, juose iš tikro iš pagrindų pasikeitė gyventojų sudėtis, kūrėsi tautiškai mišrios, kultūriškai

susiskaldžiusios visuomenės, kurių nemaža dalis neturėjo kultūrinių šaknų ne tik šiuose miestuose, bet ir apskritai mūsų šalyje. Formavosi naujas kultūrinis miesto pobūdis, naujas kultūrinis miestiskumas, kurio lietuviškojoje dalyje (ir ne tik joje) gana aiškiai ryškėjo kaimiški (liaudiški) kultūros akcentai. Iš tų laikų ir pasakis: „vilnietis – tai kaunietis plius kaimietis“.

Kartu su atvykstančiųjų į miestus pirmine darbine ir buitine adaptacija ryškėjo ir jų kultūriniai interesai, kurių tenkinimui kurį laiką užteko iš gimtinės atsineštos liaudiškos kaimo kultūros. Naujieji miestiečiai, gyvendami daugiausia gamyklų bendrabučiuose, šventė gimtadienius ir vardadienius taip, kaip tai darydavo savo kaimiškose gimtinėse, dainavo tas pačias dainas, grojo tą pačią muziką.

Kadangi gyvenimas ir darbas mieste teikė daugiau laisvo laiko, kurį buvo galima savarankiškai panaudoti, tai skatino gręžtis ir į miesto siūlomą kultūrą, kurios bendrąjį foną tuo metu sudarė ne kas kita, kaip lengvai prieinama, smarkiai ideologizuota masinė kultūra (kinas, radijas, spauda, vėliau – televizija). Kultūriškai aktyvesniųjų laukė valdžios palaikomi ir skatinami saviveikliniai meno kolektyvai, sporto būreliai, o siekiančiųjų didesnio išsilavinimo – vakarinės („darbo jaunimo“) mokyklos ir pan. Atsineštos liaudies kultūros ir masinės miesto kultūros sandūroje formavosi savita populiarioji kultūra, kuri keitėsi, evoliucionavo ir skaidėsi kartu su bendraisiais gyvenimo pokyčiais, kultūrinio pasirinkimo galimybių įvairėjimu.

Tam, kad galėtume susidaryti bent kiek tikresnę nuomonę apie kaimiškos kilmės miestiečių kultūrinį tapatumą, ankstesnių fragmentiškų pastabų nepakanka. Nepakaktų ir kiekybinių duomenų, kokius kultūros renginius to meto kaimietiškos kilmės miestiečiai dažniausiai lankė, kokios buvo to lankymo preferencijos

ir tendencijos. Tai būtų įmanoma parodyti, pasitelkus negausias anuometines sociologines apklausas, o kalbant apie šiuolaikinius miestiečius – atitinkamus šiuolaikinius duomenis. Bet tai būtų ne daugiau kaip paviršutiniškas apibūdinimas, nepasakantis nieko gilesnio apie mieste atsідūrusių kaimiškos kilmės žmonių (jeigu kalbėtume apie šią miestiečių kategoriją) ir jų pasaulėjautos savitumą, kaip gyvenimą įprasminantį foną.

Apčiuopti gausaus, nors ir panašios kilmės, individų skaičiaus pasaulėjautos bendrumus nėra dėkingas uždavinys, bet vis dėlto galima kai ką pasakyti. Turbūt būtų sunku suabejoti tuo, kad kaimiškajai pasaulėjautai būdingas nukreiptumas į gamtą, artimumas gamtinei aplinkai, natūraliam gamtiniam pasaulėvaizdžiui, glaudus sąlytis su juo, ko kaip tik neturi (o jeigu ir turi, tai tik tam tikru „matymo kampu“) miestiškoji pasaulėjauta.

Į gamtą orientuotos pasaulėjautos savitumas, kaip savaime suprantamas dalykas, yra mažai pastebimas gyvenant gamtos apsuptyje, tačiau išryškėja atsідūrus miesto aplinkoje. Pirmiausia reikėtų paminėti kaimo žmogui būdingą atviros erdvės pajautą, kartu su gryno oro poreikiu, kurie sunkiai tegali būti patenkinami ir slops-ta miesto daugiabučių „dėžutėse“. Tai taip pat įprastas gyvenimas betarpiškoje gamtos reiškinių, metų laikų kaitos artumoje, gyva tos kaitos patirtis, kurios negali atstoti jokios per radiją girdimos, televizijos laidose matomos orų prognozės. Paprasčiausi gamtos objektai – medžiai ir akmenys, paukščiai ir gyvuliai, gėlės ir bitės – gamtiškoje kaimiško gyvenimo patirtyje išnyra kaip naturalūs, tikri, aiškūs, nepamainomi ir patikimi. Tai skiriasi nuo miesto matera-liosios kultūros objektų, įskaitant ir naujausias technologijas, paskui kuriuos velkasi netikrumo, laikinumo, nepatikimumo šešėlis.

Kaimo žmogus yra savotiškas universalas, jis nėra specializuotas, moka įvairius darbus, todėl jo darbinio tapatinimosi, kuris turi ir savo kultūrinį-dorovinį turinį, laukas yra gana platus. „Meninė sąmonė ir dorovinė asmenybė vystėsi dirbant, o ne pramogaujant laisvalaikiu. Arimas, kaip ir daina apie arimą, yra tas pats etinis aktas kaimo bendruomenės akivaizdoje“, – rašo poetas Marcelijus Martinaitis (1984: 57). O miestas reikalauja specializuotis – būti statybininku, suvirintoju, barmenu, tarnautoju ir pan., su iš to plaukiančiu atitinkamu kultūriniu akiračiu. Be to, kaip pastebi Zimmelis (Simmel 2007: 286), miesto (didmiesčio) gyvenimas primeta punktualumą, apskaičiavimą, tikslumą, o tai niveliuoja individualumą, šalina iš gyvenimo turinio iracionalius, instinktyvius bruožus ir impulsus. Tai nebūdinga kaimiškai aplinkai ir, kaip naujovės, atitinkamai veikia iš kaimo į miestą atvykusio individo tapatumo savivoką.

Tai tik paskiri potėpiai, padedantys, be ko kito, suprasti, kuo laikosi kaimiškosios, ypač vaikystės metų, patirties įspūdžių ilgalaikiškumas. Nuo jų sunku atitrūkti, nepaisant, kaip būtų naudojamos miesto kultūros privalumais. Ir daug pasiekusieji, į mokslo ir meno viršūnes įkopusieji, dvasinės atgaivos ir savasties ieško gamtoje, paprastoje kaimo aplinkoje.

Kaimiškos ir miestiškos kultūrų skirtumai yra gana akivaizdūs, kai kalbama apie netolimą praeitį, mažiau jų liečia dabartyje, nes civilizacijos plėtra tuos skirtumus pastebimai lygina. Dabar gyvenimas mieste ir kaime ne vienu požiūriu suartėja ir vienodėja. Daug kam įprastas miestiško gerbūvio atributas yra sodyba kaime, nors gyvenimas joje (daugiausia tik per atostogas ir savaitgaliais) iš esmės yra miestiškas, trobos erdvę užpildo toli gražu ne liaudiška

muzika, o į gamtą žiūrима ne žemdirbio, bet poilsiaujančio miestiečio akimis ir pan.

Ši trumpą kultūrinės situacijos, Lietuvoje prasidėjusios su pokario industrializacija ir modifikuotais pavidalais tebesitęsiančios iki šiol, apibūdinimą reikia suprasti ne kaip savotišką panegiriką kaimui ar kaimiškos kilmės miestiečiui, o kaip bandymą parodyti, kaip šiuolaikiniame pasaulyje gali keistis individo socialinė padėtis bei jo kultūrinė būklė.

Analogiški reiškiniai yra daugiau ar mažiau būdingi visoms panašų raidos kelių nuėjusioms ir juo tebeeinančioms visuomenėms, nors konkrečios žmonių gyvenimą veikiančios priežastys yra ne tik ekonominės, bet taip pat politinės, religinės ir kitokios. Bendras tokių situacijų bruožas yra tas, kad individai, išstisios jų grupės palieka savo ligšiolinę socialinę aplinką, atitrūksta nuo įprasto kultūrinio konteksto ir patenka į naują aplinką, susiduria su kitokia kultūrine tikrove. Ištrauktas iš buvusios ir patekęs į naują, mažai ar visai nepažįstamą kultūrinę (kartais ir konfesinę) aplinką, žmogus pasijunta tarsi esąs tam tikroje kultūrinėje tuštumoje, išgyvena anksčiau nepatirtą psichologinį nepatogumą. Taip nutinka vadina miesiems ekonominiams emigrantams, tokius kultūrinio prisitaikymo sudėtingumus teko išgyventi devyniolikto amžiaus pabaigos ir dvidešimto pradžios lietuvių emigrantams į Ameriką, taip pat dabartiniams emigrantams į Vakarų Europos šalis. Kiek laiko trunka dvilypio tapatumo būsena, lemia apsisprendimas – laikyti priėmusiąją šalį savo naująja tėvyne ir su ja sieti savo ateitį ar žiūrėti į ją kaip į laikiną gyvenimo vietą, galvojant grįžti į senąją tėvynę.

Sudėtingesnė yra įvairaus pobūdžio tremtinių, karo pabėgėlių, politinio prieglobsčio ieškotojų dvasios ir kultūros būklė. Tarnybinės

pareigos, šeiminė padėtis bei kitokios aplinkybės kartais lemia, kad individas tampa atsitiktiniu, „priverstiniu“ vienokios ar kitokios kultūrinės aplinkos gyventoju, kultūros vartotoju.

Daugiakultūrė aplinka

Kalbant apie šalių sienas peržengiantį socialinį mobilumą reikia pabrėžti, kad kultūrinis matmuo jame itin svarbus, nes individas, peržengdamas šalies sienas, dažnai peržengia ir kultūrų ribas, atsiduria kitokios kultūros (kalbos, konfesijos ir pan.) areale. Sienas peržengiantis mobilumas yra vienas iš veiksnių, palaikančių ir sukeliančių plačią kultūrų įvairovę, kuri yra įvardijama daugiakultūriškumo (multikultūriškumo) terminu. Tai daugialypis kultūrinis, socialinis, demografinis reiškinys, tačiau kultūros istorijoje nesantis kažkas naujo. Daugelyje šalių nuo seno vieni šalia kitų gyvena ir savo kultūrinės tradicijas puoselėja įvairių tautybių ir konfesijų bendruomenės.

Kalbant apibrėžčiau, daugiakultūriškumą suprantame kaip situaciją, kai ribotoje geografinėje erdvėje gyvena ir bendrauja įvairių tautų, kultūrų ir konfesijų žmonės, taigi daugiakultūriškumas susidaro daugiatautiškumo (arba daugiakonfesiškumo) pagrindu. Savo ruožtu, daugiakultūrės valstybės visuomenė paprastai yra ir daugiatautė (ir daugiakonfesinė) visuomenė.

Žvelgiant lokalumo ir globalumo santykio požiūriu, tokia visuomenė yra tik plačiojo daugiataučio ir daugiakultūrio pasaulio dalis. Tautos kultūrinis tapatumas nėra savaiminė uždara duotybė, priešingai – tai kislī realybė, besiplėtojanti atvirumo ir uždarumo, sąveikų ir priešstatų, priėmimo ir atsiribojimo vyksmais. Kiekviena individuali kultūra savo turiniu ir struktūra turi lengviau ar

sunkiau atpažįstamų daugiakultūriškumo elementų. Tai vidinis daugiakultūriškumas, kurį lemia sąveikų su kitomis kultūromis apimtis ir intensyvumas. Sąveikaujant perimama kitų tautų patirtis, įgyjama skolinių, kurių aptinkama kiekvienoje kultūroje, tyrėjams belieka atsekti neretai vingiuotus jų įgijimo kelius.

Tam, kad tapatumo savimonė išsižiebtų mąstymo lygmeniu, svarbūs sąlyčiai su „kitais“ – su kitomis kultūromis. Tas pat pasakytina ir apie pavienį asmenį, jo savimonės skaidrėjimui daug duoda bendravimas su kitais asmenimis, juos pažįstant, vertinant, lyginant su savimi. Santykiai su „kitais“ yra daugiaplaniai ir nevienareikšmiai. Praturtinantis atvirumas, imlumas ir dosnumas yra persipynę su kitokiomis – vidinio sutelktumo, uždarumo, atsiribojimo ir pan. būsenomis. Pastarosios randasi iš natūralaus – įsisąmoninamo ar ne – poreikio „būti savimi“, neprarasti savitumo, nepasimesti.

Ribų nežinantis atvirumas poveikiams iš šalies bei imlumas nėra palankūs individualaus savitumo tęstinumui, kaip ir autentiškam kūrybiškumui. Tai greičiau skatina tik daugiau ar mažiau savitus sekimus, epigoniškumą, vedančius prie kūrybiškos savasties praradimo.

Tautos kultūros raidos požiūriu atskirumo bei skirtingumo nuo „kitų“ suvokimas yra savaimingas reiškinys, būdingas ne vienai ar kitai tautai, bet visoms moderniosios Europos tautoms. Jau minėtas G. Delantis aiškina, jog istoriškai formuojantis Europos tautų nacionalizmui „tautinis tapatumas buvo laikomas kitų tautų priešingybe: tapatumas „mes“ buvo priešpriešinamas kitoniškumui „jie“ (Delanty 2002: 120).

Kaip jau minėta, visaverčiu laikytinas išplėtotą savimonę turintis tapatumas, kuriam būdinga tai, ką galima įvardyti etniniu

kultūriniu (ego)centriškumu. Šiuo terminu norima pasakyti, kad tapatumo (individualaus ir grupinio) savimone yra tokia, kad paprasčiausiai negali suvokti pasaulio kitaip, kaip tik „savuoju požiūriu“. „Tai reiškia, kad subjektas, suvokdamas save ir savo ryšius su aplinka, išskiria save kaip savotišką jos centrą, kaip viso to, kas vyksta aplinkui, atskaitos tašką“ (Kuzmickas 2009: 22).

Bet kuri konkreti kultūra (kaip ir ištisas kultūrinis arealas) savo istorinėje raidoje save „įcentrina“, savo vertybes ir gyvenimo būdą laiko norma, pagal kurią vertinama visa, kas vyksta aplinkui. „Ir senovės graikas, ir kinitis, ir bet kuri kita žinoma tauta savo kultūrą laikė standartu, pagal kurį buvo vertinamos visos kitos“ (Murdock 1993: 240). Kaip rodo Europos kultūros istorijos tyrimai, „Europos tapatumas formavosi opozicijose musulmonams ir mongolams, su kuriais save susiejo Rusija“ (Delanty 2002: 86).

Laikui bėgant būklė keitėsi, europietiškoji kultūra atsisakė šimtmečius plėtoto europocentrinio požiūrio į kitas kultūras, pripažino pasaulio kultūrinį daugiacentriškumą. Dar daugiau, imta abejoti pačiu europietišku kaip apibrėžta istorine-kultūrine realybe. Bet ar tai leidžia galvoti, kad analogiškai pokyčiai vyksta ir kitur, kad ir kitos didžiosios kultūros ir religijos ima abejoti savuoju „(ego)centriškumu“? Į tokį klausimą būtų sunku duoti teigiamą atsakymą.

Daugiakultūriškumas, kaip plataus masto kultūros reiškinys, tapo opia problema Vakarų šalyse Antrojo pasaulinio karo metu ir po jo. Tai lėmė mažiausiai dvi veiksmų grupės, du judėjimai: politinių pabėgėlių („perkeltųjų asmenų“) banga, kuri baigiantis karui plūstelėjo iš Rytų į Vakarus; vėliau, Vakarų Europos šalių ekonomikos kilimo metais, jų Vyriausybių pradėta imigrantų

(„gastarbeiterių“) kvietimo, kartu ir kultūrinio atvirumo politika. Pastarasis judėjimas tebesitęsia, toliau plečiasi ir daugiakultūriškumo sfera, nepaisant visų įtampų, kurios kyla dėl kultūrinių ir socialinių skirtumų.

Vakarų šalyse ir toliau daugėja žmonių, atvykstančių iš tolimų šalių, dažniausiai iš kitokio kultūrinio arealo. Tai lemia tiek ekonominės, tiek ir politinės (kariniai konfliktai, perversmai) priežastys. Atvykėliai neturi kultūros šaknų europietiškoje aplinkoje, skiriasi ne tik savo tautybe, bet ir religija, mąstysena, vertybėmis, moralės normomis ir papročiais. Taigi visu tuo, kas apibrėžia individo kultūrinį tapatumą.

Norint išsamiau aptarti kultūrų sambūvį daugiakultūroje visuomenėje, tenka išskirti mažiausiai du tarpusavyje susijusius klausimus: kaip atvykusiųjų socialinį ir kultūrinį tapatumą veikia adaptacija naujojoje aplinkoje bei integracijos į ją perspektyva; kita vertus, kokį poveikį atvykusiųjų kultūrinio, konfesinio tapatumo raiška bei puoselėjimas gali ilginiui daryti priimančios šalies kultūrinei aplinkai, jos demografiniai situacijai.

Kaip jau minėta, individo kultūrinio tapatumo, kaip ir tapatumo apskritai, sąvoka turinio atžvilgiu nėra „vientisa“. Pagrindinis jos turinio aspektas, įvardijamas žodžiu „kultūra“, savo reikšme persipina su žodžiais „tauta“ ir „konfesija“.

Galima pastebėti įvairius šių reikšmių derinius individų tapatumo savimonėje. Venais atvejais ji yra „pripildyta“ religinių vaizdinių, kitais – joje vyrauja tautiniai motyvai ir aspiracijos. Dėl to ir kultūros savimonė gali būti palenkta tai religinei, tai tautinei raiškai, kas, žinoma, nereiškia, kad negali būti ir tam tikro šių reikšmės laukų „balanso“.

Kalbant apie vakarietiškos kultūros arealą, kuriam priklauso ir mūsų šalis, negalima pamiršti esminio krikščionybės poveikio jo kultūriniam tapatumui. Ypač reikšmingi buvo krikščioniškieji Viduramžiai, iš kurių kaip tik ir išaugo modernios Europos valstybės ir tautos. „Viduramžiais Europą formavo lotyniškoji krikščionija“ – teigia anglų kultūros istorikas (Delanty 2002: 83). Modernizmo laikotarpiu, kartu su Švietimo (Apšvietos), dar vadinamo „kritinės filosofijos“, „proto amžiumi“ (apytikrės kalendorinės ribos 1690–1790), idėjų sklaida, vyko ir visuomenės sekuliarizacija, mažėjo krikščionybės reikšmė kultūroje. Į pirmąjį planą iškilo pasaulietiškos vertybės, tarp kurių, kaip itin veiksmingas pasireiškė nacionalizmas, modifikavęsis į įvairias politines ideologijas. Atitinkamai keitėsi ir europiečių kultūrinio tapatumo savimonės akcentai – Viduramžiais vyravusį krikščioniškąjį turinį keitė nacionalinis turinys.

Nors ir rodydama abejingumą ar net ir priešišumą religijai, sekuliarizuota mąstysena nesiekia taip giliai, kad iš europiečių kultūros išsitrintų krikščioniškasis palikimas, o kalbant tiksliau – tos moralės normos ir kitos individo dvasinio pasaulio struktūros, kurios per šimtmečius formavosi, veikiamos katalikiškos ir protestantiškos tikėjimo doktrinų. Tai asmenybės, laisvės, atsakomybės, pareigos, kaltės, atleidimo ir daug kitų moralinio ir pasaulėžiūrinio turinio sąvokų ir vaizdinių, kurie slypi europietiško tapatumo savimonės pamatuose ir yra didžiąja dalimi krikščioniškos kilmės, nors daugelio europiečių sąmonėje yra praradusios savo pirmąją krikščionišką turinį. Tad galima teigti, kad dabartinėje europietiško tapatumo savimonėje (suprantant šių sąvokų sampratos sąlygotumą) vyrauja pasaulietinės (teisinės, politinės, estetiškos, etinės) vertybės, kurių potekstėje vis dėlto slypi krikščioniškasis

dvasinis paveldas. „Netikiu, kad Europos kultūra išgyventų visišką krikščioniško tikėjimo išnykimą“, – teigia anglų poetas ir eseistas T. S. Eliotas (Eliot). Ir priduria: „Jei krikščionybė pasitrauks, pasitrauks ir mūsų kultūros visuma“ (Eliot 1993: 351).

Dėl gausios ir nesiliaujančios imigracijos daugiausia iš Islamo šalių didžiosios Vakarų Europos šalys palaipsniui virsta daugiakultūrėmis šalimis, jų vyriausybės siekia, sėkmingai ar ne, atvykėlius pilietiškai ir kultūriškai integruoti. Tačiau ne visuomet pakanka priimančių šalių pastangų, reikia ir palankaus atvykstančiųjų nusiteikimo, kurio dažnai pritrūksta. Daugiausia sunkumų kelia musulmoniškų bendruomenių integracija, nes jų narių tapatumo saviemonėje, elgesio ir bendravimo praktikoje vyrauja kaip tik religiniai motyvai. Tai labai sunkiai ar net iš viso nesuderinama su Vakarų visuomenių sekuliaraus mentaliteto nuostatomis. Nors, kaip pastebi plačiai žinomi kultūrų tyrinėtojai A. Toinbis ir D. Ikeda, kai kuriose tradiciškai islamiškose Rytų šalyse, religija užleido vietą nacionalizmui (Toynbee, Ikeda 1999: 278–284). Tačiau nacionalinė idėja tose kultūrose yra palyginti nesena, daugiausia propaguojama politinio elito ir nėra taip užvaldžiusi visuomenės sąmonės, kaip šimtmečius gyvuojanti islamo tradicija. Todėl nacionalinių motyvų svorio didėjimas nepalengvina islamo išpažinėjų integracijos sekuliariose Vakarų visuomenėse. O nuo to, koks kultūrinių, tautinių ir religinių motyvų derinys susidaro imigrantų bendruomenių tapatumo saviemonėje, labai priklauso, kaip daugiakultūrėje visuomenėje klostosi skirtingų kultūrų žmonių santykiai.

Iš kultūros istorijos gana gerai žinomi tokių santykių klostymosi variantai daugiakultūrėje visuomenėje. Pagrindiniu laikytina integracija – kai tam tikroje valstybėje gyvenančios skirtingų tapatumų

bendruomenės (tautinės, religinės mažumos, imigrantų diasporos) palaipsniui įsilieja į gyventojų daugumos (titulinės nacijos) kultūrą, o pastaroji dėl to taip pat patiria pokyčių. Dėsningas šio vyksmo etapas yra vadinamas akultūracijos terminu, reiškiančiu situaciją, kai „skirtingų kultūrų individų grupės nuolatos tiesiogiai kontaktuoja, kas sukelia vėlesnius vienos ar abiejų grupių kultūrų pirminių pavidalų pokyčius.“ (Kagitcibasi 2007: 317). Imigrantus priimančiose šalyse kartais yra vykdoma speciali akultūracijos politika, siekiant, kad imigrantų diasporų žmonės ne tik išmoktų daugumos kalbą, bet ir internalizuotų vertybes, normas, papročius, gyvenimo būdą.

Formuojasi tarpiniai, „dvilyptiai“ tapatumai, kurių laiką gyvenama tarsi „tarp“ dviejų tėvynių – senosios ir naujosios, žinoma, priklausomai nuo to, kiek stiprus yra prierašumas senajai tėvynei ir kaip ilgai jis išlaikomas. Padėtis paprastėja, jeigu prierašumas silpnas, jeigu atvykėlis yra nusprendęs, poetiškai tariant, nukratyti nuo kojų tėvynės dulkes – taigi, kaip galima greičiau įsilieti į naujosios tėvynės gyvenimą, kas paprastai yra būdinga vadinamiesiems ekonominiams emigrantams. Kitaip tariant, pamiršti turėtąjį tapatumą ir įgyti naują.

Formuojasi ir dar praėjusio amžiaus viduryje (1966 m.) Vytauto Kavolio aptartas „neaiškūs žmogus“. Autorius pastebi, kad atskiri individai būti neaiškūs sau galėjo ir praeityje, bet tik dabar tipiškas galvojantis žmogus savo tapatumą apibūdina savo neaiškumo išsakymu. „Šiandien žmogus definiuoja save visų pirma tuo, kas jame neaišku: kraštu, kurio jis neturi; tradicijom, kurios jo nebemaitina; tikėjimu, kuris miręs“ (Kavolis 1993: 89). Taip buvo rašoma apibūdinant tam tikrą individų kategoriją – Antrojo pasaulinio karo lietuvių išeivių jaunosios kartos tapatumo savijautą.

Kartų skirtumas akivaizdus – kas vyresniesiems buvo savaime aišku ir tikra, jaunesiems jau ne taip aišku, kelia abejonių ir svyravimų. Dvilypio tapatumo savivoka neišvengiama, tačiau ji paprastai ilgiau netrunka.

Jeigu lietuviai išėmė iš savo tautiškumą (o tokios pastangos yra aiškiai matomos), jie tai daro gyvendami amerikietiškoje, britiškoje, norvegiškoje ar kitokioje aplinkoje, kartu prie jos prisitaikydami, o tai reiškia, kad vis labiau panyrama į naująją socialinę patirtį ir kultūrą, kuri neišvengiamai „sluoksniuojasi“ ant atsineštosios tautinės sąmonės.

Kitokia padėtis susiklosto, kai valstybėje skirtingų kultūrų bendruomenės gyvena viena šalia kitos, tačiau tarpusavyje yra sausios daugiausiai tik ekonominių poreikių ir bendrųjų pilietinių priedermių, tačiau kultūros požiūriu laikosi viena nuo kitos izoliuotai. Ją galima pavadinti koegzistencijos terminu. Tarpkultūrinis dialogas, išskyrus individualius atvejus, vyksta vangiai, mažuma (diaspora) yra atspari integracijai į daugumos kultūrą. Tai būdinga bendruomenėms, kurių tapatumo savimonėje vyrauja religinė sąmonė, turinti ir moralinę, teisinę, meninę raišką. Akivaizdus tokios situacijos atvejis – islamo išpažinėjų bendruomenės, gyvenančios pagal šarijos reikalavimus Vakarų Europos šalyse (Uždavinys 2007: 480). Galima teigti, kad koegzistencinio pobūdžio sambūvis buvo nusistovėjęs tarp lietuvių ir žydų (litvakų) bendruomenių Lietuvoje, tačiau tai netrukė iškilų kūrybinių asmenybių kultūriniam dialogui.

Koegzistencinis sambūvis, kuriam būdinga subjektų izoliacionistinė pozicija vienas kito atžvilgiu, slepia savyje tarpusavio svetimumo ar net priešiško potencialą, kuris, susidarius tam

tikroms aplinkybėms, gali peraugti į tarptninius, tarpkonfesinius konfliktus. Kultūros balsas tokiais atvejais mažai ką reiškia. Kad taip iš tikrųjų vyksta, mums primena buvusios Jugoslavijos suirimas, kuri lydėjo bendros etninės (slaviškos) kilmės, bet skirtingos tautinės ir konfesinės savimonės bei istorinės patirties tautų kruvini konfliktai, nepaisant to, kad dešimtmečius buvo gyventa vienoje valstybėje.

Gausios imigracijos keliu susidaręs daugiakultūriškumas ir, atrodytų, atsiverianti plataus tarpkultūrinio bendravimo galimybė sunkiai tampa laukiama realybe. Tai šiandien matome kai kuriose Vakarų Europos šalyse. Tiesiogine prasme kultūriniai motyvai tegali vaidinti gan menką arba nevaidina jokio vaidmens, kadangi yra įtakojami ir iškreipiami stiprių nekultūrinių – religinių, tautinių, socialinių, ekonominių – veiksnių.

Be to, nesutampa (kaip kaskart vis labiau aiškėja) atvykstančios ir priimančios pusių intencijos. Priimančių šalių siekis demokratinės santvarkos rėmuose kurti atvirą daugiakultūrę bendruomenę susiduria su daugelio atvykstančiųjų uždarumu, nenoru gyventi pagal priimančios šalies normas. Atsivežtinės, paveldėtosios kultūros išlaikymo nuostata viršija nusiteikimą priimti vyraujančią kultūrą. Jungtinės Karalystės, Vokietijos, Ispanijos, Švedijos politikai ima suprasti, kad daugiakultūrės Europos projektas nepasiteisino. Apie tai oficialiai yra pareiškę valstybių vadovai. Jie apgailėstavo, kad laiku neapribojo imigracijos. Tolesnė situacijos raida nežada gero – kaip atsakas į susiklosčiusią situaciją, kyla vakariečių nepasitenkinimas, atgyja pastaraisiais dešimtmečiais ten jau beveik visiškai išblėšęs nacionalistinis nusiteikimas, vienur kitur įgaunantis radikalizmo bruožų. Nepasitenkinimo priežastį nusako

elementari ištara: „[n]enoriu, kad taptume svetimšaliais savo šalyse...“ (Janužytė 2011: 25). Nepasitenkinimas imigrantų integracijos nesėkme yra požymis, kad kaip priešprieša kai kurioms globalizacijos tendencijoms auga tautinių-pilietinių bendruomenių kultūrinio tapatumo savimonė, neaiški ir daugiakultūrės visuomenės perspektyva. Tai neabejotinai daro poveikį ir individo tapatumo savivokai.

2012–2017

Literatūra

- Andrijauskas A., 2009. Įvadas. Postmodernistinis lūžis ir metacivilizacinės kultūros kontūrai. In: *Postmodernizmo fenomeno interpretacijos*, sud. A. Andrijauskas, Vilnius: Versus Aureus.
- Arendt H., 1995. *Tarp praeities ir ateities*, Vilnius: Aidai.
- Berman H. J., 1999. *Teisė ir revoliucija*, Vilnius: Pradai.
- Butkus T. S., 2011. *Miestas kaip įvykis*, Kaunas: Kitos knygos.
- Castels M., 2006. *Tapatumo galia*, Kaunas: Poligrafija ir informacija.
- Delanty G., 2002. *Europos išradimas. Idėja, tapatumas, realybė*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Eliot T. S., 1993. Pastabos apie kultūros apibrėžimą. In: *Kultūros prigimtis*, sud. Ž. Beliauskas, S. Juknevičius, Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
- Giddens A., 2000. *Modernybė ir asmens tapatumas*, Vilnius: Pradai.
- Gurevičius A., 1989. *Viduramžių kultūros kategorijos*, Vilnius: Mintis.
- Hanna Th., 1969. Existence and the Absurd. In: *New Essays in Phenomenology: Studies in the Philosophy of Experience*, ed. by J. M. Edie, Chicago: Quadrangle Books.
- Janužytė R., 2011. Daugiakultūrė Europa gimdo vakarietišką ekstremizmą. *Veidas*, rugsėjo 1 d.

- Jovaiša E., 2016. *Iliustruoti aisčiai. Lietuvių ir Lietuvos pradžia*, Vilnius: Standartų spaustuvė.
- Kagitcibasi C., 2007. *Family, Self and Human Development Across Cultures*, Second Edition, Mahwah, N. J. – London: Lawrence Erlbaum.
- Kavolis V., 1993. Neaiškūs žmogus ir istorijos dviprasmybė. In: *Metmenų laisvieji svarstymai 1959–1989*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Kavolis V., 1995. *Kultūrinė psichologija*, Vilnius: Baltos lankos.
- Kuhn J., 1859. *Katholische Dogmatik*, Tübingen.
- Kuzmickas B., 2009. *Tautos tapatumo savimonė*. Lietuvių savimonės bruožai, antroji pataisyta ir papildyta laida, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Martinaitis M., 1984. Fragmentai apie naiviają etiką. In: *Etikos etiudai. Dorovė ir tradicijos*, Vilnius: Mintis.
- Matulaitis S., 1957. *Atsiminimai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- McLean G., 1994. *Tradition, Harmony and Transcendence*, Cultural Heritage and Contemporary Change Series III: Asia, Washington: The Council for Research in Values and Philosophy. Cit. pagal: J. Jonutytė, *Tradicija kaip laiko patirtis. Fenomenologinės ir naratologinės perspektyvų sankirta*, daktaro disertacija, Kaunas, 2007, p. 38–39.
- McLuhan M., 2003. *Kaip suprasti medijas. Žmogaus tęsiniai*, Vilnius: Baltos lankos.
- Mickūnas A., 2011. *Eстетika. Menas ir pasaulio patirtis*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Murdock G. P., 1993. Kultūrinio kitimo dinamika. In: *Kultūros prigimtis*, sud. Ž. Beliauskas, S. Juknevičius, Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
- Rubavičius V., 2010. *Postmodernusis kapitalizmas*, Vilnius: Kitos knygos.
- Simmel G., 2007. *Sociologija ir kultūros filosofija*, Vilnius: Margi raštai.
- Šliogeris A., 2001. *Kas yra filosofija?*, Vilnius: Strofa.

- Taylor Ch., 1996. *Autentiškumo etika*, Vilnius: Aidai.
- The Concise Encyclopedia of Sociology*, ed. by G. Ritzer, J. M. Ryan, 2011, Wiley-Blackwell.
- Toynbee A., Ikeda D., 1999. Žmogus pats turi rinktis. In: *Kultūra ir civilizacija*, sud. V. Berenis, Vilnius: Gervelė.
- Touraine A., 1992. *Critique de Modernite*, Paris: Fayard.
- Ulrich im Hof, 1996. *Švietimo epochos Europa*, Vilnius: Baltos lankos.
- Webster F., 2006. *Informacinės visuomenės teorijos*, Vilnius: Poligrafija ir informatika.
- Гегель Г., 1956. *Сочинения*, т. III, Москва: Госполитиздат.

APIE PASITIKĖJIMO KULTŪRĄ

Žiniasklaida nuolatos skelbia apklausų duomenis, rodančius Lietuvos gyventojai pasitikėjimo valdžios ir kitokiomis institucijomis lygį, nustatančius politinių partijų, politikų reitingus. Tai apibūdina valstybės ir visuomenės santykį, parodo, kaip šalyje klostosi politinis gyvenimas. Paskutinės apklausos, pasak kai kurių komentatorių, leidžia daryti išvadas, kad pasitikėjimas viešosiomis institucijomis auga, o tai byloja apie teigiamą mūsų visuomenės raidos tendenciją.

Bet žiniasklaidoje apstu ir kitokių nuomonių. Pavyzdžiui, įrodinėjama, esą „jau nepasitikima niekuo“, „valdžia nepasitiki visuomene“, „mažiausiai pasitikima partijomis“, „smunka pasitikėjimas Seimu“ ir pan. Taigi dėl daugelio dalykų kryžiuojasi prieštaringos nuomonės ir vargu ar gali būti kitaip demokratiškai besitvarkančioje valstybėje.

Šio teksto tikslas nėra stoti į vienos ar kitos nuomonės pusę – tai daugiau politikos komentatorių užsiėmimas. Man rūpi pažvelgti į pasitikėjimą (ir nepasitikėjimą) kaip į visuomenės pilietinės, moralinės bei dvasinės kultūros apskritai fenomeną, suvokti jo raiškos ypatumus Lietuvos gyvenime.

Šitaip žvelgiant, kovo 11-osios Nepriklausomybės Akto paskelbimą ir įgyvendinimą galima laikyti visuomenės didelio pasitikėjimo savo valstybe, jos ateitimi, pagaliau, ir istorijos teisingumu vaisiumi. Padėtas solidus pamatas pasitikėjimo kultūrai mūsų šalyje

plėtotis. Pavyko išsivaduoti iš blogio imperijos, kurioje visos gyvenimo sritys buvo persmelktos įtarinėjimo, sekimo, skundimo, uždarumo, baimės. Galima tai vadinti nepasitikėjimo kultūra, jeigu manysime, kad kultūros sampratai nebūtinai moralės kriterijus.

Šiuolaikinė visuomenė normaliai gyvena, jeigu ji turi tinkamai veikiančias, pasitikėjimo vertas materialines ir dvasines institucijas, tarsi kokias atgaivos oazes dykumoje. Į tokias su permaininga sėkme pretenduoja bankai, teismai, policija, mokyklos, gydymo įstaigos, bažnyčia, spauda, kai kurios specialios paskirties tarnybos, pavyzdžiui, ugniagesiai-gelbėtojai.

Apibrėžtos ir sunormintos šių institucijų prerogatyvos ir kompetencijos aprėpia beveik visus viešai matomus žmonių reikalus. Jomis galima pasikliauti, patikėti savo pinigus, poreikius, bėdas ir daugybę kitokių dalykų. Kita vertus, visiems privalu laikytis to, ko jos reikalauja, kad galėtų norminti, tvarkyti, ugdyti, padėti ir kitaip tarnauti žmonėms.

Pasitikėjimo institucijų kategorijai priklauso ir pati valstybė su visomis savo struktūromis, nes ji yra ar bent jau turėtų būti sukurta tam, kad palaikytų, užtikrintų minėtų institucijų veikimą.

Pasitikėjimas yra viena iš pamatinių dvasinių-moralinių žmogaus sąsajų su pasauliu – su kitais asmenimis, su politinėmis, teisinėmis, kultūrinėmis, religinėmis institucijomis, už viso to slypinčiomis vertybėmis, pasaulėžiūros principais, kitais idealiais dalykais. Abipusis supratimas ir pasitikėjimas yra būtina gerų tarpvalstybinių santykių sąlyga.

Panašiai galima apibūdinti ir atsakomybę, atsidavimą, ištikimybę, teisingumą, pakantą ir kitas giminiškas sąvokas, kurios apibrėžia pilietinius ir moralinius kultūros pamatus. Visos kartu jos

sudaro „antrojo plano“ pasitikėjimo saitų tinklą, labai svarbų žmonių kasdieniam gyvenimui. Čia svarbus kiekvienas kitais pasitikintis ir jų pasitikėjimą keliantis asmuo. Kuo daugiau tarp žmonių esama pasitikėjimo, jaučiama atsakomybės, paisoma teisingumo, tuo mažiau reikia išorinio reguliavimo ir priežiūros, tuo daugiau jų gyvenime laisvės ir savaimiškumo. Taigi vienos visuomenės yra išsiugdžiusios aukštesnę, kitos – žemesnę pasitikėjimo kultūrą.

Lietuvoje per okupacijų dešimtmečius pasitikėjimas, tiek savo pilietiniais, tiek ir moraliniais aspektais buvo nusmukdytas, bendruomeninio pasitikėjimo sąsajos sutrauktos. Politinis nepriklausomos valstybės atkūrimas buvo, galima sakyti, tik atsigavimo pradžia. Jis vyko lėtai, skausmingai ir netolygiai, jį nuolatos kas nors stabdė – skandalingos bankų griūtys, teisėtvarkos darbo spragos, neapgalvoti valdžios sprendimai, rinkėjų pasidavimas populizmui, pagaliau, apalaidumas, nesąžiningumas, korupcija ir daugybė kitų veiksnių.

Tiesa, dabar šios ydos nėra tokios akivaizdžios, veiksmai – tokie brutalūs, kokie buvo prieš keliolika metų, jie įgauna vis subtilesnius pavidalus; kita vertus, visuomenė darosi įžvalgesnė, pastabesnė, tad blogybės susilaukia adekvatesnio rezonanso. Vis dėlto pokyčiai nėra pakankami, kad galėtume tvirtinti, jog visuomenės mąstyse-
noje įvyko persilaužimas pasitikėjimo naudai.

Reikia suprasti ir tai, kad pliuralistinė daugiapartinė visuomenė, kurioje dabar gyvename, remiasi politinėmis jėgomis, kurios varžosi tarpusavyje dėl valdžios, tad joms tarpusavio nepasitikėjimas yra įprastas santykis. Visuomenę neigiamai veikia aiškumo, kas yra bendrasis valstybės gėris, kokie darbai yra nacionalinės svarbos ir koks bus jų tęstinumas, stoka. Tačiau tai – kintantys dalykai. Kuo didesnė žmonių dalis ima aiškiau suvokti bendruosius interesus,

tuo sparčiau nyksta nepasitikėjimas, mažėja tarpusavio atskirtis. Todėl kiekvieno iš mūsų pareiga siekti, kad plėstųsi tarpusavio supratimas ir pasitikėjimas.

Esminis dalykas yra tai, kad pasitikėjimas, kaip ir nepasitikėjimas (šis, beje, dar labiau), neatsiejamas nuo konkretaus žmogaus pažiūrų, norų ir subjektyvių motyvų, kurie ne visada dera su tuo, ko reikalauja bendrosios taisyklės. Žodžio „pasitikėjimas“ pradžia „pasi“ reiškia asmens savasties nukreiptumą, įtrauktumą į kažką išoriškai esantį. Palyginkime – „pasiruošti“, „pasiryžti“, „pasiduoti“, „pasirašyti“ ir pan.

Pasitikėjimas nėra vien į išorę nukreipta nuostata. Kartu tai yra ir ypatinga žmogaus sąsaja su pačiu savimi, reikšmingas savivokos matmuo. Jo raiškos pavidalai labai įvairūs, kartais ir gana prieštaringi. Daugiausia tai įprastinis asmens kliovimasis savo jėgomis, gebėjimais, supratimu, galintis virsti ir pasipūtėlišku išdidumu. Kita vertus, šių bruožų stoka pasireiškia drovumu, baikštumu, bejėgiškumu, menkavertiškumo jausmu. Pasitikėjimas išorės dalykais ir pasitikėjimas savimi yra dvi skirtingos to paties medalio pusės. Pasitikėjimą savimi stiprina pasitikėjimas kitais, ypač artimais asmenimis, iš to atsiranda saugumo jausmas. Vis dėlto tam, kad pasitikėtum kitais, reikia turėti gerą lašą pasitikėjimo savimi.

Pasitikėjimas daugialypis

Tiek įprastas, tiek ir kasdienybėje nelabai suvokiamas pastikėjimas, giliau įsijautus, pasirodo kaip daugialypis dvasinis fenomenas. Jame nesunkiai išvėlgsime tikėjimą, žinojimą ir supratimą, lūkesčius, viltį, tikrumą ir kitokias protines ir emocines būsenas. Kiekvieną iš jų vertėtų aptarti platesnės pasitikėjimo nuostatos šviesoje.

Pirmiausia kyla klausimas, ar pasitikėjimas yra tik viena iš tikėjimo, kaip pirmesnės nuostatos, apraiškų, nereikalaujanti atskiro paaiškinimo, ar priešingai – pačiame tikėjime nėra nieko, kas nebūtų vien pasitikėjimo aktai? Atsakymai priklausys nuo to, kuo tikime, kuo pasitikime, pirmiausia atskirdami, ar tai religinio ar pasaulietinio pobūdžio dalykai.

Su religija susijęs tikėjimas, kaip teigia vokiečių filosofas K. Vuchterlis (K. Wuchterl), reikalauja ne tik angažuotis, bet ir visiškai atsisakyti savęs, nepaisyti pasaulietinio proto argumentų. Nesunku suprasti, kad toks tikėjimas nemėgsta abejonių ir klausimų, nes jeigu abejoji, vadinasi, netiki. Pasaulietinė aplinka irgi verčia angažuotis, iš dalies net atsisakyti savęs. To reikalauja bet kokia idealių motyvų skatinama veikla, tarkime, menininko, mokslininko kūrybinis tikėjimas savo vizijomis. Toks tikėjimas numato ilgalaikius tikslus, jų neatsisako, net jei reikia labai stengtis, ilgai laukti, kartais suvokiant, kad sulaukti to, ko siekiama, apskritai nepavyks...

Bet pasaulietinis tikėjimas ir pasitikėjimas nesišalina abejonių, nesibaimina kritikos. Pavyzdžiui, pilietis iš esmės pasitiki savo valstybe, tiki jos ateitimi, tačiau griežtai kritikuoja atskiras valdžios institucijas, įstatymus, jų taikymą. Tokią kritiką galima vertinti kaip savotišką pilietinę, kultūrinę „investiciją“, numanant, kad ji prisidės prie bendrojo gėrio. Kritiškumo dozė daro pilietinį pasitikėjimą blaivesnį, neleidžia pernelyg patikliai suvokti politinio lyderio, idėjinio autoriteto žodžių.

Čia kyla klausimas, koks tikėjimo ir pasitikėjimo ryšys su žinojimu. Populiarus požiūris sako, kad tikėjimas ir žinojimas sunkiai suderinami. Bet filosofijoje žinomi ir kitokie požiūriai – supratimui

reikia tikėjimo, o tikėjimui – supratimo. Nevertėtų manyti, kad tai viso labo senovinės mąstysenos paveldas. Ir šių dienų gyvenimą reflektuojantys mąstytojai pripažįsta, kad dažnai nelabai aišku, ar žinome, ar tiesiog tikime, kad bus vienaip ar kitaip, bet, ko gero, ir nereikia to aiškintis. Svarbu, koks žinojimas ir koks tikėjimas.

Kai tikėjimas ir pasitikėjimas kreipiami į bendruosius dalykus, nesvarbu, religinius ar pasaulietinius, tenka pasikliauti abstrakčią jų sampratą, nes tikslesnis žinojimas čia vargu ar įmanomas. Kitaip yra, kai pasitikėjimas susijęs su konkrečiais dalykais – asmenimis, institucijomis, pareigūnais, žiniasklaida ir pan. Toks pasitikėjimas gali ir turi būti pagrįstas žinojimu.

Kad pasitikėčiau konkrečiu asmeniu, galėčiau už jį laiduoti, parašyti apie jį gerą rekomendaciją, turiu gana gerai jį pažinti. Nesant aiškesnio žinojimo, pasitikėjimas darosi rizikingas, jį gali virsti naiviu patiklumu. Senolė lengvai atiduoda santaupas iškalbingam sukčiui, nors viešojoje erdvėje gausu perspėjimų būti apdairiems. Vis dėlto ir žinojimu paremtas pasitikėjimas kartais klaidina.

Panašiai ir su valdžios įstaigomis – žinojimas yra svarbi pasitikėjimo jomis sąlyga. Aukštas pareigas užimantis asmuo, ypač tas, kuris priskiriamas politinio pasitikėjimo kategorijai, turi atitikti griežtus skaidrumo reikalavimus. Reikia pasistengti pasitikėjimą pateisinti. Jo praradimas politikui reiškia karjeros pabaigą. Europinės aktualijos rodo, kad net visa valstybė gali prarasti pasitikėjimą tarptautiniame kontekste. Lietuvoje pastaruoju metu galima pastebėti teigiamų požymių, leidžiančių manyti, kad politinė kultūra kyla ir tai stiprina visuomenės pasitikėjimo kultūrą.

Piliečių pasitikėjimas valdžios institucijomis didėtų, jeigu jų veikla būtų atviresnė, plačiau aiškinama, o oficialūs asmenys

neventų kalbėtis su visuomene. Uždarumas, užsisklendimas sukelia tirštą spėliojimų, įtarimų miglą, kai neaišku, ar valdžia pasitiki savo piliečiais, ar tiki bent jau tuo, ką pati daro. Išsklaidyti nepasitikėjimo miglas nėra paprasta, daug priklauso nuo žiniasklaidos, bet ji įvairiabalsė, jos patikimumas – atskira problema.

Dar viena iš pasitikėjimo „oazių“ – teismai, jų darbo kultūra. Tai specifinė sritis, tačiau dėl to nemažėja didesnio aiškumo poreikis. Reikia, kad piliečiai geriau žinotų savo teises ir nusimanytų apie teisėtvarką, o teisėjai suprantamiau aiškintų, ką ir kodėl jie vienaip ar kitaip nusprendžia – tada nusistovėtų abipusis ryšys. Itin svarbu, kad sprendimų kalba nebūtų paini ir sudėtinga, kad ji būtų paprastesnė ir aiškesnė. Tai ne tik Lietuvos problema. Kai kurios šalys turi net specialią tarnybą, užtikrinančią geresnį teismų ir visuomenės tarpusavio supratimą.

Pasitikėjimas teikia saugumo

Visais atvejais, kaip jau minėta, daug kas priklauso nuo žmogaus individualybės, tačiau ji kalba ne pati savaime, o tiek, kiek ją „prakalbina“ aplinka, kurios poveikis gali pasitikėjimą skiepyti, ugdyti arba priešingai – slopinti, gniuždyti. Artimoje aplinkoje (šeima, mokykla, draugai) pradeda megztis vaiko pasitikėjimas kitais, kaip tam tikras savęs „patikėjimo“, „atsidavimo“ kitiems būdas. Mažylis patiki tėvams ar globėjams savo poreikių tenkinimą, paauglys – draugui savo svajones, moksleivis – mokytojui savo išsilavinimo ugdymą, pacientas – gydytojui savo sveikatą. Savaime suprantama, jog tikras, visavertiškas ryšys atsiras tik tuo atveju, jeigu ir „kita pusė“, kaip dialogo partnerė, pateisins su ja siejamus lūkesčius.

Įprasdamas pasitikėti artimais asmenimis, vaikas įgyja ir tai, ką psichologai vadina ontologiniu saugumo jausmu – pasitikėjimą egzistenciniais gyvenimo pamatais. Iš esmės tai gilioji, sąžininga socialumo, vėlesnių darnių tarpasmeninių santykių prielaida.

Normaliai to „ontologinio jausmo“ raidai reikia, kad vaiko gyvenime netrikdomai kartotųsi kai kurie dalykai, pavyzdžiui, kad jis nuo mažens aplink save matytų tuos pačius veidus, girdėtų tuos pačius balsus, kad susiklostytų įprotis reikšti poreikius ir juos tenkinti, kad nusistovėtų netgi tam tikra kasdienybės rutina. Tokia patirtis gali daryti ilgalaikį poveikį, susijusį su asmens tapatybės suvokimu, atsparumu nepalankioms aplinkybėms, gebėjimu prieš jas atsilaikyti. Parodytas pasitikėjimas kitu asmeniu, atitinkamai jį nuteikia ir įpareigoja. Ne taip greit nuvils tas, kuriam sakoma: pasitikiu tavimi.

Vaikystėje sutrikę ryšiai su artimaisiais arba dažna jų kaita sukelia gilų nusivylimą, trukdo vaiko sąmonėje susidaryti emocijoms pasitikėjimo pradmenims. Vietoje to, kaupiasi neslūgstantis nerimas, netikrumas, nesaugumas ir kitokios negatyvios buvimo pasaulyje, kuriame jautiesi svetimas, nemylimas, būsenos.

Vaikystė – geras pavyzdys, parodantis, kad nusistovėjusi gyvenimo tvarka, tam tikrų dalykų tęstinumas (nebūtinai kaip inertiškas to paties kartojimasis) yra būtina prielaida, padedanti žmogui nuo mažens jaustis saugiam, pasitikėti savimi ir kitais. Imkime pavyzdį iš kitos srities.

Pirmaisiais Nepriklausomybės mėnesiais, dar gerokai iki tarpautinio Lietuvos Nepriklausomybės pripažinimo, itin svarbūs buvo kontaktai su Vakarų šalių politikais ir diplomatais. Į politikus, vykdančius šią misiją, ne vienas kolega žiūrėjo su priekaištu,

atseit – kodėl į užsienį važiuoja vis tie patys asmenys (sovietinės mąstysenos reliktas, kai išvyka į užsienį buvo laikoma itin reta privilegija). Vykdavo ir ne „tie patys“. Bet skandinavų parlamentarai, su kuriais turėjome daugiausia kontaktų, leido suprasti: jiems ne labai patinka, kai iš Lietuvos atvyksta kaskart vis kitas asmuo, nes ir vėl reikia pokalbį pradėti iš naujo. Taip yra užsienio politikoje, taip ir daugelyje kitų sričių – nesant pažinties tęstinumo, sunku pelnyti pasitikėjimą. Lietuvių politikų kontaktų su Vakarų šalių politikais tęstinumas leido įgyti abipusį pasitikėjimą ir tai buvo vienas iš veiksnių, purenusių dirvą Lietuvos valstybės pripažinimui. Lietuvos narystė ES ir NATO yra neabejotinas pasitikėjimo mūsų valstybe tarptautinėje arenoje įrodymas.

Nuo nepasitikėjimo prie lengvatikystės

Neturime pamiršti ir priešingos nuostatos – nepasitikėjimo. Tai ne mažiau sudėtinga dvasinė būseną. Galima kalbėti apie nepasitikėjimą, paremtą žiniomis ir patirtimi, todėl pamatuotą ir esantį bendrame pasitikėjimo ir tikėjimo nuostatų lauke. Tačiau nepasitikėjimas gali kilti dėl išankstinio neigiamo nusistatymo, dėl neadekvačios reakcijos į situaciją, dėl paprasčiausio abejingumo arba net be jokios aiškesnės priežasties.

Kokios bebūtų konkrečių atvejų priežastys, niekuo nepasitikintis žmogus linkęs griebtis alternatyvių, „aplinkinių“ išeičių, nevengiant ir nelegalaus elgesio. Nepasitikintis gydytojais ligonis ieško kelių pas kokį nors „liaudies daktarą“; tas, kuris sako, kad nepasitikėti teismais, dažniausiai yra teisinis nihilistas, potencialiai nusiteikęs vykdyti „savo teismą“; tas, kuris nepasitikti savo valstybe, neina balsuoti, vengia mokėti mokesčius, suka emigracijos keliu;

o religingos prigimties, bet Bažnyčia nepasitikintis individas lengvai pritampa prie kokios nors sektos ar egzotiško kulto...

Panašūs atvejai galbūt rodo ne ką kita, o vien tai, kad žmogus pasitiki kažkuo, kas netelpa į nusistovėjusios tvarkos rėmus. Subjektyviu požiūriu, galima sakyti, kad viskas gerai, pasirinkimo laisvė daug ką pateisina. Tačiau objektyviai žvelgiant, tai vis dėlto nepaveda kurti pasitikėjimo kultūros kaip plataus patikimų socialinių ryšių tinklo.

Nors ir kaip aukštai vertintume demokratinės visuomenės pasiektą tarpusavio pasitikėjimo lygį, sunku būtų paneigti faktą, jog kai kurie jos standartai, tarkime, pažiūrų ir įsitikinimų įvairovė, galimybė kiekvienam piliečiui viešai reikšti savo nuomonę visais klausimais, sukuria palankią terpę rasti nepasitikėjimui. Nuomonių raiškos laisvė yra viena pagrindinių demokratijos vertybių, tačiau atsiranda vienas negerumas – nuomonių reiškėjai ne visada pasistengia jas gerai apgalvoti ir jaučia atsakomybę už viešai ištartą žodį. Negalima sakyti, kad to visiškai nebūna, bet daug ką lemia išankstinės intencijos, lemiančios vienokią ar kitokią nuomonę. Nuomonės nėra toks neutralus ir nekaltas dalykas, kaip galėtų pasirodyti. Jos visada išreiškia kieno nors interesus, dažnai turi konkretų adresatą, kartais daro gana ilgalaikį poveikį žmonių supratimams ir vertinimams. Nūdienos mąstysenos akiratyje, kai toks akivaizdus nuomonių pliuralizmas, kai sparčiai nyksta skirtumai tarp rimtų ir nerimtų, svarbių ir nesvarbių dalykų, konstruktyvių ir destruktivių prasmių, kai netenka apibrėžtumo esminiai tautos, valstybės, dorovės klausimai, derėtų prisiminti prasmingus katalonų architekto Antonio Gaudi žodžius, kad mintis nėra laisva, ji yra tiesos vergė...

Vargu ar gali būti kitaip laisvo žodžio visuomenėje, joje sunkiai įmanomi kriterijai, parodantys, kad nebūtinai kiekviena nuomonė yra, kaip sakoma, „savaip teisi“, kad gali būti nepriimtinių nuomonių. Tokių kriterijų ypač reikia dabar, vykstant nuomonių „šaltajam karui“. Dažnai teigiama, kad visos nuomonės yra gerbtinos. Gal teisingiau būtų sakyti – gerbtinas kiekvienas savo nuomonę reiškiantis asmuo, bet ne tos nuomonės turinys. Visas nuomones „gerbiant“, jos paprasčiausiai sulyginamos, o kartu ir nuvertinamos. Destruktyvias nuomones rikiuojant į vieną gretą su niekuo dėtais požiūriais, išlošia pirmosios. Žinoma, visada yra galimybė pareikšti „nuomonę apie nuomones“, o kai kurioms nuomonėms tiesiog būtinas stiprus „priešnuodis“. Vis dėlto balansas nekoks – atsiranda netikėjimas ir nepasitikėjimas viešai sakomu žodžiu apskritai, ne taip svarbu, iš kokios tribūnos tai daroma.

Skeptiškumas turbūt visais laikais buvo madingas, tačiau kai kuriems žmonėms jis tampa neproduktyvios, nekūrybiškos, nepilietiškos laikysenos pamatu. Tikėjimą ir pasitikėjimą, kaip minėta, siejame su vertybinėmis nuostatomis, o skeptikui šito kaip tik labai trūksta. Kaip ir nihilistas, jis neturi tikėjimo, pagrįsto vertybėmis. Paradoksalu, tačiau tas, kuris sako „netikiu niekuo“, dažnai yra potencialus lengvatikis, galintis patikėti bet kuo. Ne kartą matėme, kaip asmenys, sakantys, kad atmeta „politikų demagogiją“, nueina paskui kokį nors populistinį „gelbėtoją“. Be to, kuo „vedlio“ leksika radikalesnė, tuo skeptikams ji patrauklesnė. Nesiekiant lyginti skirtingo masto istorinių situacijų, vis dėlto vertėtų prisiminti, kad tiek rudasis, tiek raudonasis radikalizmas suvešėjo ne kur kitur, o visuomenėse, apimtose gilaus nusivylimo, netikėjimo ir nevilties.

Mūsų demokratiškos valstybės politinis gyvenimas nuolatos,

ne be dalies tautiečių pagalbos, „užplaukia“ ant klampios politinės seklumos, kuri kuriam laikui sukelia nemažą sumaištį piliečių galvose. Valstybės gyvenimas kuriam laikui „užsiblokuoja“, tokia būseną suryja daugybę laiko ir jėgų, stumia į beprasmį susipriešinimą.

Sumaištys anksčiau ar vėliau nuslopsta, atrodytų, krizė lyg ir baigiasi. Deja, ne visai. Kiekviena tokia „istorija“ palieka po savęs tam tikrą užterštą semantinį lauką, viešojoje erdvėje paskleidžia gandus, neteisingas išvadas ir prielaidas, kurios ilgam „nusėda“ masinėje sąmonėje, didindamos priešpriešą tarp žmonių. Pavyzdžiui, apie „runkelius“ ir „elitą“ pirmąkart prabilta, atrodo, ne kur kitur, o „paksogeito“ istorijos pagrindinio personažo aplinkoje. Nuomonės apie valstybę, kaip tinkamą „privatizuoti“ objektą, atsiradimas sietinas su „valstybininkų“ aiškinimosi peripetijomis, taip kompromituojant pačią valstybės sąvoką.

Jeigu šitokia leksika ir prityla, tai nereiškia, kad ji išgaruoja be pėdsakų, už jos slypi tam tikri požiūriai ir nusiteikimai. Tokiai leksikai ypač imlūs individai, neturintys aiškesnių vertybinių nuostatų. Be to, ja tiesiog mėgaujasi dalis žiniasklaidos, tad sumaištingi šūkiei nesunkiai gali bet kada atgyti arba yra taip nuvalkiojami, kad išeina iš mados.

Pasitikėjimas tebėra būtinoji pilietinė ir moralinė visuomenės reikmė, nors naujomis sąlygomis kai kas keičiasi. Pavyzdžiui, pasitikėjimo kaip asmenybės nuostatos vaidmenį mažina informacinių ir kitokių technologijų teikiamos prognozavimo, modeliavimo ir kitokios paslaugos. Vis dėlto naujausi pasitikėjimo reitingo duomenys dvelkia optimizmu, nes, pasak vieno komentatoriaus, visuomenė kultūrėja, demokratiškėja ir vakarietiškėja.

JUOZAS GIRNIUS DABARČIAI

Beveik nepastebimai praėjo iškilus lietuvių filosofo ir kultūrininko Juozo Girniaus (1915–1994) gimimo 100-osios metinės. Reikšmingesnis joms skirtas įvykis buvo Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto surengta mokslų konferencija.

Didžiąją gyvenimo dalį Juozas Girnius praleido išeivijoje, tačiau tai, ką jis parašė ir nuveikė, yra labai svarbu ir dabartiniame mūsų gyvenime. Girnius buvo tos nepriklausomoje Lietuvoje brendusios inteligentijos atstovas, kuri nebuvo paveikta slaviškų – nei rusiškų, nei lenkiškų – įtakų, kurią nuo mokyklos suolo ugdė lietuviškieji ir vakarietiškieji pradai. Jeigu vyresniosios kartos inteligentai patyrė ir rytų, ir vakarų poveikius – daug kas buvo mokęsi rusiškose mokyklose ir universitetuose, tai Girniaus karta mokslinosi Vytauto Didžiojo ir Vakarų Europos – Freiburgo, Leveno, Sorbonos ir kituose – universitetuose ir savo kūryba išreiškė į vakarų kultūrą atsigręžusį modernųjį lietuvišką mentalitetą.

Juozo Girniaus filosofinės pažiūros plėtojosi kaip trijų idėjinių tėkmių – egzistencializmo, katalikybės ir lietuviybės – darni ir gyvybinga sąveika. Laiške šių eilučių autoriui savo filosofiją jis apibūdino kaip teistinį egzistencializmą, tačiau ne apibrėžta konfesine, o daug platesne prasme, jo katalikiškumas buvo atviras ir visuomeniškas.

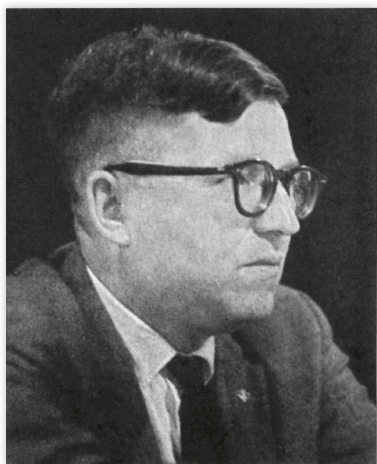
Egzistencinis mąstymas jam – ne vien abstrakti žmogaus būties sklaida, bet ir kasdienio praktinio apsisprendimo, kūrybos,

kitokios kultūrinės veiklos motyvacija. Svarbiausia – tai išėivijoje subrendęs apsisprendimas ilgiems metams atsidėti nedėkingam tautiniam kultūriniam ir ideologiniam darbui, kai nebuvo per daug sudėtinga daryti lengvesnę akademinę filosofo karjerą.

Girniaus teistiniai apmąstymai telkėsi ties visada jam esminiu buvusiu ir gilų nerimą kėlusiu tikėjimo ir netikėjimo, gyvenimo su Dievu ir be Dievo klausimu. Daugybė mūsų laikų žmonių šį klausimą yra asmeniškai išsprendę netikėjimo naudai. Tikėjimas ar netikėjimas jam buvo ne vien konfesinės priklausomybės dalykai, bet ir žmogaus egzistencijos galutinės prasmės klausimas, nuo kurio negali nusišalinti nei tikintieji, nei netikintieji. Jeigu savo įsitikinimus apmąsto filosofiškai, tiek vieni, tiek ir kiti nėra laisvi nuo abejonių ir netikybės būsenų. Šitokių apmąstymų vaisius buvo Girniaus kapitalinis veikalas „Žmogus be Dievo“, kuriame susivienijo katalikiškasis ir egzistencinis jo mąstysenos aspektai. Veikalas buvo užbaigtas 1957 m. ir gavo žurnalo „Aidai“ mokslo premiją, tačiau dienos šviesą jis išvydo tik 1964 m., kaip „Į laisvę“ fondo leidinys.

Tuo pat metu Girnius daug dirbo kituose lietuvių kultūros baruose – redagavo „Lietuvių enciklopediją“ (1953–1969), žurnalą „Aidai“ (1965–1980), parašė veikalus „Tauta ir tautinė ištikimybė“ (1961), „Idealas ir laikas“ (1966), „Pranas Dovydaitis“ (1975), dešimtis straipsnių ne tik filosofijos, bet ir kultūros, literatūros, dailės kritikos klausimais.

Visoje jo veikloje, ypač skirtoje lietuviybės puoselėjimui, yra aki-vaizdus egzistencinis požiūris. Tautinės būties klausimai svarstomi pasitelkiant nerimo, rūpesčio, pasirinkimo, laisvės, atsakomybės ir kitas kertines egzistencinės mąstysenos sąvokas. Jo raštuose išreikšiamas nerimas ir rūpestis ne tik dėl lietuviybės išlikimo išėivijoje,

Juozo Girniaus portretas

Juozo Girniaus knyga „Idealas ir laikas“, 1966 m.

bet ir dėl tautos likimo tėvynėje, suvokiant ją dramatiškos istorinės patirties šviesoje. Jeigu Religijos atžvilgiu Girnius apibūdina save kaip teistinį egzistencialistą, o lietuvybės požiūriu jį galima laikyti tautiškuoju egzistencialistu.

Girniaus dėstomos mintys skatina mus prisiminti tuos socialinės ir kultūrinės priespaudos laikus (nors tai ir nėra jo apmąstymų objektas), kai buvo sunkiai įmanoma ne tik autentiška lietuviško sąmoningumo raiška, bet ir apsisprendimas.

Viename Vydūno veikale randame tokį Mažosios Lietuvos (Rytprūsių) gyventojų savivokos apibūdinimą – „mano tėvai ir seneliai tikriausiai buvo lietuviai, bet aš esu vokiečiai“. Apsisprendimas

aiškus ir negrįžtantis. Bet buvo apsisprendžiama ir kitaip – plėtojama lietuvininkų kultūrinė ir visuomeninė veikla (pvz., Tilžės draugija „Birutė“, 1885–1914). Tuometinėje tikrovėje tai reiškė tikrą egzistencinį pasirinkimą, reikalaujantį ne tik iniciatyvos ir pastangų, bet ir drąsos bei pasiaukojimo. Paties Vydūno gyvenimas ir darbai yra geriausias tokio pasirinkimo pavyzdys.

Panaši socialinė ir kultūrinė situacija lėmė analogišką dalies pietryčių Lietuvos gyventojų mąstyseną – seneliai dar mokėjo lietuviškai, bet aš esu lenkas, ir ne bet koks, o „tikras“. Kas nepasidavė oficialios nuomonės spaudimui, tą įveikė tiesioginė prievarta, ypač tuo laikotarpiu (lenkų okupacijos, karo ir pokario metais), kada kai kur Vilniuje buvo ne tik sudėtinga, bet ir rizikinga lietuviui būti tautiškai aktyviam. Nepaisant viso to, buvo pakankamai stipri ir ištikimybė savoms tautinėms tradicijoms.

Padariniai žinomi – nesant normalių galimybių viešai būti tuo, kuo esi, buvo sunkiai įmanoma atsispirti nutautinimui ir nutautėjimui – vienur vokitėjant, kitur lenkėjant.

Turime skaudžios patirties ir katalikybės atžvilgiu. Sovietinės ateistinės prievartos aplinkoje viešai išpažinti katalikų tikėjimą buvo sunkus egzistencinis apsisprendimas. Kartu tai buvo žmogaus orumo ir tautiškumo išlaikymo būdas, tokį kelią rinkosi ne viena iškili asmenybė.

Tai „klasikiniai“ tautinės ir religinės priespaudos atvejai, vartojant filosofines sąvokas – ribinės tautos egzistencijos situacijos. Šiandien tai jau praeitis, bet nereikia jos pamiršti, kad būtume apdairūs, jeigu nenorime atsidurti panašiose situacijose kokiais nors kitokiais, naujais variantais. O tai nėra neįmanoma, nes gyvename sudėtingame – globalaus atvirumo, europinės integracijos,

kultūros reliatyvizmo, greitėjančios informacijos, gyventojų migracijos, pridėjime dar vartotojiškumą – pasaulyje, kuriame slypi daug nežinomųjų.

Tai suprantant, galima numatyti, kad gali nepakakti tų tradicinių tautinės atsparos duotybių, kurios gelbėjo iki šiol. Tam, kad išlaikytume savo tapatumo tęstinumą, labiau, negu kada nors, prireiks kūrybiškumo, platesnio akiračio, gebėjimo atsirinkti, ką priimti, nuo ko atsiriboti. Tai gali pavykti, tik laikantis aiškaus vertybinio nusistatymo.

Daug paprasčiau gyventi pagal vartojimo logiką ir „galios centrų“ formuojamus mąstymo stereotipus, būti tiesiog Europos Sąjungos ar „plačiojo pasaulio“ piliečiu. Gal jau nejučiomis dreifuojame šia kryptimi. Nors neįžvelgiu priešpriešos tarp europiškumo ir tautiškumo, nes realiai nėra europiečio apskritai, o yra tik prancūzai, vokiečiai, vengrai, lietuviai ir kitų tautų nariai. Priešprieša tautiškumui yra kosmopolitizmas, prieš kurį ir turime atsilaikyti.

Panašiai pasakytina ir apie didelį rūpestį Girniui kėlusius tikėjimą ir netikėjimą. Dabartinėje sekularioje ir globaliai atviroje visuomenėje, kai priartėja buvusios tolimos religijos, būti praktikuojančiu kataliku iš tiesų reikia teistinio egzistencinio apsisprendimo. Tam, kad suprastume, jog religija dabarties gyvenime nėra mažareikšmis dalykas, turbūt pakanka pažvelgti į Islamo pasaulį.

Girnius tarsi numatė sudėtingą tautinės egzistencijos perspektyvą. Nerimą, apie kurį jis rašo, turime suprasti ne kaip nuojautą ko nors negero, o kaip laisvo žmogaus būseną, kurioje bręsta apsisprendimai ir ryžtas veikti, o rūpestį – kaip atsakomybės ir priedermės jausmus.

Tai būtina, kad dabarties ir ateities pasaulyje lietuvis būtų atsidavęs savo valstybės ir kultūros kūrėjas, visavertis istorijos subjektas, ne pasyvus „statistinis vienetas“, gebantis tik prisitaikyti ir susitaikyti.

2014

SEKULIARĖJANTI VISUOMENĖ

Tarpukario Lietuvoje itin reikšmingas buvo, be tautinio, konfesinis, tiksliau – krikščioniškasis lietuviško tapatumo savimonės aspektas. Krikščionybės (katalikybės, vėliau ir protestantizmo) priėmimas iš Vakarų, kaip žinoma, nukreipė tautos dvasinę kultūrą vakarietiška linkme ir pristabdė jau anksčiau pradėjusią plisti rytietiškų (bizantinių) apeigų krikščionybę. Su krikštu į Lietuvą atėjo lotyniška kultūra, romėniška teisinė mąstysena. Tai išvedė šalį iš politinės, religinės ir kultūrinės izoliacijos, kuri nežadėjo nieko gero, kai aplinkui jau nebuvo likę pagoniškų tautų. Plėtojosi vakarų krikščioniška kultūra – steigėsi vienuolynai, prie jų mokyklos, bažnyčios. Apie kultūros plėtrą bylojo tokie faktai, kaip pirmoji lietuviška knyga (1547 m.), jėzuitų įkurtas Vilniaus universitetas (1579 m.), kultūros ir meno (gotikos, renesanso, baroko) stiliai ir daug kitų dalykų. Krikščioniškoji pasaulėžiūra ir jos pagrindu kuriama kultūra nustelbė senąją baltiškąją („pagoniškąją“) pasaulėžiūrą, suteikė naują turinį visų sluoksnių lietuvių dvasiniam gyvenimui.

Krikščionybė giliai įsiliejo į paprastų kaimo žmonių pasaulėjautą, papročius, buitį. Gotikinių ir barokinių bažnyčių bokštai, kryžiai pakelėse ir prie sodybų buvo įprasti lietuviško kraštovaizdžio, miestelių architektūros elementai. Bažnytinės ir šeimos šventės, pamaldos, išpažintis, atgaila buvo reikšmingi ne tik tiesiogine konfesine prasme, bet ir veiksmingi moralinės sąmonės ugdymo būdai. Vargonų muzika ir giesmės, pamokslų iškalba, bažnytinė

sienu tapyba ugdė kaimo žmonių estetinę pajautą, supažindino su profesionaliojo meno pradmenimis. Kunigas, parapijos klebonas buvo įtakingas dvasinis autoritetas.

Sovietinės okupacijos metais Lietuva buvo dirbtinai sekularizuojama, varžant religinių institucijų veiklą ir propaguojant ateizmą kaip privalomą komunistinės ideologijos dalį. Tačiau Katalikų Bažnyčia išsilaikė, tęsdama savo ganytojišką misiją, kartu būdama moralinės ir tautinės atsparos ramstis, reikšmingai prisidėjęs prie išsilaisvinimo.

Dabar Lietuva yra grįžusi į Vakarų pasaulį, tačiau krikščionybė jame jau nebėra tokia reikšminga dvasinė gyvenimo dimensija, kaip anksčiau, katedrų bokštai nėra dominuojantis miestų peizažo atributas. Apibūdinant dabartinę krikščionybės būklę Vakarų šalių visuomenėse, neišsiversime be sekuliarizmo sąvokos, kuri, paprastai tariant, reiškia nureligėjimą. Nors sekuliarizmas šiandien yra tapęs bemaž globaliu, didelę žmonijos dalį apimančiu reiškiniu, labiausiai nureligėjusi yra ta žmonijos dalis, kuri tradiciškai išpažįsta krikščionybę. Tai – Vakarų pasaulis. Lietuva, kaip jo dalis, nėra išimtis. Lietuvos visuomenės gyvenimo sekuliarumą lemia tokie patys, kaip ir kitur, civilizaciniai veiksniai, apie juos ir bus toliau kalbama šiame tekste. Be to, atsiliepia ir sovietinės okupacijos dvasinis palikimas, nors jį gerokai atsveria gyva šimtametė katalikybės tradicija. Kadangi sekuliarizacija nėra vienareikšmis, tolygios raidos, o gana prieštaringas vyksmas, svarbesnius jo aspektus verta aptarti išsamiau.

„Pasauliškumas“, nureligėjimas

Sekuliarumas, paprastai kalbant, reiškia „pasauliškumą“, sekuliarusis pasaulis – „supasaulėjęs“, „šiapusis škas“, esmingai nureligėjęs

pasaulis. Tai plėtojosi šimtmečiais, kartu su kultūros modernėjimu, demokratija, miestų augimu, mokslo ir švietimo plitimu bei daugeliu kitokių veiksnių. Sekuliari pasaulėžiūra nusakralina, išmitina gamtą, visuomenę ir žmogų. Kultūroje nyksta šventumo kaip aukštesniųjų vertybių matmuo, pati religija aiškinama pasaulietiškomis sąvokomis. Bažnyčios tuštėja, daugelio tikinčiųjų tikėjimas silpsta, formalėja, privatėja, siaurėja visuomenę integruojantis religijos vaidmuo. Vienas giliausių sekularizacijos veiksnių buvo, iš dalies ir tebėra ligi šiol, mokslo ir technikos poveikis gyvenimui, tikėjimas protu, mokslu grindžiama pažanga.

Kokia bebūtų buvusi praeitis vienoje ar kitoje šalyje, sekuliarumas yra dabarties ir, be abejo, ateities realybė, ypač turint galvoje tolesnės europinės integracijos perspektyvą. Sekuliarumą galima traktuoti kaip jau kone tapusį visuotinu ir toliau besiplėtojančiu šiuolaikinės Vakarų kultūros reiškiniu, tačiau, labiau pasigilinus, aiškėja ir tai, ką galima pavadinti sekularizacijos „išsisėmimu“, ribotumu ar net krize.

Iš pradžių trumpai aptarę sekularizaciją lėmusias socialines ir kultūrinės sąlygas, dabar pabandykime aptarti veiksnius, kurie sąlygoja priešingą tendenciją – sekularizmo, kaip dvasinio-kultūrinio reiškinio, krizę.

Sekuliari savivoka, kaip ir mokslo bei technikos pasiekimai, darbo įtampos, kasdienos komfortas, pasirinkimo laisvė, jau seniai tapo įprastine Vakarų pasaulio žmogaus tikrove. Tačiau tai regimoji, praktiškoji gyvenimo pusė. Už jos slypi kasdienybėje nepastebimi, tačiau ne mažiau reikšmingi bendrojo pobūdžio reiškiniai.

Skaičiuojantis ir matuojantis protas nusakralino gamtą, visuomenę, kultūrą, religiją, pagaliau – ir patį žmogų. Nebelieka ne tik

„nieko šventa“, tampa nebeaišku, ir kas yra gėris, tiesa, teisingumas, grožis. Kur pažvelgsi, visur randamos tik struktūros, santykiai, mechanizmai, matricos. Reliatyvizmas ištrina ar bent sulygina vertinimo kriterijus. Mokslas, ignoruodamas Dievo paslaptį, atmeta ir idealiąsias vertybes, nedaug tepalieka vietos ir žmogaus laisvei, asmeniui kaip laisvam ir atsakingam subjektui. Jo vietoje lieka tik kultūros ženklų kodai ir beasmenės elgesio schemas. Aukštesniųjų vertybių nesuvokiantis ir nieko nesivaržantis individas nyksta iš nuobodulio, nuo narkotikų ar agresyvumo. Taip pasaulį išmitinanti sekuliari mąstysena prieina savo ribą. Suhorizontalėjusi kultūra išsisemia ir paneigia pati save. Pasaulis tampa hominizuotas, bet ne humanizuotas.

Nusakralinti daugiau nebėra ką ir sekuliarizuotas mąstymas blėsta, iš dalies gręžiasi prieš save patį. Įsižiebia kritinė paties sekuliarizmo refleksija. Ji krypsta ir į tuos veiksnius, kurie lemia ir palaiko sekuliarųjį posūkį, pastarieji taip pat tampa kritinės sklaidos objektais. Racionalistinė tradicinių vertybių kritika komplikuoja si, virsta paties racionalumo, pozityviojo mokslo kritine sklaida. Mokslas daug padarė, atskleisdamas santykinumą to, kas atrodė absoliutu ar nepraeinamai vertinga. Dabar pradedama suvokti ir paties mokslo aksiomų bei teorijų sąlygiškumą. Racionalusis mąstymas pamažu praranda savo išskirtinumo ir pranašumo aureolę. Suvokiama, kad proto pastangų pradžios taškas ir galutinė atrama yra tikėjimas pasaulio pažinumu, kad racionalusis žinojimas, aiškindamas pasaulį, negali racionaliai paaiškinti ir pagrįsti savęs. „Mokslinis žinojimas negali žinoti (ir pasakyti), ar jis yra teisingas, nepasitelkdamas į pagalbą kito žinojimo, t. y. pasakojimo, kurį jis pats laiko nežinojimu“ (Lyotard 1993: 74).

Suabejojama net mokslinio ir mitinio požiūrių skyrimu, dar neseniai laikytu savaime aiškiu dalyku. Aiškėja artimumas to (šiuolaikinės fizikos ir metafizinės filosofijos), kas buvo manoma esant nesuderinama („iki šios dienos negaliu suprasti kvantų teorijos, jeigu nesuprantu Platono“, Weizsäcker 1978: 442). Religijos neigimas ir protestas prieš ją perauga į nusivylimą pačiu neigimu ir protestu. Ryškėja paties sekuliarizmo, netesėjusio daugelio pažadų, susijusių su mokslo ir technikos pažanga, išsisėmimas ir krizė. Tolesnė šiuolaikinės technikos ir mokslo raida nebedaro ankstesnės sekularizuojančios įtakos.

Mokslas ir technika šiandien nebūtinai laikomi vien pažangą ir žmonių gerovę lemiančiomis galiomis. Per daug akvizdu, kokius dviprasmiškus ir prieštarigus padarinius gali sukelti jų pasiekimai. Prieštaringa ir įvairių mokslo šakų situacija šiuolaikinėje žiniijoje. Spartėjantys technikos, ypač informacinių technologijų pasiekimai plačiai naudojami, tačiau moksliniai pasaulio sandaros aiškinimai paprastam žmogui, ne specialistui, tampa sunkiai suprantami. Mokslinio pasaulio vaizdo ribos šiandien yra tokie pusiau fantastiški objektai (gal tik teorinės objektyvacijos) kaip kvarkai ir antikvarkai, kvazarai, pulsarai, „juodosios skylės“ ir pan., anaipol nekeliantys aiškumo įspūdžio.

Kita vertus, mažėja mokslo ir technikos prestižas visuomenėje, jų atžvilgiu auga nepasitikėjimas ir net nuogaštavimas. Technikos pasiekimai lengvina kai kurių profesijų žmonių darbą, teikia patogumų ir padeda didinti pelną, tačiau ištisoms šalims ir tautoms kelia rūpestį dėl teršiamos ir niokojamos gamtos. Juo labiau šiuolaikinis mokslinis racionalumas, įvairių gyvenimo sričių technologizacija nesuteikia išminties, kūno ir dvasios harmonijos, neugdo sąžinės

ir atsakomybės, netgi stumia žmoniją į gilėjančius civilizacijos prieštaravimus. Taip vyksta dėl to, kad vakarietiškame moksliniame mąstyme vyrauja kiekybinis matmuo, nesugebama suvokti visumos. Osvaldo Špenglerio (Oswald Spengler) žodžiais tariant, einama intelekto „ploninimo“, tai yra siaurėjančios specializacijos linkme.

Vis akivaizdėja sekularizuotos visuomenės nevisavertiškumas – Dievo „išvarymas“ iš kultūros ir žmonių sąmonės jų išlaisvinimo vardan, nepadarė jų laisvesnių ir galingesnių. Greičiau priešingai, žmogus tapo tarsi vienu iš daiktų, didžiulės mašinos sraigteliu, nesuvokiančiu savo gyvenimo prasmės. Technikos, medicinos, socialinių mokslų laimėjimai gerokai palengvina kasdienį žmonių gyvenimą industrializuotose šalyse, bet tuo pačiu daugelį palieka bejėgius skausmo, prievartos, kaltės, skurdo, mirties akivaizdoje. Teorija nieko negali padėti, kai žmogų ištinka likimo smūgiai, kai jis jaučia vienatvę ir susvetimėjimą. Senatvės ir mirties neišvengiamumo akivaizdoje šiuolaikiniai žmonės yra tokie pat bejėgiai, kaip ir jų archaiškai mąstę tolimi protėviai, pirmą kartą tai suvokę. „Mokslas čia neturi jokių blėstančių iliuzijų pakaitalo ir negali pasiūlyti recepto, padedančio žmogui vidujai susitaikyti su šiuo pagrindiniu jo egzistencijos faktu“, – apibendrina Graco (Austrija) universiteto filosofijos profesorius Ernstas Topičius (Ernst Topitsch, *Gottesvorstellung und Gesellschaftsentwicklung* 1979: 34). Be to, objektyviai gerėjant gyvenimo sąlygoms, gilėja ir žmonių jautrumas įprastiems sunkumams. Tad rezultatas yra ne pasitenkinimas gyvenimu ir laimė, bet įtampa ir nuovargis arba nuobodulys, persisotinimas ir neviltis. Vaizdingai tariant, technika gali labai daug padaryti, kad važinėtume greičiau ir patogiau, bet nieko negali pasakyti apie tai, kurlink turime judėti.

Žmonių nevilioja, greičiau baugina tokios visuomenės ir kultūros perspektyva, kuri remtųsi vien šiuolaikiškai suprantamu mokslu ir technika. Atitolęs nuo moralės kriterijų, mokslas gali atpalaiduoti tokias griaunamąsias jėgas, kurios keltų pavojų pačiam sekuliarizuotam gyvenimui.

Savirefleksija

Tad esama pagrindo teigti, jog sekuliariai sąmonei pasiekus savo brandą, joje užsimezga savianalizė ir savikritika. Su įžvalga ir nerimu kalbama apie emocinį žmonių skurdumą, istorinės atminties irimą, tapatybės ir prasmės jausmų netektį. Tai „analitinio“ dabarties pasaulio sukelti reiškiniai. Pradedama suprasti, kad artėjame, o gal jau ir pasiekėme aiškiai nenusakomą, o tik apytikriai suvokiamą ar nujaučiamą sekuliarizacijos ribą. Ją parodo kaskart labiau suvokiamas gamtos susakralinimo, pasaulio „supaslaptinimo“, žmogaus būties įprasminimo, visaapimančios sintezės kūrimo poreikis. Jį lydi protestas prieš vartojimo kultūrą, gimdančią anonimiškumą ir nuobodulį. Iš esmės, tai protestas prieš beprasmybę. Pažinimas, ypač mokslinis, yra objektyvacija, kurioje prarandamas egzistencinis matmuo. Norint atkurti tai, kas prarasta, tenka galvoti apie grįžimą atgal. „Tad ieškoma kitos žmogaus koncepcijos, kurioje techniškasis protas, voliuntarizmas ir efektyvi veikla užleistų vietą tylėjimui, klausymui, priėmimui, nuostabai, sutikimui ir net ekstazei“ (Geffre 1975).

Tai nereiškia, kad gali būti nuvertinami mokslo ir technikos pasiekimai ar svajojama grįžti į „ikianalitinės“ visumos ir *sacrum* laikus, prie mitinių ir tautosakinių kultūros ištakų. Panašią viziją puoselėja nebent populiarėjanti neopagonybė. Taip pat nereiškia, kad galima būtų galvoti apie kokius nors „naujuosius Viduramžius“.

(Tiesa, islamo fundamentalizmas yra šių dienų realybė ir tai daug ką sako. Tačiau islamas nėra Vakarai.)

Negali kilti abejonių dėl to, kad sekuliarizacijos padariniai kultūrine ir intelektine prasme yra negrįžtami. Galima svarstyti, kuria prasme – politine ar dvasine – tikėjimo į būsimąjį gyvenimą prarastis yra „svarbiausias bruožas, mūsų dabartinę epochą *skiriantis* nuo ankstesnių *amžių*“. Galima suabejoti dėl to, kokių mastu tikėjimas prarastas, o kokių tik pakitęs. Tačiau neabejojama, kad „pragaro baimė jau nėra tas motyvas, kuris galėtų stabdyti ar skatinti daugumos veiksmus“ (Arendt 1995: 154).

Krikščionybė savikritiška

Šiuolaikiniai katalikų teologai sekuliarizaciją vertina ne vien neigiamai. Neutrūksta nuomonių, kad sekuliarizacija krikščionybės atžvilgiu atliko „apvalantį“ vaidmenį, nes mokslo raida padėjo tikintiesiems atsikratyti neadekvačių tikėjimo vaizdinių (Maceina 1971: 13–102). Mokslas ne eliminuoja Dievo idėją, o tik griaua Dievo sąvoką, pagrįstą aristoteliniu substancializmu. „Dievo mirtis“ yra kultūros reiškinys, žymintis tam tikros dvasinės tradicijos pabaigą. Frydrichas Nyčė (Friedrich Nietzsche) pasakė: „Dievas mirė“. Būtų teisingiau, jeigu pasakytume Karlo Jungo (Carl Jung) žodžiais – „Dievas paslėpė savo veidą ir kur mes jį vėl surasime?“ Dievas šiandien negali būti suprantamas pagal antropomorfinius vaizdinius, kaip sėdintis dangaus soste ir stebuklingai besikišantis į kasdienes žmonių reikalus. Dievas susijęs su giliaja žmogaus realybe kaip galutinė gyvenimo paslaptis, absoliučioji ateitis, mūsų gyvenimo ir mirties paslaptis, „Dievas, kurio ir ateistai širdies gilumoje ieško ir išpažįsta“ (Buhlmann 1981: 218).

Priimdama sekuliarizacijos padarinius, šiuolaikinė krikščionybė tampa savikritiška. Pripažįstama, kad Bažnyčios autoritetą smukdė ir jos pačios klerikalinė triumfališka laikysena pasaulio atžvilgiu. Aukštoji Bažnyčios vadovybė ilgai nenorėjo matyti pasaulio pokyčių, juos ignoravo ar smerkė, užuot stengusis suprasti. Ilgai buvo vadovaujama požiūriu, kad dėl nuodėmės pasaulis virto „tik“ pasauliu, „šiuo“ pasauliu, nuo kurio krikščioniui dera dvasiškai atitolti (Gogarten 1953: 138).

Dabar Bažnyčios požiūris keičiasi. Jau Vatikano II susirinkimas pripažino, kad nėra kitos alternatyvos, kaip priimti pasaulį tokį, koks jis yra, stengtis jį suprasti, jame vykdyti ganytojišką misiją. Romantizuoti viduramžiai, neoromantika, neogotika, neogrigalizmas, neoscholastika šiandien jau negali būti, kaip XIX amžiuje, patrauklūs atsarginiai variantai.

Tikėjimas šiandien yra vidinio suvokimo reikalas, teigia turbūt iškiliausias iš dabartinių teologų Karlas Raneris (Karl Rahner), ir pastebi, jog ateities krikščionis bus mistikas arba jo nebus iš viso. Mistika krikščionišku požiūriu anaipol nėra grimzdimas į nesuvočiamą paslaptį, nenusakomą *numinosum*. Tai nėra asmenybės ištirpimas, o priešingai, jos savivokos išplėtimas (Sudbrack 1993). Todėl ir pagarbos oficialiajai, „privalomajai“ religijai smukimas nėra laikytinas nureligėjimu giliaja prasme. Išsisemiant sekuliarizacijai, sustoja ir nureligėjimas. Nureligėjimu nėra laikytinas ir tikėjimo privatumas, laisvas pasirinkimas ir apsisprendimas.

Sekuliarizmo ideologai, ypač materialistinės pakraipos, dėjo pastangų, kad sekuliarizacija vestų į visuomenę be religijos, laukė, kad religija „išnyks kaip šikšnosparnis brėkstant mokslo aušrai“ (Buhlmann 1981: 217). Tačiau taip neįvyko vien dėl visiškai

„pasaulietiškos“ priežasties – kad racionalumas ir iracionalumas visada eina kartu, vienas nuo kito negali būti atskirtas. Vienmatis racionalumą visada lydi iracionalumas, kaip visumos patirties troškimas. Pastarasis ne visada randa tradicinę ar bent kultūrinę išraišką, neretai įgauna neįprastas, keistas ar net pavojingas formas. Apie tai liudija populiarėjančios netradicinės religingumo formos, kai kurios uždarnos, neapykantą skiepijančios sektos.

Panašiai kaip šv. Benediktas VI a. įvykdė ikirikščioniškos kultūros sintezę su krikščionybe, šiandienos Bažnyčia turi įvykdyti naują sintezę, „į naujosios Europos pagrindą padėti naują dvasinę vienybę“ (Sorge 1980). Tačiau tai uždavinys, viršijantis vienos teologų kartos galimybes, ne lengvesnis už tą, kuris II–III a. kilo Bažnyčios Tėvams, XIII a. – scholastikai, kai platonizmas konfrontavo su aristotelizmu, ar tą, kuris XIV a. kilo reformatoriams. Pradiniai tikėjimo simboliai apreiškimo duoti visiems laikams, bet ateities kartoms tenka pačioms kas kartą juos suprasti ir įprasminti.

Dvipusė konfrontacija

Kontraversiškas šveicarų teologas Hansas Kiungas (Hans Küng), apibūdindamas šiuolaikinę krikščionybę, sako: „[š]iuolaikinė krikščionybė visur patiria dvilypę konfrontaciją: viena vertus, su didžiosiomis pasaulio religijomis, kita vertus – su nekrikščionišku „sekuliarizuotu“ humanizmu. Net krikščionims su ideologiniu imunitetu, esantiems tarp savo bažnyčios sienų, kyla primygtinis klausimas: ar krikščionybė, lyginant su pasaulinėmis religijomis ir šiuolaikiniu humanizmu, yra kai kas iš esmės kita, ypatinga?“ (Küng 1976: 17). Krikščionybė nevengia nė vienos konfrontacijos ar iššūkio, kaip juos supranta Kiungas, abu juos priima, abiemis yra

atvira. Ji priima „sekuliarizuoto“ humanizmo iššūkį, matydama ne tik jo įtaką, bet ir vienpusiškumą. Priima pasaulį ir žmones tokius, kokie jie yra šiandien, matydama jų vienpusišką arogantišką pasitikėjimą ir kartu jų vidinį pasimetimą bei dvasinį skurdą. Tam vienpusiškumui ir pasimetimui Bažnyčia priešina krikščioniško humanizmo idealą, šimtmečiais ugdytu dvasingumu maitina atsi-gaunančias dabarties žmonių dvasines reikmes. Krikščionybė grę-žiasi į savo turtingą mistinį patyrimą, stengiasi jį suprasti dabarties akiratyje.

Tai krikščionybei leidžia jautriai ir su gilia atsakomybe atsiliepti ir į kitą, gal esmingesnę – didžiųjų Rytų religijų – iššūkį. Sekuliari-zacijos patirtis išugdė krikščionių gebėjimą kritiškai žvelgti į save, o į kitas religijas – su pakanta ir pagarba. Išmokė dvasinio nusi-žeminimo, leidžiančio įveikti savo išskirtinumo, vienintelio tiesos reiškęjo poziciją. Vyksta tai, apie ką su rūpesčiu ir viltimi kadai-se rašė Karlas Jaspersas (Karl Jaspers): „Tik pašalinus išskirtinu-mo pretenzijų nuodus, biblinis tikėjimas galės tapti tikrai griežtas ir drauge komunikabilus ir taikingas, galės atskleisti savo tikrąją esmę“ (Jaspers 1951: 260).

Krikščionybė šiandien kaip niekada atvira pasaulio įvairovei, kitoms didžiosioms religijoms. „Didžiosios pasaulio religijos krikš-čionybės akivaizdoje taip paprastai nenusiima kepurės. Dvasios laikysenos būdai iš dalies tokie skirtingi, kad nė vienas jų negali lengvai iškilti vienas virš kito“ (Eslin 1994). Tačiau dėl plintančios komunikacijos ir tautų bendravimo, besikuriančios vieningos tech-ninės intelektinės pasaulio kultūros silpsta ir jų uždarumas. Mi-lijonai musulmonų, indų, kaip ir krikščionių, išeina iš ankstesnio uždarumo ir įsitraukia į religinį pokalbį, ne vien polemikos, bet ir

galutinio gyvenimo tikslo klausimais. Įvairiose religinėse tradicijose auga interpretacijos galimybės. Skirtingų ortodoksijų kontinentuose susidaro vidinės liberalizmo jūros. Kaip tik iš jų daugiausia kyla tolerancija ir atvirumas.

Kur žmonės skiria religinės doktrinos, suaugusios su kultūros tradicijomis, ten juos, ypač sekuliarizacijos fone, suartina dvasinis gyvenimas. Skirtingomis aplinkybėmis kyla artimi dvasiniai poreikiai, todėl vienos religijos mistikas gerai supranta kitos religijos mistiką. Šitaip šiuolaikinio pasaulio prieštaravimai, liudijantys sekuliarizmo krizę, atveria žmonijos religinio suartėjimo perspektyvą, kurios ryški tėkmė yra besiplečiantis ekumenizmo sąjūdis.

Lietuvoje, kaip ir Vakarų šalyse, religinių bendruomenių veiklą, santykius su valstybe reguliuoja demokratiški įstatymai, tikėjimo laisvė yra nevaržoma. Jeigu apie visuomenės sekuliarumą kalbėsime turėdami galvoje netikinčius, savaip tikinčius, laikančius save agnostikais ar neapsisprendusius asmenis, galima iš karto pasakyti, kad dabar jų yra daug daugiau, nei buvo prieškario Lietuvoje. Tad galime sakyti, kad Lietuvos visuomenė yra gan sekuliari. Tai lemia tie patys šiuolaikiniai civilizaciniai veiksniai, kaip ir Vakarų Europos šalyse. Ne paskutinėje vietoje ir sovietmečio ateizacijos padariniai.

Tačiau tokie patys, kaip ir kitose šalyse, veiksniai lemia ir sekuliarios mąstysenos ribotumo, dvasinio nepakankamumo pajautą. Šioje srityje daug neapibrėžtumo, sunkiai įmanomi kokie nors tikslėsniai apibūdinimai. Abejingumas tam, ką skelbia Katalikų Bažnyčia bei kitos oficialiai pripažintos konfesijos, gali reikšti tiek netikėjimą apskritai, tiek ir alternatyvaus, netradicinio tikėjimo šaltinių paiešką. Tuo gali būti paaiškinamas Rytų religijų, pavyzdžiui, budizmo patrauklumas.

Vis dėlto Lietuvoje bažnyčios švenčių dienomis būna pilnos ar bent apypilnės (atsiliepia bendrasis gyventojų skaičiaus mažėjimas), o tai rodo, jog ir sekuliarėjančioje visuomenėje tradicinės konfesijos yra reikšmingos tiek savo tikrąja religine, tiek ir morali-
ne bei kultūrine prasmėmis.

1996–2017

Literatūra

- Antrojo Vatikano susirinkimo nutarimai*, 1968, Vilnius – Kaunas.
- Arendt H., 1995. *Tarp praeities ir ateities*, Vilnius: Aidai.
- Bühlmann W., 1981. *Wenn Gott zu allen Menschen geht*, Freiburg: Herder.
- Eslin J.-C., 1994. Keturi patybyų laukai. *Naujasis židinys*, Nr. 3.
- Geffre C., 1975. Chrzescijanstwo i przemiany sacrum. *Znak*, Nr.2.
- Gottesvorstellung und Gesellschaftsentwicklung*, hrsg. von P. Eicher, 1979, München: Kösel-Verlag.
- Gogarten F., 1953. *Verhängnis und Hoffnung der Neuzeit*, Stuttgart: Friedrich Vorwerk Verlag.
- Jaspers K., 1951. *Rechenschaft und Ausblick*, München: Piper.
- Küng H., 1976. *Christ sein*, München: Piper.
- Liotard J.-P., 1993. *Postmodernus būvis*, Vilnius: Baltos lankos.
- Maceina A., 1971. *Didieji dabarties klausimai*, Chicago: Krikščionis gyvenime.
- Sorge B., 1980. San Benedetto, noi e l'Europa. *Civiltà cattolica*, Vol. 2, Nr. 3115.
- Sudbrack J., 1993. Mistika. Krikščioniškoji tradicija ir krikščioniškasis patyrimas, *Naujasis židinys*, Nr. 2.
- Weizsäcker C. F. von, 1978. *Jedność przyrody*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Aleksandravičius A. 88
Andersonas S. (Andersson S.) 156, 157, 166
Andrijauskas A. 251, 276
Anušauskas A. 52, 81
Arendt H. 242, 276, 304, 309
Astas V. 112
Astikas A. 71, 74, 79

Bačiulis A. 102, 114
Bakanienė D. 130, 146
Balcevič Z. 92
Banelis V. 124, 146
Baranauskas A. 27
Baronas K. 31, 51
Basanavičius J. 56
Beikeris Dž. (Baker J.) 168
Šv. Benediktas 306
Berman H. J. 239
Bernier K. O. E. 158
Bertelman T. 156, 276
Bičkauskas E. 158
Bičkauskienė D. 32, 51

Biering K. 174, 175
Bildtas K. (Bildt C.) 158, 159, 160
Biveinis P. 84, 112
Bjorkas A. (Bjorck A.) 159
Bocianski L. 31, 99
Bodas L. (Bodd L.) 162, 163, 164, 175
Brakas M. 124, 128, 146
Brazauskas A. 47, 136, 157
Brundtland G. H. 164, 165
Bubnys A. 26, 28, 51, 112
Buchaveckas S. 51, 86, 88, 112
Biulmanas W. (Buhlmann W.) 304, 305, 309
Butkevičius A. 143, 146
Butkus Z. 99, 113, 150, 175, 262, 276
Bžozovska L. 100

Castels M. 258, 276
Charvatas F. (Charwat F.) 20, 21, 24
Cywinski B. 183, 207

- Čekmonas V. 99, 108, 113
 Čekuolis D. 166
 Čepaitis V. 113
 Čerčilis V. (Churchill W.) 123
 Černiachovski I. 125
 Čobotas M. 92
 Darius S. 249
 Dautartaitė M. 184, 185, 207
 Degutienė E. 35, 48, 51
 Degutis R. 140, 141, 146
 Delantis G. (Delanty G.) 268, 269, 271, 276
 Domarkas V. 47
 Donelaitis K. 132, 133
 Dovydaitis P. 292
 Dusburgietis P. 144
 Dvarionas B. 88
 Dziermeiko L. 35

 Eidintas A. 67
 Eigirdas A. 101
 Eisenhower D. (Eisenhower D.) 131
 Elemanas-Jensenas U. (Ellemann-Jensen U.) 155, 156.
 Eliot T. S. 272
 Erenburg I. 125
 Eslin J.-C. 307

 Freden L. P. 155, 156, 175
 Freud S. 252

 Gaigalaitė A. 150, 175
 Galinis T. 91, 113
 Galvanauskas E. 22
 Garšva K. 40, 51, 52, 66, 81, 109, 113
 Gaučas P. 87, 88, 94, 113
 Gaudi A. 288
 Geffre C. 303, 309
 Geremek B. 37, 38, 48, 49
 Giddens A. 241, 243, 260, 276
 Giedrojė J. (Giedraitis J.) 49, 51
 Gimbutienė M. 217
 Gimžauskas E. 79, 246
 Gineitis L. 118, 146
 Girėnas S. 249
 Girkontas R. 55, 70, 79
 Girnius J. 5, 6, 291
 Gliožaitis A. 73, 79, 128, 129, 146
 Godal I. 162
 Gogarten F. 305, 309
 Gorbačiovas M. 68, 137, 154, 164, 175
 Gorbunovas A. 168
 Greimas A. J. 6, 14
 Grigaravičiūtė S. 169, 175
 Griška A. 66, 79,
 Grumadienė L. 52, 81, 94, 108, 113

- Gudavičius E. 109
Gudavičiūtė D. 199
Gureckas A. 74, 79, 138, 139, 142, 143, 146
Gurevič A. 242, 276
Gustaitis A. 122, 124, 130
Hanna T. 244, 276
Hanibalsonas J. B. (Hannibalsson J. B.) 155, 163, 264
Hafstrom J. 160
Herkus Mantas 133
Hermansonas S. (Hermansson S.) 165
Hilmarsonas J. (Hilmarsson J.) 162
Hitleris A. 137
Hokmark G. 159, 160
Holker H. 165

Iešmantas G. 171, 176
Ikeda D. 272
Ivanauskas T. 15, 16
Ivanouski V. 16
Iwanowski S. 16
Iwanowski J. 16
Ivanov J. 140
Ivanska E. 49, 51

Janauskas G. 19, 51
Janužytė R. 276

Jaspers K. 307, 309
Jelcin B. 134, 135, 1450
Joenniemi P. 176, 174
Jakubowski J. 107
Jokubaitis A. 197, 207
Jonas Paulius II 48
Jovaiša E. 236, 277
Jučas M. 18, 51
Juknevičius J. 72
Jungas K. G. (Jung C. G.) 304

Kagitsibasi C. 273, 277
Kalnius P. 86, 113
Kaltenis V. 92, 97, 113
Kairys A. 134
Kampfmüller M. 142, 146
Kancevičius V. 22, 24, 53, 59, 81
Kardauskienė M. 34, 52
Karlsonas I. (Carksson I.) 157, 161, 165
Karp M. 37
Kasperavičius A. 84, 112
Kaunas D. 134, 146
Kavolis V. 211, 237, 238, 273, 277
Každailis A. 144
Kišiūnienė G. 79
Kolas J. 58
Komorovskis B. 102

- Kostkevičiūtė I. 238
- Krakovska V. 15, 16, 30, 52
- Kravčėnka P. 71, 73
- Kriauciūnas P. 27
- Krupavičius M. 250
- Kudirka V. 27
- Kiungas H. (Kung H.) 306, 309
- Kuhn J. von 236, 237, 277
- Kulakauskas A. 181, 207
- Kuolys D. 186, 207
- Kupala J. 58
- Kušner (Knyšev) P. I. 129, 130, 131, 145
- Kuron J. 38
- Kuzmickas B. 56, 76, 79, 108, 113, 137, 146, 154, 160, 161, 166, 172, 176, 269, 277
- Landsbergis V. 37, 38, 39, 44, 45, 48, 52, 64, 71, 74, 78, 79, 134, 135, 154, 157, 163, 164, 167, 176
- Laurinavičius Č. 18, 30, 52, 67, 79, 81
- Leonavičius B. 37
- Lingys A. 217
- Lytard J.-F. 300, 309
- Lis B. 40
- Liubinienė V. 200, 207
- Lopata R. 60, 79, 81, 147
- Losovski P. (Lossowski P.) 20, 42, 48, 52
- Luckievič L. 56, 59, 79
- Maceina A. 304, 309
- Mačiulienė J. 147
- Mackevičius J. (Mackiewicz I.) 25, 26, 52, 53, 114
- Makariūnas K. 91, 98, 114
- Makauskas B. 33, 52
- Makluhanas M. (McLuhan M.) 229, 240, 277
- Marcinkevičius J. 37
- Martinaitis M. 265, 277
- Matočkin I. 127, 140
- Matulaitis S. 245, 277
- Mazowieckis T. (Mazowiecki T.) 38
- Mažiulis V. 131
- Meklinas G. (McLean G.) 235, 277
- Michnik A. 37, 38, 39, 49
- Mickūnas A. 217, 235, 277
- Mičiulienė J. 119
- Mykolaitis-Putinas V. 27, 88
- Milkevičiūtė G. 47
- Milošas Č. (Milesz Cz.) 111, 114, 172
- Misius K. 86
- Molotov V. 21, 41, 42, 59, 70, 151

- Mouritzen H. 174, 176
Murdock G. P. 269, 277
- Nasvytis V. 37
Natkevičius L. 23
Nyčė F. (Nietzsche F.) 252, 304
Nekrašas E. 38, 48, 53, 81, 147
Nikžentaitis A. 109
- Okinčicas Č. 92.
Olsson H. 156
Ozolas R. 69, 80
- Pakarklis P. 122, 131, 132
Pakštas K. 173, 213
Paškievič A. (Ciotka) 58
Patackas Antanas (Suvalkietis) 31, 32, 33
Patackas Algirdas 64, 80
Patašius A. 132, 137, 147
Pavilionis R. 103
Petersonas T. (Peterson Th.) 158, 160
Peteraitis E. 126, 147
Petkevičiūtė G. 102, 114
Pilsudskis J. 40, 99
Piročkinas A. 61, 80
Plečkaitis V. 52
Plokšto A. 41
- Pretorijus M. 132
Purvinas M. 145, 147
- Račas A. 103, 114
Radžvilas V. 84, 114, 197, 200, 207
Ragauskas P. 206, 207
Raneris K. (Rahner K.) 305
Rėza L. 134
Ribentropas J. von 21, 41, 42, 59, 70, 151
Riomeris M. 111
Riutelis A. (Ruutel A.) 168
Ryžkov N. 157
Romanovskis A. 206, 207
Rubavičius V. 252, 277
- Samalavičius A. 221
Saudargas A. 45, 46, 47, 64
Silaev I. 136
Simelis G. (Simmel G.) 265, 277
Sirutavičius V. 60, 79, 81, 84, 114, 147
Skubiševskis K. (Skubiszewski K.) 45, 46, 47
Smith R. 141, 147
Sniečkus A. 131
Sorge B. 306, 309
Spengleris O. 302
Stalinas 123, 131

- Stakišaitis A. 134, 147
Stalioraitis K. 57, 80
Stankevičius Č. 136, 147
Stoltenberg Th. 162, 163, 164
Stoškus K. 182, 207
Subačius P. 80
Sudbrack J. 305, 309
Suslov M. 132
Suvalkietis (Patackas Antanas) 31, 32, 33
Svirskis V. 238
- Šaknys B. 100, 114
Šapoka G. 113
Šenin O. 97
Šepetys Rūta 217
Šilas V. 18, 53, 137, 141, 147
Šileika A. 217
Šimelionis I. 64, 66, 100, 114
Širiajev E. 70
Škirpa K. 20, 22
Šlekys D. 195, 208
Šliogeris A. 237, 277
Šliuteris P. (Schluter Poul) 165, 167
Šoris P. (Schori Pierre) 156, 161, 166
Štromas A. 143, 148
Šuškievič S. 74
- Švoba J. 22, 53
Taft P. A. 130,
Taylor Ch. 243, 277
Tarka K. 24, 53
Toynbee A. 272, 278
Topičas E. (Topitsch E.) 302
Truska L. 22, 24, 53, 59, 81, 99
Touraine A. 244, 232, 278
Trumann H. 1213, 124
Turska H. 107
- Ulrich im Hof 243, 278
Urbšys J. 24, 53, 59
Uždavinys A. 274, 278
- Vadapalas V. 26, 53
Vagnorius G. 64, 66, 136
Vainius T. 71, 81
Valensa L. (Wałęsa Lech) 44, 45, 47, 100
Valikonytė I. 100
Vareikis V. 125, 148
Vasiliauskaitė L. 154, 148
Vaščova Z. 21, 53
Venclova A. 88
Veveris O. (Waever O.) 172, 173, 174, 176
Vidackis J. (Widacki J.) 41, 52

- Vidugiris A. 109
Vidunas Alius 95
Vydūnas 134, 284, 293,
Vienuolis A. 88
Vilkas E. 208, 186
Vilsonas T. V. (Wilson T. W.) 119
Virpša Z. 100
Voronka J. 57
Vuchterlis K. (Wuchterl K.) 283
- Wajda A. 37
Webster F. 251, 253
Weizsacker C. F. von 301, 309
Werle J. 200, 208
Wiberg H. 174
- Zinkevičius Z. 54, 85, 89, 95, 96, 104,
108, 114, 115
Zingeris E. 161, 166
Zizas R. 81, 86, 115
- Žagunis G. 68
Želigovskis L. 18, 29, 40, 47, 48, 66,
82, 101, 145
Žepkaitė R. 22, 25, 28, 54, 60, 61, 81
Žalys V. 115, 118, 148
Žilys J. 84
Žiuožda J. 131
- Гегель Г. 260, 278
Зверев Ю. 143, 148
Кушнер (Кнышев П. И.) 148
Квицинский Ю. 144, 148
Лукашевич Н. 140, 148
Мазько Э. 58, 79

Bronislovas Kuzmickas – Kovo 11-osios Lietuvos Nepriklausomybės Atkūrimo Akto signataras, filosofas ir politikas knygoje „Tarp kaimynų ir pasaulyje“ rašo, kaip pirmaisiais Nepriklausomybės metais ir jų išvakarėse klostėsi santykiai su kaimyninėmis valstybėmis ir kaip tai atsispindėjo Lietuvos žiniasklaidoje. Apibūdinama santykių su Lenkija, Baltarusija, Rusija pradžia ir plėtra iki tarpvalstybinių sutarčių sudarymo. Nušviečiama šiame kontekste kilusi valstybės vidaus problema – situacijos pietryčių Lietuvoje raida. Parodoma, kuo buvo svarbūs ir kaip klostėsi santykiai su Baltijos kaimynėmis ir Skandinavijos šalimis.

Likusią knygos dalį sudaro tekstai, skirti tokiems nepriklausomos Lietuvos laisvajame pasaulyje klausimams kaip narystė Europos Sąjungoje, emigracija ir „pasaulio Lietuvos“ perspektyva; tradicija, modernybė, postmodernybė ir lietuviškasis tapatumas; tautiškumas ir tikėjimas sekularioje visuomenėje. Kai kurie tekstai jau buvo skelbti mokslinėje ir populiariojoje spaudoje. Gale pateikiama asmenvardžių rodyklė.

Bronislovas Kuzmickas

Tarp kaimynų ir pasaulyje: vyksmai ir refleksijos

Redaktorius Artūras Judžentis

Dailininkė Ona Liugailienė

Atsakingoji redaktorė Sonata Jonušaitė

Antroji laida

Spaudai rengė VšĮ „Versmės“ leidykla

Geležinkelio g. 6, 02100 Vilnius, www.versme.lt

Spaudai parengta 2018 04 19

Spausdino Standartų spaustuvė. Tiražas 200 egz. I-osios laidos tiražas 300 egz.

Bronislovas Kuzmickas – Kovo 11-osios Lietuvos Nepriklausomybės Atkūrimo Akto signataras, filosofas, politikas, keliolikos knygų autorius.

Knygoje „Tarp kaimynų ir pasaulyje“ rašoma, kaip pirmaisiais Nepriklausomybės metais ir jų išvakarėse klostėsi santykiai su kaimyninėmis valstybėmis ir kaip tai atsispindėjo Lietuvos žiniasklaidoje. Apibūdinama santykių su Lenkija, Baltarusija, Rusija pradžia ir plėtra iki tarpvalstybinių sutarčių sudarymo. Nušviečiama šiame kontekste kilusi valstybės vidaus problema – situacijos pietryčių Lietuvoje raida. Parodoma, kuo buvo svarbūs ir kaip klostėsi santykiai su Baltijos kaimynėmis ir Skandinavijos šalimis.

Likusią knygos dalį sudaro tekstai, skirti tokiems nepriklausomos Lietuvos laisvajame pasaulyje klausimams kaip narystė Europos Sąjungoje, emigracija ir „pasaulio Lietuvos“ perspektyva; tradicija, modernybė, postmodernybė ir lietuviškasis tapatumas; tautiškumas ir tikėjimas sekuliarioje visuomenėje. Kai kurie tekstai jau buvo skelbti mokslinėje ir populiariojoje spaudoje.